

ISSN 2786-9156

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 3 (107)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ. *Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197.*Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

3
2024

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *головний редактор*; **І. М. Кравченко** – канд. юрид. наук, доц. (Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. С. Бондар** – канд. юрид. наук, проф. (ННГІ НА СБ, м. Київ, Україна); **С. В. Головкін** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛьвДУВС, м. Львів, Україна); **А. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Кривонос** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (Об'єднана штурмова бригада НПУ «Лють», Україна); **О. В. Одинцова** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (ІДФС України, м. Ірпінь, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), ст. проф. (Рурський університет, м. Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 25 вересня 2024 року)*

Електронна адреса видання: luhbuletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015
☎ +38 068 1553835

ISSN 2786-9156

BULLETIN

**of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 3 (107)

Publishing House
"Helvetica"
2024

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs. *Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Included in the list of specialized scientific publications in legal sciences under category "B" by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Re-public of Poland) and the Online Database HeinOnline

3
2024

Editorial Board:

Ye. O. Pysmenskyi – DSc (Law), Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine) – *Editor-in-Chief*; **I. M. Kravchenko** – PhD (Law), Assoc. Prof. (King Danylo University, Ivano-Frankivsk, Ukraine) – *Deputy Editor-in-Chief*; **V. V. Kovalenko** – PhD (Law), Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine) – *Executive Secretary*; **A. H. Bobkova** – DSc (Law), Prof., Academician of NALS of Ukraine (DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. S. Bondar** – PhD (Law), Assoc. Prof. (Educational-Scientific Institute of Humanities of the National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **S. V. Holovkin** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. V. Karchevskiyi** – DSc (Law), Prof. (Lviv SUIA, Lviv, Ukraine); **A. V. Kovalenko** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. V. Kryvonos** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. F. Nesterovych** – DSc (Law), Prof. (Lyut Assault Brigade, Ukraine); **O. V. Odyntsova** – PhD (Law), Assoc. Prof. (E.O. Didorenko LESI of DonSUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **R. L. Stepaniuk** – DSc (Law), Prof. (KhNUIA, Kharkiv, Ukraine); **I. V. Chekhovska** – DSc (Law), Prof. (ISFS, Irpin, Ukraine); **T. Feltes** – dr. habil (DSc (Law)) (Ruhr University, Bochum, Germany).

*Recommended for printing by the Academic Council
of Donetsk State University of Internal Affairs
(minutes No. 1 dated September 25, 2024)*

E-mail address of the publication: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015
☎ +38 068 1553835

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ!..... 9

**Розділ І. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ
ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА****Абламський С. Є., Романов М. Ю., Абламська В. В.**

Гарантії забезпечення права на повагу до приватного життя під час проведення обшуку.....13

Басиста І. В., Гутник А. В., Созанський Т. І.

Рятування майна як один із невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді..... 21

Богініч І. О.

Забезпечення прав людини та громадянина під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням в приватне спілкування..... 35

Вознюк А. А., Мішура М. В.

Суб'єкт зловживання впливом: актуальні питання доктрини кримінального права та правозастосування..... 45

Дудоров О. О., Письменський Є. О.

Сучасний стан кримінально-правової протидії порушенням правил охорони вод.....64

Ємець І. О.

Процесуальний статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні: перспективи вдосконалення..... 80

Ісаєнко Є. Г.

Предмет кримінального проступку, передбаченого статтею 171 Кримінального кодексу України.....89

Коломойцев М. М.

Сучасні виклики в захисті підозрюваного під час воєнного стану..... 97

Мовчан Р. О., Бурда П. О.

Теоретичні основи обмеження права людини на інформацію в умовах воєнного стану: системно-правовий аспект.....106

Навроцька В. В.

Потенційна шкода, яка підлягає доказуванню у провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру..... 117

Пірго О. Ф.

Міжнародна та вітчизняна практики захисту тварин від жорсткого поводження в умовах збройного конфлікту.....125

Плетньов О. В., Коваленко Є. В.

Міграційна сфера як елемент національної безпеки в умовах збройної агресії: міжнародний досвід та українські реалії..... 134

Трегуб О. А.

Поняття і види розмінування в Україні: нормативно-правовий контекст.....147

Шамсутдінов О. В.

Незаконне проведення медико-біологічних дослідів над людиною:
погляд на проблему потерпілого.....158

**Розділ II. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА,
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ****Музичук О. М.**

Актуальні проблеми сутності публічного адміністрування у світовій
та вітчизняній доктрині адміністративного права.....169

Цибенко О. В., Новиков О. В., Глущенко А. М.

Адміністративно-правове регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні.....176

**Розділ III. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО,
ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА****Утехін І. Б.**

Елементи виконання споживчого договору в Україні та Європейському Союзі.....187

**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ****Будік І. М.**

Шляхи вдосконалення кримінально-правових інструментів протидії організованому
наркобізнесу в Україні.....197

Гельбак А. М., Молчанова О. М.

Вплив акцентуацій на прояви злочинної поведінки.....209

Гусєва В. О., Попов В. Ю.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних
із втручанням у діяльність представників органів державної влади.....217

Коваленко А. В.

Використання портативних відеоспектральних аналізаторів
під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні.....227

Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б.

Заперечливі обставини та їх значення для встановлення інсценувань
кримінальних правопорушень.....235

CONTENTS

FOR AUTHORS' ATTENTION!.....9

**Section I. ISSUES OF THEORY AND PRACTICE
OF LEGISLATION APPLICATION***Ablamskyi S., Romanov M., Ablamska V.*

Guarantees for ensuring the right to respect for private life during a search.....13

*Basysta I., Hutnyk A., Sozanskyi T.*Rescue of property as one of the urgent cases
of entering a person's home or other property without an investigating judge's order..... 21*Boginich I.*Ensuring human and citizen rights in the conduct of confidential investigative (research)
actions related to interference in private communication.....35*Vozniuk A., Mishura M.*The subject of abuse of influence: pressing issues
of criminal law doctrine and law enforcement..... 45*Dudorov O., Pysmenskyi Ye.*

Current state of criminal-legal counteraction to violations of water protection rules..... 64

*Iemets I.*Procedural status of the lawyer-representative of the victim in criminal proceedings:
prospects for improvement.....80*Isaienko Ye.*

The subject of a criminal offense provided for in Article 171 of the Criminal Code of Ukraine.....89

Kolomoitsev M.

Current challenges in the protection of the suspect during marital law.....97

*Movchan R., Burda P.*Theoretical basics of limitation of human rights to information under the conditions
of marital state: systematic and legal aspect.....106*Navrotska V.*Potential damage subject to proof in proceedings regarding
the application of forced measures of a medical nature.....117*Pirgo O.*International and domestic practices for the protection of animals from cruelty
in the conditions of armed conflict.....125*Pletnov O., Kovalenko Ye.*Migration as an element of national security
in the context of armed aggression: international experience and Ukrainian realities..... 134*Trehub O.*

The concept and types of demining in Ukraine: Legal context.....147

Shamsutdinov O.

Illegal conducting of medical and biological experiments on humans:
a perspective on the problem of a victim158

**Section II. ISSUES OF ADMINISTRATION, ADMINISTRATIVE LAW,
ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT BODIES****Muzychuk O.**

Actual problems of the essence of public administration in the World
and Ukrainian doctrine of administrative law.....169

Tsybenko O., Novykov O., Glushchenko A.

Administrative and legal regulation of the provision of medical care to children in Ukraine.....176

**Section III. ISSUES OF CIVIL, LABOR,
ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC LAW****Utekhin I.**

Elements of implementation of the consumer contract in Ukraine and the European Union.....187

**Section IV. ISSUES OF COMBATING CRIME
AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES****Budik I.**

Ways to improve criminal law instruments
for combating organized drug trafficking in Ukraine.....197

Gelbak A., Molchanova O.

Influence of accentuations on manifestations of criminal behavior.....209

Husieva V., Popov V.

Criminal classification of criminal offenses related to interference
in the activities representatives state authorities.....217

Kovalenko A.

The use of portable video spectral analyzers during the inspection
of documents in criminal proceedings.....227

Lukyanchikov Ye., Lukyanchikov B., Mykytenko O.

Negative circumstances and their significance for establishing scenes of crimes.....235

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

Статті студентів не приймаються до публікації навіть у співавторстві з науковим керівником.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням [https:// orcid.org/](https://orcid.org/). Ця інформація надається українською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом **від 12 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) – **УДК** статті;
- у другому рядку (ліворуч) – **прізвище та ініціали автора(ів)**;
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) – **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ (за наявності), посада та місце роботи автора(ів), адреса електронної пошти автора(ів), ORCID- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.**

– нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

– нижче, через один інтервал, – **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку структуру:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна впливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12, але не більше як 30.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302: 2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnyk.ua/translit.php>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою);
- редакція видання здійснює перевірку на наявність плагіату. Статті у виданні перевіряються на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення [StrikePlagiarism.com](https://www.strikeplagiarism.com) від польської компанії Plagiat.pl. Процедура рецензування може тривати до 2 тижнів. За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛННІ імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською або англійською мовами);
- відсутність контактної інформації;
- відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника чи рекомендації кафедри, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню, у т.ч. аспірантів та здобувачів наукового ступеню доктора філософії);
- відсутність ORCID;
- відсутність УДК;
- відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);

- недостатній обсяг статті (менше 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ, але не більше як 20);
- недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);
- недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- порушення правил цитування;
- у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.13-20

УДК 343.131

Абламський С. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: ablamu4@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

Романов М. Ю., доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: police_14@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2443-7744>

Абламська В. В., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: ablamskaviktoria@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Формування громадянського суспільства орієнтовано на запровадження європейських цінностей, оскільки забезпечення конвенційних прав і свобод людини неможливо досягнути без узгодження чинного законодавства України з міжнародними правовими стандартами. Зважаючи на тематику статті, авторами проаналізовано сутність права на повагу до приватного життя в конституційних положеннях зарубіжних країн. Це дало змогу наголосити на тому, що забезпечення права на повагу до приватного життя належить до юридичних гарантій, що забезпечено як на рівні міжнародних документів, так і відповідними нормами національного законодавства. До права на повагу до приватного й сімейного життя в сучасних реаліях належить право на захист даних, яке описується різними авторами як сучасне похідне від права на захист приватного життя. Визначено, що на законодавчому рівні дотримання права на повагу до приватного життя під час обшуку реалізується через особливу процесуальну процедуру його проведення. Акцентовано увагу, що переосмислення процесуальних гарантій забезпечення права особи на повагу до приватного життя під час проведення обшуку має здійснюватися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

За результатами проведеного аналізу зроблено висновок, що під час вирішення питання, чи дійсно було забезпечено право на повагу до приватного життя під час проведення обшуку, потрібно виходити з таких взаємопов'язаних умов: 1) наявність розпочатого досудового розслідування; 2) наявність загальної (фактичної) підстави для проведення обшуку, тобто достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети конкретної процесуальної дії; 3) наявність спеціальної (юридичної) підстави, тобто ухвали слідчого судді,

суду; 4) наявність належного суб'єкта, уповноваженого на виконання ухвали слідчого судді, суду.

Ключові слова: гарантії забезпечення, право на повагу до приватного життя, право на захист даних, практика Європейського суду з прав людини, обшук, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів, які сьогодні проходить Україна як соціальна, правова держава, важливим напрямом законотворчої діяльності є запровадження міжнародних правових стандартів, оскільки забезпечення конвенційних захисту прав та основоположних свобод людини неможливо досягнути без урахування законодавства Європейського Союзу та застосування її практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На сьогодні національні суди мають виходити з пріоритету забезпечення кожному учаснику кримінального процесу прав, свобод і законних інтересів. У цьому контексті важливого значення набувають гарантії забезпечення права на повагу до приватного життя, зокрема й під час проведення обшуку, адже нормами ст. 32 Конституції України закріплено, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [1]. При цьому під час виконання завдань кримінального провадження вказане право може бути обмежено, але отримана інформація не може бути використана іншим чином, аніж в інтересах досудового розслідування. Саме тому в Законі України «Про інформацію» встановлено, що «забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, що визначені законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній правовій науці окремим проблемним аспектам сутності й особливостей реалізації права на повагу до приватного життя в кримінальному процесі присвячували свої наукові пошуки такі провідні науковці, як О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. І. Благута, А. Ф. Волобуєв, В. О. Гусєва, Ю. В. Гуцуляк, І. В. Гловюк, Л. Є. Калюжна, М. В. Корнієнко, В. В. Романюк, М. В. Салтевський, Т. Г. Фоміна, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, А. В. Шарнін та інші. Водночас це питання постає як *terra incognita* саме в царині проведення обшуку.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб визначити, по-перше, гарантії забезпечення права на повагу до приватного життя під час проведення обшуку; по-друге, умови дотримання права на повагу до приватного життя під час проведення обшуку. Означений науковий пошук здійснюватиметься на основі аналізу сутності права на повагу до приватного життя через призму національного законодавства, конституційно-правових положеннях зарубіжних країн та практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Право на повагу до приватного життя є однією з фундаментальних цінностей сучасного суспільства, тому вельми важливо забезпечити його надійний захист.

На сьогодні в практиці ЄСПЛ вироблено чіткі підходи до розуміння сутності та складових елементів права на приватне життя, проте на рівні КПК України, незважаючи на конституційне закріплення права на приватне (особисте) життя, підхід до його забезпечення не є досконалим. Насамперед немає чіткого визначення обсягу та складових елементів права на приватне життя, з огляду на що тривають дискусії щодо самого поняття «приватне життя». Тож для покращення поточної ситуації в Україні варто врахувати практику ЄСПЛ в частині забезпечення права на захист персональних даних, яке є важливим елементом права на повагу до приватного життя. Захист персональних даних в Україні також потребує певного вдосконалення на основі сучасної європейської практики з метою його узгодження з європейськими стандартами [3].

Забезпечення права на повагу до приватного життя належить до юридичних гарантій, які забезпечені як на рівні Основного Закону, так і відповідними нормами кримінального процесуального законодавства України. Передусім наведемо приписи ст. 31 Конституції України, у якій визначено, що «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо». Відповідно до ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [1].

Подальшу конкретизацію щодо забезпечення вказаного права законодавець передбачив у положеннях ст. 15 КПК України, закріпивши, що «під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя. Ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому цим Кодексом, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації» [4].

Історично право на повагу до приватного життя було одним із фундаментальних в процесі становлення правових систем провідних держав світу. Як стверджує А. Роса, конфіденційність і захист даних (або конфіденційність інформації) конфігурувалися та характеризувалися по-різному в різних правових традиціях. У Сполучених Штатах право на недоторканність приватного життя поступово перетворилося на конституційне право завдяки різноманітним постановам Верховного суду Сполучених Штатів (SCOTUS). У Європі право на приватність (приватне життя) мало іншу еволюцію. У Німеччині право на приватність (Privatsphäre) було розроблено Федеральним конституційним судом Німеччини (BVerfG) із заявами, які мали великий вплив на європейську традицію. В Іспанії, зі свого боку, право на недоторканність приватного життя (intimidad) мало власну еволюцію завдяки іспанському Конституційному суду, хоча можна знайти явний вплив німецької традиції [5, с. 307]. Водночас сама сутність приватності (конфіденційності) є доволі суперечливою на доктринальному рівні. Незважаючи на складність охоплення природи та меж приватного життя, важливо концептуалізувати її. Нідерландські вчені розробили власну типологію, по-перше, провівши систематичний аналіз конституційного захисту приватності в дев'яти юрисдикціях: США, Канаді, Великій Британії, Нідерландах, Німеччині, Італії, Чехії, Польщі та Словенії. Цей аналіз дав змогу структурувати типи конфіденційності у двовимірній моделі, що складається з восьми основних типів конфіденційності (тілесна, інтелектуальна, просторова, конфіденційність прийняття рішень, комунікаційна, асоціаційна, конфіденційність власності та поведінкова конфіденційність), з накладанням дев'ятого типу (інформаційна конфіденційність), який перетинає, але не збігається з вісьмома основними типами [6, с. 483].

Дещо різняться підходи до розуміння сутності права на повагу до приватного життя й на рівні конституційних положень зарубіжних країн. Так, наприклад, у ст. 10 Основного закону Федеративної Республіки Німеччина визначено, що таємниця листування, поштового та телекомунікаційного зв'язку є недоторканною. Обмеження можуть бути встановлені лише на підставі закону. Якщо обмеження служить

для захисту вільного демократичного базового порядку або існування чи безпеки Федерації чи Землі, закон може передбачати, що особа, яка зазнала впливу, не повинна бути поінформована про обмеження, а звернення до суду замінюється на розгляд справи установами та допоміжними установами, призначеними законодавчими органами [7].

Згідно з нормативними приписами Конституцією Республіки Польща кожному повинна бути забезпечена свобода та конфіденційність спілкування. Будь-які обмеження можуть бути встановлені лише у випадках і в порядку, визначених законом (ст. 49). Органи державної влади повинні захищати споживачів, клієнтів, наймачів або орендарів від дій, що загрожують їх здоров'ю, приватному житті та безпеці, а також від нечесної ринкової практики. Обсяг такого захисту встановлюється законом (ст. 76) [8].

Варто усвідомити те, що в сучасних реаліях до права на повагу до приватного та сімейного життя належить право на захист даних, яке описується різними авторами як похідне від права на захист приватного життя. Захист персональних даних у контексті захисту конфіденційності було під загрозою в ході швидкого та широкого розповсюдження інформаційних технологій, автоматизованої обробки даних і ризику доступу до цих даних неавторизованих осіб у мережі. Правове регулювання непорушення права на повагу до приватного життя шляхом обробки персональних даних автоматизованими системами було одним із викликів багатьох держав, які мали дозволити використання штучного інтелекту на благо подальшого економічного та соціального розвитку, водночас забезпечуючи захист персональних даних своїх громадян [9, с. 10]. У цьому аспекті Б. Земблицький наголошує на тому, що в епоху цифрових технологій і потенційних загроз, які створюють сучасні технології, зростає складність захисту конфіденційності. Проблематичним є і підтримання балансу між правом на приватність і свободою вираження поглядів, зокрема в Інтернеті [10, с. 589].

У контексті захисту персональних даних показовим є рішення ЄСПЛ у справі «Бенедік проти Словенії», у якому Суд укотре наголосив, що закон, який є підставою втручання у приватність, має бути чітким і пропонувати достатні гарантії від зловживань посадовими особами під час процедури доступу та передачі персональних даних». Суть справи полягала в тому, що правоохоронні органи, розслідуючи справу про розповсюдження дитячої порнографії, без судового ордеру отримали від провайдера інформацію, яка ідентифікувала власника динамічної IP-адреси. Встановивши порушення, ЄСПЛ зазначив, що у відповідний час не існувало жодних правил, які б визначали умови для збереження отриманих під час розслідування даних, а також жодних гарантій від зловживань посадових осіб під час процедури доступу та передачі таких даних, а отже, законодавство було принаймні некогерентним щодо рівня захисту інтересів заявника в конфіденційності [11].

Дотримання вказаного права має важливе значення під час проведення обшуку, який є однією із тих слідчих (розшукових) дій, що суттєво обмежує права і свободи людини. У зв'язку із цим на законодавчому рівні дотримання права на повагу до приватного життя під час обшуку реалізується через особливу процесуальну процедуру його проведення.

По-перше, згідно із ч. 2 ст. 234 КПК України обшук «проводиться виключно на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду». Це повністю корелюється з вимогами ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод,

у якій передбачено, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення права на повагу до свого приватного і сімейного життя, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [12].

Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії» Суд ухвалив, що «хоч в основному метою статті 8 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини є захист окремої особи від довільного втручання з боку органів державної влади, ця стаття зобов'язує державу не лише утримуватися від такого втручання: до такого негативного зобов'язання додається також і позитивне, яке є необхідним для забезпечення дійсної поваги до приватного і сімейного життя». Загалом аналіз практики ЄСПЛ у цьому аспекті свідчить, що Суд завжди виходить з того, чи було втручання виправданим за пунктом 2 статті 8 Конвенції, і насамперед чи проводився обшук «згідно із законом» для мети цього пункту. Вираз «згідно із законом» по суті посиляється на національне законодавство та встановлює зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріальних і процесуальних норм (більш детально див. рішення ЄСПЛ у справі «Пантелеєнко проти України», «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України»). Отже, обшук має проводитися згідно із чинним національним законом, зокрема, серед іншого, мати національне правове підґрунтя, а законодавчі норми мають бути доступними, передбачуваними і сумісними із верховенством права та законності.

Як було зазначено, за чинним КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка також має бути постановлена відповідно до вимог закону, адже в іншому разі можна буде констатувати не виконання конвенційних приписів втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя «згідно із законом». На це також звертає увагу ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні у справі «Дубович проти України» Суд дійшов висновку, що обшук, проведений згідно з ухвалою на підставі підроблених документів постановою, був проведений не «згідно із законом».

У контексті викладеного варто навести й вимоги п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України, у якому передбачено, що «слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що за встановлених обставин обшук є... заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи».

По-друге, слідчий, прокурор не має права робити зйомку, фотографування, графічні зображення предметів, вилучати речі й документи особистого характеру, що не мають значення для кримінального провадження. Така заборона узгоджується з усталеною практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішеннях у справі «Ментес та інші проти Туреччини» та «Кіпр проти Туреччини» зазначено, що немає розділення між сферою прав особистості, які захищаються ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Сімейне життя, приватне життя та житло, їх навмисне пошкодження спецслужбами торкається всієї сфери прав особистості.

Під час обшуку також забороняється тимчасове вилучення електронних носіїв інформації та їх частин чи мобільних систем зв'язку разом з інформацією, що на них міститься. У цьому аспекті варто навести рішення ЄСПЛ у справі «Класа та інших проти Німеччини», де Суд дійшов висновку, що перехоплення комунікації пошти та телефонних розмов є потенційним втручанням в сімейне та приватне життя, кореспонденцію та житло.

По-третє, відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК України обшук проводиться з обов'язковою участю двох понятих незалежно від застосування технічних засобів під час проведення такої процесуальної дії. Аналізуючи зміст цієї норми, слід зазначити, що законодавцем чітко не визначено права й обов'язки понятих під час проведення даної процесуальної дії. Лише з аналізу змісту ч. 8 ст. 223 КПК України вбачається, що поняті мають право робити заяви під час проведення обшуку.

Важливого значення має заборона розголошення понятим відомостей щодо проведення процесуальної дії (ч. 3 ст. 66, ст. 222 КПК України). Зокрема, законодавець передбачив, що «особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії». На нашу думку, обов'язок щодо нерозголошення відомостей, які стали відомі особі у зв'язку із залученням її до проведення процесуальної дії, має бути закріплений незалежно від того, чи є це вимогою слідчого, прокурора.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що під час вирішення питання, чи дійсно було забезпечено право на повагу до приватного життя під час проведення обшуку, потрібно виходити з таких взаємопов'язаних умов:

1) наявності розпочатого досудового розслідування – відповідно до вимог КПК України всі слідчі (розшукові) дії, за винятком огляду місця події, можуть проводитися суто під час проведення досудового розслідування;

2) наявності загальної підстави (фактичної) для проведення обшуку, передбаченої КПК України, тобто наявності достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети конкретної процесуальної дії (ч. 2 ст. 223 КПК України);

3) наявності спеціальної підстави (юридичної), тобто ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 234 КПК України);

4) наявності належного суб'єкта, уповноваженого на виконання ухвали слідчого судді, суду.

Проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики питань, що стосуються гарантій забезпечення права на повагу до приватного життя під час проведення обшуку. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на вивчення гарантій забезпечення права на повагу до приватного життя під час проведення обшуку без судового рішення крізь призму практики ЄСПЛ. Це сприятиме створенню оптимальної для національного законодавства та практики його застосування моделі процесуальних правовідносин у частині регламентації обмеження права на недоторканність приватної власності без судового рішення.

Використані джерела:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.07.2024).

2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 26.07.2024)

3. Cherneha V., Dobkina K., Horban Y., Hrytsyshyna L., Zalizko O. The right to respect for private life: ukrainian approach and European Court of Human Rights practice. *DIXI*. 2024. № 26 (2). URL: <https://revistas.ucc.edu.co/index.php/di/article/view/5023/3708>.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 26.07.2024).

5. Roca A. Privacy and data protection: American and european approaches. *Derechos y Libertades*. 2022. № 47. P. 307–338.

6. Koops B., Newell B., Tian T., Skorvanek I., Chokrevski T., Galic M. A. Typology of privacy. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. 2017. № 38 (2). P. 483–575.
7. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.
8. The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (дата звернення 27.07.2024).
9. Angjeli G., Premalaj B. The right to respect private life in the context of the development of artificial intelligence. *Human Rights – From reality to the virtual world*. 2021. P. 10–19.
10. Ziemblicki B. Modern Technologies as a challenge for the right to privacy under the European Convention on Human Rights. *International Community Law Review*. 2023. № 25 (6). P. 589–604.
11. Питання інтернет-приватності у рішеннях Європейського суду з прав людини: тенденції останніх років. Центр демократії та верховенства права: сайт. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/espl-internet-pryvattnist/>.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950: ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 26.07.2024).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 № 254k/96-vr (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII (1992). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukrainian].
3. Cherneha, V., Dobkina, K., Horban, Y., Hrytsyshyna, L., & Zalizko, O. (2024) The right to respect for private life: ukrainian approach and European Court of Human Rights practice. *DIXI*, 26 (2). URL: <https://revistas.ucc.edu.co/index.php/di/article/view/5023/3708> [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI (2012). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
5. Koops, B., Newell, B., Tian, T., Skorvanek, I., Chokrevski, T., Galic, M. A. Typology of privacy. *University of Pennsylvania Journal of International Law*. № 38 (2). P. 483–575 [in English].
6. Koops, B., Newell, B., Tian, T., Skorvanek, I., Chokrevski, T., Galic, M. A. (2017) Typology of privacy. *University of Pennsylvania Journal of International Law*, 38 (2), 483–575 [in English].
7. Basic Law for the Federal Republic of Germany (1949). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [in English].
8. The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April 1997 (1997). URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [in English].
9. Angjeli, G., Premalaj, B. (2021) The right to respect private life in the context of the development of artificial intelligence, 10–19 [in English].
10. Ziemblicki, B. (2023) Modern Technologies as a challenge for the right to privacy under the European Convention on Human Rights. *International Community Law Review*, 25 (6), 589–604 [in English].
11. The issue of Internet privacy in the decisions of the European Court of Human Rights: trends of recent years (2019). URL: <https://cedem.org.ua/analytics/espl-internet-pryvattnist/> [in English].
12. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) vid 04.11.1950: ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.97 (1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2024

Ablamskyi S., PhD in Law, Associate Professor, Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-trial Investigation, Education and Research Institute No. 1, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Romanov M., PhD in Law, Senior Researcher at the Research Laboratory of Preventive Activities and Sociological Research of the Educational and Scientific Institute for the Training of Specialists for the Preventive Activity Units of the National Police of Ukraine of the Dnipro State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

Ablamska V., Scientific Researcher at the Scientific Research Laboratory for Legal Support of Police Activities and Crime Prevention at the Educational and Research Institute No. 2, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

GUARANTEES FOR ENSURING THE RIGHT TO RESPECT FOR PRIVATE LIFE DURING A SEARCH

Formation of a civil society oriented towards the implementation of European values, as it is impossible to ensure the convention of human rights and freedoms without bringing the current legislation of Ukraine in line with international legal standards. Given the subject matter of the article, the authors analyse the essence of the right to respect for private life in the constitutional provisions of foreign countries. This made it possible to emphasise that ensuring the right to respect for private life is a legal guarantee provided both at the level of international documents and by the relevant provisions of national legislation.

In modern realities, the right to respect for private and family life includes the right to data protection, which has been described by various authors as a modern derivative of the right to privacy. It is established that at the legislative level, the right to respect for private life during a search is implemented through a special procedural procedure for its conduct. At the present stage of rethinking the procedural guarantees of ensuring the right to respect for private life, including during a search, the application of the case law of the European Court of Human Rights is of great importance.

Based on the results of the analysis, it has been concluded that when deciding whether the right to respect for private life is actually ensured during a search, the following interrelated conditions should be taken into account 1) the existence of an initiated pre-trial investigation; 2) the existence of a general (factual) basis for conducting a search, i.e., sufficient information indicating the possibility of achieving the purpose of a specific procedural action; 3) the existence of a special (legal) basis, i.e., the decision of the investigating judge or court; 4) the existence of a proper entity authorised to execute the decision of the investigating judge or court.

Keywords: guarantees for ensuring, right to respect for private life, right to data protection, case law of the European Court of Human Rights, search, investigative (search) actions.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.21-34
УДК 343.13

Басиста І. В., докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна); членкиня Науково-консультативної ради при Верховному Суді
e-mail: basysta-i@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

Гутник А. В., докторка філософії у галузі права, доцентка кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна)
e-mail: hutnyk_alina@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5447-7256>

Созанський Т. І., кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)
e-mail: sozan77@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0761-1683>

РЯТУВАННЯ МАЙНА ЯК ОДИН ІЗ НЕВІДКЛАДНИХ ВИПАДКІВ ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ БЕЗ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ

Встановлено, що в практиці Верховного Суду, як і в наукових розвідках, немає однозначної відповіді на питання, чи охоплює «рятування майна», яке законодавцем передбачене одним із невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК), можливість виявлення й вилучення потенційних речових доказів.

Акцентовано увагу на важливості розмежування поліцейського заходу, передбаченого Законом України про «Національну поліцію», і «входження» до житла чи іншого володіння особи, яке регламентоване ч. 3 ст. 233 КПК.

Обґрунтовано, що в розглядуваній процесуальній ситуації, враховуючи логічний взаємозв'язок складових ч. 3 ст. 233 КПК із завданнями кримінального провадження, орган досудового розслідування, прокурор можуть провести невідкладний обшук до постановлення ухвали слідчого судді та віднайти і вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами. Встановлення та підтвердження судом пропорційності такої процесуальної діяльності після її завершення законній меті є важливими з огляду дотримання конституційних і конвенційних прав.

Резюмовано, що виниклу після проникнення до житла чи іншого володіння особи, за ситуації наявних невідкладних випадків, необхідність виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення органи досудового розслідування та прокурор можуть реалізувати й у перебігу огляду.

Продовжено вже розпочату раніше наукову дискусію про наявний «різній термінології» у законодавчому викладі, оскільки ч. 3 ст. 233 КПК передбачає знищення отриманої «інформації», а ч. 1 ст. 255 КПК – знищення «відомостей, речей та документів». Якщо підстави для входження до житла чи іншого володіння особи були відсутні, як і підстави проведення у них невідкладного обшуку, то отримані внаслідок такого обшуку докази є недопустимими. Порушені права особи мають бути відновлені, а винуватих у їх порушенні – притягнуто до відповідного виду відповідальності.

Ключові слова: входження до житла чи іншого володіння особи, невідкладний обшук, огляд, слідчі (розшукові) дії, докази, поліцейський захід, досудове розслідування, дотримання прав людини.

Постановка проблеми. Одним із невідкладних випадків, який дає можливість слідчому, дізнавачу, прокурору увійти до житла чи іншого володіння особи, є врятування майна, і ця підстава передбачена в ч. 3 ст. 233 КПК України. Однак ця норма тлумачиться як у доктрині, так і практиками по-різному, а отже, її застосування є вкрай відмінним. Також дилемою залишається *вибір процесуальної діяльності* за ситуації, коли слідчий, дізнавач чи прокурор увійшли до житла чи іншого володіння особи за наявного невідкладного випадку, як-от врятування майна, і в них виникла необхідність віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами. Звісно, що йдеться не про іншу ситуацію, коли про «таку необхідність» було відомо ще до входження до житла чи іншого володіння особи.

У зверненні судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) до членів Науково-консультативної ради при Верховному суді (далі – НКР при ВС) у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310км23) із реєстраційним номером Верховного Суду № 244/0/26-24 від 04.06.2024 проведено узагальнення наявної судової практики в цій царині та констатовано, що колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС у постанові від 1 листопада 2023 року (справа № 462/3127/22, провадження № 51-4879км23) дійшла висновку, що унеможливлення знищення доказів, фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, збереження доказової бази не є підставами для проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчим суддею, адже такі обставини не входять до переліку тих невідкладних випадків, про які йдеться в ч. 3 ст. 233 КПК України. У зв'язку із цим колегія суддів визнала обґрунтованими висновки судів попередніх інстанцій про те, що протокол обшуку є недопустимим доказом, як і інші докази, отримані під час його проведення, та похідні від них [1].

Поряд із таким висновком про застосування норм кримінального процесуального закону, які передбачені ч. 2 ст. 234, ст. 233 КПК України є і кардинально протилежні, оскільки означена процесуальна ситуація неодноразово вже потрапляла в поле зору суддів Верховного Суду та науковців. Зокрема, колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС у постанові від 6 вересня 2023 року (справа № 688/647/19, провадження № 51-2840км23) визнала неспроможними посилення сторони захисту на відсутність підстав, визначених ч. 3 ст. 233 КПК України, та дійшла висновку, що з положеннями вказаної норми цілком узгоджується те, що підставою для задоволення клопотання є врятування майна, яке є знаряддям, засобом або предметом злочину і яке могло бути знищено [2]. Збіжний висновок міститься в постанові Третьої судової палати ККС ВС від 18 жовтня 2023 року (справа № 303/3224/20, провадження № 51-3342км20) [3]. Так само резюмувала і колегія суддів Першої судової палати ККС ВС у постанові від 27 лютого 2024 року (справа № 185/4212/21, провадження № 51-7440км23) [4].

Натомість колегія суддів Першої судової палати ККС ВС у постанові від 8 квітня 2021 року (справа № 573/2028/19, провадження № 51-1535км20), виходила з того, що не належить до підстав проведення невідкладного обшуку необхідність відшукання викрадених речей та одягу, які можуть бути використані як докази [5].

Отже, як бачимо, у ККС ВС сформувалися два різні підходи до вирішення означеної проблематики. Виходячи з описаного вище стану справ, 15 травня 2024 року у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310км23), колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС прийняла рішення передати на розгляд об'єднаної палати ККС у складі ВС кримінальне провадження за касаційною скаргою прокурора на ухвалу Львівського апеляційного суду від 2 жовтня 2023 року щодо ОСОБА_6 [6]. У цій ухвалі, серед іншого, значиться, що «приписи ст. 233 КПК України підлягають застосуванню у взаємозв'язку з положеннями ст. 2 КПК України. Отже, з метою забезпечення вико-

нання завдань кримінального провадження у невідкладних випадках, пов'язаних із загрозою знищення доказової інформації, КПК України дозволяє проводити огляд, обшук житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді із застосуванням судового контролю *post factum*. Колегія суддів вважає, що наявні підстави до відступу від висновків щодо застосування приписів ч. 3 ст. 233 КПК України, відображених у постанові Першої судової палати ККС ВС від 8 квітня 2021 року (справа № 573/2028/19, провадження № 51-1535км20) та в постанові Третньої судової палати ККС ВС від 1 листопада 2023 року (справа № 462/3127/22, провадження № 51-4879км23)» [6]. Оскільки об'єднана палата ККС ВС вирішуватиме означену процесуальну ситуацію, то й відповідне звернення від судді про підготовку наукових висновків отримали свого часу й члени НКР при ВС [1]. Частина шановних колег уже навіть опублікували результати власних науково-прикладних досліджень [7]. Тож безсумнівними є наявність задекларованої проблеми, її актуальність, масштабність і нагальність вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теми проведення невідкладного огляду, обшуку зверталось багато науковців. Так, у наукових дослідженнях звернено увагу на (1) неоднакову законодавчу термінологію та відсутність кореляції з іншими положеннями КПК України (І. Басиста, І. Вегера-Іжевська, І. Гловюк, Д. Пономаренко, О. Торбас); (2) логіко-лінгвістичний дефект норми (Д. Криворучко, О. Лейба, А. Туманянц); (3) розуміння «добровільної згоди» та її належного оформлення (А. Вознюк, І. Гловюк, М. Грига, А. Дуда); (4) розуміння «невідкладності» (А. Вознюк, М. Грига, А. Дуда, Є. Коваленко, О. Кучинська, В. Маляренко, В. Нор, А. Скрипник, О. Смірнов, С. Тарасюк, І. Тітко); (5) розуміння «безпосереднього переслідування» (І. Гловюк, Д. Криворучко, А. Туманянц); (6) важливість здійснення судового контролю (М. Макаров, С. Шаренко); (7) дотримання прав і свобод людини (практично кожен процесуаліст із вже перелічених, а також О. Дроздов і Н. Глинська) тощо. Аналіз такого невідкладного випадку, як «врятування майна», який дає право слідчому, дізнавачу, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи, здійснювали Н. Глинська, О. Дроздов, О. Калужна, М. Комарова, О. Космін, Д. Криворучко, М. Макаров, В. Маляренко, В. Масалітіна, О. Смірнов, Л. Неводнича, С. Тарасюк, О. Торбас, А. Туманянц, В. Ханін, С. Шаренко. У наукових розвідках практично не досліджувалася різниця між поліцейським заходом, передбаченим Законом України «Про Національну поліцію», і проникненням до житла чи іншого володіння особи, передбаченим КПК України. Як і в судовій практиці, серед науковців немає єдиної позиції чи охоплюється необхідність збереження потенційних речових доказів поняттям «врятування майна», яке викладене в ч. 3 ст. 233 КПК України. Тож приєднуємося до дискусії та пропонуємо власні підходи для вирішення цього питання, які вже отримали своє лапідарне висвітлення у відповідному науковому висновку [8].

Формулювання цілей. Зроблено спробу аргументувати авторський підхід за якого, по-перше, вжиті законодавцем словосполучення «(в)рятування майна», «проникнення» і «входження» до житла варто розглянути не лише з кримінальних процесуальних позицій. По-друге, автори задалися завданням поглянути на описану процесуальну ситуацію під кутом зору невідкладних випадків проведення обшуку до постановлення ухвали слідчого судді та вжиття заходів для забезпечення від порушення конституційних і конвенційних прав.

Виклад основного матеріалу. Стаття 30 Конституції України кожному гарантує недоторканність житла. Так, «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим

рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку» [9].

Отже, з наведеного формулювання ст. 30 Конституції України слідує таке:

– допускається наявність *невідкладних випадків*, коли можливий інший (не за вмотивованим рішенням суду), встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку;

– *невідкладні випадки* законодавець пов'язує із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

«Інший, встановлений законом, порядок» передбачає ч. 3 ст. 233 КПК України. І у ній значиться, що «слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді ввійти до житла чи іншого володіння особи лише у *невідкладних випадках*, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення (підкреслення наше. – Авт.). У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку...» [10].

Водночас у ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» йдеться про те, коли поліція в невідкладних випадках може *проникнути* до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду, і це іменовано *поліцейським заходом, про застосування якого складається протокол*. Такі невідкладні випадки пов'язані з: *врятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій*; безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; припиненням кримінального правопорушення, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні. Проникнення поліцейського до житла чи іншого володіння особи не може обмежувати її права користуватися власним майном [11]. Отже, у наведеному формулюванні ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» ми бачимо, що невідкладні випадки для такого *поліцейського заходу, як проникнення до житла чи іншого володіння особи, законодавець, серед іншого переліченого у цій нормі, також пов'язує із наявністю надзвичайних ситуацій, за умов яких є необхідність рятування життя людей і цінного майна. У розглянутому щойно випадку йдеться не про кримінальну процесуальну діяльність, а про поліцейський захід, який реалізується на підставі ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію». У цьому руслі О. Торбас цілком правильно зазначає, що такі випадки, як пожежа або стихійне лихо, далеко не завжди будуть пов'язані з кримінальним процесом і тому вони не можуть пояснювати логіку ч. 3 ст. 233 КПК України, яка, очевидно, стосується саме кримінального провадження [12, с. 531].*

Слід звернути увагу, що поліцейський не може проникати до житла чи іншого володіння особи у випадку вчинення особою адміністративного правопорушення, оскільки відповідної норми у КУпАП немає, а ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію» містить вичерпний перелік невідкладних випадків, які дають підстави для такого проникнення.

Цікавим у цьому аспекті є випадок із судової практики. Так, суд першої інстанції розглядав справу щодо інспектора СРПП, який зайшов на огорожену територію будинково-володіння, услід за прокурором, якого підозрював у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП. Суд встановив, що обшуку на території земельної ділянки інспектор не проводив, однак визнав інспектора винним за ч. 2 ст. 162 КК України [13]. Ухвалою апеляційного суду від 03.05.2023 вирок суду першої інстанції

було скасовано. Обґрунтовуючи таке рішення, суд врахував практику ЄСПЛ, зокрема справу «Надточій проти України», у якій уряд визнав карний кримінально-правовий характер Кодексу про адміністративні правопорушення, і справу «Шмауцер проти Австрії», у якій встановлено, що правопорушення, за які може бути накладено стягнення у вигляді штрафу чи обмеження в користуванні водійськими правами, підпадають під визначення «кримінального обвинувачення». Суд також зазначив, що суспільний баланс між формальним порушенням обвинуваченим недоторканості іншого володіння потерпілих і припинення вчинення адміністративних правопорушень працівником прокуратури, щодо якого у працівників поліції були підставні причини вважати, що останній, керуючи транспортним засобом, перебуває у стані алкогольного сп'яніння, та подальша його поведінка, яка полягала в уникненні відповідальності, на думку апеляційного суду, є виправданим [14]. Після нового судового розгляду справи 24.01.2024 районний суд виніс виправдувальний вирок поліцейському у зв'язку з недоведеністю у його діянні (діях) складу кримінального правопорушення, але констатував імовірні підстави для притягнення поліцейського до дисциплінарної відповідальності [15]. Це рішення оскаржено в апеляційному порядку [16].

Слід зазначити, що обвинувачення інспектора СРПП в жодному разі не може містити покликання на порушення інспектором норм ст. 13, 233, 234 КПК. Хоч інспектор СРПП і переслідував особу, яка вчинила адміністративне правопорушення та яке в розумінні практики ЄСПЛ вважається «кримінальним», то він все одно не наділений кримінальними процесуальними функціями слідчого, дізнавача чи прокурора, а отже, не може керуватися нормами КПК України, переслідуючи особу за підозрою у вчиненні адміністративного правопорушення. Тож у цій справі поліцейський застосував саме поліцейський захід.

Із всього вищенаведеного можна зробити висновок, що, на відміну від проникнення до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду, яке іменовано в Законі України «Про Національну поліцію» «*поліцейським заходом*», Конституція України передбачає можливість *проведення в них огляду й обшуку* у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, без вмотивованого рішення суду опісля *проникнення*. Проте, як не дивно, ст. 233 КПК України такого переліку, як «*проведення в них огляду й обшуку*» не містить, а дозволяє слідчому, дізнавачу, прокурору до постановлення ухвали слідчого судді *ввійти* до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках...» [10]. При цьому друге речення ч. 3 ст. 233 КПК України містить зобов'язання для прокурора, слідчого, дізнавача за погодженням із прокурором *невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку* [10].

Також, як ми бачимо, у ст. 30 Конституції України та в ч. 3 ст. 233 КПК України маємо як мінімум дві розбіжності, а саме «проникнути» й «увійти» (очевидно, що сумнівною здається можливість «увійти» через вікно, дах будинку тощо), а також «підозрюються у вчиненні злочину» та «підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення» (передбачає злочин і кримінальний проступок). *Не зрозуміло, як ставитися до такого стану справ, чи вважати їх хибними законодавчої техніки, чи чимось іншим?*

Виходить, що з огляду на законодавчий виклад ст. 30 Конституції України немає підстав заперечувати допустимість проведення в житлі чи іншому володінні особи огляду й обшуку після проникнення до такого житла чи іншого володіння особи за наявності невідкладних випадків.

При цьому без відповіді залишається питання про самі невідкладні випадки, бо якщо їх тлумачити *буквально*, то вони начебто стосуються лише ситуацій, пов'язаних

із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Логічними здаються такі огляд чи обшук за ситуації попереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, за умов якого (переслідування) була потреба в проникненні до житла чи іншого володіння особи.

Але навіть тоді проводити огляд чи обшук за умов проникнення для врятування життя людей і майна? Очевидно, що мета такого проникнення – врятування життя людей і майна. Але ж чи в перебігу «рятування» майна може виникати потреба віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами? І що слід розуміти під вживаним законодавцем «врятування»?

Якщо йдеться про кримінальну процесуальну діяльність слідчого, дізнавача, прокурора до постановлення ухвали слідчого судді щодо проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку (ст. 30 Конституції України), яка реалізується на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України, то очевидним є той факт, що ці випадки не є тотожними з тим, який наведено у ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію». *Ще раз підкреслимо, що в ч. 3 ст. 233 КПК України йдеться про кримінальну процесуальну діяльність уповноважених КПК України на її здійснення суб'єктів, а не про поліцейський захід. Така кримінальна процесуальна діяльність спрямована на досягнення завдань статті 2 КПК України [8].*

Щодо «рятування майна» від загрози знищення, то із цього приводу думки науковців розділилися. Так, А. Вознюк, М. Грига, А. Дуда зазначають, що, безумовно, є загроза знищення речей, що були предметом, знаряддям чи засобом вчинення кримінального правопорушення [17, с. 74]. Натомість О. Горбас вважає, якщо «потенційний підозрюваний володіє речовими доказами і про це стало відомо слідству, ще не означає, що він ці речові докази найближчим часом знищить» [12, с. 531]. Щодо викраденого майна, то О. Калужна зазначає, ««рятування майна» не пов'язано з буквальним знищенням майна, адже його викрадали не для того, щоб знищувати». Вона також обґрунтовує, що «складно вважати «врятування майна» обшук з метою вилучення знаряддя злочину, адже, скоріш за все, знищувати будуть сліди, а не саме майно (наприклад, коли автомобіль – знаряддя наїзду). Навряд чи підпадають під «загрозу втрати майна» обшуки з метою вилучення документів, знарядь виготовлення підроблених документів, наркотичних засобів чи знарядь їх виготовлення, навіть вогнепальної чи іншої зброї. Так, ці та подібні ситуації пов'язані з ризиком втрати доказів, але не загрожують знищенням майна в загальному і цивільно-правовому сенсі, тому навряд чи вони буквально відповідають Конституції України і ч. 3 ст. 233 КПК України. Отож поширювальне тлумачення підстав невідкладних випадків для проведення обшуку не відповідає закону» [18, с. 87–88]. З такою ж позицією погоджується М. Макаров [19, с. 233]. О. Дроздов і Н. Глинська переконують читача в тому, що «... досить довільним виглядає те, що саме суд, а не законодавець тлумачить «рятування майна... у тексті КПК України ми точно не знайдемо такого дозволу...» [7, с. 618], із чим нам важко повністю погодитися з огляду на аргументи, якими вже неодноразово оперували [20; 21]. Так, «судова практика, на відміну від нормативно-правових актів, має здатність вчасно реагувати на наявні суспільні потреби та пропонує, яким чином виправляти певні хиби цих нормативних актів. Тому й окремі форми виразу судової практики, як правильно підкреслюють автори академічного видання «Кримінальний процес України» (Львів, 2021, за редакцією Академіка НАПрН України д-ра юрид. наук, професора Василя Тимофійовича Нора), є джерелами кримінального процесуального права, як-от правові позиції, узвичаєння судової практики та сформульовані на основі її вивчення й узагальнення правоположення вищих судових інстанцій (правові позиції КСУ, ЄСПЛ, Верховного Суду) [22]» [21].

Словник подає нам кілька розумінь «рятувати», зокрема, це і «усувати загрозу смерті, знищення і т. ін. для кого-, чого-небудь; захищати когось, щось від чогось, небезпечного для життя, існування. // Визволяти кого-, що-небудь із біди, з неволі і т. ін. // Оберігати, укривати кого-небудь від чогось шкідливого, небажаного, небезпечного і т. ін. [23].

Отож, «рятувати» – це не лише про «дії, спрямовані на те, щоб ліквідувати, відвернути загрозу, небезпеку його знищення, пошкодження або загибелі» [1; 24]. Очевидно, що, виконуючи завдання кримінального провадження, виникнення у слідчого, дізнавача, прокурора необхідності віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами є логічною. Інша річ, чому ч. 3 ст. 233 КПК України має наявний на сьогодні не зовсім вдалий виклад, то очевидно це теж хиби законодавчої техніки, якими є можливість маніпулювати сторонам. Інакше не вдається сприйняти наявний стан справ у цій царині, а особливо, коли дослівне формулювання другого речення ч. 3 ст. 233 КПК України є таким: «У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку» (підкреслення наше. – Авт.). Логічними такі роздуми будуть і з огляду того, як сприймався й унормовувався в невідкладних випадках обшук, у тому числі житла чи іншого володіння особи, за статтею 177 КПК 1960 року, адже згаданій нормі були притаманні чіткість і зрозумілість, на відміну від ч. 3 ст. 233 КПК України, яка діє зараз. Також проливає нам світло на те, що мав на увазі законодавець, «конструюючи» цю частину ст. 233 КПК України, й формулювання останнього її речення. «Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу» (підкреслення наше. – Авт.).

Тобто виникла після проникнення до житла чи іншого володіння особи у слідчого, дізнавача, прокурора необхідність віднайти і вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами, за ситуації наявних невідкладних випадків є не лише логічною, а й обумовленою завданнями кримінального провадження. Цю виниклу за ситуації наявних невідкладних випадків необхідність, допустимо для слідчого, дізнавача, прокурора реалізувати в перебігу обшуку. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення такого обшуку звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК України). Логічність саме такої черговості дій підтверджується й тим, що мета обшуку, а не будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії – виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (частина 1 статті 234 КПК України), про що вже йшлося у відповідному науковому висновку [8].

Мають рацію знані професори О. Дроздов і Н. Глинська, переконуючи нас у тому, що з проведеного ними аналізу практики ЄСПЛ однозначно слідує, що відсутність дозволу суду на проникнення до житла чи іншого володіння особи («судового ордера») та провадження в них обшуку має бути врівноважена наявністю судового перегляду ex post facto в цій справі. Національні суди мають у своїх рішеннях висвітлювати питання щодо необхідності обшуку за невідкладних обставин, дослідивши,

чи був цей захід «необхідним у демократичному суспільстві» та пропорційним законній меті, яку переслідували [7, с. 620]. Лише за цих реалій можна буде вести мову про досягнуту для сторін справедливість, а суспільство зможе сприймати відповідні процесуальні дії та рішення як фактор відновлення суспільної гармонії [25, с. 169], а не навпаки. Побіжно відзначимо, що навіть 20 років тому, та й ще раніше знані процесуалісти підкреслювали, що оскільки дії, що мають місце під час обшуку, пов'язані із значним втручанням у сферу особистого життя громадян (а про це більш розлого в монографічних дослідженнях, підручниках і дисертаціях науковці вже писали [26; 27, с. 113–115]), обмеження їх права на недоторканність житла (бо ж недоторканність, серед іншого, є гарантією від держави про недопустимість відкритого чи таємного вторгнення до нього уповноваженими нею особами та органами [28, с. 508–510]), це обумовлює посилення гарантій законності й обґрунтованості його провадження [29, с. 331]. Як рекомендацію щодо зменшення вірогідності незаконних дій чи мінімізації допущення ймовірних порушень, забезпечення «самодисципліни» суб'єктів кримінального провадження авторами влучно згадано (у тому числі й за чинності КПК 1960 року, коли лише йшлося про це як про наукову рекомендацію [30, с. 42–49]) про законодавчу вимогу провадження відеозапису вчинення такої процесуальної діяльності та її результатів [31, с. 181].

У випадку непогодження прокурором клопотання чи відмови слідчого судді в задоволенні такого клопотання слід ставити питання про притягнення слідчого, дізнавача, прокурора до кримінальної відповідальності й відновлення порушеного конституційного права громадянина на недоторканність житла чи іншого володіння особи. Про цю проблематику, а також загалом про вдосконалення законодавчого викладу ч. 3 ст. 233 КПК України вперше йшлося ще у 2012–2013 роках [32, с. 151–152 та ін.], але законодавець не реагував. І до сьогодні маємо явний, так званий конфлікт її складових елементів, що, на наше переконання, для провадження законної кримінальної процесуальної діяльності неприпустимо [32, с. 230–231].

Водночас критично оцінюємо вимогу знищувати інформацію в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України, якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або якщо слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук опісля його проведення. І. Басиста ще у 2013 році, а згодом і у 2017 році В. Галаган та Н. Моргун звертали увагу на те, що положення ч. 3 ст. 233 КПК України не передбачає можливості повернення речей і документів їх володільцям, на відміну від ч. 1, 3 ст. 255 КПК України [32, с. 230–231; 33, с. 152]. Також ці норми суперечать одна одній, а саме ч. 3 ст. 233 КПК України передбачає знищення отриманої «інформації», а ч. 1 ст. 255 КПК України – знищення «відомостей, речей та документів».

Слушною є позиція М. Макарова, який зазначає, що рішення про знищення протоколу такої слідчої (розшукової) дії має прийматися після перевірки законності дій особи, яка її проводила. У випадку виявлення порушень протокол обшуку повинен бути приєднаний до матеріалів кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України [19, с. 232]. Тож можна резюмувати, що знищенню відомостей, речей і документів повинні передувати (1) вирішення питання про можливість повернення речей і документів їх власнику та (2) перевірка законності дій слідчого, прокурора, дізнавача щодо проведення обшуку.

Слід погодитися, що якщо слідчим суддею в порядку судового контролю або судом під час перевірки допустимості доказів не буде встановлено (підтверджено) наявності підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді, результати відповідного обшуку (без попереднього дозволу суду) слід вважати такими, що отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини [34].

З огляду на все викладене не мають законодавчого підґрунтя коментарі на кшталт «...ч. 3 ст. 233 КПК дає право лише на проникнення до житла чи іншого володіння особи з можливістю проведення лише тих слідчих розшукових дій (або інших законних дій), що не потребують ухвали слідчого судді» [35] або ж що лише за змістом ч. 3 ст. 233 КПК України є припустимим такий єдиний різновид обшуку, як обшук затриманої особи [35].

Правильним є вважати, що «у ситуації, коли слідчому чи прокурору стає відомо про можливе знищення майна, яке може бути речовим доказом у кримінальному провадженні, застосовуються положення ч. 3 ст. 233 КПК щодо його врятування, що є альтернативною підставою для невідкладного проникнення до житла» [6].

Виниклу після проникнення до житла чи іншого володіння особи за ситуацій наявних невідкладних випадків необхідність виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, дізнавач, прокурор мають право реалізувати в перебігу огляду [8].

Висновки. Рятування майна, яке законодавцем передбачене одним із невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК), передбачає можливість виявлення й вилучення потенційних речових доказів. Виникла в органу досудового розслідування, прокурора необхідність після проникнення до житла чи іншого володіння особи віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами, за ситуацій наявних невідкладних випадків є не лише логічною, а й обумовленою завданнями кримінального провадження. Цю виниклу за ситуацій наявних невідкладних випадків необхідність орган досудового розслідування, прокурор мають право реалізувати в перебігу обшуку з подальшим невідкладним, після здійснення такого обшуку, зверненням до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку для застосування судового контролю *post factum* [8]. Необхідним і безальтернативним є встановлення та підтвердження слідчим суддею пропорційності описаної процесуальної діяльності після її завершення законній меті або ж протилежного стану справ.

У випадку непогодження прокурором клопотання чи відмови слідчого судді в задоволенні такого клопотання слід ставити питання про притягнення слідчого, дізнавача, прокурора до кримінальної відповідальності й відновлення порушеного конституційного права громадянина на недоторканість житла чи іншого володіння особи.

Виконуючи не зовсім вдалі вимоги ч. 3 ст. 233 КПК та ч. 1 ст. 255 КПК, орган досудового розслідування та прокурор, перш ніж знищити відповідний протокол обшуку, мають з'ясувати, чи є потреба в поверненні речей і документів власнику, чи їх повернуто. Реалізуючи судовий контроль *post factum*, слідчий суддя, розглядаючи відповідне клопотання, повинен, серед іншого, перевірити, чи законними були дії органу досудового розслідування та прокурора в перебігу «рятування майна», і лише після висновку із цього питання законодавець мав би передбачити алгоритми дій органу досудового розслідування та прокурора щодо виконання вдосконалених вимог ч. 3 ст. 233 КПК та ч. 1 ст. 255 КПК.

Отже, на перспективу для подальших наукових розробок залишаються питання щодо вдосконалення ч. 3 ст. 233 КПК та ч. 1 ст. 255 КПК, розробка алгоритмів дій для органу досудового розслідування та прокурора за розвитку подій, коли ставиться питання про знищення протоколу слідчої (розшукової) дії, коли слідчий суддя констатував процесуальні порушення, що були допущені, та коли їх не виявлено.

Використані джерела:

1. Звернення судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному суді у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310км23) із реєстраційним номером Верховного Суду № 244/0/26-24 від 04.06.2024.
2. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06.09.2023 у справі № 688/647/19 (провадження № 51-2840км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113357608> (дата звернення: 10.08.2024).
3. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.10.2023 у справі № 303/3224/20 (провадження № 51-3342 км 20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423732> (дата звернення: 10.08.2024).
4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.02.2024 у справі № 185/4212/21 (провадження № 51-7440км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402535> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08.04.2021 у справі № 573/2028/19 (провадження № 51-1535км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208231> (дата звернення: 10.08.2024).
6. Ухвала колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.05.2024 у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119134564> (дата звернення: 10.08.2024).
7. Дроздов О. М., Глинська Н. В. Невідкладний обшук: у пошуках балансу між ефективністю та дотриманням прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 612–624. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.103>.
8. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді д-ра юрид. наук професора Ірини Басистої щодо змісту й обсягу кримінальної процесуальної норми, передбаченої ч. 3 ст. 233 КПК України, в аспекті вирішення питання про те, чи підпадає під невідкладні випадки, що в ній передбачені, як-от «врятування майна», необхідність віднайти й вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами (на виконання звернення судді ККС Верховного Суду у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310км23) із реєстраційним номером Верховного Суду від 04.06.2024. № 244/0/26-24. 26.06.2024. 10 с.
9. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 (редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 (редакція 09.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 10.08.2024).
11. Про Національну поліцію : Закон України №580-19 від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?find> (дата звернення: 10.08.2024).
12. Торбас О. О. Рятування майна як підстава проникнення в житло особи згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 529–532. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/120>.
13. Вирок Рожищенського районного суду Волинської області від 21.11.2022 у справі № 165/2454/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107402870> (дата звернення: 10.08.2024).
14. Ухвала Волинського апеляційного суду від 03.05.2023 у справі 165/2454/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110710071> (дата звернення: 10.08.2024).
15. Вирок Рожищенського районного суду Волинської області від 24.01.2024 у справі № 165/2454/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116509202#> (дата звернення: 10.08.2024).
16. Ухвала Волинського апеляційного суду від 18.03.2024 у справі № 165/2454/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117742534> (дата звернення: 10.08.2024).
17. Вознюк А. А., Грига М. А., Дуда А. В. Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи: актуальні проблеми теорії та практик. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 68–82. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211192.68>.
18. Калужна О. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 83–90.
19. Макаров М. А. Судовий контроль за проведенням у невідкладних випадках обшуку житла чи іншого володіння особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 3 (9). Том 2.

С. 231–234. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3-2_2015/2015_3-2.pdf#page=231 (дата звернення: 10.08.2024).

20. Лазоренко Є. Ю. Правове визначення меж дії рішень Верховного Суду у кримінальному провадженні: порівняльно-правове дослідження: дис. ... д-ра філософ. : 081 «Право» / Пенітенціарна Академія України. Чернігів. 2024. 291 с.

21. Відгук опонента д-ра юрид. наук, професора Ірини Басистої на дисертацію Лазоренка Є. Ю. «Правове визначення меж дії рішень Верховного Суду у кримінальному провадженні: порівняльно-правове дослідження»: дис. ... д-ра філософ.: 081 «Право» / Пенітенціарна Академія України. Чернігів. 2024. 14 с. URL: https://academysps.edu.ua/df1_2024/ (дата звернення: 22.08.2024).

22. Кримінальний процес України: Академічний курс: у 3 т. Т. 1: Загальна частина / В. Т. Нор, Н. Р. Бобченко, М. В. Багрій та ін. за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. Т. Нора та д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобченка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

23. Тлумачний словник української мови. Портал української мови та культури «Словник. ua» : вебсайт. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=Рятувати> (дата звернення: 10.08.2024).

24. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.11.2023 у справі № 462/3127/22 (провадження № 51-4879км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726887> (дата звернення: 10.08.2024).

25. Шаповалова І. С., Рогальська В. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 274 с.

26. Удовенко Ж. В. Процесуальні гарантії забезпечення права на невторчання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. професора В. І. Галагана. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 523 с.

27. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С. В. Ківалова та М. С. Цуцкірідзе. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.

28. Кучинська О. П. Недоторканність житла чи іншого володіння особи. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Том 19. Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол. В.Т. Нор (голова) та ін. Нац. акад. прав. наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.

29. Кримінальний процес України : підручник / Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

30. Басиста І. В., Галаган В. І., Кузів О. М. Виїмка у кримінальному судочинстві України: процесуальний порядок і тактика проведення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 204 с.

31. Смоков С. М., Холостенко А. В., Лісніченко Д. В. Вилучення майна під час кримінального провадження : монографія. Одеса. 2020. 288 с.

32. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 600 с.

33. Галаган В. І., Моргун Н. С. Недоторканність права власності як засада кримінального провадження на досудовому розслідуванні : монографія. Київ, 2017. 184 с.

34. Сергій Чаплян. Обшук в умовах форс-мажору: процесуальні питання проведення невідкладних обшуків. 07 липня 2023. *Юридична газета online*: вебсайт. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/obshuk-v-umovah-formmazhoru-procesualni-pitannya-provedennya-nevidkladnih-obshukiv.html> (дата звернення: 10.08.2024).

35. Семен Ханін. По слідах 233 КПК України. *Закон і бізнес* : вебсайт. URL: https://zib.com.ua/ua/150216-po_slidah_233_kpk_ukraini.html (дата звернення: 10.08.2024).

References:

1. Zvernennia suddi Verkhovnoho sudu (reiest. nomer VS№ 244/0/26-24 vid 4.06.2024) do chleniv Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi u spravi № 466/525/22 (provadzhennia № 51-7310km23) [Appeal of a judge of the Supreme Court (SC Reg. No. 244/0/26-24 of 4 June 2024) to the members of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court in case No. 466/525/22 (proceedings No. 51-7310km23)] [in Ukrainian].

2. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 06.09.2023 u spravi № 688/647/19 (provadzhennia № 51-2840km23) [Resolution of the

panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 06.09.2023 in case No. 688/647/19 (proceedings No. 51-2840km23)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113357608> [in Ukrainian].

3. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 18.10.2023 u spravi № 303/3224/20 (provadzhennia № 51-3342 km 20) [Resolution of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 18.10.2023 in case No. 303/3224/20 (proceedings No. 51-3342 km 20)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423732> [in Ukrainian].

4. Postanovakolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 27 liutoho 2024 roku u spravi № 185/4212/21 (provadzhennia № 51-7440km23) [Resolution of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 27 February 2024 in case No. 185/4212/21 (proceedings No. 51-7440km23)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117402535> [in Ukrainian].

5. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u postanovi vid 08 kvitnia 2021 roku u spravi № 573/2028/19 (provadzhennia № 51-1535km20) [Resolution of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in the decision of 08 April 2021 in case No. 573/2028/19 (proceedings No. 51-1535km20)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96208231> [in Ukrainian].

6. Ukhvala kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 5 travnia 2024 roku u spravi № 466/525/22 (provadzhennia № 51-7310km23) [Decision of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of 5 May 2024 in case No. 466/525/22 (proceedings No. 51-7310km23)]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119134564> [in Ukrainian].

7. Drozdov, O., & Hlynska, N. (2024). *Nevidkladnyi obshuk: u poshukakh balansu mizh efektyvnistiu ta dotrymanniam prav liudyny* [Exigent circumstances search: the dilemma of balancing efficiency and human rights]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, (4), 612–624 [in Ukrainian].

8. Naukovyi vysnovok chlena Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi d.i.u.n profesora Iryny Basystoi shchodo zmistu y obsiahu kryminalnoi protsesualnoi normy, prevedbachenoi ch. 3 st. 233 KPK Ukrainy, v aspekti vyrishennia pytannia pro te, chy pidpadaie pid nevidkladni vypadky, shcho v nii prevedbacheni, yak ot “vriatuvannia maina”, neobkhidnist vidnaity i vyluchyty obiekty, yaki mozhut buty rechovymy dokazamy (na vykonannia zvernennia suddi KKS Verkhovnoho Sudu u spravi № 466/525/22 (provadzhennia № 51-7310km23) iz reiestratsiinym nomerom Verkhovnoho Sudu vid 4.06.2024. № 244/0/26-24. 26.06.2024 [The scientific opinion of the member of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court, Doctor of Law, Professor Iryna Basysta, on the content and scope of the criminal procedural rule provided for in part 3 of Art. 233 of the CPC of Ukraine, in terms of deciding whether the need to find and seize objects that may be material evidence falls under the urgent cases provided for in it, such as “saving property” (pursuant to the appeal of the judge of the CCC of the Supreme Court in case No. 466/525/22 (proceedings No. 51-7310km23) with the registration number of the Supreme Court of 4.06.2024. № 244/0/26-24. 26.06.2024]. [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR vid 28.06.1996 (Redaktsiia vid 01.01.2020) [The Constitution of Ukraine № 254k/96-BP of 28.06.1996 (as amended on 01.01.2020)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI vid 13.04.2012 (redaktsiia 19.06.2024) [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4651-VI dated 13.04.2012 (as amended on 19.06.2024)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy № 580-19 vid 02.07.2015 [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-19 of 02.07.2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19?find> [in Ukrainian].

12. Torbas, O.O. (2022). *Rescue of property as a ground for penetration into a person's dwelling according to part 3 of art. 233 of CPC of Ukraine*. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, (8), 529–532. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/120> [in Ukrainian].

13. Vyrok Rozhyschenskoho raionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 21.11.2022 u spravi № 165/2454/21 [The verdict of the Rozhyshe District Court of Volyn Oblast of 21.11.2022 in case No. 165/2454/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107402870> [in Ukrainian].

14. Ukhvala Volynskoho apeliatsiinoho sudu vid 03.05.2023 u spravi 165/2454/21 [Decision of the Volyn Court of Appeal of 03.05.2023 in case 165/2454/21]. URL: <https://reyestr.cour.gov.ua/Review/110710071> [in Ukrainian].

15. Vyrok Rozhyshchenskoho raionnoho sudu Volynskoioblasti vid 24.01.2024 u spravi № 165/2454/21 [The verdict of the Rozhyshche District Court of Volyn Oblast of 24.01.2024 in case No. 165/2454/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116509202#> [in Ukrainian].
16. Ukhvala Volynskoho apeliatsiinoho sudu vid 18.03.2024 u spravi 165/2454/21 [Decision of the Volyn Court of Appeal of 03.05.2023 in case 165/2454/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117742534> [in Ukrainian].
17. Vozniuk, A., Hryha, M., & Duda, A. (2021). *The procedure for entering a person's home or other property: Current problems of theory and practice*. Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs. 119 (2), 68–82. <https://doi.org/10.33270/01211192.68> [in English].
18. Kaluzhna, O. (2015). *Taktyka zbyrannia rechei i dokumentiv yak dokaziv u kryminalnomu provadzhenni* [Tactics of collecting things and documents as evidence in criminal proceedings]. Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine, (2 (40)), 83–90 [in Ukrainian].
19. Makarov, M. (2015). *Sudovyi kontrol za provedenniam u nevidkladnykh vypadkakh obshuku zhytla chy inshoho volodinnia osoby* [Judicial control over the conduct of a search of a person's home or other property in urgent cases]. Subcarpathian Law Herald. 2015. Issue 3(9). Vol. 2. pp. 231–234. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3-2_2015/2015_3-2.pdf#page=231 [in Ukrainian].
20. Lazorenko, Ye. Iu. (2024). *Pravove vyznachennia mezh dii rishen Verkhovnoho Sudu u kryminalnomu provadzhenni: porivnialno-pravove doslidzhennia* [Legal determination of the scope of Supreme Court decisions in criminal proceedings: a comparative legal study]. [Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii]. Penitentsiarna Akademiia Ukrainy [in Ukrainian].
21. Basysta, I.V. (2024) Vidhuk oponenta na dysertatsiiu Lazorenka Ye.Iu. "Pravove vyznachennia mezh dii rishen Verkhovnoho Sudu u kryminalnomu provadzhenni: porivnialno-pravove doslidzhennia" [Feedback on E.Yu Lazorenka's dissertation. "Legal determination of the scope of Supreme Court decisions in criminal proceedings: a comparative legal study"]. URL: https://academysps.edu.ua/df1_2024/ [in Ukrainian].
22. Nor, V., Bobechko, N., & Bahrii, M. (2021). U V. Nor & N. Bobechko (Red.). *Kryminalnyi protses Ukrainy: Akademichnyi kurs: u 3 t.: T. 1. Zahalna chastyna* [Criminal process of Ukraine: Academic course: in 3 volumes, Volume 1: General part]. [in Ukrainian].
23. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=Рятувати> [in Ukrainian].
24. *Postanovakolehiisuddiv Tretoisudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnohosudu Verkhovnoho Sudu vid 01.11.2023 u spravi №462/3127/22 (provadzhennia № 51-4879km23)* [Resolution of the board of judges of the Third Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court dated November 1, 2023 in case No. 462/3127/22 (proceedings No. 51-4879km23)]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726887> [in Ukrainian].
25. Shapovalova, I., & Rohalska, V. (2020). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny slidchym suddeiu mistsevoho zahalnoho sudu pid chas zdiisnennia sudovoho kontroliu: monohrafiia* [Application of the practice of the European Court of Human Rights by the investigating judge of the local general court during judicial control: monograph]. [in Ukrainian].
26. Udovenko, Zh. (2021). *Protseualni harantii zabezpechennia prava na neutruchannia v osobyste i simeine zhyttia u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy: monohrafiia* (V. Halahan, Red.) [Procedural guarantees of ensuring the right to non-interference in personal and family life in criminal proceedings of Ukraine: monograph]. [in Ukrainian].
27. Kivalov, S., & Tsutskiridze, M. (Red.). (2023). *Kryminalnyi protses Ukrainy: pidruchnyk* [Criminal process of Ukraine: textbook]. [in Ukrainian].
28. Kuchynska, O. (2016). *Nedotorkannist zhytla chy inshoho volodinnia osoby* [Inviolability of housing or other possessions of a person]. V. Nor (Red.), *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.: T. 19. Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura* [in Ukrainian].
29. Kovalenko, Ye., & Maliarenko, V. (2004). *Kryminalnyi protses Ukrainy: pidruchnyk* [Criminal process of Ukraine: textbook]. [in Ukrainian].
30. Basysta, I., Halahan, V., & Kuziv, O. (2012). *Vyimka u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: protseualnyi poriadok i taktyka provedennia: monohrafiia* [Seizure in the criminal justice system of Ukraine: procedural procedure and tactics: monograph]. LvDUVS [in Ukrainian].
31. Smokov, S., Kholostenko, A., & Lisnichenko, D. (2020). *Vyluchennia maina pid chas kryminalnoho provadzhennia: monohrafiia* [Seizure of property during criminal proceedings: monograph]. [in Ukrainian].

32. Basysta, I. (2013). *Pryiniattia i vykonannia protsesualnykh rishen slidchoho na stadii dosudovoho rozsliduvannia: monohrafiia* [Adoption and execution of procedural decisions of the investigator at the stage of pre-trial investigation: monograph]. Lviv: LvDUVS. [in Ukrainian].

33. Halahan, V., & Morhun, N. (2017). *Nedotorkannist prava vlasnosti yak zasada kryminalnoho provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni: monohrafiia* [The Inviolability of Property Rights as a Principle of Criminal Proceedings in Pre-trial Investigation : a monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

34. Chaplian, S. (2023). *Obshuk v umovakh fors-mazhoru: protsesualni pytannia provedennia nevidkladnykh obshukiv* [Search under force majeure: procedural issues of urgent searches]. Yurydychna Gazeta online: website. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/obshuk-v-umovah-forsmazhoru-procesualni-pitannya-provedennya-nevidkladnih-obshukiv.html> [in Ukrainian].

35. Khanin, S. *Po slidakh 233 KPK Ukrainy* [In the wake of 233 of the CPC of Ukraine]. Law and business: website. URL: https://zib.com.ua/ua/150216-po_slidah_233_kpk_ukraini.html [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2024

Basysta I., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor at the Department of the Criminal Procedure and Criminalistics, Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

Hutnyk A., PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law and Public Administration of the Higher Education Institution «King Danylo University» (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sozanskyi T., Candidate of Juridical Sciences, Professor, Professor at the Department of Criminal Law and Criminology, Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

RESCUE OF PROPERTY AS ONE OF THE URGENT CASES OF ENTERING A PERSON'S HOME OR OTHER PROPERTY WITHOUT AN INVESTIGATING JUDGE'S ORDER

It is established that the Supreme Court's case law, as well as scientific research, does not provide an unambiguous answer to the question whether «rescue of property», which is provided by the legislator as one of the urgent cases of entering a person's home or other property before the investigating judge's ruling (Article 233(3) of the CPC of Ukraine), covers the possibility of detection and seizure of potential material evidence.

The authors emphasise the importance of distinguishing between the police measure provided for by the Law of Ukraine on the National Police and the 'entry' into a person's home or other property regulated by Article 233(3) of the CPC of Ukraine.

The authors argue that in the procedural situation under consideration, given the logical interconnection of the components of Article 233(3) of the CPC of Ukraine with the tasks of criminal proceedings, the pre-trial investigation body and the prosecutor may conduct an urgent search prior to the issuance of the investigating judge's ruling and find and seize objects which may be material evidence. It is necessary to establish and confirm by the court the proportionality of such procedural activity upon its completion to the legitimate purpose.

The authors summarise that the need to identify and record the circumstances of a criminal offence, which arose after breaking into a person's home or other property, in situations of urgent cases, can be realised by pre-trial investigation authorities and the prosecutor during the inspection.

The authors continue the previously initiated scientific discussion on the existing 'discrepancy of terminology' in the legislative wording, since part Article 233(3) of the CPC of Ukraine provides for the destruction of the obtained 'information', and Article 255(1) of the CPC of Ukraine provides for the destruction of 'information, things and documents'. If there were no grounds for entering a person's home or other property, as well as no grounds for conducting an emergency search, the evidence obtained as a result of such a search is inadmissible. The violated rights of a person must be restored, and those responsible for their violation must be brought to the appropriate type of liability.

Keywords: entry into a person's home or other property, urgent search, inspection, investigative (search) actions, evidence, police action, pre-trial investigation, human rights.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.35-44
УДК 343.123.12

Богініч І. О., кандидат технічних наук, доцент кафедри «Оперативно-технічні заходи» Національної академії Служби безпеки України (м.Київ, Україна)

e-mail: boginich.liana@email.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7285-7458>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ В ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена актуальним питанням гарантій прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, адже саме такі гарантії слугують не лише засобом забезпечення законності в кримінальному провадженні, а й критерієм допустимості використання як доказів результатів, отриманих унаслідок таких негласних слідчих (розшукових) дій.

Для проведення дослідження автор використав систему як загально-наукового, так і спеціально-юридичного інструментарію. Так, метод аналізу був застосований для виокремлення з масиву нормативних положень саме тих, які стосуються системи гарантій прав людини і громадянина під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій як на міжнародно-правовому, так і на національному рівні (зокрема, конституційних положень і положень чинного Кримінального процесуального кодексу України). Метод синтезу дав змогу узагальнити й підсумувати результати дослідження. Формально-структурний метод був використаний під час розгляду елементів системи особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Метод тлумачення юридичних дефініцій застосовувався для з'ясування окремих понять, які були використані в публікації, зокрема власне негласних слідчих (розшукових) дій.

За результатами дослідження автор констатував на тому, що негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з втручанням у приватне спілкування особи, є такими, що завжди пов'язані з обмеженням прав людини і громадянина. Гарантії дотримання таких прав встановлюються як на національному рівні (на рівні конституційних положень), так і в міжнародно-правовому масштабі. Водночас такі гарантії містять і винятки, що кореспондується з нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Розробка на законодавчому рівні додаткових гарантій прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, може слугувати підставою для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: права людини і громадянина, гарантії, обмеження, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий суддя, ухвала, омбудсмен, Конституція України.

Постановка проблеми. Конституційні принципи дотримання законності, захисту свобод і прав людини, права на повагу до гідності й честі кожної особи, свободу та недоторканість житла й інші права слугують підставою для діяльності органів досудового розслідування. Однією з провідних засад кримінального процесу є дотримання свобод і прав людини. Така засада не може бути порушена, крім випадків, які передбачені Конституцією України та чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Наразі прослідковується тенденція до збільшення кількості вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, у тому числі й тих, що носять латентний характер, а тому негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) виступають ефективним інструментом їх протидії. Станом на сьогодні слідчі досить часто приймають рішення про проведення НСРД. Загалом проведення НСРД тісно пов'язане з можливим порушенням прав свобод і законних інтересів людини, а

тому їх дотримання має важливе значення під час проведення досліджуваного виду слідчих дій, включно з НСРД, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування особи. Отже, у кримінальному провадженні саме слідчий суддя виступає тим гарантом, покликаним контролювати законність обмеження прав людини і громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальний порядок проведення, особливості й проблемні аспекти теоретичних і науково-практичних питань під час проведення НСРД досліджено в публікаціях, які становлять теоретичну (доктринальну) базу дослідження, – Ю. П. Аленіна, В. О. Глушкова, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Д. Б. Сергєєвої, В. І. Сліпченка, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, М. Є. Шумили, О. П. Бабікова, Є. Ю. Бараша, О. А. Білічак, В. І. Василичука, А. В. Ватраль, М. Л. Грібова, Л. І. Данченко, С. М. Князева, О. С. Тарасенка, Я. О. Тализіної, І. В. Хоменка й інших науковців. Водночас це питання є недостатньо висвітленим у сучасній літературі, зокрема такий його аспект, як дотримання гарантій прав людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування.

Формулювання цілей. Метою статті є виокремлення особливостей механізму захисту прав людини і громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. У цій праці вперше запропоновано систему особливостей забезпечення прав людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, серед яких – законність і пропорційність, необхідність судового контролю, право на інформацію, обмеження кола осіб, які мають доступ до інформації, дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів, неможливість зловживання повноваженнями, забезпечення права на захист.

Крім того, з метою захисту прав людини та громадянина під час проведення НСРД, у тому числі пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, автором уперше запропоновано передбачити функціонування інституту омбудсмена у сфері НСРД. У роботі описано порядок здійснення ним діяльності й особливості його утворення. Також у ній висвітлено позицію судової практики щодо проблемних моментів, які можуть виникати у зв'язку із законністю проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування.

Виклад основного матеріалу. О. Ю. Звонарьов пише, що недоторканність приватного життя, як система гарантій захисту прав людини, охоплює охорону таємниці телефонних розмов, особистих письмових документів і листування, таємниці інтимного й сімейного життя та спосіб існування особи, заборону на збирання та поширення інформації про її особисте життя без наданої згоди, протидію свавільному втручанням державних органів та сторонніх осіб у житло і життя людини [1, с. 132].

Почнемо з нормативного розуміння НСРД. У частині 1 статті 246 КПК України міститься така легальна дефініція НСРД: НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [2].

Зазначимо, що під час проведення НСРД, відповідно до ч. 4 ст. 258, статей 260, 261, 262, 263, 264 КПК України, різновидами втручання в приватне спілкування є: 1) аудіо-, відеоконтроль особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції особи, що проводиться без її відома у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді. Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового розслі-

дування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі й документи, що мають істотне значення для досудового розслідування. Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а в разі потреби – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття й оглядає затриману кореспонденцію. У разі виявлення в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, здійснює виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій чи отриманням зразків з відповідних відправлень; 3) зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (комплекс технічних засобів електронних комунікацій і споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг) є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводиться без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування) [2].

Згідно зі статтею 2 Закону України «Про електронні комунікації» електронна комунікаційна мережа – комплекс технічних засобів електронних комунікацій і споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг [3].

О. В. Ковальова слушно відзначає, що до засобів передання інформації на сьогодні ми можемо віднести всі наявні засоби зв'язку: як технічне обладнання, телефони, смартфони, ПК, планшети і т. ін., у тому числі й комп'ютер, так і програмне забезпечення, Skype, IMessage, WhatsApp, Viber, Telegram, Signal. тощо. Через що виникає проблема визначення меж допустимості втручання в таємницю спілкування органами поліції під час здійснення негласної роботи, без порушення конституційних прав особи [4, с. 158159].

Цікавими є результати опитування А. А. Коваль, яка провела анкетування слідчих суддів, прокурорів, слідчих СВ, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів у Миколаївській, Херсонській і Запорізькій областях. Таке опитування засвідчило, що 62 % респондентів серед причин неготовності до проведення НСРД називають такі: велика робоча завантаженість, відносна новизна та складність самого інституту НСРД, професійна підготовка для проведення НСРД є недостатньою, опитувані є неознайомленими зі шляхами реформування кримінального процесуального права України тощо [5, с. 228].

Варто вказати на наявність конституційних положень щодо захисту приватного спілкування від незаконного втручання. Зокрема, йдеться про статтю 31 Конституції України, сформульовану таким чином: «Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» [6].

Існує і система міжнародно-правових гарантій щодо захисту прав людини і громадянина від незаконного втручання в приватне спілкування.

Положенням Європейської конвенції з прав людини, а саме частиною 1 статті 8, визначено, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» [7].

Водночас у частині 2 статті 8 Європейської конвенції з прав людини чітко зазначено, що «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [7]. Це твердження також неодноразово підтверджувалося практикою рішень Європейського суду з прав людини. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, зокрема до справи «Раманаускас проти Литви», докази, одержані за допомогою застосування спеціальних методів розслідування, можуть вважатися допустимими за умови наявності адекватних і достатніх гарантій проти зловживань, зокрема чіткого та передбачуваного порядку санкціонування, вжиття відповідних оперативних слідчих заходів та контролю за ними [8]. А. А. Мезенцева відзначає, що Європейський суд з прав людини наголосив на необхідності чіткої та передбачуваної процедури санкціонування слідчих дій, а також її належного контролю, тому А. А. Мезенцева переконана: саме судовий контроль найбільш доцільним засобом у справах, пов'язаних із таємними заходами [9, с. 196].

Стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює, що ніхто не повинен зазнавати незаконного чи свавільного втручання в його сімейне й особисте життя, незаконних чи свавільних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його репутацію і честь [10].

А. О. Мироненко констатує: несвоєчасне відкриття документів, на підставі яких надано дозвіл на проведення слідчих дій, а також проведення таких дій без належного дозволу є недопустимим і незаконним [11, с. 197].

Цікавою є пропозиція Ю. М. Сливи та А. М. Кислого щодо необхідності розроблення «Інструкції про організацію судового контролю за додержанням законів при проведенні НСРД органами Національної поліції України» для вдосконалення правових засад здійснення судового контролю за додержанням законів під час проведення НСРД, узгодження її з європейськими стандартами, які висуваються до діяльності, пов'язаної з тимчасовим обмеженням прав і свобод людини, синхронізації процесуальної діяльності, яка здійснюється відповідно до Конституції України та КПК України [12, с. 471].

НСРД, пов'язані з втручанням у приватне спілкування особи, належать до того виду НСРД, коли обмежують права людини і громадянина. Водночас нормами, які покликані забезпечити такі права і свободи, є порядок постановлення ухвали слідчого судді щодо проведення НСРД. Саме на слідчого суддю покладається обов'язок дотримання прав і свобод людини від незаконного втручання під час проведення НСРД.

У межах цього дослідження можна запропонувати на доктринальному рівні виокремити такі особливості забезпечення прав людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування:

– законність і пропорційність (НСРД, зокрема втручання в приватне спілкування, повинні проводитися лише на підставі закону. Закон чітко визначає, коли і за яких умов допускається обмеження права на приватне спілкування. Дії мають бути пропорційними меті розслідування, щоб уникнути надмірного втручання в права людини);

– необхідність судового контролю (одним із основних механізмів захисту прав людини є вимога попереднього дозволу слідчого судді на проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Слідчий суддя повинен ретельно перевіряти наявність підстав і необхідність такої дії);

– право на інформацію (після завершення слідства) (особа, стосовно якої були проведені НСРД, має право бути проінформованою про це після завершення розслідування, якщо така інформація не загрожує державній безпеці або інтересам розслідування);

– обмеження кола осіб, які мають доступ до інформації (інформація, отримана під час НСРД, має бути доступною лише визначеним колом осіб, що займаються розслідуванням. Це сприяє захисту конфіденційності та приватності громадян);

– дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів (Україна, як учасник міжнародних правозахисних угод (наприклад, Європейської конвенції з прав людини), зобов'язана забезпечувати, щоб втручання в приватне життя здійснювалося відповідно до міжнародних стандартів, зокрема ст. 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного і сімейного життя);

– неможливість зловживання повноваженнями (втручання в приватне спілкування має бути суворо контрольоване, щоб уникнути зловживань з боку правоохоронних органів. Будь-які порушення можуть призвести до недійсності доказів, отриманих у такий спосіб);

– забезпечення права на захист (особи, чий права були порушені під час проведення НСРД, мають право оскаржити ці дії в судовому порядку).

Захист прав і свобод людини, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, і механізм забезпечення від втручання в її особисте та сімейне життя має правову основу як на міждержавному, так і на державному рівнях. Водночас згідно із статтею 101 Конституції України парламентський контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Також має позитивний досвід у зарубіжних країнах запровадження інституту спеціалізованих омбудсменів у напрямках найбільш грубого порушення прав людини, наприклад прав військовослужбовців, із контролю за діяльністю правоохоронних органів. Запропоновано та впроваджено зарубіжними країнами багато пропозицій щодо спеціалізованих омбудсменів, що можуть розглядатися в Україні. Так, наприклад, у Швеції найменування омбудсмена отримують навіть адміністративні та громадські посади, які підпорядковуються парламентському омбудсмену [13, с. 84]. У подальшому для того, щоб під час проведення НСРД не порушувалися права особи в Україні, у тому числі ті, що стосуються втручання у приватне спілкування, можна запропонувати запровадити інститут омбудсмена у сфері НСРД. Створення у державі інституту омбудсмена у сфері НСРД є новою ініціативою, яка покликана підвищити рівень захисту прав громадян і забезпечити додатковий нагляд за законністю дій правоохоронних органів під час проведення НСРД, зокрема тих, що стосуються втручання у приватне спілкування. Але оскільки введення такого інституту або запровадження спеціалізованих галузевих омбудсменів, яке б вирішило наявні проблеми в різних галузях, потребує тривалого процесу, який вимагає значних коштів, у сьогоднішніх реаліях може бути досить ефективним розширення обов'язків Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо здійснення парламентського контролю у сфері НСРД відповідно до чинного законодавства.

Омбудсмен у сфері НСРД повинен бути незалежним органом, який не підпорядковується ані правоохоронним структурам, ані судовим органам. Це гарантуватиме об'єктивність і неупередженість у здійсненні нагляду за втручанням у приватне життя

громадян. Омбудсмен може бути призначений парламентом або іншим незалежним органом, який має довіру з боку суспільства, на чітко визначений термін з гарантією незалежності від політичного впливу.

Омбудсмен у сфері НСРД повинен мати повний і безперешкодний доступ до матеріалів, пов'язаних із НСРД, включно із судовими дозволами на їх проведення, технічною документацією, записами спілкування й інші матеріалами. Це дасть йому можливість перевіряти, чи дотримуються правоохоронні органи встановлених законодавством процедур, чи є втручання в приватне життя обґрунтованим і пропорційним.

Основна функція омбудсмена у сфері НСРД полягає в аналізі законності проведених дій та оцінці, чи були ці дії необхідними і пропорційними. Це передбачає перевірку наявності реальних підстав для втручання, правильності отримання судових дозволів та дотримання строків і обмежень, визначених законодавством. Омбудсмен повинен забезпечити, щоб НСРД не були надмірно широкими та не стосувалися осіб, які не пов'язані зі справою.

Громадяни, чії права були порушені внаслідок НСРД, повинні мати можливість звернутися до омбудсмена у сфері НСРД зі скаргою на неправомірні дії. Омбудсмен у сфері НСРД може проводити розслідування таких скарг і надавати рекомендації щодо відшкодування шкоди або притягнення до відповідальності осіб, винних у порушеннях. Омбудсмен у сфері НСРД також може ініціювати розгляд скарг навіть без офіційного звернення, якщо отримані дані свідчать про можливі порушення.

Однією з важливих функцій омбудсмена у сфері НСРД має бути щорічний звіт перед парламентом і громадськістю щодо обсягу та типів НСРД, проведених протягом року, із зазначенням кількості перевірених справ і виявлених порушень (без розкриття конфіденційних даних). Це сприятиме підвищенню прозорості діяльності правоохоронних органів і забезпеченню громадського контролю.

Омбудсмен у сфері НСРД повинен мати повноваження надавати рекомендації правоохоронним органам та уряду щодо вдосконалення процедур проведення НСРД з метою захисту прав людини. На підставі свого досвіду й виявлених проблем омбудсмен у сфері НСРД також може ініціювати зміни до законодавства, якщо це буде потрібно для покращення ситуації.

У випадках виявлення порушень прав громадян під час проведення НСРД омбудсмен у сфері НСРД повинен мати повноваження для передачі матеріалів у компетентні органи для притягнення винних осіб до відповідальності. Це стосується як правоохоронців, що здійснювали незаконні дії, так і слідчих суддів, які необґрунтовано надавали дозволи.

Висновки. Таким чином, провівши аналіз законодавчих, теоретичних і практичних гарантій дотримання прав людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, можемо дійти таких висновків.

Перший висновок стосується того факту, що такі гарантії є закріпленими на рівні не лише конституційних положень на національному рівні України, а й на рівні міжнародних нормативно-правових актів, таких як Європейська конвенція з прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Водночас такі норми передбачають і винятки, які знайшли своє втілення в загальному порядку проведення НСРД у національному кримінальному процесі.

НСРД, пов'язані з втручанням у приватне спілкування особи, належать до того виду НСРД, коли обмежують права людини і громадянина. Водночас нормами, які покликані забезпечити такі права і свободи, є порядок постановлення ухвали слідчого судді щодо проведення НСРД. Саме на слідчого суддю покладається обов'язок дотримання прав і свобод людини від незаконного втручання під час проведення НСРД.

Автором уперше запропоновано систему особливостей забезпечення прав людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, серед яких – законність і пропорційність, необхідність судового контролю, право на інформацію, обмеження кола осіб, які мають доступ до інформації, дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів, неможливість зловживання повноваженнями, забезпечення права на захист.

На сьогодні в державі існує актуальна потреба в тому, щоб Україна виступала як захисник прав людини в усіх напрямках суспільного життя. Отже, з метою захисту прав людини та громадянина під час проведення НСРД, у тому числі пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, автором уперше запропоновано передбачити функціонування інституту омбудсмена у сфері НСРД. У роботі описано порядок здійснення ним діяльності й особливості його утворення.

Водночас питання щодо механізму дотримання прав і свобод людини та громадянина під час проведення НСРД в умовах правового особливого режиму досудового розслідування потребує додаткового дослідження положень чинних нормативно-правових актів як міжнародного, так і державного рівнів. При цьому слід враховувати, що співробітники оперативних підрозділів правоохоронних органів не мають права здійснювати НСРД у кримінальному провадженні з власної ініціативи або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора, а лише за дорученням слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. Співробітник оперативного підрозділу під час виконання доручень слідчого прокурора користується повноваженнями слідчого. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (кримінальних проваджень) відповідних відомостей щодо кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 214 КПК України) і завершується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Тому поняття та сутність НСРД визначаються як окремий інститут процесуальних дій, що здійснюються під час досудового розслідування. Використання результатів НСРД для прийняття окремих процесуальних рішень передбачає відповідно до чинного законодавства наявність права або обов'язку співробітника правоохоронної установи, яка здійснює досудове розслідування, прийняти відповідне рішення. При цьому слід приділити увагу забезпеченню прав та інтересів осіб, щодо яких проводяться НСРД, та збереженню державної таємниці під час використання в доказуванні отриманих матеріалів. Потрібно також враховувати правову природу, функціональне призначення й особливості реалізації судово-контрольної діяльності в разі проведення НСРД під час досудового розслідування. Правомірне обмеження прав людини державою має на меті не допустити порушення прав інших суб'єктів, що повинно враховуватися співробітниками правоохоронних установ у разі проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, під час досудового розслідування, яке має відбуватися відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства. Отже, під час здійснення досудового розслідування обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина повинні нести лише мінімальний характер, відповідати принципам демократичності держави й можуть застосовуватися лише в інтересах захисту особи шляхом чіткого дотримання кримінальних процесуальних положень законодавства [14, с. 50].

Подальших наукових досліджень потребує питання розробки додаткових гарантій прав і свобод людини та громадянина під час проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, на законодавчому рівні, у тому числі їх дотримання в умовах правового особливого режиму досудового розслідування.

Використані джерела:

1. Звонарьов О. Ю. Дотримання прав людини при проведенні негласних оперативних заходів, пов'язаних з втручанням у приватне життя особи. *Гарантії забезпечення прав та свобод людини: національний та міжнародний досвід: колективна монографія* / Кол. авторів. Біла Церква : Білоцерківський національний аграрний університет, 2023. 275 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року (із змінами № 4651-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 19.09.2024).
3. Про електронні комунікації : Закон України. Офіційний вісник України. 2021. № 6. Ст. 10. Ст. 306. Код акта № 102665/2021.
4. Ковальова О. В. Правові аспекти обмеження права на таємницю спілкування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2021. 366 с.
5. Коваль А. А. *Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій* : монографія / А. А. Коваль. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.
6. Конституція (Основний закон) України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 19.09.2024).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 19.09.2024).
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Раманаускас проти Литви (№ 2)» (Case of Ramanauskas v. Lithuania) (заява № 55146/14). URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf (дата звернення 19.09.2024).
9. Мезенцева А. А. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. *Право і суспільство*. 2020. № 6 (2). С. 194–199.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 19.09.2024).
11. Мироненко А. О. Типові помилки слідчих при проведенні аудіо-, відеоконтролю особи. *Протидія організованим злочинностям: проблеми теорії та практики : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Дніпро, 9 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 244 с.
12. Слива Ю. М., Кислий А. М. Шляхи вдосконалення судового контролю за додержанням законів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій органами Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 469–472.
13. Палеева Ю. С. Спеціалізовані омбудсмени в зарубіжних країнах: досвід для України. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 7. С. 84–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_10 (дата звернення 19.09.2024).
14. Бережний О. І., Чубарь С. С. Втручання в приватне спілкування особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні питання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. 1 (89). С. 45–53.

References:

1. Zvonarov, O.Iu. (2023). Dotrymanna prav liudyny pry provedenni nehlasnykh operatyvnykh zakhodiv, poviazanykh z vtruchanniam u pryvatne zhyttia osoby. *Harantii zabezpechennia prav ta svobod liudyny: natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid: kolektyvna monohrafiia* / Kol. avtoriv. Bila Tserkva: Bilotserkivskiyi natsionalnyi ahrarnyi universytet. 275 p. [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks vid 13 kvitnia 2012 roku (2012). (iz zminamy № 4651-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of access 19.09.2024) [in Ukrainian].
3. Pro elektronni komunikatsii: Zakon Ukrainy. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2021. № 6. St. 10. St. 306. Kod akta № 102665/2021 [in Ukrainian].
4. Kovalova, O.V. (2021). Pravovi aspekty obmezhenia prava na taiemnytsiu spilkuvannia pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Realizatsiia prav liudyny u diialnosti pravoohoronnykh orhaniv: materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (v avtorskii redaktsii), m. Kryvyi Rih, 28 travnia 2021 roku. Kryvyi Rih: DIUI MVS Ukrainy. 366 p. [in Ukrainian].

5. Koval, A.A. (2019). *Zabezpechennia prav liudyny pry provadzhenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii: monohrafiia* / A.A. Koval. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. 264 p. [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of access 19.09.2024) [in Ukrainian].
8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi "Ramanauskas proty Lytvy (№ 2)" (Case of Ramanauskas v. Lithuania) (zaiava № 55146/14). URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf (date of access 19.09.2024) [in Ukrainian].
9. Mezentseva, A.A. (2020). Protsesualnyi poriadok provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii, poviazanykh iz vtruchanniam u pryvatne spilkuвання. *Pravo i suspilstvo*, 6 (2), 194–199 [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava (1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (date of access 19.09.2024) [in Ukrainian].
11. Myronenko, A.O. (2022). Typovi pomylky slidchykh pry provedenni audio-, videokontroliu osoby. *Protydiia orhanizovani zlochynnosti: problemy teorii ta praktyky: Materialy vseukrainskoho naukovopraktychnoho seminaru* (m. Dnipro, 9 hrudnia 2022 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 2022. 244 p. [in Ukrainian].
12. Slyva, Yu.M., Kyslyi, A.M. (2019). Shliakhy vdoskonalennia sudovoho kontroliu za doderzhanniam zakoniv pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Porivnialno-analitychne pravo*, 6, 469–472 [in Ukrainian].
13. Palieieva, Yu.S. (2015). Spetsializovani ombudsmeny v zarubizhnykh krainakh: dosvid dlia Ukrainy. *Almanakh mizhnarodnogo prava*. Issue 7. P. 84–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_7_10 (date of access 19.09.2024) [in Ukrainian].
14. Bereznyi, O.I., Chubar, S.S. (2020). Vtruchannia v pryvatne spilkuвання osoby pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii: problemni pytannia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnykh sprav imeni E.O. Didorenka*. 1 (89). P. 45–53 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2024

Boginich I., *Candidate of Technical Sciences, Associate Professor at the Department of Operational and Technical Measures of National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

ENSURING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS IN THE CONDUCT OF CONFIDENTIAL INVESTIGATIVE (RESEARCH) ACTIONS RELATED TO INTERFERENCE IN PRIVATE COMMUNICATION

The article is devoted to the topical issues of guarantees of human rights when conducting covert secret investigative (search) actions related to interference in private communication, because precisely such guarantees serve not only as a means of ensuring legality in criminal proceedings, but also as a criterion for the admissibility of using the results obtained as evidence as a result of such secret investigative (research) actions.

When conducting the research, the author used a system of both general scientific and special legal tools. Thus, the method of analysis was used to single out from the array of normative provisions precisely those that relate to the system of guarantees of human and citizen rights when conducting covert secret investigative (search) actions both at the international legal and at the national level (in particular, constitutional provisions and provisions of the current of the Criminal Procedure Code of Ukraine). The synthesis method made it possible to generalize and summarize the research results. The formal-structural method was used when considering the elements of the system of peculiarities of conducting covert secret investigative (search) actions related to interference in private communication. The method of interpretation of legal definitions was used when clarifying certain concepts that were used in the publication, in particular, actual secret investigative (research) actions.

As a result of the research, we found that secret investigative (search) actions related to interference in a person's private communication are those that are always associated with the restriction of human and citizen rights. Guarantees of compliance with such rights are established both at the national level (at the level of constitutional provisions) and at the international legal scale. At the same time, such guarantees contain exceptions that correspond to the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

The development at the legislative level of additional guarantees of human rights and freedoms when conducting covert secret investigative (research) actions related to interference in private communication can serve as a basis for further scientific research.

Keywords: human and citizen rights, guarantees, restrictions, secret investigative (search) actions, investigating judge, decision, ombudsman, Constitution of Ukraine.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.45-63
УДК 343.352:343.21(477)

Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: vaa.999999@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Мішура М. В., аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: kmovcan89@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4312-1378>

СУБ'ЄКТ ЗЛОВЖИВАННЯ ВПЛИВОМ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОКТРИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджено проблемні питання тлумачення суб'єкта активного (ч. 1 ст. 369-2 КК України) та пасивного (ч. 2 ст. 369-2 КК України) зловживання впливом.

З'ясовано, що суб'єкт активного зловживання впливом (ч. 1 ст. 369-2 КК України) є загальним суб'єктом злочину, що не унеможливорює випадки вчинення цього делікту службовою особою. Водночас учинення злочину службовою особою в цьому та подібних випадках логічно було б щонайменше визнавати обставиною, що обтяжує покарання. Ще кращий варіант розв'язання проблеми, як видається, пропонують автори проекту КК України, визнаючи вчинення певних злочинів із використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь.

Критично проаналізовано позицію Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р.

Запропоновано способи розв'язання проблеми тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом, виокремлено їх позитивні та негативні аспекти. Найбільш оптимальним визнано варіант визначення суб'єкта пасивного зловживання впливом як спеціального – будь-якої особи, яка не використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги. Із цією метою ст. 369-2 КК України запропоновано доповнити приміткою, у якій вказати ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 або 3 цієї статті.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, корупційне кримінальне правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, зловживання впливом, неправомірна вигода, службова особа, кримінальна відповідальність, кваліфікація.

Постановка проблеми. У контексті застосування ст. 369-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України складним питанням є встановлення суб'єкта цього делікту. Від нього залежить не лише правильна кваліфікація вчиненого, а й можливість притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення діянь, описаних у диспозиціях ст. 369-2 КК України. Складнощі полягають, зокрема, у тому, що в зазначеній кримінально-правовій нормі йдеться про різних учасників зловживання впливом: 1) особу, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особу, яка приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

або пропонує чи обіцяє здійснити вплив за надання такої вигоди; 3) особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 4) третю особу, якій можуть надати неправомірну вигоду. Водночас суб'єктами цього делікту визнають лише першого та другого учасників зловживання впливом. Ідеться про суб'єкта активного зловживання впливом і суб'єкта пасивного зловживання впливом, кримінально-правові ознаки яких визначити досить складно. Свідченням цього є не лише дискусії серед учених, а й неоднозначні підходи в судовій практиці. Вказане обумовлює складнощі у кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій літературі проблемні питання відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 369-2 КК України, досліджено в роботах О. О. Дудорова, В. І. Дюрдя, К. П. Задої, В. М. Киричка, О. О. Книженко, М. О. Комарницької, Н. О. Кочерової, О. К. Маріна, В. О. Навроцького, А. В. Савченка, Л. Ю. Тимофєєвої, В. І. Тютюгіна й інших учених. Попри це, чимало проблем у зазначеній сфері, зокрема пов'язаних із суб'єктом делікту, залишаються нерозв'язаними або принаймні дискусійними.

Формулювання цілей. Метою статті є отримання науково обґрунтованої відповіді на питання стосовно того, хто є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 369-2 КК України, та чи правильно його тлумачать у теорії кримінального права й правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Пошук відповідей на ці питання передбачає звернення до положень КК України, поглядів вчених і судової практики.

1. Суб'єкти злочинів, передбачених ст. 369-2 КК України: загальні зауваги.

Наведені вище положення про загальний і спеціальний суб'єкти злочину слід ураховувати під час аналізу диспозиції ст. 369-2 КК України в контексті визначення суб'єкта цього делікту.

Ні в ст. 369-2 КК України, ні в інших нормах закону про кримінальну відповідальність немає визначення суб'єкта зловживання впливом чи принаймні будь-яких інших положень, що характеризували б його ознаки як загального чи спеціального суб'єкта злочину. Тому висновок про те, чи є суб'єкт досліджуваного делікту загальним або спеціальним, повністю залежить від аналізу юридичних ознак складу злочину, передбаченого ст. 369-2 КК України, а також урахування системних зв'язків цієї кримінально-правової заборони з іншими статтями КК України, приписами міжнародних конвенцій, імплементованих в аналізованій кримінально-правовій нормі. Тобто його можна встановити лише шляхом тлумачення кримінально-правових норм.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 КК України, відрізняється від суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України. У першому випадку йдеться про суб'єкт активного зловживання впливом (фактично це замовник впливу на об'єкт впливу – особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), а в другому – про суб'єкт пасивного зловживання впливом (фактично це потенційний чи удаваний виконавець впливу або, інакше кажучи, посередник між замовником та об'єктом впливу).

2. Суб'єкти злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 КК України.

У теорії кримінального права суб'єкта активного зловживання впливом (ч. 1 ст. 369-2 КК України) визнають загальним суб'єктом злочину [1, с. 290; 2, с. 409; 3, с. 630; 4, с. 174; 5, с. 1177–1178], що є цілком закономірним з огляду на тлумачення змісту положень ст. 369-2 КК України.

Однак слід ураховувати випадки, коли таким суб'єктом може бути службова особа. Наприклад, слідчий надає неправомірну вигоду прокурору, щоб останній вплинув на суддю з метою зміни запобіжного заходу підозрюваному.

Для визнання суб'єкта цього злочину службовою особою важливо встановити не лише його статус, а й факт використання влади чи службового становища.

У теорії кримінального права існує вузьке та широке розуміння використання влади чи службового становища. Використанням влади чи службового становища у *вузькому значенні* вважають використання лише повноважень, обумовлених владою чи службовим становищем, а в *широкому* – можливостей, пов'язаних із такою владою чи становищем, зокрема службових зв'язків, авторитету займаної посади тощо.

З урахуванням такої інтерпретації в зазначеному прикладі суб'єкт активного зловживання впливом, перебуваючи в статусі слідчого, хоча й не зловживав своїми повноваженнями, однак використовував службові зв'язки з прокурором для встановлення з ним контакту й передання йому неправомірної вигоди. Такий контакт (наявність особистих зав'язків) із прокурором відбувся суто у зв'язку з перебуванням слідчого на займаній посаді, а не через інші обставини (друзі дитинства, разом навчалися, є родичами тощо).

У зв'язку із зазначеним постає логічне питання: чи має значення в такому випадку статус суб'єкта активного зловживання впливом і чи слід надавати цій обставині кримінально-правового значення?

З одного боку, суб'єкт активного зловживання впливом для забезпечення подальшого впливу використовує неправомірну вигоду, а з іншого – він також використовує свої службові зв'язки із суб'єктом пасивного зловживання впливом (знайомство, довіру, можливість прийти на прийом тощо), тобто владу в широкому значенні. Водночас у диспозиції ч. 1 ст. 369-2 КК України відсутні будь-які вказівки щодо вчинення цього злочину службовою особою. Попри те, що зазначена особа володіє статусом службової, загалом суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 КК України, є загальним. Це означає, що для кваліфікації вчиненого статус суб'єкта делікту значення не має, проте його можуть урахувати під час призначення покарання. Подібним чином розмірковують окремі вчені, зазначаючи, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-2 КК України, може бути й службова особа, однак цей її статус для кваліфікації значення не має [6, с. 255].

Учинення злочину службовою особою в цьому та подібних випадках логічно було б щонайменше визнавати обставиною, що обтяжує покарання, про що вже зазначалося в попередніх дослідженнях [7, с. 534–535]. Ще кращий варіант розв'язання проблеми, як видається, пропонують автори проекту КК України, визнаючи вчинення певних злочинів із використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь [8]. Водночас цей варіант неможливо інтегрувати в КК України, оскільки різною є «філософія» чинного закону про кримінальну відповідальність та його проекту. Слід зауважити, що в контексті торгівлі впливом у проекті КК України (ст. 9.5.16.) така ознака, як учинення злочину з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей, не застосовується, на підставі чого можна висловити декілька припущень: 1) автори проекту не допускають можливість кваліфікації вчиненого як торгівлі впливом у разі використання під час цього делікту службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей (такі дії, у разі вчинення їх службовою особою з використанням службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей, підлягатимуть кваліфікації за іншою статтею; 2) автори проекту помилково не врахували цієї обставини.

3. Погляди вчених щодо суб'єктів злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України.

Питання визначення суб'єкта пасивного зловживання впливом (ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України) є досить складним, на що вказує неоднозначність позицій науковців. Диску-

сії стосуються передусім питання про те, до яких суб'єктів він належить – загального чи спеціального, а також можливостей учинення цього злочину службовою особою.

О. О. Дудоров встановив, що застосування різних способів і методів тлумачення кримінального закону дає змогу одержувати різні відповіді на це питання. У юридичній літературі з цього приводу представлений широкий спектр думок. Якщо одні науковці (наприклад, П. П. Андрушко, В. М. Киричко, О. О. Титаренко, Н. М. Ярмиш) визнають службову особу суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, то інші (Л. П. Брич, В. І. Тютюгін, К. П. Задоя, А. В. Савченко, О. В. Кришевич та ін.) заперечують цю точку зору, пропонуючи кваліфікувати відповідні дії такої особи за ст. 364 або ст. 368 (368-3) КК України [2, с. 409; 9].

У подальшому О. О. Дудоров констатує існування щонайменше альтернатив у вигляді визнання суб'єкта зловживання впливом, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України:

1) спеціальним – це особа, яка не є службовою, але має можливість вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави;

2) загальним – це може бути і службова особа, і особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, і працівник підприємства, установи, організації – за умови, що дії такого суб'єкта, які становлять зловживання впливом, не означають використання її службового становища чи наданих їй повноважень;

3) спеціальним – це лише такі особи, які здатні впливати на того, хто уповноважений на виконання функцій держави, шляхом використання можливостей, пов'язаних з їх службовими повноваженнями в широкому розумінні (обумовлених такими можливостями). Ідеться про службових осіб та осіб, які надають публічні послуги [2, с. 411; 10, с. 283–285].

За результатами аналізу позицій учених В. М. Киричко дійшов висновку, що вони утворюють дві групи: 1) ті вчені, які лише констатують, що суб'єкт розглядуваного злочину є загальним, тим самим припускають похідний висновок, що в ст. 369-2 КК України йдеться про використання особою будь-якого впливу – як службового, так і не пов'язаного із владою, службовим становищем чи повноваженнями особи; 2) ті науковці, які вдаються до обмеження кола суб'єктів цього злочину, доходять висновку про те, що в цій статті КК йдеться про використання лише неслужбового впливу, тобто не пов'язаного із владою, службовим становищем чи повноваженнями особи [11, с. 40].

Відсутність єдності в поглядах учених певною мірою обумовлена різними рекомендаціями міжнародних антикорупційних документів. Так, у п. b ст. 18 Конвенції ООН проти корупції державам-учасницям у контексті пасивного зловживання впливом рекомендується криміналізувати дії державної посадової особи чи будь-якої іншої особи [12]. Натомість з буквального тлумачення положень ст. 12 Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією (ETS 173) випливає, що суб'єктом пасивного зловживання впливом пропонують визнавати будь-яку особу, яка заявляє чи підтверджує, що вона може за винагороду зловживати впливом [13].

4. Непослідовність і неоднозначність судової практики щодо суб'єкта пасивного зловживання впливом (ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України).

Тривалий час неоднозначно питання про суб'єкта пасивного зловживання впливом (ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України) вирішувалося і в судовій практиці.

У судовій практиці навіть на рівні касаційної інстанції впродовж тривалого часу ознаки суб'єкта пасивного зловживання впливом тлумачили непослідовно й суперечливо, зокрема:

– суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, визнавалася будь-яка особа, причому специфікою таких осіб є те, що вони, не маючи статусу службової особи,

мають реальну можливість вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС) від 22 лютого 2018 р. в справі № 686/8714/16-к) [14];

– існування неслужбових і родинних зв'язків, дружніх, добрих міжособистісних відносин між ОСОБА_2 та посадовою особою митниці в розумінні ст. 369-2 КК України не визнавалося ознакою суб'єкта зловживання впливом (постанова ККС ВС від 26 червня 2018 р. № 359/1848/15-к) [15];

– суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, є лише службова особа або особа, яка надає публічні послуги, та використовує можливості, пов'язані зі своїми службовими (у широкому значенні) повноваженнями, обумовлені такими повноваженнями, для незаконного впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави, тобто йдеться про злочин зі спеціальним суб'єктом (ухвала ККС ВС у справі від 25 листопада 2020 р. № 554/5090/16-к) [16].

5. Позиція Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. (справа № 554/5090/16-к): основний зміст і дискусійні моменти.

Крапку в питанні суб'єкта пасивного зловживання впливом мало б поставити рішення Об'єднаної палати (далі – ОП) ККС ВС від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к. У ньому суд дійшов висновку, що оскільки диспозиція ч. 2 ст. 369-2 КК України текстуально не конкретизує характеру впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави, слід гуртуватися на тому, що поняття впливу охоплює, зокрема, використання дружніх, родинних, особистих стосунків з особою, уповноваженою на виконання функцій держави, тощо.

У контексті визначення ознак передбаченого цією нормою складу злочину зміст поняття «вплив» законодавець жодним чином не обмежує «впливом з використанням влади або службового становища», який є лише одним із способів учинення цього злочину. Такий вплив полягає в тому, що службова особа завдяки своєму становищу вживає заходів для вчинення дії іншими особами (які не підпорядковані їй і які не перебувають у службовій залежності від неї), де використовує службовий авторитет, свої зв'язки зі службовими особами, інші можливості, обумовлені займаною посадою.

Отже, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 369-2 КК України, може бути будь-яка особа, яка в уяві того, хто здійснює підкуп, здатна здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування [17].

З огляду на наведену правову позицію ОП ККС ВС вважає, що суб'єкт «пасивного» зловживання впливом є загальним, що не унеможливорює вчинення цього делікту службовою особою, яка завдяки своєму становищу вживає заходів для вчинення дії іншими особами (які не підпорядковані їй і які не перебувають у службовій залежності від неї), де використовує службовий авторитет, свої зв'язки зі службовими особами, інші можливості, обумовлені займаною посадою.

Встановлення обмежень у рішенні ОП ККС ВС щодо вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, службовою особою (ідеться про неможливість використання службового становища чи наданих повноважень у широкому значенні) дає підстави говорити про наявність додаткових ознак, що висуваються до суб'єкта вказаного делікту, а отже, можна стверджувати, що він є загальною спеціальним.

Таким чином, з огляду на позицію ОП ККС ВС суб'єкт пасивного зловживання впливом характеризується такими ознаками:

1) будь-яка особа, яка прийняла пропозицію, обіцянку або одержала правомірну вигоду для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або пропонувала чи обіцяла здійснити вплив за надання такої вигоди;

2) вона має удаваний чи реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

3) в уяві того, хто вчиняє підкуп, вона здатна здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

4) це може бути службова особа, яка має реальний чи удаваний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування з використанням службового авторитету, своїх зв'язків зі службовими особами, інших можливостей, обумовлених займаною посадою.

Позиція ОП ККС ВС видається дискусійною. Передусім варто звернути увагу на те, що однією з ознак суб'єкта пасивного зловживання впливом ОП ККС ВС називає *здатність вчинити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, в уяві того, хто здійснює підкуп*.

Логіку цього положення зрозуміти складно, оскільки в цьому випадку йдеться про суб'єктивну сторону активного зловживання впливом, яка повинна мати значення для кваліфікації злочину за ч. 1 ст. 369-2 КК України, а не за ч. 2 цієї статті.

На практиці це означає необхідність обов'язкового доказування цієї ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення під час встановлення суб'єкта пасивного зловживання впливом.

Наприклад, у постанові ККС ВС від 4 липня 2023 р. в справі № 504/317/21 зазначено, що активні дії оперуповноваженого сектору кримінальної поліції Лиманського відділу поліції ГУНП в Одеській області ОСОБА_7 полягали в тому, що він запевняв ОСОБА_8, що може вплинути на начальника слідчого підрозділу, на суддю та будь-якого іншого співробітника, здійснював збір документів і направляв їх контакту «ОСОБА_13», а тому вчинені ним дії формували уявлення в ОСОБА_8 про можливість впливу ОСОБА_7 на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави [18].

Помилковість позиції ОП ККС ВС у цій частині роз'яснень суб'єкта пасивного зловживання впливом, а саме щодо обов'язкового усвідомлення особою, яка здійснює підкуп, здатності здійснення суб'єктом пасивного підкупу реального впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, є очевидною. Згадувані ознаки, як слушно зауважує В. М. Киричко, не є ознаками суб'єкта злочину. Крім того, ці ознаки не є обов'язковими для всіх випадків застосування ст. 369-2 КК України. Наприклад, пропозиція здійснити вплив за надання неправомірної вигоди, висловлена суб'єктом пасивного підкупу, вважається закінченим злочином незалежно від зазначених ознак [19, с. 187]. Отже, аналізовану ознаку слід вилучити з дефініції суб'єкта пасивного зловживання впливом, запропонованої ОП ККС ВС.

Водночас питання про те, який вплив характерний суб'єкту пасивного зловживання впливом (лише реальний чи реальний та удаваний?) є дискусійним.

О. О. Дудоров і К. П. Задоя з приводу вдаваного впливу зауважили, що на практиці одержання неправомірної вигоди за вплив на ухвалення рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, учинене тим, хто не має такого впливу й, усвідомлюючи це, бажає привласнити майно (своєрідний обман в особі), нерідко кваліфікують як шахрайство (ст. 190 КК України) [20, с. 86]. Така кваліфікація дій суб'єкта пасивного зловживання впливом видається помилковою, однак певною мірою виправдана.

Можливо, вона обумовлена тим фактом, що вчинення аналогічних дій у контексті ст. 368 КК України до появи ст. 369-2 КК України кваліфікували як шахрайство. Окрім того, варто взяти до уваги розміри неправомірної вигоди у ст. 369-2 КК України та майна у ст. 190 КК України, а також санкції вказаних кримінально-правових забо-

рон. Наприклад, якщо особа одержує неправомірну вигоду за вдаваний вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у розмірі, який у шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (особливо великий розмір для шахрайства), то вона може бути покарана за ч. 2 ст. 369-2 КК України штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Натомість, якщо її дії в цій ситуації кваліфікувати за ч. 5 ст. 190 КК України, то вона карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна. Тобто в зазначеному випадку ч. 2 ст. 369-2 КК України встановлює підстави відповідальності за привілейований вид шахрайства, яке карається не позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна, а штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Таким чином, у випадку, коли умисел особи спрямований на введення в оману того, хто надає неправомірну вигоду, має місце пасивне зловживання впливом у формі привілейованого виду шахрайства (шахрайства за пом'якшуючих обставин), враховуючи розмір коштів, якими заволодіває особа, та співвідношення санкцій ст. 190 і 369-2 КК України.

Мають рацію О. О. Дудоров та К. П. Задоя в тому, що відсутність у ст. 369-2 КК України застереження стосовно вдаваного впливу мала б компенсуватися судовим тлумаченням цієї статті КК відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України. Учені переконані в тому, що вплив, яким «торгує» суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 (ч. 3) ст. 369-2 КК України, може бути як реальним, так й удаваним. Кримінальна відповідальність за зловживання впливом має наставати незалежно від того, чи такий вплив здійснюється, чи буде він насправді здійснюватися і чи особа взагалі спроможна здійснити такий вплив [20, с. 86]. На підтвердження наведеної позиції варто наголосити, що власне вплив суб'єкта пасивного зловживання впливом на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, перебуває за межами складу злочину, передбаченого ч. 2 (ч. 3) ст. 369-2 КК України, і підлягає кваліфікації за іншими статтями закону про кримінальну відповідальність.

О. О. Дудоров також наводить ще один аргумент: особа, яка бажає (через суб'єкта «пасивного» зловживання впливом – посередника) вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, шляхом пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, сама вчиняє кримінально каране діяння, передбачене ч. 1 ст. 369-2 КК України, а тому не може одночасно визнаватися потерпілим від іншого злочину (шахрайства) [10, с. 378]. Виняток можливо становлять випадки, коли мало місце вимагання з боку суб'єкта пасивного зловживання удаваним впливом або ж суб'єкт активного зловживання впливом діяв у межах негласної слідчої (розшукової) дії – контролю за вчиненням злочину.

Загалом особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, може визнаватися потерпілою в іншому злочині чи кримінальному проступку. Однак делікт, передбачений ст. 369-2 КК України, має певні особливості, оскільки суспільно небезпечне діяння суб'єкта активного зловживання впливом може обумовлювати вчинення суспільно небезпечного діяння суб'єктом пасивного зловживання впливом і навпаки: поведінка суб'єкта пасивного зловживання впливом може обумовлювати дії суб'єкта активного зловживання впливом. Фактично суб'єкт активного зловживання впливом може підбурювати суб'єкта пасивного зловживання впливом до вчинення іншого протиправного діяння, що полягає у впливі на прийняття рішення особою, уповноваже-

ною на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Унаслідок цього може йтися про умовно «невдале підбурювання» у формі прийняття неправомірної вигоди, однак відмови від вчинення подальшого впливу або обманного прийняття такої вигоди за «удаване» вчинення зазначеного впливу.

6. Шляхи вирішення проблемних питань щодо тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом.

Розглянемо варіанти вирішення проблемних питань тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом. Таких варіантів вбачається щонайменше чотири: 1) видалити ст. 369-2 з КК України; 2) тлумачити суб'єкта злочину так, як пропонує ОП ККС ВС (як загальний, що не унеможливує вчинення цього делікту службовою особою, яка використовує службовий авторитет, свої зв'язки зі службовими особами, інші можливості, обумовлені займаною посадою); 3) визнати суб'єктом цього делікту лише службових осіб; 4) не визнавати його суб'єктом службових осіб.

Свого часу О. О. Дудоров називав ст. 369-2 КК України такою, що не підлягає розумній реконструкції, у зв'язку із чим вона потребує не вдосконалення, а видалення з КК як «п'яте колесо до воза». Оскільки положення конвенцій, присвячені зловживанню впливом, мають рекомендаційний характер, видалення ст. 369-2 із КК України не означатиме, що Україна ігнорує міжнародно-правові приписи щодо боротьби з корупцією. Пропонований крок, який навряд чи призведе до появи прогалів у законодавчому забезпеченні кримінально-правового реагування на корупційну поведінку, доцільно поєднати з удосконаленням описання складів злочинів – «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» та «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», а саме з доповненням ст. 368-3 і ст. 368-4 КК України альтернативною вказівкою на пов'язані з повноваженнями можливості, що узгоджувалося б із визначенням поняття корупції, закріпленим у ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» [10, с. 379–380].

Безперечно, певні вияви зловживання впливом у разі відсутності в КК України ст. 369-2 можна кваліфікувати за іншими статтями цього Кодексу, зокрема ст. 190, 354, 368, 368-3, 368-4. Водночас зазначені кримінально-правові норми не охоплюють усіх виявів зловживання впливом, визначених у ст. 369-2 КК України. Наприклад, за жодною із вказаних статей неможливо кваліфікувати підкуп особи, яка не належить до: 1) працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою; 2) особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; 3) службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; 4) особи, яка надає публічні послуги; 5) службової особи, визначеної в примітці до ст. 368 КК України. Отже, можна констатувати певну прогалину.

Крім того, К. П. Задоя доводить, що з огляду на відповідні конвенційні положення ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією має імперативний характер. Стаття 37 цього міжнародного договору залишає державам-учасникам можливість не визнавати зловживання впливом цілком або частково у своєму національному законодавстві кримінально караним діянням, зробивши про це застереження. Україна, однак, такою можливістю не скористалась, а отже, «зв'язана» вимогами ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [21, с. 43].

У подальшому О. О. Дудоров та К. П. Задоя підсумовують, що сказане також означає, що в проєкті без замітника(-ів) ст. 369-2 КК України дійсно не обійтись, а в оцінюванні проєкту в досліджуваній частині стосовно його відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України варто передусім орієнтуватися на ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [20, с. 88].

Таким чином, видалення ст. 369-2 з КК України є неможливим або принаймні таким, що може спричинити певні прогалини в кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин і водночас перешкоди на шляху європейського вектора інтеграції нашої держави.

Наступні три варіанти розв'язання проблеми пов'язані з визнанням суб'єктом пасивного зловживання впливом службової особи.

Розпочати варто з найбільш дискусійної позиції М. В. Киричка. Учений, на відміну від більшості інших дослідників, вважає, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, може бути лише спеціальний суб'єкт – службова особа або особа, яка надає публічні послуги (відповідно до п. 3 примітки до ст. 354 КК України та з урахуванням системного тлумачення), а особливістю підкupu таких спеціальних суб'єктів за ст. 369-2 КК України є те, що їх підкуповують не до використання службових повноважень (у широкому значенні), а до зловживання впливом (можливостями), пов'язаним з такими службовими повноваженнями [19, с. 188]. Тобто йдеться про використання службових повноважень у вузькому значенні. Хоча в попередньому дослідженні В. М. Киричко обстоював іншу позицію: у ст. 369-2 КК України йдеться лише про зловживання таким впливом, який пов'язаний з наявністю в суб'єкта злочину влади, його службовим становищем чи повноваженнями (обумовлений ними). На його думку, це зловживання службовим (у широкому значенні) впливом особою, яка має такий вплив [11, с. 40].

Схоже трактування суб'єкта цього злочину наявне в рішенні ККС ВС у справі від 25 листопада 2020 р. № 554/5090/16-к, у якій суд дійшов висновку про те, що за ч. 2 ст. 369-2 КК України відповідальність настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і були пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями; якщо ж такого зв'язку не встановлено, то дії винного за наявності відповідних підстав можуть кваліфікуватися за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо.

Адже подібно до того, як поняття «зловживання службовим становищем» за своїм обсягом, суттю та змістом вказує на те, що суб'єктом такого зловживання є будь-яка особа, яка займає службове становище, поняття «зловживання впливом» обмежує коло суб'єктів цих дій особами, які мають обумовлений службовим чи професійним становищем вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави, та зловживають ним. Вказівка законодавця в ч. 1 та 2 ст. 369-2 КК України лише на вплив, замість вказівки на зловживання впливом, не змінює викладеного розуміння норми, оскільки про зловживання впливом зазначено в назві цієї статті, яка відображає сутність дій, передбачених диспозицією ч. 2 ст. 369-2 цього Кодексу.

Таким чином, колегія суддів вважає, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, є не будь-яка фізична особа, яка досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт), не службова особа, яка використовує вплив, зумовлений позаслужбовими відносинами з особою, уповноваженою на виконання функцій держави, а лише службова особа або особа, яка надає публічні послуги, та використовує можливості, пов'язані зі своїми службовими (у широкому значенні) повноваженнями, обумовлені такими повноваженнями, для незаконного впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави, тобто йдеться про злочин зі спеціальним суб'єктом [16].

З огляду на власну обстоювану позицію В. М. Киричко висновок ОП ККС ВС, наведений у постанові від 29 березня 2021 р., визнає неправильним, таким, що потребує виправлення. На його думку, застосування ст. 369-2 КК України з таким розумінням суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті КК України, може мати негативні правові наслідки системного характеру у вигляді: а) необґрунтованої зміни системних зв'язків ст. 369-2 КК України з іншими статтями КК про корупційні злочини, особливо це стосується співвідношення зі ст. 368 та 369 КК України; б) цей злочин пере-

стає бути видом корупційних злочинів, оскільки для нього ознаки корупції набувають факультативного значення всупереч положенням примітки до ст. 45 КК України про обов'язковість ознак корупції; в) рішення про зальний суб'єкт суперечить положенням ст. 18 Конвенції ООН проти корупції, у якій передбачено ознаки спеціальних суб'єктів пасивного підкупу до зловживання впливом; г) ст. 369-2 КК України може поширюватися на не корупційні дії, передбачені іншими статтями КК, і безпідставно надавати їм законодавчу оцінку як більш суспільно небезпечних; д) з посиланням на ст. 369-2 КК України можуть безпідставно визнаватися кримінальним правопорушенням готування до підбурювання іншої особи до вчинення діяння, яке не є кримінальним правопорушенням [19, с. 187-188].

Аргументи вченого слід визнати сумнівними. Помилковим видається й твердження В. М. Киричка про те, що оскільки відповідно до положень, передбачених у примітці до ст. 45 КК України, зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) визнається корупційним злочином у всіх випадках його вчинення, то для цього злочину обов'язковими є ознаки корупції, передбачені в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [19, с. 176]. В ідеалі так мало б бути. Позиція В. М. Киричка є логічною, однак помилковою. Насправді система корупційних кримінальних правопорушень не повною мірою узгоджується з положеннями зазначеного Закону. Зіставлення ознак корупційного правопорушення з ознаками окремих корупційних кримінальних правопорушень дає підстави констатувати наявність певних розбіжностей у відповідних категоріях, про що йшлося в попередніх дослідженнях [22, с. 22].

Не випадково вчені висловлюють сумніви щодо суто корупційної природи зловживання впливом. Наприклад, О. О. Дудоров дійшов висновку, що зловживання впливом лише частково є корупційним злочином: воно не може вважатися таким у частині використання дружніх, родинних, особистих стосунків з тим, хто уповноважений на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, якщо ці стосунки не зумовлені (не викликані) службовою (професійною) поведінкою суб'єкта «пасивного» зловживання впливом (не пов'язані з його службовим (професійним) становищем, не впливають із цього становища тощо). Тому з огляду на конституційно закріплену пріоритетність під час здійснення правосуддя принципу верховенства права він не унеможливує застосування низки «пільгових» статей КК, що містять застереження «крім корупційних кримінальних правопорушень», стосовно осіб, які вчинили зловживання впливом у вказаній частині, адже скоєне такими особами не містить обов'язкових ознак корупційного правопорушення та корупції, через що ці особи (усупереч буквальному тлумаченню примітки ст. 45 КК України) не є (не повинні визнаватися) корупціонерами [24, с. 640]. Зазначене спонукає до пошуку шляхів розв'язання масштабнішої проблеми – формування якісної системи корупційних кримінальних правопорушень, у якій принаймні відсутня необґрунтована конкуренція кримінально-правових норм і яка (система) узгоджується з дефініцією корупції та корупційних правопорушень (цілком можливо, що останні правові категорії теж потребуватимуть термінологічного вдосконалення).

Сумнівним є апелювання до ст. 18 Конвенції ООН проти корупції, у якій, як уже було зазначено, рекомендується криміналізувати дії державної посадової особи чи будь-якої іншої особи [12]. Крім того, як слушно зауважує К. П. Задоя, ст. 18 Конвенції ООН проти корупції належить до так званого факультативного блоку криміналізації, залишаючи на розсуд держав-учасниць питання щодо криміналізації (некриміналізації) зловживання впливом, а тому не створює для України, як і для будь-якої держави-учасниці, зобов'язань *sensu stricto* [21, с. 43].

Висновок щодо суб'єкта пасивного зловживання впливом, на переконання В. М. Киричка, випливає із законодавчих положень п. 3 примітки до ст. 354 КК України, які стосуються також ст. 369-2 КК України, де зазначено, що адресатами пропозиції та обіцянки неправомірної вигоди можуть бути: а) службова особа; б) особа, яка надає публічні послуги; в) працівник підприємства, установи чи організації. Остання категорія не врахована, адже дії таких суб'єктів охоплюються ст. 354 КК України [3, с. 631–632].

Аргументи В. М. Киричка щодо необхідності використання примітки до ст. 354 КК України, безперечно, варті уваги, проте потребують ретельної перевірки. О. О. Дудоров звернення до цієї примітки визнає обґрунтованим, однак наголошує на умовності цього аргументу, оскільки наявність численних недоліків (як власне змістових, так і суто технічних) у законодавчій регламентації кримінальної відповідальності за корупційні злочини не засвідчує велику мудрість чи далекоглядність українського законодавця [24, с. 637].

Дії, передбачені ч. 2 ст. 369-2 КК України, безумовно, може вчиняти службова особа. Користуючись своїм службовим становищем і можливостями, вона може отримати доступ до спілкування з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Однак чи варто вчинене за таких обставин кваліфікувати за цією статтею?

Якщо законодавець мав намір визначити суб'єктом пасивного зловживання впливом лише спеціального суб'єкта, то чому про це не зазначено в ст. 369-2 чи будь-якій іншій статті КК України? Наприклад, у диспозиціях ст. 364 чи 368 КК України безпосередньо йдеться про службову особу, яка вчиняє протиправні діяння. Тому однозначно в ст. 364 та 368 КК України суб'єктом злочину визнано службову особу. Однак подібні вказівки в ст. 369-2 КК України відсутні.

Спростування більшості аргументів В. М. Киричка дає змогу дійти висновку про необґрунтованість визнання суб'єктом пасивного зловживання впливом суто службової особи.

Визнання можливості вчинення пасивного зловживання впливом не службовою особою є цілком логічним і таким, що не лише відповідає позиції ОП ККС ВС, а й не заперечується значною частиною вчених. Однак чи означає це, що суб'єкт досліджуваного делікту є загальним?

В. О. Навроцький зауважує, що доводи на підтвердження позиції, згідно з якою суб'єкт злочину – «зловживання впливом» слід вважати *загальним*, є не лише численнішими, а й більш переконливими. Положення про те, що розглядуваний суб'єкт є саме загальним, В. О. Навроцький обґрунтовує, наводячи такі аргументи: 1) відсутність будь-яких вказівок з приводу суб'єкта в тексті ст. 369-2 КК України; 2) у міжнародно-правових актах, які слугували підставою для доповнення КК нормою про зловживання впливом та які передусім повинні братися до уваги в разі здійснення телеологічного (цільового) тлумачення ст. 369-2 КК України, йдеться про те, що суб'єктом зловживання впливом може бути будь-яка особа; 3) фактична можливість здійснення неправомірного впливу залежить від індивідуальних стосунків між людьми, а не від їхнього соціального чи правового статусу; наявність додаткових ознак в осіб, які притягаються до відповідальності за ч. 2 (ч. 3) ст. 369-2 КК України в конкретних випадках, не свідчить про те, що відповідні ознаки є обов'язковими для всіх суб'єктів розглядуваного злочину [4, с. 175].

Попри те, що зазначені аргументи є більш переконливими, визнання суб'єкта пасивного зловживання впливом загальним не унеможливило вчинення цього делікту службовою особою, що загострює окреслену проблему.

Передусім виникають складнощі, пов'язані з відмежуванням злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України, від посягань, визначених ст. 368 та ст. 369 КК України, адже, як слушно зауважує В. О. Навроцький, ст. 368, 369 та 369-2 КК України містять низку ознак, що збігаються навіть текстуально. Водночас низка цих ознак різняться за змістом та обсягом [4, с. 175].

Постає питання: випадки вчинення пасивного зловживання впливом службовою особою з використанням службового становища слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 369-2 чи ст. 368 КК України?

Наприклад, слідчий одержує неправомірну вигоду від свого родича за вплив на іншого слідчого з метою закриття кримінального провадження стосовно цього родича.

З огляду на широке та вузьке розуміння конструкції «з використанням влади чи службового становища» дії слідчого підпадають під ознаки як ч. 2 ст. 369-2, так і ч. 1 ст. 368 КК України.

Вказані кримінально-правові заборони можна розмежовувати в один з таких способів:

1) тлумачити використання службового становища в контексті ст. 369-2 КК України в широкому значенні, а ст. 368 КК України – у вузькому;

2) розмежовувати їх як загальну та спеціальну норми. За ст. 368 КК України кваліфікувати прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, окрім випадків прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або пропозиції чи обіцянки здійснити вплив за надання такої вигоди. За таких обставин, якщо слідчий одержує неправомірну вигоду за самостійне закриття кримінального провадження, то його дії слід кваліфікувати за ст. 368 КК України, а якщо за вплив на іншого слідчого, який розслідує кримінальне провадження з метою його закриття, – за ч. 2 ст. 369-2 КК України.

Подібно можна розмежувати, з одного боку, злочин, передбачений ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України, а з іншого – злочини, передбачені ст. 354, 368-3, 368-4 КК України.

Однак недоліки тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом у цих випадках полягають у тому, що загальний суб'єкт карається в межах тієї ж санкції, що і особа, яка використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особа, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особа, що надає публічні послуги.

Таким чином, в одному випадку неслужбова особа може використовувати дружні, родинні чи інші зв'язки, а службова особа – як зазначені зв'язки, так і авторитет, становище чи статус, наявний у зв'язку з її службовим становищем. Тому вчинені ними дії не можна назвати рівнозначними за характером суспільної небезпеки. На цьому, зокрема, наголошували В. М. Киричко [19, с. 182–183] та О. К. Марін [24, с. 186–187].

Якщо суб'єктом цього злочину визнають службову особу, то логічно, що відповідальність повинна бути *поширеною*. Таке посилення може відбуватися шляхом конструювання більш суворої санкції в межах кваліфікуючої чи особливо кваліфікуючої ознаки або самостійного складу кримінального правопорушення.

З огляду на зазначене варті уваги позиції вчених, які відкидають можливість учинення злочину, передбаченого ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України, службовою особою.

Критикуючи позицію ОП ККС ВС, О. К. Марін слушно зауважує, що норми, передбачені ст. 369-2 та 354, 368, 368-3, 368-4 КК України, перебувають у системному зв'язку, проте характер цього зв'язку інший – вони містять суміжні склади кримінальних правопорушень саме за ознаками суб'єкта. Тобто можна дійти висновку, що суб'єктом посягання, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, може бути будь-яка особа, яка має вплив (можливість впливу), проте не службова. У разі використання впливу, що обумовлений можливостями спеціального статусу, за неправомірну вигоду, наприклад, публічною службовою особою, її дії повинні кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 368 КК України [24, с. 186–187].

Схожими є міркування О. О. Дудорова, який зауважує, що суб'єкт злочинів, передбачених ч. 2 і 3 ст. 369-2 КК України, є спеціальним. Особливостями цього спеціального суб'єкта є дві кумулятивні ознаки: 1) особа не наділена статусом службової особи; 2) має реальну можливість вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави [5, с. 1177–1178].

У контексті зазначеного суб'єктом пасивного зловживання впливом К. П. Задоя також пропонує визнавати особу, яка не використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги. Згаданий вчений додає: у разі, якщо суб'єкт пасивного підкупу повинен використати один з перелічених видів повноважень чи становища для впливу на особу, уповноважену на виконання функцій держави, учинене потрібно кваліфікувати вже за статтями 354, 368, 368-3, 368-4 КК України [25, п. 17].

Обґрунтовуючи власну позицію, він звертає увагу на Пояснювальну доповідь до ETS 173, у якій зловживання впливом схарактеризовано як вияв «фонові корупції» [26]. Відповідно до п. 64 цього документа, криміналізація зловживань впливом має на меті дістатися до ближнього кола посадової особи або політичної партії, до якої він належить, і боротися з корупційною поведінкою тих осіб, які, перебуваючи поряд із владою, намагаються скористатися власним становищем, що спричиняє формування корумпованої атмосфери. Стаття дає договірним сторонам змогу протидіяти так званій «фоновій корупції», яка підриває віру громадян у справедливість державного управління [26].

У п. 65 Пояснювальної записки до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією зазначено, що ст. 12 цього міжнародного документа криміналізує корупційні тристоронні відносини, коли особа, яка має реальний або удаваний вплив на посадових осіб (зазначених у ст. 2, 4, 5 та 9–11), торгує цим впливом в обмін на неправомірну вигоду від особи, яка прагне отримати цей вплив. *Різниця між цим злочином і хабарництвом* полягає в тому, що особа, яка зловживає впливом, не повинна «вчиняти дії або утримуватися від дій» як держслужбовець. Одержувач неправомірної вигоди допомагає особі, яка надає таку вигоду, здійснити або пропонує здійснити неналежний вплив на третю особу, яка може вчинити (або утриматися від учинення) дію, що є бажаною [26].

Таким чином, найбільш оптимальним видається варіант визначення суб'єкта пасивного зловживання впливом як спеціального, тобто будь-яку особу, яка не використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги. Його реалізація передбачає внесення відповідних змін до КК України. Водночас такий підхід фактично може призвести до виникнення

прогалини, оскільки нині сформувалася судова практика вузького тлумачення «дій з використанням наданої влади чи службового становища» у ст. 368 КК України (та інших відповідних статтях). Тому у випадку використання влади чи службового становища в широкому значенні під час пасивного зловживання впливом вчинене може не кваліфікуватися ні за ст. 369-2, ні за ст. 368 КК України. У підсумку це може призвести до неоднакового застосування закону про кримінальну відповідальність.

У зв'язку із цим спадає на думку п'ятий варіант вирішення проблемних питань тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом, який передбачає: 1) доповнення ст. 369-2 КК України кваліфікованим (особливо кваліфікованим) складом злочину, що вчиняється службовою особою із використанням службового становища (він повинен охоплювати використання службового становища у широкому значенні); 2) тлумачення у ст. 368 КК України використання влади чи службового становища у вузькому значенні (у зв'язку із цим можливо варто було б внести певні уточнення в ст. 368 КК України). Переваги цього варіанта в тому, що він відповідає концепції ОП ККС ВС, а також розв'язує проблему диференціації відповідальності загального суб'єкта та службової особи. Однак, як видається, його головний недолік криється в неоднозначному тлумаченні конструкції «вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням службового становища»: в одних випадках її тлумачитимуть у вузькому значенні, в інших – у широкому, а в деяких, можливо, – і в широкому, і вузькому разом. Окрім того, головне призначення ст. 369-2 КК України – забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин від фонові корупції, тобто вона повинна стосуватися осіб, які не є службовими, однак «перебувають поряд». Тому службові особи повинні відповідати все ж за ст. 368, а не 369-2 КК України.

Висновки. 1. Суб'єкт активного зловживання впливом (ч. 1 ст. 369-2 КК України) є загальним суб'єктом злочину, що не унеможлиблює випадки вчинення цього делікту службовою особою. Водночас учинення злочину службовою особою у цьому та подібних випадках логічно було б щонайменше визнавати обставиною, що обтяжує покарання. Ще кращий варіант розв'язання проблеми, як видається, пропонують автори проекту КК України, визнаючи вчинення певних злочинів з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь. Однак цей варіант неможливо інтегрувати в КК України, оскільки різною є «філософія» чинного закону про кримінальну відповідальність і його проекту.

У контексті торгівлі впливом у проекті КК України (ст. 9.5.16.) така ознака, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь, як учинення злочину з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей, не застосовується. На підставі цього можна висловити декілька припущень: 1) автори проекту не допускають можливість кваліфікації вчиненого як торгівлі впливом у разі використання під час цього делікту службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей (такі дії у разі вчинення їх службовою особою з використанням службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей підлягатимуть кваліфікації за іншою статтею); 2) автори проекту помилково не врахували цієї обставини.

2. Суб'єкт пасивного зловживання впливом, з огляду на позицію ОП ККС ВС, характеризується такими ознаками:

1) будь-яка особа, яка прийняла пропозицію, обіцянку або одержала правомірну вигоду для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або пропонувала чи обіцяла здійснити вплив за надання такої вигоди;

2) вона має удаваний чи реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

3) в уяві того, хто здійснює підкуп, вона здатна здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

4) це може бути службова особа, яка має реальний чи вдаваний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування з використанням службового авторитету, своїх зв'язків зі службовими особами, інших можливостей, обумовлених займаною посадою.

Однак таке тлумачення цього суб'єкта є недосконалим, а отже, ускладнює застосування ст. 369-2 КК України.

По-перше, слід видалити таку ознаку суб'єкта пасивного зловживання впливом, як здатність здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, в уяві того, хто здійснює підкуп.

По-друге, варто уточнити, що вплив суб'єкта злочину, передбаченого ч. 2 та 3 ст. 369-2 КК України, може бути як реальним, так й удаваним.

Позиція ОП ККС ВС з-поміж іншого дає також підстави винести на обговорення питання про існування змішаних чи альтернативних різновидів суб'єктів кримінальних правопорушень у випадках, коли діяння може вчиняти як загальний суб'єкт, так і службова особа. Водночас якщо злочин може вчинити будь-яка особа, зокрема службова, однак без використання службового становища чи наданих повноважень, то наявність цього обмеження свідчить про існування додаткової ознаки та дає змогу констатувати існування спеціального суб'єкта.

3. Можна виокремити щонайменше п'ять варіантів вирішення проблемних питань тлумачення суб'єкта пасивного зловживання впливом: 1) видалити ст. 369-2 з КК України; 2) тлумачити суб'єкта злочину так, як пропонує ОП ККС ВС (як загальний, що не унеможливує вчинення цього делікту службовою особою, яка використовує службовий авторитет, свої зв'язки зі службовими особами, інші можливості, обумовлені займаною посадою); 3) визнати суб'єктом цього делікту лише службових осіб; 4) не визнавати його суб'єктом осіб, які використовують становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто осіб, які працюють на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги; 5) визнавати службову особу суб'єктом кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-2 КК України.

Видалення ст. 369-2 з КК України є неможливим або принаймні таким, що може спричинити певні прогалини в кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин і водночас перешкоди на шляху європейського вектора інтеграції нашої держави.

Визнання суб'єктом цього делікту лише службової особи або особи, яка надає публічні послуги та використовує можливості, пов'язані з її повноваженнями, є помилковим, оскільки така позиція суперечить як буквальному тлумаченню ст. 369-2 КК України, диспозиція якої не містить вказівки на цей спеціальний суб'єкт, так і рекомендаціям міжнародних антикорупційних документів (п. *b* ст. 18 Конвенції ООН проти корупції та ст. 12 Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією). Посилання на примітку до ст. 354 КК України є помилковими з огляду на численні недоліки в законодавчій регламентації кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Водночас якісне розв'язання проблеми віднесення чи невіднесення зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) до корупційних кримінальних правопорушень можливе шляхом розв'язання масштабнішої проблеми – формування якісної системи корупційних кримінальних правопорушень, у якій принаймні відсутня необґрунто-

вана конкуренція кримінально-правових норм і яка узгоджується з дефініцією корупції та корупційних правопорушень (цілком можливо, що останні правові категорії теж потребуватимуть термінологічного вдосконалення).

Найбільш оптимальним видається варіант визначення суб'єкта пасивного зловживання впливом як спеціального – будь-яка особа, яка не використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги. Із цією метою ст. 369-2 КК України можна доповнити приміткою, у якій вказати, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 або 3 цієї статті, є *будь-яка особа, яка не використовує становище працівника підприємства, установи чи організації (тобто особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації), владу або службове становище чи повноваження службової особи юридичної особи приватного права або особи, що надає публічні послуги*. Водночас до внесення таких змін, очевидно, варто керуватися роз'ясненням суб'єкта пасивного зловживання впливом, яке пропонує ОП ККС ВС.

У подальшому слід дослідити суб'єкта зловживання (торгівлі) впливом у кримінальному законодавстві зарубіжних країн і проекті КК України.

Використані джерела:

1. Грудзур О. М. Вимагання неправомірної вигоди як кваліфікуюча ознака зловживання впливом. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2015 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 289–291.
2. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.
4. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
6. Кваліфікація слідчими органів Державного бюро розслідувань окремих кримінальних правопорушень : практи. посіб. / за наук.-практ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. В. Савченка; за заг. ред. д-ра юрид. наук, засл. юриста України, директора Державного бюро розслідувань О. О. Сухачова. Київ : Державне бюро розслідувань, 2023. 394 с.
7. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.
8. Контрольний текст проекту нового КК України (станом на 16 червня 2024 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf>.
9. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом у судовій практиці. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 2. С. 13–35.
10. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.
11. Киричко В. М. Проблема визначення суб'єкта зловживання впливом (ч. 2 ст. 369-2 КК України) та її вирішення. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 38–46.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
13. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 лютого 2018 року у справі № 686/8714/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460348>.

15. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 червня 2018 року у справі № 359/1848/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75068777>.

16. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217841>.

17. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>.

18. Вирок Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 липня 2023 року у справі № 504/317/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112118034>.

19. Киричко В. М. Висновки Верховного Суду щодо суб'єкта зловживання впливом (ч. 2 ст. 369-2 КК): критичний теоретичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 162–190.

20. Дудоров О. О., Задоя К. П. Перспективи кримінально-правової заборони, присвяченої торгівлі впливом, у контексті євроінтеграційних прагнень України. *Ампаро*. Спецвипуск. Том 1. 2022. С. 84–94. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-1-12>.

21. Задоя К. П. Позиції судової практики України щодо суб'єкта пасивного зловживання впливом (ч. 2, 3 ст. 369–2 КК): проблема належного врахування положень міжнародних антикорупційних договорів. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 грудня 2021 р.). Київ, 2022. С. 37–47.

22. Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми в контексті реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 21–32. URL: <https://doi.org/10.33270/04202002.21>.

23. Дудоров О. О. Зловживання впливом: оцінка правозастосовного орієнтуру, сформульованого Верховним Судом, у контексті визначення перспектив щодо кримінально-правової заборони щодо «фонові» корупції». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 635–645. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/165>.

24. Марін О. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : навч. посіб. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с.

25. Задоя К. Висновок щодо стану імплементації положень міжнародних антикорупційних конвенцій у законодавство України в аспекті кримінальної відповідальності за корупційні злочини. 27 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/vysnovok-shhodo-stanu-implementatsii-polozhen-mizhnarodnyh-antykoruptsiy-nyh-konventsiiy-u.pdf>.

26. Explanatory Report to the Criminal Law Convention on Corruption. *European Treaty Series – No. 173*. URL: <https://rm.coe.int/16800cce441999>.

References:

1. Hrudzur, O. M. (2015). Vymahannia nepravomirnoi vyhody yak kvalifikuiucha oznaka zlovzhyvannia vplyvom. *Aktualni problemy dosudovoho rozsliduvannia: materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 1 lyupnia 2015 r.) – Actual problems of the pre-trial investigation: materials of IV Vseukr. science and practice conf. (Kyiv, July 1, 2015)*, 289–291. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

2. Dudorov, O. (2022). Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

3. Tatsii, V.Ya., Borysov, V.I., Tiutiuhin, V.I. et al. (2020). Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia (2019). M. I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].

5. Melnyk, M.I., Khavroniuk, M.I. et al. (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

6. Savchenko, A.V. (2023). Kvalifikatsiia slidchymy orhaniv Derzhavnoho biuro rozsliduvan okremykh kryminalnykh pravoporushen: prakt. posib. O.O. Sukhachova (Ed.). Kyiv: Derzhavne biuro rozsliduvan [in Ukrainian].

7. Vozniuk, A.A. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnykh obiednan ta uchast u nykh: monohrafiia. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].

8. Kontrolnyi tekst proiektu novoho KK Ukrainy (stanom na 16 chervnia 2024 r.). N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf> [in Ukrainian].
9. Dudorov, O.O. (2019) Problemy kvalifikatsii zlovzhyvannia vplyvom u sudovii praktytsi. *Chasopys ukrainskoho sudochynstva – Journal of Ukrainian Judiciary*, 2, 13–35 [in Ukrainian].
10. Dudorov, O.O., Kolomoiets, T.O., Kushnir, S.M., Makarenkov, O.L. (2019). Zahalnoteoretichni, administratyvno- ta kryminalno-pravovi osnovy kontseptualizatsii antykoruptsiinoi reformy v Ukraini: kolektyvna monohrafiia. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
11. Kyrychko, V.M. (2015) Problema vyznachennia subiekta zlovzhyvannia vplyvom (ch. 2 st. 3692 KK Ukrainy) ta yii vyrishennia. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, 128, 38–46 [in Ukrainian].
12. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii vid 31 zhovtnya 2003 roku. *Official website of the Parliament of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
13. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu vid 27 sichnya 1999 roku. *Official website of the Parliament of Ukraine*. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [in Ukrainian].
14. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 22 liutogo 2018 roku u spravi № 686/8714/16-k (2018). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460348> [in Ukrainian].
15. Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 26 chervnya 2018 roku u spravi № 359/1848/15-к *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75068777> [in Ukrainian].
16. Ukhvala Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 25 lystopada 2020 roku u spravi № 554/5090/16-k (2020). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217841> [in Ukrainian].
17. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 bereznya 2021 roku u spravi № 554/5090/16-k (2021). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> [in Ukrainian].
18. Vyrok Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 4 lypnya 2023 roku u spravi № 504/317/21 (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112118034> [in Ukrainian].
19. Kyrychko, V.M. (2021). Vysnovky Verkhovnoho Sudu shchodo subiekta zlovzhyvannia vplyvom (ch. 2 st. 369-2 KK): krytychnyi teoretichniy analiz. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy – Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1 (15), 162–190. URL: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.234695> [in Ukrainian].
20. Dudorov, O.O., Zadoia, K.P. (2022). Perspektyvy kryminalno-pravovoi zaborony, prysviachenoj torhivli vplyvom, u konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy. *Amparo. Spetsvyпуск*, 1, 84–94. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-1-12> [in Ukrainian].
21. Zadoia, K.P. (2022). Pozytsii sudovoi praktyky Ukrainy shchodo subiekta pasyvnogo zlovzhyvannia vplyvom (ch. 2, 3 st. 369–2 KK): problema nalezhnogo vrakhuvannia polozhen mizhnarodnykh antykoruptsiinykh dohovoriv. *Pamiati profesoriv P.S. Matyshevskoho ta S.S. Yatsenka: materialy nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 23 hrudnia 2021 r.) – In memory of professors P.S. Matyshevskyyi and S.S. Yatsenko: scientific and practical materials. conf. (Kyiv, December 23, 2021)*, 37–47 [in Ukrainian].
22. Vozniuk, A.A. (2020). Koruptsiini kryminalni pravoporushennia: kontseptualni problemy v konteksti reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (20), 21–32. URL: <https://doi.org/10.33270/04202002.21> [in Ukrainian].
23. Dudorov, O.O. (2021). Zlovzhyvannia vplyvom: otsinka pravozastosovnoho oriientyru, sformulovanoho Verkhovnym Sudom, u konteksti vyznachennia perspektyv shchodo kryminalno-pravovoi zaborony shchodo «fonovoi» koruptsii». *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 10, 635–645. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/165> [in Ukrainian].
24. Marin, O. (2021). Vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh: navch. posib. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
25. Zadoia, K. (2020). Vysnovok shchodo stanu implementatsii polozhen mizhnarodnykh antykoruptsiinykh konventsii u zakonodavstvo Ukrainy v aspekti kryminalnoi vidpovidalnosti za

koruptsiini zlochyny. N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/22/vysnovok-shhodo-stanu-implementatsii-polozhen-mizhnarodnyh-antykoruptsiy-nyh-konventsiy-u.pdf> [in Ukrainian].

26. Explanatory Report to the Criminal Law Convention on Corruption. *European Treaty Series – No. 173*. N. p. URL: <https://rm.coe.int/16800cce441999> [in English].

Стаття надійшла до редколегії 07.08.2024

Vozniuk A., Doctor of Legal sciences, Professor, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No.1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Mishura M., Postgraduate Student at the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

THE SUBJECT OF ABUSE OF INFLUENCE: PRESSING ISSUES OF CRIMINAL LAW DOCTRINE AND LAW ENFORCEMENT

The article examines problematic issues of interpreting the subject of active (Part 1 of Article 369-2 of the Criminal Code of Ukraine) and passive (Part 2 of Article 369-2 of the Criminal Code of Ukraine) abuse of influence.

It is established that the subject of active abuse of influence (Part 1 of Article 369-2 of the CC of Ukraine) is a general subject of the crime, which does not exclude cases of committing this tort by an official. At the same time, it would be logical to at least recognize the commission of a crime by an official in this and similar cases as an aggravating circumstance. An even better solution to the problem seems to be offered by the authors of the draft Criminal Code of Ukraine, who recognize the commission of certain crimes using official powers or professional duties or related opportunities as an element, which increases the severity of the crime by one degree.

The author critically analyzes the position of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of March 29, 2021.

Ways to solve the problem of interpreting the subject of passive abuse of influence have been proposed, their positive and negative aspects have been highlighted. The author recognizes that the best option is to define the subject of passive abuse of influence as a special one – that is any person who does not use the position of an employee of an enterprise, institution or organization (i.e., a person working for the benefit of an enterprise, institution or organization), power or official position or powers of an official of a legal entity under private law or a person providing public services. To this end, it is proposed to supplement Article 369-2 of the Criminal Code of Ukraine with a note specifying features of the subject of crime under Part 2 or 3 of this Article.

Keywords: criminal offenses in the sphere of official activity; corruption criminal offense; subject of a criminal offense; abuse of influence; undue benefit; official; criminal liability; qualification.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.64-79
УДК 343.37

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Письменський Є. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: ye.pysmenskyu@i.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>

СУЧАСНИЙ СТАН КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД¹

Статтю присвячено з'ясуванню сучасного стану кримінально-правової протидії порушенням правил охорони вод і, зокрема, встановленню того, з якими труднощами і проблемами пов'язане застосування ст. 242 КК України, присвяченої цьому кримінальному правопорушенню проти довкілля. Запропоноване дослідження ґрунтується на вивченні статистичних відомостей і матеріалів судової практики, сформованої протягом 2013–2023 рр.

Констатовано, що за вказаний період результативне кримінально-правове реагування на випадки порушення правил охорони вод визначалося нерівномірністю за регіонами й фактично носило поодинокий характер (вдалося виявити всього 13 обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 242 КК України, із засудженням 13 осіб).

З'ясовано форми порушення правил охорони вод як суспільно небезпечного діяння. Показано, що за загальним правилом суди дотримуються вимоги конкретизації обвинувачення, зумовленої бланкетністю диспозиції аналізованої кримінально-правової заборони. Виявлено недоліки судової практики в частині дослідження та доказування: а) первинних і похідних суспільно небезпечних наслідків порушення правил охорони вод; б) ознак суб'єктивної сторони складу цього злочину.

Доведено, що типовим суб'єктом злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є відповідальна особа, функціональні обов'язки якої передбачають виконання певних функцій із забезпечення встановленого порядку використання й охорони вод.

Продемонстровано труднощі судової практики, пов'язані з відмежуванням складу злочину «порушення правил охорони вод» від складу адміністративного проступку «порушення правил охорони водних ресурсів».

Конкретизовано, які недоліки містять вирок судів у частині: а) формулювання обвинувачення у кримінальних провадженнях про порушення правил охорони вод; б) реалізації кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину.

Ключові слова: водні об'єкти, забруднення; порушення правил охорони вод; кримінальні правопорушення проти довкілля, створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, суспільно небезпечні наслідки, кваліфікація.

Постановка проблеми. Води виконують численні функції в житті людини – еколого-біологічну, культурно-оздоровчу, соціально-економічну [1, с. 53]. Із розвитком суспільства проблеми використання й охорони вод, відтворення водних ресурсів стають дедалі гострішими. Відповідно до Водної стратегії України на період до 2050 р.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

до основних проблем у цій сфері належать: забезпечення рівноправного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води й санітарно-профілактичних заходів; «задовільний», «поганий» і «дуже поганий» екологічний стан переважної більшості поверхневих водних масивів, а також непоодинокі випадки класифікації хімічного стану масивів підземних вод як «недосягнення доброго»; зменшення обсягів доступних до використання прісних водних ресурсів, обміління поверхневих водних об'єктів чи вичерпання підземних вод; щорічне зростання збитків, завданих повеннями (паводками) або посухами, що посилюються негативним впливом зміни клімату [2]. Російсько-українська війна лише погіршила наявний стан справ у цьому сегменті довкілля.

Невід'ємним складником механізму протидії різноманітним порушенням екологічного законодавства виступає Кримінальний кодекс України (далі – КК). Порушення правил охорони вод є одним із передбачених КК правопорушень, що посягають на встановлений порядок охорони водних ресурсів і зашкоджують гідросфері. При цьому ст. 242 КК вирізняється своєю відносною сталістю, адже з моменту ухвалення 5 квітня 2001 р. чинного КК вона зазнала лише однієї зміни: на підставі Закону від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» було викладено в новій редакції санкцію ч. 1 ст. 242 КК у частині визначення розміру штрафу як основного виду покарання. Таке рішення законодавця можна вважати волюнтаристським, адже посилення караності відбулося не на основі науково обґрунтованого підходу, а суто для того, щоб порушення правил охорони вод не перетворилося на кримінальний проступок.

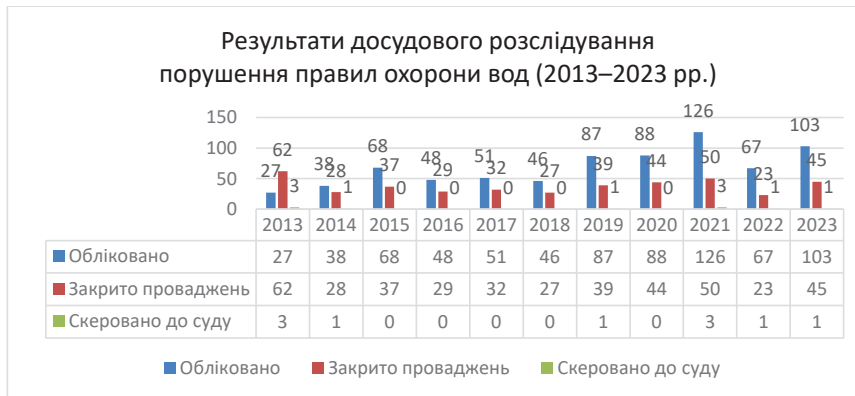
Статистичні показники гостро дисонують з відомостями про стан дотримання законності у сфері водних відносин, сигналізуючи як про недоліки чинного кримінального законодавства і практики його застосування, так і про потребу розроблення цілісної наукової моделі ефективної кримінально-правової охорони встановленого порядку поведінки з водними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні проблематика кримінально-правового забезпечення охорони водних ресурсів переважно розробляється на рівні навчальної літератури, науково-практичних коментарів та окремих наукових статей. Водночас треба виокремити праці І. Берднік, яка питанням побудови цілісної моделі кримінально-правової охорони водних ресурсів присвятила монографію (2019 р.) [3] і за темою «Кримінально-правова охорона водних ресурсів» захистила докторську дисертацію (2020 р.) [4]. У більш загальному контексті кримінально-правові аспекти протидії правопорушенням у сфері водних ресурсів, включно з порушенням правил охорони вод, розглядав на монографічному рівні В. Матвійчук [5; 6; 7]. Ю. Турлова здійснила якісне кримінологічне вивчення цих аспектів [8; 9; 10]. Питання кримінально-правового забезпечення охорони водних ресурсів стабільно досліджує і один із співавторів цієї статті (О. Дудоров), який з ухваленням у 2001 р. КК коментує відповідні кримінально-правові заборони, формулює щодо них практичні рекомендації, готує навчальні публікації [11; 12; 13; 14, с. 825–835], а також як офіційний опонент піддавав оцінці наукову кваліфікаційну роботу І. Берднік [15, с. 553–562]. Загалом помірний науковий інтерес до кримінально-правових аспектів порушення правил охорони вод не останньою чергою зумовлений відносно низьким рівнем застосування ст. 242 КК (відповідні показники на підтвердження цієї тези наводяться нижче).

Формулювання цілей. За таких обставин, вивчивши статистичні відомості й матеріали судової практики, сформованої протягом 2013–2023 рр., нами було вирішено з'ясувати сучасний стан кримінально-правової протидії порушенням правил охорони вод.

рони вод і з-поміж іншого встановити, з якими труднощами та проблемами пов'язане застосування цієї кримінально-правової заборони.

Виклад основного матеріалу. Аналіз статистичних показників [16] демонструє, що протягом останнього десятиріччя (2013–2023 рр.) мала місце відносно незначна, але стійка тенденція до виявлення фактів, що можуть свідчити про вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК (діаграма 1). У середньому обліковується 75 таких даних на рік. При цьому за останні п'ять років середня кількість збільшилася: щороку органи правопорядку виявляють 94 випадки порушення правил охорони вод (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Результати досудового розслідування порушення правил охорони вод (2013–2023 рр.)

З різних підстав близько половини відповідних кримінальних проваджень щороку закривається. Найбільш показово виявлені дані характеризують закінчення досудового розслідування зі скеруванням матеріалів кримінального провадження до суду. У середньому за останнє десятиріччя близько 2 % кримінальних проваджень, облікованих за ст. 242 КК, надходили для подальшого розгляду до суду. Загальну кількість таких проваджень за період 2013–2023 рр. становить 10 матеріалів.

Переходячи до аналізу даних відповідного судового розгляду (див. діаграму 2), можна констатувати, що, згідно з даними офіційної статистики, за останні десять років за вчинення аналізованого злочину засуджено всього 10 осіб. Жоден із фігурантів не був виправданий за ст. 242 КК.

Діаграма 2. Результати судового розгляду кримінальних справ про порушення правил охорони вод (2013–2023 рр.)

Спираючись на наведені результати судового розгляду в справах про порушення правил охорони вод, ми дослідили матеріали ЄДРСР із метою пошуку і вивчення судових вироків, постановлених за ст. 242 КК. Результати дослідження дали змогу виявити 13 обвинувальних вироків із засудженням 13 осіб за вчинення порушення правил охорони вод (на жаль, через різні причини офіційні статистичні дані ДСА України про кількість осіб, щодо яких обвинувальні вирoki суду набрали законної сили, не збігаються з установленими даними).

Один із перших висновків, які можна зробити за підсумками проведеного дослідження, полягає в тому, що абсолютна більшість регіонів України (понад 50 %) належить до областей, у яких за ст. 242 КК за останні десять років не було ухвалено жодного вироку. Натомість є такі регіони, де за цей же період ухвалено 3 вирoki (Дніпропетровська та Харківська області) і 2 вирoki (Вінницька область). Навіть попри таку незначну кількість судових рішень, винесених за ст. 242 КК, можна з упевненістю констатувати, що в Україні є регіони, органи правопорядку яких здійснюють відносно належне кримінально-правове реагування на випадки порушення правил охорони вод. Найгіршим видається те, що існують регіони, у яких не зафіксовано жодного випадку такого порушення, що був би відбитий на рівні обвинувального вироку суду. І це за умов, що такі порушення реєструються повсюдно.

Окремо заслуговує на увагу факт відсутності результативної кримінально-правової протидії порушенням правил охорони вод у великих містах України, зокрема таких, як Київ та Львів. Симптоматично, що у Львівській області протягом 2013–2023 рр. було зареєстровано 38 фактів порушення правил охорони вод, проте жодного кримінального провадження за цими фактами так і не спрямовано до суду. Аналогічні кількісні показники можна простежити в м. Київ. Водночас, як свідчать дані державного обліку водокористування, найбільшими забруднювачами водних об'єктів є саме міста з населенням понад 500 тис. осіб, для яких є надзвичайно актуальними як поліпшення ефективності очищення стічних вод, так і зниження рівня хімічного навантаження на системи централізованого водовідведення, зокрема в спосіб запровадження попереднього очищення промислових стоків перед їх скиданням у міську систему централізованого водовідведення [2].

Докладне ознайомлення з вирокami, постановленими за ст. 242 КК, дало змогу з'ясувати і якісні характеристики кримінально-правової протидії розглядуваному посягання на довкілля.

За своїм змістом кримінально каране порушення правил охорони вод пов'язане з ігноруванням вимог спеціальних нормативно-правових актів у сфері екологічних відносин, які регулюють питання використання вод та їх охорони. Таким чином, диспозиція ст. 242 КК, як і більшості інших норм про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, є бланкетною. Це означає, що для встановлення зазначеної ознаки (суспільно небезпечне діяння) треба звертатися до положень тих нормативно-правових актів України, які встановлюють правила використання й охорони вод. Законодавче формулювання діяння через звернення до певних регулятивних правил утворює внутрішнє наповнення кримінально-правового змісту відповідної заборони, конкретизує її нормативне описання, забезпечує її застосування, зважаючи на екологічний чинник правопорушення.

Вивчення вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показало, що здебільшого бланкетний складник цієї заборони на практиці розкривається в спосіб визначення конкретних положень, які є частиною правил використання й охорони вод. Саме на цій основі ґрунтується описання суспільно небезпечного діяння, вчинення якого інкримінується фігурантам справ відповідно до ст. 242 КК.

Ба більше, в окремих судових рішеннях їх мотивувальна частина починається з так званої преамбули, що містить перелік і положення тих нормативно-правових актів України, порушення яких призвело до настання визначених у ст. 242 КК наслідків. Майже 31 % опрацьованих у процесі дослідження вироків мають таку «преамбулу». Як приклад, в одному з вироків про порушення допустимих нормативних скидів недовідчищено очищених зворотних вод, неочищених зворотних вод, а також здійснення наднормативних скидів забруднювальних речовин до вод р. Гнилоп'ять викладенню формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, передувало описання конкретних положень законодавчих актів України, які регулюють порядок здійснення скидання забруднювальних речовин до водних об'єктів, зокрема йшлося про п. 3 ч. 1 ст. 44, ч. 2 ст. 70 Водного кодексу України, ч. 3 ст. 13-1 Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», пп. 15-18 Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465 [17].

На жаль, трапляються в судовій практиці і прикрі винятки, коли невиконання (неналежне виконання) установлених нормативно-правовими актами України правил охорони вод лишається констатацією цього факту, а конкретні положення відповідних актів у вироків не називаються. Так, в одному з випадків особу засуджено за те, що вона, несумлінно ставлячись до своїх обов'язків, не перевіряючи технологічні, санітарні й екологічні норми, наявність усіх необхідних очисних споруд і каналів водовідведення, допустила порушення правил охорони вод. При цьому вирок суду не містить жодних даних про те, які саме норми регулятивного законодавства були порушені засудженим [18].

Аналіз вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показав, що типовою формою порушення правил охорони вод як суспільно небезпечного діяння є скидання у ріки забруднювальних речовин, стічних або зворотних вод, а також загалом такої води, яка не відповідає нормативним вимогам. Такий прояв зазначеного діяння зафіксований у 9 вироків із 13. У решті вироків (а це третина від усіх досліджених судових рішень) встановлено інші фактичні прояви суспільно небезпечного діяння у вигляді порушення правил охорони вод: неналежне виконання функції з утримання та захоронення побутових відходів на території сміттєзвалища [19]; скидання із цистерни транспортного засобу у відкриту ґрунтову канаву неочищених і необеззаражених стічних вод із нафтопродуктами [20]; скидання води зі ставка в балку, несанкціоноване скидання води ставка [21]; здійснення водозабору з ріки без дозволу на спеціальне водокористування [22].

Аналіз відповідних вироків демонструє різні підходи до встановлення, опису й доведення суспільно небезпечних наслідків у складі злочину «порушення правил охорони вод». Деякі з них (підходів) заслуговують критичного ставлення, а деякі, навпаки, можуть вважатися проявом передової практики правозастосування.

У цьому ракурсі найбільш позитивними є кейси, у межах яких наслідки, що настали за результатами порушення правил охорони води, конкретизуються, відносно чітко визначаються тощо. Отже, такі наслідки можна оцінити, зрозуміти їх суть і на підставі цього зробити висновок про обґрунтованість висунутого обвинувачення загалом. Наприклад, в одному з вироків суд у контексті інкримінованих особі суспільно небезпечних наслідків вчиненого нею діяння зазначив таке. Унаслідок порушення особою правил охорони вод (водних об'єктів), а саме скидання з каналізаційного колектору неочищених стічних вод у водний об'єкт (р. Баран), відбулися негативні зміни санітарно-гігієнічного й фізико-хімічного складу та властивостей вод, що призвело до забруднення р. Баран та врешті може призвести до можливої загибелі живих біоре-

сурсів, а також тварин, рослин, деградації земель, настання інших негативних змін біологічного, хімічного й фізичного складу земель [23].

Ще одним позитивним прикладом може слугувати вирок, у якому дається таке описання суспільно небезпечних наслідків у складі злочину, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК. Порушення правил охорони вод призвело до забруднення вод р. Бесарабівка (Колонтаївка) басейну р. Казенний Торець та, як наслідок, до значного погіршення якості поверхневих вод, негативно вплинуло на стан гідробіонтів біогеоценозу. Басейн р. Бесарабівка є осередком гніздування червонокнижного куліка-довгонога, погіршення стану екосистеми річки може призвести до зниження популяції цієї червонокнижної птиці. Крім того, оскільки р. Бесарабівка входить до басейну р. Сіверський Дінець, яка, зі свого боку, є джерелом питного водопостачання, погіршення якості води р. Бесарабівка, зокрема через біологічне забруднення, може нести небезпеку для здоров'я та життя населення [24].

Зустрічаються, однак, вирoki, у яких суспільно небезпечні наслідки порушення правил охорони вод майже не досліджуються, а їх згадування є формальним. Зокрема, в одному з рішень суд просто констатує, що внаслідок порушення правил охорони вод (водних об'єктів) відбулося забруднення поверхневих вод р. Гнилоп'ять, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей і довкілля [17]. Проте якою є ця небезпека, у чому вона проявляється, у чому полягає загроза заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу тощо, з'ясувати зі змісту вироку неможливо. В іншому вирoku суд вказує на те, що порушення правил охорони вод спричинило забруднення поверхневих вод р. Самара та р. Дніпро, що призвело до істотного забруднення води в цих річках і до небезпеки для довкілля [18]. У цьому разі небезпека для довкілля так само ритуально відображена у формулюванні обвинувачення і як така фактично не встановлена згідно з вирком суду.

З вироків, ухвалених за ст. 242 КК, впливає, що правозастосувачі зазвичай не зважають на причинний зв'язок як ще одну обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину «порушення правил охорони вод». Бодай якогось згадування про причинний зв'язок не містять 12 із 13 вивчених вироків. Вдалося встановити єдиний виняток, коли суд усе ж звернув увагу на цю об'єктивну ознаку й щонайменше констатував її наявність. Ідеться про справу, у якій начальнику дільниці водовідведення КП «Словміськводоканал» інкримінувалося неналежне виконання посадових обов'язків, що не узгоджується з вимогами нормативних актів з охорони навколишнього середовища та перебуває в причинно-наслідковому зв'язку із забрудненням поверхневих вод і створенням небезпеки для довкілля у вигляді зниження популяції червонокнижного куліка-довгонога [24]. Щодо решти проаналізованих вироків, то залишається тільки здогадуватися, чи справді вчинене порушення правил стало причиною настання певних екологічних наслідків і чи не вплинули на ці наслідки інші фактори, що цілком можливо через широке використання водних об'єктів.

Значна увага в судовій практиці звертається на спеціальний статус особи, засуджованої за вчинення порушення правил охорони вод, на виконання нею спеціальних обов'язків щодо дотримання певних правил у цій сфері. Загальні дані свідчать про те, що такі правила покладаються на керівників (різних рівнів) тих чи інших підприємств, установ або організацій, які беруть участь у реалізації водних відносин. Абсолютна більшість засуджених (9 вироків) – це службові особи, на чому в деяких вироків наголошується прямо: головний інженер КП «Жмеринкаводоканал»; директор КП «Брайлів-коменсервіс»; директор ПП «Олександрія-Еко 2019»; директор ТОВ «КЕС»; директор КП «Буди Водоканал»; головний інженер КП «Теребовля»; начальник дільниці водопровідних мереж служби водопостачання КП «Словміськводоканал»;

директор ТОВ «Дніпропетровська паперова фабрика»; начальник дільниці очисних споруд КП «Вода». Ще в одному вирокі службовий статус особи не уточнюється (відповідальна особа ТОВ «Паперова фабрика»). У решті трьох випадках суб'єктами порушення правил охорони вод визнавалися фізична особа-підприємець (2 вирокі) і водій КП «Міські дороги» (1 вирок). Отже, типовим суб'єктом злочину, передбаченого ст. 242 КК, є відповідальна особа, функціональні обов'язки якої передбачають виконання певних функцій із забезпечення установленого порядку використання й охорони вод, а отже, на цю особу покладається обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері водних відносин (спеціальний суб'єкт).

Виявлена ситуація з усією очевидністю демонструє потребу диференціювати кримінальну відповідальність за порушення правил охорони вод, передбачивши ознаку, що кваліфікує цей злочин, у вигляді його вчинення службовою особою з використанням службового становища. На жаль, на сьогодні ця ознака безпідставно не впливає на обсяг покарання, що призначається особі, засудженій за вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України. Проілюструємо сказане на прикладі.

В одній зі справ за порушення правил охорони вод було засуджено службову особу – директора комунального підприємства із призначенням їй покарання у вигляді штрафу в розмірі 17 тис. грн [25]. Це покарання є мінімальним з усіх можливих, що передбачені санкцією ч. 1 ст. 242 КК. Отже, статус службової особи жодним чином не вплинув на обсяг кримінально-правового впливу, застосованого до засудженого. Навряд чи це є правильним.

Вироки, ухвалені за ст. 242 КК, містять мінімум даних, які б належним чином розкривали суб'єктивну сторону порушення правил охорони вод. Здебільшого форма вини відображається з використанням такого набору мовних конструкцій: «діючи умисно», «вчинив умисний злочин у сфері злочинів проти довкілля», «діючи з необережності», «маючи умисел, спрямований на порушення вимог законодавства», «умисно порушуючи вимоги». Водночас, як не прикро це констатувати, 38 % вироків не містять будь-яких згадувань про форму вини, з яким вчинювалося діяння, інкриміноване фігурантам справи. Ще в одному випадку суд допустив суперечність, спочатку зауваживши, що особа діяла з необережності, а далі констатував наявність умисної форми вини («вчинив умисне кримінальне правопорушення») [20].

Становить інтерес вирок, у якому суд зазначив, що особа, діючи з непрямим умислом, тобто усвідомлюючи протиправний характер свого діяння (бездіяльності) і передбачаючи суспільно небезпечні наслідки, хоч не бажаючи, але припускаючи їх настання, допустила наднормативне скидання недостатньо очищених зворотних вод, неочищених зворотних вод, а також наднормативне скидання забруднювальних речовин до поверхневих вод ріки. Вчинене діяння кваліфіковане за ч. 1 ст. 242 КК [17].

По-перше, показаний практичний приклад є відповіддю на твердження окремих дослідників (В. Матвійчук) про те, що для злочину, передбаченого ч. 1 ст. 242 КК, характерний лише прямий умисел. Насправді це не так, адже особа в разі порушення певних правил може не бажати настання наслідків у вигляді спричинення забруднення вод і виникнення внаслідок цього небезпеки для довкілля тощо, але байдуже ставлення до таких наслідків цілком можливе. І зазначений вирок переконливо підтверджує цю тезу. По-друге, згаданий вирок відбиває єдиний (!) випадок, коли суд визначив не лише форму вини (умисел), з якою вчинено злочин, а й уточнив вид форми вини (непрямий), розкривши його зміст. Такий підхід мав би бути універсальним, адже вид форми вини, хоч безпосередньо не впливає на кримінально-правову кваліфікацію порушення правил охорони вод, має правове значення, пов'язане з індивідуалізацією кримінальної відповідальності.

Мотив і мета порушення правил охорони вод як ознаки суб'єктивної сторони не є обов'язковими для складу аналізованого злочину й на правову оцінку не впливають. Водночас вони так само можуть мати інше кримінально-правове значення, даючи змогу суду належним чином індивідуалізувати кримінальну відповідальність. Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, форма вини й мотиви кримінального правопорушення мають зазначатися в мотивувальній частині вироку. Однак аналіз вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показав сумну картину: 12 із 13 вироків не мають навіть згадок про мотив чи мету порушення правил охорони вод. Це питання не досліджується взагалі, що є явним порушенням вимог кримінального процесуального законодавства й негативно впливає на визначення кримінально-правових наслідків вчиненого діяння. Тільки в одному вирокі, постановленому за ст. 242 КК, суд зазначив, що засуджений здійснив зливання води з водного об'єкта (рибний ставок), діючи з корисливих мотивів і керуючись метою незаконного штучного розведення і вирощування риби для подальшого її вилову та реалізації [21].

Лише один вирок, ухвалений за ст. 242 КК, містить обвинувачення у вчиненні порушення правил охорони вод із кваліфікованим складом. Абсолютна більшість вироків (92 %) – це судові рішення за ч. 1 ст. 242 КК. Не останньою чергою така ситуація зумовлена специфічною конструкцією складу досліджуваного злочину. Тут виникає серйозна проблема зі встановленням причинного зв'язку між діянням і наслідками, які, хоч і є досить серйозними, але їх установлення з «прив'язкою» до порушення правил охорони вод здебільшого потребує чималих зусиль і тривалого часу. Порушення екологічних правил загалом може тягти настання істотних негативних наслідків, але їх об'єктивний прояв здатний виникати й розвиватися протягом років. При цьому кваліфіковано встановити й довести, що такі віддалені в часі наслідки мають причиною саме порушення певних правил, є надскладним завданням. Виявлена ситуація у правозастосуванні яскраво підтверджує цю версію і свідчить про відсутність кримінально-правового реагування на такі порушення правил охорони вод, що здатні тягти настання тяжких наслідків. Натомість кримінальна відповідальність настає щодо осіб, які вчиняють відповідні діяння, які характеризуються відносно незначним ступенем суспільної небезпечності.

Порушення правил охорони вод може кваліфікуватися за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями. Дослідження вироків, ухвалених за ст. 242 КК, дало змогу встановити, що така сукупність мала місце лише у двох випадках. 85 % вироків стосуються обвинувачення особи у вчиненні одного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК. Так, в одному випадку зафіксовано ідеальну сукупність посягань, передбачених ст. 242 та ст. 367 КК, а в іншому – таку ж сукупність, але кримінальних правопорушень, відповідальність за які встановлена у ст. 242 і ст. 239 КК. Останній випадок розглянемо докладніше, оскільки відповідне поєднання кримінальних правопорушень могло б вважатися типовим для порушень правил охорони вод, що спричиняє забруднення підземних вод.

Отже, директор ПП «Олександрія-Еко 2019», будучи особою відповідальною за діяльність підприємства, неналежно виконував покладені на нього, як на керівника, обов'язки з управління підприємством. Останнє здійснювало утримання та захоронення побутових відходів на території сміттєзвалища м. Олександрії Кіровоградської області, порушуючи при цьому вимоги законодавства України у сфері навколишнього середовища (статті 33, 35-1 Закону України «Про відходи», ст. 46 Закону України «Про охорону земель», пп. 5.10, 5.11 наказу Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 1 грудня 2010 р. № 435 «Про затвердження Правил експлуатації полігонів побутових відходів»). ПП не забезпечено сміттєзвалище систе-

мою захисту ґрунтованих вод, вилучення та знешкодження фільтрату, що призвело до забруднення фільтратом підземних вод і ґрунту земельних ділянок. Як наслідок, було спричинено забруднення земель поза межами земельної ділянки з кадастровим номером 3520384600:02:000:7501 на прилеглих землях, що не мають кадастрового номера, площею 1,0144 га; державі в особі Приютівської територіальної громади Кіровоградської області було завдано майнову шкоду в розмірі 485 207 грн 08 коп. Бездіяльність вказаного суб'єкта спричинила забруднення ґрунтів самої земельної ділянки з кадастровим номером 3520384600:02:000:7501 площею 3 га, завдавши державі в особі вказаної громади, що привело до створення небезпеки для довкілля. Також сталося забруднення підземних вод на земельній ділянці з кадастровим номером 3520384600:02:000:7501 площею 3 га, що привело до створення небезпеки для довкілля й завдало державі в особі Приютівської територіальної громади Кіровоградської області майнову шкоду на загальну суму 1 761 377 грн 55 коп. Керівника ПП засуджено за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 239 (забруднення земель речовинами, відходами унаслідок порушення спеціальних правил, що створило небезпеку для довкілля) і ч. 1 ст. 242 (порушення правил охорони вод (водних об'єктів), що спричинило забруднення підземних вод і створило небезпеку для довкілля) КК [19].

Далі розглянемо ілюстративні приклади з практики застосування ст. 242 КК, що демонструють складність розмежування складів суміжних правопорушень. Зокрема, у ч. 1 ст. 59 КУпАП ідеться про забруднення й засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища.

В одній зі справ за вчинення порушення правил охорони вод (ст. 242 КК) було засуджено начальника дільниці очисних споруд, визначеного відповідальним за перекачку й очищення стоків. У вироку суду зазначається, що ця особа, умисно порушуючи вимоги ч. 3 ст. 44 Водного кодексу України з дотримання встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднювальних речовин і лімітів скидання забруднювальних речовин, а також санітарних вимог та інших вимог щодо впорядкування своєї території, унаслідок неналежного виконання своїх службових обов'язків з організації підготовки виробництва та контролю за додержанням технологічних процесів, допустила скидання забруднювальних речовин зі зворотними водами з перевищенням установленого нормативу до водного рибогосподарського об'єкта р. Карамушкина (басейн р. Мжа), чим заподіяла збитки державі на суму 58 369,89 грн. Суд вирішив, що такі дії підлягають правовій оцінці за ч. 1 ст. 242 КК як «порушення правил охорони вод, що спричинило забруднення поверхневих вод» [26]. Як бачимо, ані офіційне формулювання обвинувачення, ані фактичні обставини справи, викладені у вироку суду в обсязі, зазначеному вище, не містять згадувань про настання похідних суспільно небезпечних наслідків, передбачених ч. 1 ст. 242 КК, а саме створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, що має впливати з установленого забруднення вод. З огляду на це описана поведінка особи мала б, на нашу думку, кваліфікуватись як забруднення вод за ст. 59 КУпАП.

В іншій справі встановлено, що суб'єкт, будучи відповідальним за поводження з відходами, у порушення покладених на нього обов'язків, знаючи про неробочий стан очисних споруд, допустив скидання зворотних вод у р. Гнізна з перевищенням установлених нормативів у зворотних водах і не вчинив будь-яких дій, які б це унеможливили. Унаслідок сталося систематичне забруднення поверхневих вод р. Гнізна у спосіб скидання неочищених вод і перевищення нормативів гранично-допустимих скидів, що спричинило небезпеку для довкілля [27]. У цьому випадку, хоч суд і зазна-

чив, що забруднення річних вод призвело до спричинення небезпеки для довкілля, зробив це суто формально, без розкриття фактичного змісту цієї небезпеки. Як наслідок, знову ж виникає сумнів у правильності наданої кримінально-правової оцінки, адже за відсутності відповідної небезпеки вчинене забруднення вод мало б кваліфікуватися за ст. 59 КУпАП.

На окрему увагу заслуговує те, як суди підходять до формулювання обвинувачення в кримінальних провадженнях про порушення правил охорони вод. Вивчення вироків, ухвалених за ст. 242 КК, дає змогу виявити такі ключові моменти в цьому контексті:

1) відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, має зазначатися в мотивувальній частині вироку в разі визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Здебільшого (11 із 13 вироків) ця вимога кримінально-процесуального закону дотримується. Однак у 15 % випадків можна констатувати її ігнорування, адже формулювання обвинувачення чітко не визначається.

Наприклад, в одному з вироків суд обмежився фіксацією того, що органи досудового розслідування правильно кваліфікували дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 242 КК. Формулою кваліфікації усе й обмежилось, формулювання ж обвинувачення, визнаного судом доведеним, установити не вдалося. Фактичні обставини цієї справи зводяться до того, що засуджений здійснив водозабір із р. Дніпро, чим порушив правила охорони вод, встановлені ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», статтями 44, 48, 49 Водного кодексу України, Порядком затвердження та видачі дозволу на спеціальне водокористування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 321. Про виникнення наслідків у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод, або зміни їх природних властивостей, або виснаження водних джерел у вироку не йдеться [22]. Відкритим залишається питання: це зроблено свідомо чи випадково? Показово, що в судовому засіданні засуджений та його захисник ставили питання про відсутність складу злочину, передбаченого ст. 242 КК, через відсутність «головних кваліфікуючих ознак» (насправді, конститутивних ознак. – О. Д., Є. П.), адже інкриміновані дії не призвели до забруднення поверхневих або підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод, або зміни їх природних властивостей, або виснаження водних об'єктів. Тож правильність наданої кваліфікації за таких обставин викликає серйозні сумніви, а відсутність чітко сформульованого обвинувачення може сигналізувати про намагання «приховати» певні юридично значимі обставини;

2) формулювання обвинувачення в одному з вироків є неповним, оскільки не відбиває з похідних наслідків, закріплених у ч. 1 ст. 242 КК (створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля). Має місце лише згадування про первинні наслідки у вигляді спричинення забруднення поверхневих вод (цей кейс розглядався вище – у контексті висвітлення про відмежування ст. 242 КК від ст. 59 КУпАП);

3) зважаючи на абсолютну більшість формулювань обвинувачення (10 вироків із 13), забруднення зазнають саме поверхневі води. В одному випадку це води підземні (у решті вироків немає належної конкретизації через відсутність чітко визначеного формулювання обвинувачення).

Як впливає з вироку, підприємство, керівник якого засуджений за вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК, не забезпечило сміттєзвалище системою захисту ґрунтовних вод, вилучення та знешкодження фільтрату, що призвело до забруднення фільтратом підземних вод і ґрунту земельної ділянки з кадастровим номером 3520384600:02:000:7501 [19].

Така ж абсолютна більшість формулювань обвинувачення (10 вироків із 13) містить зазначення похідних наслідків у вигляді створення небезпеки для довкілля. В одному з вироків ідеться про створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля; решта 3 вироків не відображають будь-яких похідних наслідків. Щоправда, такі комплексні похідні наслідки, як створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля, у згаданому вирокі відбиті суто формально.

Згідно з обставинами справи, засуджений, будучи директором товариства з обмеженою відповідальністю, допустив наднормативне скидання недостатньо очищених зворотних вод, неочищених зворотних вод, а також наднормативне скидання забруднювальних речовин до поверхневих вод р. Гнилоп'ять. Унаслідок порушення відповідних правил охорони вод (водних об'єктів) відбулося забруднення поверхневих вод р. Гнилоп'ять, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей і довкілля. Жодної інформації про таку небезпеку, як і її конкретизації, вирок не містить [17].

Цікавим також є той факт, що абсолютна більшість вироків, відповідно до передбачених ними формулювань обвинувачення, охоплює первинні суспільно небезпечні наслідки у вигляді забруднення вод. Лише в одному випадку констатовано таке порушення правил вод, яке спричинило виснаження водних джерел.

Згідно з обставинами справи, засуджений, порушуючи ст. 51, 96 Водного кодексу України, п. 2.1 Інструкції про порядок штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів і їх використання у спеціальних товарних рибних господарствах, змонтував труби для скиду води зі ставка в балку, після чого за допомогою трактора здійснив несанкціоноване скидання води водного джерела (ставка) [21]. Засуджений за вирокіом суду вчинив таке порушення правил охорони вод, що спричинило виснаження водних джерел. Однак фактично йому інкримінується виснаження не водного джерела, а водного об'єкта. Рибний ставок є таким об'єктом і не належить до водних джерел. Отже, правильність кваліфікації вчиненого в цьому разі викликає сумнів з позиції змісту диспозиції чинної редакції ч. 1 ст. 242 КК, яка не передбачає відповідальності за таке порушення правил охорони вод, яке спричинило виснаження будь-якого водного об'єкта.

У контексті виявленої ситуації привертає увагу позиція В. Матвійчука, який називає неповним склад злочину, передбаченого ст. 242 КК, через відсутність у ньому такого діяння, як виснаження водних об'єктів (усіх водних об'єктів, крім самих водних джерел). Він небезпідставно пропонував доповнити ст. 242 КК таким діянням (відповідно до нашої позиції – наслідком), як виснаження всіх водних об'єктів, що узгоджується з екологізацією кримінального законодавства нашої країни і сприятиме збереженню водних ресурсів [28, с. 71–72].

Насамкінець стисло розглянемо стан реалізації кримінальної відповідальності за вчинення порушення правил охорони вод, адже і в цьому сегменті виникає чимало дослідницьких питань.

Вивчення вироків, ухвалених за ст. 242 КК, дало змогу встановити, що найбільш поширеним покаранням, який призначався особам, які вчинили порушення правил охорони вод (основний склад злочину) був штраф (11 вироків із 13). Покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю не було застосовано до жодної особи, а у вигляді обмеження волі – двічі: в одному випадку, згідно з ч. 1 ст. 242 КК, строком три роки, а в іншому – відповідно до ч. 2 ст. 242 КК, строком один рік. Щоправда, в обох цих ситуаціях воно не підлягало реальному відбуванню з огляду на звільнення осіб, засуджених до обмеження волі, від його відбування.

Абсолютна більшість вироків (9 з 13 або майже 70 %) ухвалені із затвердженням угод про визнання винуватості, а покарання призначене відповідно до ч. 5 ст. 65 КК (узго-

джене сторонами угоди). До слова, звернення до цієї кримінально-правової норми в справах з укладеними угодами є обов'язковим. З'ясований стан речей звужує можливість для оскарження судових рішень, що, зі свого боку, призводить до зниження ефективного судового контролю. При цьому проведене дослідження демонструє, що деякі вироки, ухвалені за ст. 242 КК, імовірно містять ознаки помилкового застосування як матеріального, так і процесуального кримінального законів. Ба більше, цілком можливо, що деякими угодами «приховані» справжні виправдувальні вироки, які не постановлені, зокрема, через те, що обвинувачений пішов на зручний для всіх учасників процесу компроміс, визнав себе винуватим, обмежився завдяки цьому мінімумом кримінально-правової репресії і не став відстоювати справедливості. Як наслідок, відбувається формування такої правозастосовної практики, що поступово утверджується (попри виявлені недоліки, які не виправляються), нашаровується і стає орієнтиром під час розгляді аналогічних справ.

Показово, що в 6 випадках зафіксовано призначення мінімального за видом і розміром покарання, установленого в санкціях ст. 242 КК, тобто штрафу (100 нмдг до 2018 р. і 1000 нмдг після 2018 р.) для ч. 1 ст. 242 та обмеження волі (один рік) для ч. 2 ст. 242 КК. Аналіз вироків, ухвалених за ст. 242 КК, показав, що не завжди такий мінімум є однозначно виправданим і таким, що засновується на встановлених фактичних обставинах. Зокрема, в одній зі справ, у межах якої було призначене мінімальне за видом і розміром покарання, суд установив відсутність обставин, що обтяжують покарання обвинуваченого, щире каяття як обставину, що пом'якшує покарання, а також урахував вік, стан здоров'я особи винного, те, що він раніше несудимий, на обліку в лікаря-нарколога та лікаря-психіатра не перебуває [27]. Як видається, наявність таких обставин (і особливо на кшталт відсутності судимості чи непереребування на обліку у психіатра та нарколога) не може з усією впевненістю сигналізувати про застосування до засудженого покарання, найм'якшого з усіх можливих, відповідно до санкції ч. 1 ст. 242 КК.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зайвий раз переконатись у виваженості відбитого в ч. 1 ст. 1 КК концептуального підходу («правове забезпечення охорони»), у межах якого фактично визнається те, що певні блага (цінності, суспільні відносини, правовідносини тощо) насправді захищає (охороняє) не кримінальний закон як такий (це лише інструмент, який може «спрацювати», а може й ні), а держава в особі уповноважених органів (органів правопорядку).

Ст. 242 КК, попри окремі її недоліки і належність деяких аспектів кримінально-правової характеристики передбаченого нею злочину до числа дискусійних, загалом надає правозастосувачам можливість здійснювати належну кримінально-правову протидію випадкам найнебезпечніших порушень водного законодавства. Щоправда, така протидія є вельми нерівномірністю за регіонами України й не визначається ефективністю. Отже, проблема невідворотності та справедливості кримінально-правового впливу на поведінку порушників правил охорони вод лежить на сьогодні головним чином не в законодавчій, а в правозастосовній площині.

Здебільшого суди дотримуються вимоги конкретизації обвинувачення, зумовленої бланкетністю диспозиції аналізованої кримінально-правової заборони. Типовою формою порушення правил охорони вод як суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 242 КК, є скидання в ріки забруднювальних речовин, стічних або зворотних вод, а також такої води, яка не відповідає нормативним вимогам.

Підходи вітчизняних судів щодо встановлення, описання й доведення первинних і похідних суспільно небезпечних наслідків кримінального караного порушення правил охорони вод, суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення проти

довкілля та його відмежування від адміністративно караного порушення правил охорони водних ресурсів характеризуються невинуватим різноманіттям, а тому потребують уніфікації.

Типовим суб'єктом злочину, передбаченого ст. 242 КК, є особа, функціональні обов'язки якої передбачають виконання певних функцій із забезпечення встановленого порядку використання й охорони вод, а отже, на цю особу покладається обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері водних відносин (спеціальний суб'єкт). Вивчення матеріалів судової практики схиляє до думки про доцільність *de lege ferenda* диференціації кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод, зокрема залежно від такої обставини, як вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища.

Удосконалена диспозиція ч. 1 ст. 242 КК повинна містити варіативну вказівку і на такий суспільно небезпечний наслідок порушення правил охорони вод, як виснаження водних об'єктів (а не лише водних джерел).

Своє бачення проблематики кримінально-правової охорони довкілля, включно з порядком охорони й використання водних ресурсів, запропонували розробники проекту нового КК України. Відповідні напрацювання потребують фахової наукової оцінки, зокрема, у контексті з'ясування того, чи сприятимуть положення потенційного кримінального закону, які можуть вважатися правонаступниками (аналогами) ст. 242 чинного КК, розв'язанню наявних проблем, пов'язаних із кримінально-правовою протидією випадкам порушення правил охорони вод. Такій оцінці й будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

Використані джерела:

1. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України. Спеціальна та Особлива частини : підручник. Київ : НУБіП України, 278 с.
2. Водна стратегія України на період до 2050 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1134-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-r#Text>. (дата звернення: 04.07.2024).
3. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: теоретичні та прикладні засади : монографія. Київ : Дакор, 2019. 534 с.
4. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2020. 612 с.
5. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
6. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 511 с.
7. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.
8. Турлова Ю. А. Екологічна злочинність в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади протидії : монографія. Київ : Знання України, 2018. 459 с.
9. Турлова Ю. А. Кримінально-правовий вплив на екологічну злочинність : монографія. Київ : Знання України, 2017. 155 с.
10. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 466 с.
11. Дудоров О. О. Відповідальність за злочини проти довкілля: науково-практичний коментар розділу VIII Особливої частини нового КК України. Бердянськ : АРІУ при ЗДУ, 2000. 83 с.
12. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.

13. Дудоров О. О. Глава 10. Злочини проти довкілля (у співавторстві з В. М. Комарницьким і Д. В. Каменським). У кн.: Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : Вид-во «Елтон – 2», 2012. С. 686–779.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

15. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.

16. Карчевський М. (2023) Протидія злочинності в Україні: інфорграфіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. [Електронний ресурс] URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>.

17. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 19 липня 2021 р. у справі № 274/4371/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/98399824>.

18. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпра від 22 червня 2016 р. у справі № 199/3927/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/58441153>.

19. Вирок Петрівського районного суду Кіровоградської області від 5 грудня 2023 р. у справі № 398/5071/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/115433022>.

20. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 5 вересня 2022 р. у справі № 523/8447/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/106152391>.

21. Вирок Покровського районного суду Дніпропетровської області від 15 вересня 2014 р. у справі № 189/1454/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/40482912>.

22. Вирок Запорізького районного суду Запорізької області від 9 грудня 2012 р. у справі № 0810/7475/2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/36215931>.

23. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 28 березня 2023 р. у справі № 130/526/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/109886739>.

24. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 20 травня 2019 р. у справі № 243/5065/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/81852510>.

25. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 7 квітня 2023 р. у справі № 130/835/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/110077771>.

26. Вирок Валківського районного суду Харківської області від 3 квітня 2013 р. у справі № 615/539/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/32949699>.

27. Вирок Теребовлянського районного суду Тернопільської області від 17 вересня 2020 р. у справі № 606/1452/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91616119>.

28. Матвійчук В. К. Об'єктивна сторона злочину порушення правил охорони вод : теоретичні і прикладні проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 6 (60). С. 51–87.

References:

1. Krasnova, M.V., & Krasnova, Yu.A. (N. d.). *Ekologichne pravo Ukrainy. Spetsial'na ta Osoblyva chastynu*: Pidruchnyk. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].

2. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022, December 9). *Vodna stratehiia Ukrainy na period do 2050 roku*. Rozporiadzhennia № 1134-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p#Text> [in Ukrainian].

3. Berdnik, I.V. (2019). *Kryminalno-pravova okhorona vodnykh resursiv: Teoretychni ta prykladni zasady*: Monohrafiia. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].

4. Berdnik, I.V. (2020). *Kryminalno-pravova okhorona vodnykh resursiv. Doctor`s thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

5. Matviichuk, V.K. (2005). Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho sere-dovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia): Monohrafiia. Kyiv: Azymut-Ukraina [in Ukrainian].

6. Matviichuk, V.K. (2008). Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho sere-dovyshcha: Problemy zakonodavstva, teorie ta praktyky. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Matviichuk, V.K. (2011). Teoretychni ta prykladni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho sere-dovyshcha: monohrafiia. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia [in Ukrainian].

8. Turlova, Yu.A. (2018). Ekologichna zlochynnist v Ukraini: Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii: Monohrafiia. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

9. Turlova, Yu.A. (2017). Kryminalno-pravovy vplyv na ekologichnu zlochynnist: Monohrafiia. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

10. Turlova, Yu.A. (2018). Protydii ekologichnii zlochynnosti v Ukraini: Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi zasady. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Dudorov, O.O. (2000). Vidpovidalnist za zlochyny proty dovkillia: Naukovo-praktychniy komentar rozdlu VIII Osoblyvoyi chastyny novoho KK Ukrainy. Berdiansk: ARIU pry ZDU [in Ukrainian].

12. Dudorov, O.O., Kamenskyi, D.V., Komarnytskyi, V.M., Komarnytskyi, M.V., & Movchan, R.O. (Eds.). (2014). Zlochyny proty dovkillia: Kryminalno-pravova kharakterystyka: Prakt. pos. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

13. Dudorov, O.O., Komarnytskyi, V.M., & Kamenskyi, D.V. (2012). Hlava 10. Zlochyny proty dovkillia. In O.O. Dudorov & Ye.O. Pysmenskyi (Eds.), *Kryminalne pravo Ukrainy (Osoblyva chastyna)* (Vol. 1, pp. 686–779). Luhansk: Vyd-vo "Elton – 2" [in Ukrainian].

14. Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2018). Naukovo-praktychniy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (10th ed.). Kyiv: VD "Dakor" [in Ukrainian].

15. Dudorov, O. (2022). Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

16. Karchevskiy, M. (2023). Protydii zlochynnosti v Ukraini: Inforhrafika: Interaktyvnyi dovidnyk (Version 3.0). URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/> [in Ukrainian].

17. Berdychivskiy miskraionnyi sud Zhytomyrskoi oblasti (2021, July 19). Sentence in case No. 274/4371/21. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98399824> [in Ukrainian].

18. Amur-Nyzhno-Dniprovskiy raionnyi sud m. Dnipra (2016, June 22). Sentence in case No. 199/3927/16-k. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58441153> [in Ukrainian].

19. Petrivskiy raionnyi sud Kirovohradskoi oblasti (2023, December 5). Sentence in case No. 398/5071/21. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115433022> [in Ukrainian].

20. Suvorovskiy raionnyi sud m. Odesy (2022, September 5). Sentence in case No. 523/8447/22. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106152391> [in Ukrainian].

21. Pokrovskiy raionnyi sud Dnipropetrovskoi oblasti (2014, September 15). Sentence in case No. 189/1454/14-k. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40482912> [in Ukrainian].

22. Zaporizkyy raionnyi sud Zaporizkoi oblasti (2012, December 9). Sentence in case No. 0810/7475/2012. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36215931> [in Ukrainian].

23. Zhmerynskyi miskraionnyi sud Vinnytskoi oblasti. (2023, March 28). Sentence in case No. 130/526/23. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109886739> [in Ukrainian].

24. Slovianskyi miskraionnyi sud Donetskoi oblasti (2019, May 20). Sentence in case No. 243/5065/19. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81852510> [in Ukrainian].

25. Zhmerynskyi miskraionnyi sud Vinnytskoi oblasti (2023, April 7). Sentence in case No. 130/835/23. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110077771> [in Ukrainian].

26. Valkivskiyi raionnyi sud Kharkivskoi oblasti (2013, April 3). Sentence in case No. 615/539/13-k. *Yedynyi derzhaovnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32949699> [in Ukrainian].

27. Terebovlianskyi raionnyi sud Ternopilskoi oblasti (2020, September 17). Sentence in case No. 606/1452/20. *Yedynyi derzhaovnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91616119> [in Ukrainian].

28. Matviichuk, V.K. (2016). Obiektivna storona zlochynu porushennia pravyl okhorony vod: Teoretychni i prykladni problemy. *Yurydychna nauka – Legal science*, 6 (60), 51–87 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.07.2024

Dudorov O., Doctor of Legal sciences, Professor, Professor at the Department Criminal Law policy and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Pysmenskyi Ye., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activities of the E. O. Didorenko Luhansk Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

CURRENT STATE OF CRIMINAL-LEGAL COUNTERACTION TO VIOLATIONS OF WATER PROTECTION RULES

The article is dedicated to elucidating the current state of criminal-legal counteraction to violations of water protection rules and, in particular, to establishing the difficulties and problems associated with the application of Article 242 of the Criminal Code of Ukraine, which addresses this environmental crime. The proposed study is based on the examination of statistical data and court practice materials accumulated throughout 2013–2023.

It has been noted that during this period, effective criminal-legal responses to violations of water protection rules were uneven across regions and were rare (only 13 guilty verdicts were identified under Article 242 of the Criminal Code of Ukraine, with 13 individuals convicted).

The forms of violations of water protection rules as socially dangerous acts have been clarified. It is shown that, as a general rule, courts adhere to the requirement of specifying the charges due to the blanket nature of the disposition of the analyzed criminal-legal prohibition. Deficiencies in judicial practice regarding the investigation and proving of a) primary and secondary socially dangerous consequences of violations of water protection rules; and b) signs of the subjective side of this crime have been identified.

It has been proven that the typical subject of the crime, provided for in Article 242 of the Criminal Code of Ukraine, is a responsible person whose functional duties include performing certain functions to ensure the established order of water use and protection.

The difficulties in judicial practice associated with distinguishing the crime of “violation of water protection rules” from the administrative offence “violation of water resources protection rules” have been demonstrated.

The specific shortcomings in court verdicts concerning: a) the formulation of charges in criminal proceedings for violations of water protection rules; and b) the implementation of criminal liability for committing this crime have been specified.

Keywords: water bodies, pollution; violation of water protection rules; environmental crimes; creating danger to life, human health, or the environment; socially dangerous consequences; qualification.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.80-88
УДК 347.965 (477)

Ємець І. О., кандидат юридичних наук, приватний нотаріус, докторант
Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» (м. Харків, Україна)
e-mail: ivan.iemets@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС АДВОКАТА-ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті обґрунтовано тезу, що правовий статус учасника кримінальних процесуальних відносин визначає особливості правової процедури, що може бути застосована до нього. На підставі текстуального аналізу положень чинного законодавства аргументовано позицію, що правовий статус представника потерпілого, який є адвокатом, апріорі більш ускладнений з огляду на його професійний статус. Наголошено, що це породжує певну нерівність між суб'єктами, котрі можуть діяти на стороні потерпілого, однак визначено, що такий підхід відповідає міжнародним стандартам у сфері надання правничої допомоги жертвам кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано, що в сутнісному аспекті складовими правового статусу представника потерпілого є права, обов'язки, правові гарантії його діяльності, а також види й підстави юридичної відповідальності. Саме ці складові становлять і правовий статус адвоката-представника потерпілого в кримінальному провадженні. З'ясовано, що чинне кримінальне процесуальне законодавство прямо не визначає прав, обов'язків, гарантій діяльності, а також підстав юридичної відповідальності за неналежне виконання адвокатом у статусі представника, обов'язків щодо реалізації процесуального інтересу потерпілого.

Наголошено, що рівень нормативного визначення змістовних складових правового статусу учасників правових відносин демонструє якість закону, яка, зі свого боку, становить складову принципу верховенства права. На підставі проведеного узагальнення правових положень і деяких теоретичних підходів вітчизняних правників обґрунтовано, що в кримінальному процесуальному праві потребують визначення й закріплення змістовні складові правового статусу адвоката-представника потерпілого. Зауважено, що категорично недопустимо повністю ототожнювати його із самим потерпілим або не розрізняти із законним представником. Запропоновано доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Повноваження адвоката-представника потерпілого».

Ключові слова: кримінальне судочинство, інститут представництва, потерпілий, представник потерпілого, адвокат, правовий статус, правове регулювання.

Постановка проблеми. Для забезпечення прав і свобод людини, котра стала учасником кримінального провадження, доцільно залучати правників, котрі спеціалізуються на цьому. У цьому контексті в юридичній літературі вказують, що саме інститут представництва здатний належним чином забезпечити виконання завдань кримінального провадження, найголовнішим серед яких є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [1, с. 3; 2].

За загальним правилом у кримінальному провадженні представляти інтереси потерпілого може особа, яка має право бути захисником. Якщо кримінальне правопорушення скоєно щодо юридичної особи, то представляти її інтереси може її керівник або інша особа, уповноважена законом чи установчими документами цієї юридичної особи, а також працівник юридичної особи на підставі довіреності чи особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [2].

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства засвідчує свої повноваження залучений адвокат – представник потерпілого одним із таких документів:

1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, а також ордером або договором із захисником чи дорученням органу (установи), уповноваженим на надання безоплатної правничої допомоги (якщо представником потерпілого є особа, котра має право бути захисником у кримінальному провадженні);

2) належним чином завіреними копіями установчих документів юридичної особи (якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи або інша уповноважена законом чи установчими документами особа);

3) довіреністю (якщо представляти інтереси потерпілої особи, яка має статус юридичної, буде її працівник) [2].

Представник потерпілого в кримінальному провадженні набуває похідного статусу. Це означає, що залучений на договірних засадах представник потерпілого користується правами останнього, за винятком тих, які сам потерпілий реалізує безпосередньо. Водночас виникає логічне питання щодо того, як співвідносяться повноваження адвоката, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і адвоката, зумовлені його процесуальним статусом як представника потерпілого. Невирішеним також є питання щодо обов'язків, котрі покладаються на представника потерпілого. Така неоднозначність зумовлена тим, що вони прямо не визначені в КПК України. Ще одним питанням, яке потребує свого логічного вирішення, є підстави та види юридичної відповідальності, до якої може бути притягнуто представника потерпілого, зокрема, за неналежне виконання своїх процесуальних обов'язків. Розв'язання окреслених завдань неможливе без наукового дослідження цієї проблематики, саме тому ми вважаємо за потрібне зайнятися її вивченням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблематики представництва інтересів потерпілого в кримінальному провадженні присвячено роботи Р. О. Ємельянова [3], В. Г. Пожара [1], В. В. Самолюка [4], В. В. Червінського [5], О. В. Якимчук [6] та ін. У них автори розглянули особливості становлення інституту представництва в кримінальному процесі, з'ясували сучасний стан наукової розробленості проблематики представництва інтересів потерпілого, охарактеризували теоретичні та практичні аспекти реалізації повноважень щодо представництва інтересів фізичних і юридичних осіб тощо.

Також у контексті нашого дослідження слід зазначити, що наукове вирішення проблематики відповідальності адвоката – представника потерпілого за надану неякісну правничу допомогу знаходило своє висвітлення в роботі Є. В. Большакова [7]. Проте вона була опублікована ще в період дії попереднього КПК України (1960 р.) та Закону України «Про адвокатуру», який втратив чинність із прийняттям наразі чинного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Водночас дотепер змістовні компоненти правового статусу адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні досі не були предметом окремих досліджень. Відсутність належної наукової розробки цих проблем і спонукає нас до їх вивчення й аналізу.

Формулювання цілей. Метою статті є критичне осмислення змістовних складових правового статусу адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні, визначення особливостей його нормативного закріплення в положеннях кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Єдиним професійним об'єднанням, що забезпечує реалізацію права потерпілого від кримінального правопорушення на представництво його інтересів у кримінальному провадженні, є адвокатура України. Відповідно до Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам у серпні 1990 року, однією з найголовніших вимог до представника потерпілого, що передбачена міжнародними стандартами до представника

потерпілого, є професійність [8, с. 179]. Нині вимога професійності знаходить своє закріплення і в Основному Законі України, і в положеннях кримінального процесуального законодавства. Таким чином, участь адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні є формою надання кваліфікованої правничої допомоги особі, яка постраждала від кримінального правопорушення.

Однією з неодмінних концептуальних умов діяльності представника потерпілого в провадженні є належне виконання ним своїх процесуальних функцій в аспекті реалізації процесуального інтересу самого потерпілого. Саме виконання обов'язків відповідно до процесуального інтересу потерпілого в науковій літературі визначають як гарантію належного виконання представником потерпілого своїх процесуальних функцій [3, с. 48].

Для забезпечення прав потерпілого в кримінальному судочинстві законодавець визначив, що залучений представник наділяється відповідними межами правосуб'єктності. Такий підхід знайшов своє закріплення в нормах, відповідно до яких представник потерпілого має право користуватися тими процесуальними правами, що і сам потерпілий. Зауважимо, що норма, викладена законодавцем, має характер відсильної, а тому вичерпного переліку його прав, а також і обов'язків законодавцем не визначено.

Така позиція законодавця зазначає критики вчених. Так, вважаємо із цього приводу слушними зауваження С. Є. Абламського, який указує, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачено норми, яка визначає ті права потерпілого, котрі реалізуються безпосередньо ним. Невизначеною, на думку вченого, залишається можливість надання показань і пояснень представником потерпілого. З огляду на це автором висловлено пропозицію закріплення окремої норми, котра б визначала специфічні права представника потерпілого для повноцінного захисту та реалізації прав і законних інтересів потерпілого, як це зроблено в КПК інших зарубіжних країн [9, с. 83].

Категорія «правовий статус» є однією з найскладніших до розуміння, про що неодноразово зазначали вчені [10, с. 166; 11, с. 110]. Це зумовлено вагомістю його змістовних складових, специфікою контексту теоретичного розуміння та складністю застосування в практичній сфері. Водночас потреба пізнання й осмислення цієї наукової категорії пов'язана з її вагомим значенням, що полягає у наданні можливості визначити права, свободи й обов'язки особи в цілісному, системному вигляді, а також надає можливість проводити порівняння деяких статусів з метою окреслення перспектив їх подальшого вдосконалення.

Погоджуємося, що під «правовим статусом» потрібно розуміти «комплексну категорію, яка акумулює та відтворює всю сукупність взаємовідносин особи в суспільстві, яка не тільки формує юридичний базис діяльності особи в ньому, але й дає можливість з'ясувати фактичне (реальне) правове становище особи в суспільстві та є основою для розмежування такого становища однієї особи порівняно з іншою» [12, с. 150].

Складовими категорії «статус адвоката» у юридичній літературі пропонують визначати: права й обов'язки адвоката, гарантії його професійної діяльності та відповідальність. Окреслені елементи становлять загальний статус адвоката. Водночас вирізняють ще і його статус в окремих правозастосовних процедурах [13, с. 11]. З огляду на це вважаємо, що в разі залучення адвоката як представника потерпілого він набуває спеціального правового статусу.

Насамперед такий спеціальний статус адвоката – представника потерпілого, на нашу думку, свідчить про певну спрямованість його діяльності. Так, безпосередніми завданнями адвоката – представника потерпілого в кримінальному судочин-

стві визначають: «1) сприяння всебічному, повному і неупередженому дослідженню всіх обставин кримінального правопорушення та встановленню істини у справі; 2) встановлення розміру завданої потерпілому шкоди та забезпечення її компенсації; 3) попередження та/або убезпечення від необґрунтованих, незаконних і несправедливих рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, прийнятих щодо потерпілого» [14, с. 101]. Саме окреслені напрями діяльності представника потерпілого визначають вчені на підставі узагальнення низки його повноважень, що знаходять закріплення в різних нормах чинного КПК України. Водночас зауважимо, що окремих положень у главі 3 КПК України (котрою закріплено змістовні складові статусу більшості учасників кримінального провадження, представників сторони захисту й обвинувачення, суду), щодо прав, обов'язків і підстав для притягнення представника потерпілого до юридичної відповідальності не визначено. З огляду на важливість застосування належної правової процедури стосовно всіх учасників кримінального провадження вважаємо, що правовий статус кожного з них підлягає чіткому нормативному закріпленню.

Щодо розуміння змістовного наповнення правового статусу представника потерпілого в наукових джерелах і правозастосовними органами, то тут не спостерігається уніфікованого підходу. Із цього приводу вважаємо за потрібне зауважити, що на порталі «Судова влада України» розміщено пам'ятку про процесуальні права й обов'язки представника та законного представника потерпілого в кримінальному провадженні. Примітним є те, що в ній наводиться зміст ст. 56, 57 КПК України, тобто які визначають права й обов'язки потерпілого в кримінальному провадженні [15]. Отже, під час тлумачення прав та обов'язків, якими наділено представника потерпілого органи судової влади вирішили за доцільне його ототожнити з особою, яку він представляє, попри те, що, по-перше, у цьому правилі є певні винятки. По-друге, на будь-якого представника потерпілого, яким у кримінальному провадженні є суто адвокат, поширюються ще й положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». По-третє, такий підхід абсолютно не розмежує повноважень представника (за домовленістю) та законного представника. На підставі цього можемо зауважити, що органи судової влади буквально трактують законодавчі положення.

Окремі наукові підходи є аналогічними прикладу, наведеному вище. Зокрема, такої позиції щодо обсягу прав і обов'язків представника потерпілого дотримується О. О. Костюченко. Авторка повністю поділяє таку позицію, вказуючи при цьому, що представник потерпілого має доволі широкий, але не достатньо повний обсяг процесуальних прав [16, с. 43-44].

Поряд із наведеним переліком прав, що гарантовані представнику потерпілого його статусом у кримінальному провадженні, не можна оминати увагою ще й питання щодо з'ясування місця та ролі професійних прав і обов'язків адвоката, гарантованих йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Вони є більш розгалуженими порівняно з правами потерпілого з огляду, зокрема, на його професійну приналежність. Це і можливість подання адвокатських запитів, і ознайомлення з документами на підприємствах, в установах та організаціях, і збирання відомостей щодо фактів, які можуть набути статусу доказів, і отримання письмових висновків фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань тощо [17].

Зважаючи на окреслені законодавчі норми, доходимо висновку, що по-перше, у цих положеннях втілено ті практичні дії, котрі є засобами реалізації повноважень адвоката. Вони можуть бути реалізовані ним незалежно від того, який статус він займає у кримінальному провадженні: представника потерпілого чи захисника. По-друге, законодавцем вказано, що перелік прав, визначений у ст. 20 Закону України «Про

адвокатуру та адвокатську діяльність», не є вичерпним, а отже, може бути деталізований в інших законах, залежно від сфери їх дії та предмету правового регулювання. Разом із цим принагідно наголосимо на тому, що адвокат, який діє на стороні захисту, та адвокат як представник потерпілого мають відмінні статуси. І, попри певний дисбаланс у межах їх повноважень, слід зауважити, що вони обидва діють з метою захисту «найвищої конституційної цінності: прав і свобод людини» [12, с. 151], незалежно від того, по яку сторону кримінального провадження виступають.

Обов'язки адвоката, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», не конкретизовані в аспекті його участі в кримінальному провадженні. Вважаємо, що для їх визначення законодавцем застосовано концептуальний підхід, адже в цих положеннях закріплено ті вихідні засади, які мають характер модельних, а отже, можуть бути застосовані щодо кожного правника.

Також Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено ті дії, вчинення яких забороняється адвокатам. Вважаємо, що їх слід розуміти як гарантії забезпечення професійної діяльності адвоката й виконання ним процесуальних функцій, що покладаються на нього у зв'язку з набуттям ним відповідного процесуального статусу. Серед них такі: заборона використання адвокатом своїх прав у супереч правам, свободам і законним інтересам клієнта; розголошення адвокатської таємниці або відомостей, що її становлять, в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб; зайняття правової позиції у справі, що суперечить волі клієнта, за винятком тих випадків, коли адвокат впевнений у самообмові клієнта; відмова в наданні правничої допомоги, крім випадків, установлених законом [17].

В аспекті з'ясування відповідальності адвоката – представника потерпілого, який неналежно виконує свої процесуальні обов'язки, слід звернути увагу на той факт, що чинний КПК таких положень не визначає. З огляду на це вважаємо, що допустимо в цьому питанні керуватися відповідними положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Останнім визначено підстави й умови дисциплінарної відповідальності адвоката за скоєння дисциплінарних поступків. З-поміж іншого таким є і невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків і порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом [17]. Щодо інших видів юридичної відповідальності, то до неї адвокат притягається на загальних підставах.

У контексті наведених позицій не можна оминати увагою того факту, що ані законне представництво, ані представництво юридичної особи її керівником чи працівником на підставі довіреності, ані самостійний захист потерпілим своїх прав не гарантуватиме такої ж професійності в захисті інтересів потерпілої сторони, як це може забезпечити адвокат. Саме цей учасник правових відносин з огляду на його професійний статус наділяється додатковими повноваженнями, які він цілком законно реалізує під час провадження діяльності щодо представництва. Це дає підстави припустити, що в кримінальному процесі «легалізовано» нерівність учасників кримінального провадження, зокрема, у частині обсягів повноважень, котрі вони можуть реалізувати для задоволення власного процесуального інтересу.

Вважаємо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство потребує внесення змін і доповнень в аспекті законодавчого закріплення правового статусу адвоката – представника потерпілого. Такий підхід не тільки забезпечить однозначне тлумачення й розуміння іншими учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав та обов'язків, але й сприятиме належному виконанню останніми їх діяльності щодо представництва потерпілого, унеможливлуватиме порушення застосування неналежної правової процедури.

Більшість вчених і практикуючих правників погоджуються, що в кримінальному провадженні досить часто мають факти недобросовісної поведінки, яка до того є ще й досить варіативною. Фактично відбуваються процесуальні зловживання. Прикладом такого є, зокрема, факти відмови в наданні особі статусу потерпілого в кримінальному провадженні. Із цього приводу вважаємо, що колегія суддів Київського апеляційного суду слушно вказала, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України прямо не передбачає можливості прийняття процесуального рішенням стороною обвинувачення у формі постанови щодо відмови у визнанні потерпілим у кримінальному провадженні [18]. Таким чином, представники сторони обвинувачення інколи також вдаються до недобросовісної поведінки. З огляду на це, урахувавши недопустимість обмеження чи неоднозначного тлумачення прав представника потерпілого в кримінальному провадженні, вважаємо слушним підхід, за якого вони мають набути процесуального закріплення [9, с. 83].

Ураховуючи викладене, на нашу думку, чинний КПК України слід доповнити статтею 58-1 «Повноваження адвоката – представника потерпілого» такого змісту:

«1. У кримінальному провадженні представник потерпілого користується професійними правами, гарантованими йому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім тих прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

2. Адвокат, який є представником потерпілого, зобов'язаний неухильно виконувати обов'язки, що покладаються на потерпілого, інтереси якого він представляє, та інші обов'язки, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правилами адвокатської етики.

3. За неналежне виконання своїх професійних обов'язків представник потерпілого несе дисциплінарну відповідальність у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також підлягає юридичній відповідальності відповідно до закону».

Вважаємо, що саме з урахуванням окреслених положень має бути визначено і текст пам'ятки представника потерпілого, яким є адвокат, вручення якої має відбуватися за результатами того, як сторона обвинувачення та суд пересвідчилися в наявності повноважень на представництво цією особою інтересів потерпілого в кримінальному провадженні.

Висновки. Правовий статус учасника кримінальних процесуальних відносин визначає особливості правової процедури, що може бути застосована щодо нього. Змістовними складовими правового статусу зазвичай визначають права, обов'язки, правові гарантії, а також види й підстави юридичної відповідальності. Саме ці компоненти становлять і правовий статус адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні.

Рівень нормативного визначення елементів правового статусу учасників правових відносин демонструє якість закону, яка, зі свого боку, становить частину принципу верховенства права. Саме нормативне закріплення правового статусу особи узвичаєно пов'язувати з гарантіями застосування судом адекватного та найбільш сприятливого для особи тлумачення, а отже, і застосування закону. На підставі проведеного нами узагальнення правових положень і деяких теоретичних підходів вітчизняних правників, обґрунтовано можемо зауважити, що в кримінальному процесуальному праві потребують визначення та закріплення змістовні складові правового статусу адвоката – представника потерпілого. Категорично недопустимо повністю ототожнювати його із самим потерпілим або не розрізняти із законним представником.

Тому на шляху підвищення якості кримінального процесуального закону та недопущення обмеження чи унеможливлення реалізації повноважень адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні, запропоновано насамперед доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Повноваження адвоката – представника потерпілого». Вважаємо, що особливості правового статусу представника потерпілого в кримінальному провадженні є актуальним питанням для проведення подальших наукових розвідок, а вирішення окреслених питань сприятиме формуванню концептуальних основ процесуальної діяльності адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні.

Використані джерела:

1. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17) (дата звернення: 20.08.2024).
3. Ємельянов Р. О. Адвокат – представник потерпілого в кримінальному процесі : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Кропивницький, 2023. 233 с.
4. Самолук В. В. Законне представництво в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
5. Червінський В. В. Представництво потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2024. 291 с.
6. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2021. 253 с.
7. Большаков Є. В. Відповідальність адвоката-представника потерпілого за надану неякісну правову допомогу. *Трансформація юридичної відповідальності на сучасному етапі розвитку суспільства*. 2008. С. 135–137.
8. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам у серпні 1990 року. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2000. № 1. С. 170–185.
9. Абламський С. Є. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2014. № 4. С. 80–84.
10. Заборовський В. В. Деякі проблеми визначення дефініції категорії «правовий статус». *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22–23 квітня 2016 р.). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2016. С. 165–168.
11. Заборовський В. В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110–115.
12. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.
13. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2002. 19 с.
14. Удалова Л. Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посібник / Л. Д. Удалова, О. О. Рибалка. Київ : КНТ, 2012. 160 с.
15. Судова влада України. URL: https://nv.zt.court.gov.ua/sud0616/publik_inform11/rampredst (дата звернення: 20.08.2024).
16. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 40–46.
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17) (дата звернення: 20.08.2024).
18. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 28 жовтня 2021 р. у справі № 757/39917/21-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100905048>.

References:

1. Pozhar, V.H. (2010) Instytut predstavnytstva v kryminalnomu sudochynstvi. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Odesa [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI (2012). BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. Yemelianov, R.O. (2023) Advokat-predstavnyk poterpiloho u kryminalnomu protsesi. *Doctor`s thesis*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].
4. Samoliuk, V.V. (2005) Zakonne predstavnytstvo u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Chervinskyi, V.V. (2024) Predstavnytstvo poterpiloho vid dorozhno-transportnoyi pryhody v kryminalnomu provadzhenni. *Doctor`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Yakymchuk, O.V. (2021) Predstavnytstvo yurydychnykh osib u kryminal'nomu provadzhenni. *Doctor`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Bolshakov, Ye.V. (2008) Vidpovidalnist advokata – predstavnyka poterpiloho za nadanu neyakisnu pravovu dopomohu. *Transformatsiya yurydychnoyi vidpovidal'nosti na suchasnomu etapi rozvytku suspil'stva*, 135–137 [in Ukrainian].
8. Osnovni polozhennya pro rol advokativ, pryynyati VIII Konhresom OON pro zapobihannya zlochynam u serpni 1990 roku (2000) *Byuleten zakonodavstva i yurydychnoyi praktyky Ukrayiny – Bulletin of legislation and legal practice of Ukraine*, 1, 170–185 [in Ukrainian].
9. Ablamskyi, S.Ye. (2019) Protseualnyy status predstavnyka poterpiloho u kryminal'nomu provadzhenni. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 4, 80–84 [in Ukrainian].
10. Zaborovskyi, V.V. (2016) Deiaki problemy vyznachennia definitsii katehorii "pravovyi status". *Reformuvannya zakonodavstva Ukrainy ta rozvytok suspilnykh vidnosyn v Ukraini: pytannia vzaiemodii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 22–23 kvitnia 2016 r.) – Reforming the legislation of Ukraine and the development of public relations in Ukraine: issues of interaction: materials of the international scientific and practical conference (Uzhhorod, April 22–23, 2016)*, 165–168. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
11. Zaborovskyi, V.V. (2016) Struktura pravovoho statusu advokata: doslidzhennia sutnosti elementiv, yaki ye peredumovamy yoho vynyknennia abo zh ye dotychnymy do noho. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, vol. 39, iss. 2, 110–115 [in Ukrainian].
12. Zaborovskyi, V.V. (2017) Pravovyi status advokata v umovakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy v Ukraini. *Doctor`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Khotenets, P.V. (2002). Pravovyi status advokata v Ukraini. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv.
14. Udalova, L.D., Rybalka, O.O. (2012) Subiekty kryminalno-protseualnoho dokazuvannia: navch. posibnyk. Kyiv: KNT.
15. Sudova vlada Ukrayiny. N. p. URL: https://nv.zt.court.gov.ua/sud0616/publik_inform11/pampredst [in Ukrainian].
16. Kostuchenko, O. (2016) Okremi aspekty realizatsiyi prava poterpiloho na profesiynu pravnychu dopomohu v kryminalnomu provadzhenni Ukrayiny. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald Of Criminal Justice*, 4, 40–46 [in Ukrainian].
17. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy № 5076-VI (2012). BD "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy. Database – "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].
18. Ukhvala Kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 28 zhovtnia 2021 r. u spravi No. 757/39917/21-k (2021). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100905048> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 21.08.2024

Iemets I., Candidate of Law, Private notary at the Kharkiv City Notary District, Doctoral student at the National Scientific Center "Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute" (Kharkiv, Ukraine)

PROCEDURAL STATUS OF THE LAWYER-REPRESENTATIVE OF THE VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

The article substantiates the thesis that the legal status of a participant in criminal procedural relations determines the peculiarities of the legal procedure that can be applied to him. Based on a textual analysis of the provisions of the current legislation, it is argued that the legal status of the victim's representative, a lawyer, is a priori more complicated, given his professional status. It is emphasized that this creates a certain inequality between subjects who can act on the victim's side. Still, it is determined that this approach meets international standards in the field of providing legal aid to victims of criminal offenses.

It is substantiated that in the essential aspect, the components of the legal status of the representative of the victim are the rights, duties, legal guarantees of his activity, and the types and grounds of legal responsibility. These components constitute the legal status of a lawyer representing the victim in criminal proceedings. It was found that the current criminal procedural legislation does not directly define the rights, obligations, and guarantees of activity, as well as the grounds of legal responsibility for improper performance by a lawyer in the status of representative of the victim, duties regarding the realization of the procedural interest of the victim.

It is emphasized that the level of normative determination of meaningful components of the legal status of participants in legal relations demonstrates the quality of the law, which in turn constitutes a component of the principle of the rule of law. Based on the conducted generalization of legal provisions and some theoretical approaches of domestic lawyers, it is substantiated that in the criminal procedural law, meaningful components of the legal status of the lawyer representative of the victim need to be defined and consolidated. It is noted that it is categorically inadmissible to completely identify him with the victim himself or not to distinguish him from the legal representative. Supplementing the current Criminal Code of Ukraine with Article 58-1 "Powers of the lawyer-representative of the victim" is proposed.

Keywords: criminal justice, institution of representation, victim, victim's representative, lawyer, legal regulation, legal status.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.89-96
УДК 343.41:070

Ісаєнко Є. Г., аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна)
e-mail: evgeniygennadievichis@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5824-9298>

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 171 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У роботі розкрито головні положення про предмет кримінального проступку, передбаченого статтею 171 Кримінального кодексу України, а саме визначено зміст речей матеріального світу, які належать до предметів цього делікту, та наведено їх перелік.

Аргументовано, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, можуть бути: 1) зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали; 2) технічні засоби, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю; 3) інші матеріальні цінності чи матеріальний об'єкт, з приводу яких, шляхом безпосереднього впливу на які чи щодо яких вчиняється перешкодження законній професійній діяльності журналістів (наприклад, майно медіа, неправомірна вигода тощо).

Запропоновано підтримати пропозицію Є. В. Пилипенка щодо доцільності використання в диспозиції ст. 171 КК України узагальнюючого поняття «підготовлені журналістом» замість словосполучення «зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом», а також врахувати зазначене в ст. 4.11.10 проекту КК України, що визначає підстави кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналіста.

Встановлено, що предмети кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, мають не лише кримінально-правове (враховуються під час кваліфікації цього делікту, призначення покарання за його вчинення), а й міжгалузеве значення (для криміналістичної, кримінологічної, оперативного-розшукової характеристик кримінального правопорушення, а також характеристики предмета доказування)

Ключові слова: журналіст, перешкодження, законна професійна діяльність, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, предмет кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Забезпечення кримінально-правової охорони законної професійної діяльності журналістів є потужним інструментом на шляху побудови України як незалежної демократичної та високорозвиненої держави європейського зразка.

Міжнародне та національне законодавство забезпечує кожному право на свободу думки, слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Водночас практична реалізація цих фундаментальних свобод залишається складним завданням. В Україні професійна діяльність журналістів перебуває під захистом держави, і законодавчі норми, які регулюють цей захист, є загалом достатніми. Як слушно зауважує Є. О. Письменський, питання ефективності правового захисту журналістів як носіїв «четвертої гілки влади» передусім полягають в удосконаленні механізму застосування уже діючих кримінально-правових заборон, а не в їхньому «нагромадженні» [1, с. 152].

Однак, попри це, випадки перешкодження законній професійній діяльності представників медіа не припиняються, про що свідчить судова практика. Ефективність та відкритість журналістської діяльності можлива лише тоді, коли ті, хто займається цією діяльністю, мають належний захист у випадку посягань під час виконання своїх професійних обов'язків. Саме тому визначення підстав кримінальної відповідальності за перешкодження законній професійній діяльності журналістів у статті 171 Криміналь-

ного кодексу (далі – КК) України стало важливим кроком у державному захисті представників засобів масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлення проблем кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, а також пошук шляхів розв'язання уже ставав предметом наукових досліджень у працях А. А. Вознюка, С. Я. Лихової, Р. О. Мовчана, В. І. Павликівського, Є. О. Письменського, А. В. Савченка, О. О. Семенюка, Ю. В. Спожарик, М. І. Хавронюка та ін. Попри значні досягнення вчених у розробленні зазначеної проблематики, чимало дискусійних питань у цьому напрямі кримінально-правового регулювання залишаються досі не вирішеними. Це відповідно позначається на ефективності протидії кримінальним правопорушенням проти журналістів. Зокрема, привертають увагу питання предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення предметів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, а також виявлення проблем, пов'язаних із конструюванням цієї ознаки складу кримінального правопорушення, а також пошук шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз диспозиції ст. 171 КК України дає підстави стверджувати про те, що це кримінальне правопорушення належить до предметних.

Предмет кримінального правопорушення визначають як факультативну ознаку об'єкта кримінального правопорушення, що виявляється в матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких і шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняють кримінально протиправне діяння [2, с. 167] або будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [3, с. 89]. Під предметом пропонують також розуміти матеріальний об'єкт (річ, інформація, енергія), який має інтелектуальну, майнову чи іншу цінність та щодо якого вчинене кримінальне правопорушення (ст. 2.2.3 проекту КК) [4].

Предмет злочину вчені зазвичай пов'язують із впливом на нього особи, яка вчиняє злочин. Причому впливом у цьому контексті слід вважати будь-які дії особи, яка вчиняє злочин стосовно матеріальних об'єктів, які визнають предметом злочину. Це може бути їх створення, використання, зміна, вилучення, передача, знищення тощо. Унаслідок такого впливу особи, яка вчиняє злочин, відбувається злочинне посягання на певний об'єкт злочину [5, с. 349].

Водночас виникає слушне питання, чи будь-які матеріальні цінності чи матеріальний об'єкт, з приводу яких, шляхом безпосереднього впливу на які чи щодо яких вчиняється кримінальне правопорушення?

У контексті визначення предмета кримінального правопорушення як його ознаки в межах складу злочину чи кримінального проступку, як видається, відповідь на це питання має бути негативною. Предмет кримінального правопорушення має місце лише у випадку, коли він передбачений в диспозиції кримінально-правової норми або встановлюється шляхом її тлумачення.

З урахуванням вищезазначеного не можна погодитися із Я. С. Безпалою, яка стверджує, що, по-перше, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони виступає предмет злочину, а, по-друге, чинна редакція ст. 171 КК України не містить конкретизації щодо предмета злочину [6, с. 29].

З огляду на зазначене предмет кримінального правопорушення характерний щонайменше окремим формам досліджуваного делікту. Да таких предметів слід від-

нести: 1) зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали; 2) технічні засоби, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю.

Предметом перешкоджання законній професійній діяльності журналіста відповідно до ст. 4.11.10 проекту КК України також визнаються зібрані, опрацьовані, підготовлені матеріали та технічні засоби, якими він користується у зв'язку з професійною діяльністю [3]. Тому можна зробити висновок, що автори проекту позначення предметів перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, відображені в ст. 171 КК України, визнають обґрунтованими.

Є. В. Пилипенко стверджує, що під матеріалами, підготовленими журналістом, потрібно розуміти інформацію, яку було зібрано, одержано, опрацьовано або створено журналістом та зафіксовано на певному носії (аркуші паперу, фото-, відеоматеріали) [7, с. 20–21]. Однак із такою позицією варто погодитися лише частково. Дійсно, в контексті предмета цього делікту в більшості випадків йтиметься саме про інформацію. Однак у певних випадках такими матеріалами може бути і певна річ, наприклад, фото чи інший предмет. Тому більш логічно видається позиція К. П. Задоя, який під зібраними, опрацьованими, підготовленими журналістом матеріалами пропонує розуміти фотографії, фонограми, відеозаписи, тексти та нотатки у друкованому чи електронному вигляді й інші подібні матеріали, створені працею журналіста [9, с. 532]. Водночас має рацію Є. В. Пилипенко в тому, що інформація на відповідному носії, яка не була об'єктом журналістської діяльності, тобто яку він не збирав, не отримував, не обробляв тощо (наприклад, особисті документи журналіста) не може бути предметом аналізованого кримінального правопорушення. Не є таким матеріалом також носій інформації, на якому відсутня будь-яка інформація (чисті касети, флеш-накопичувачі, карти пам'яті тощо); за відповідних умов такі предмети можуть бути визнані технічними засобами, якими журналіст користується у своїй професійній діяльності [7, с. 110–111; 8, с. 20–21].

До технічних засобів, якими користується журналіст у зв'язку із своєю професійною діяльністю, К. П. Задоя слушно відносить відеокамери, диктофони, комп'ютери, мобільні телефони, інтернет-планшети чи інші технічні пристрої, які журналіст використовує для виготовлення своїх матеріалів [9, с. 532]. Під технічними засобами, якими користується журналіст у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, на переконання Є. В. Пилипенка, варто розуміти устаткування, апаратуру, прилади, пристрої та інші вироби, спеціально створені, розроблені, запрограмовані або модернізовані для створення, збирання, зберігання, обробки або передачі інформації (камери, диктофони, телефони, фотоапарати, комп'ютери тощо). Не належать до них технічні засоби, які хоча й використовуються журналістом, але безпосередньо не пов'язані з процесом створення, збирання, обробки, зберігання або передачі інформації (наприклад, автомобіль, на якому пересувається журналіст), а також живі істоти (скажімо, поштовий голуб) і предмети, які не призначені для роботи з інформацією, хоч і використовувалися журналістом (наприклад, палиця, якою журналіст за допомогою азбуки Морзе намагається передати повідомлення) [7, с. 110–111; 8, с. 21].

Водночас виникає запитання, чи обмежується склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, лише вказаними предметами. Як видається, ні, оскільки інші форми об'єктивної сторони цього кримінального проступку можуть стосуватися певного предмета.

Наприклад, до об'єктивної сторони кримінального проступку, передбаченого ч. 2 ст. 171 КК України, відносять підкуп журналіста [9, с. 533]. Водночас підкупу, як відомо, характерний предмет у формі неправомірної вигоди. Тому є підстави визнавати неправомірну вигоду предметом кримінального проступку, передбаче-

ного ст. 171 КК України, у межах такої форми об'єктивної сторони, як вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків.

У судовій практиці мало місце пошкодження майна не журналіста, а медіа (офісної техніки та стіни приміщення газети «Голос-ІФ», що призвело їх у непридатний стан та унеможливило подальше повноцінне функціонування приміщення газети «Голос-ІФ») [10]. Такі дії правильно кваліфіковано за ст. 171 КК України, оскільки предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 347-1 КК України, є майно, яке належить журналісту чи його близьким родичам або членам його сім'ї. Зазначене пошкоджене майно фактично теж є предметом кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України.

Аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн спонукав Ю. В. Сподарик до висновку, що предметом аналогічних деліктів у кримінальному законодавстві інших країн зазвичай є інформація [11, с. 54].

Окремі характеристики предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, мають певні недоліки, а тому на них слід звернути увагу детальніше.

Є. В. Пилипенко слушно пропонує використовувати узагальнююче поняття «підготовлені журналістом», оскільки вважає, що збирання й опрацювання інформації є формами її підготовки з метою подальшого поширення [7, с. 110]. Із цієї позицію варто погодитися та врахувати її як під час удосконалення ст. 171 КК України, так і в ст. 4.11.10 проекту КК України, що визначає підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналіста [4].

Складно не помітити той факт, що в диспозиції статті законодавець визначає предмет кримінального правопорушення у множині, а також використовує сполучник «і» («матеріалів і технічних засобів»). Зазначений факт може ускладнити правозастосування, а також потребує застосування правил не буквального, а обмежування тлумачення цієї ознаки складу кримінального правопорушення.

Із цього приводу А. А. Вознюк та Р. О. Мовчан зауважують, що, незважаючи на вживання згаданих термінів у множині та використання між ними єдиного сполучника «і», логічне тлумачення відповідних приписів дає змогу зробити висновок, що в ч. 1 ст. 171 КК України йдеться про альтеративні діяння, які не обов'язково мають поєднуватися: кримінально протиправним слід визнавати і незаконне вилучення навіть одного зібраного, опрацьованого чи підготовленого журналістом матеріалу, і незаконне вилучення навіть одного технічного засобу [12, с. 115–116].

Є. В. Пилипенко, звертаючи увагу на те, що законодавець уживає відповідні терміни в множині та поєднує їх сполучником «і», зазначає, що в дослівному трактуванні це дає змогу дійти до певного висновку. Для наявності складу злочину в цьому випадку потрібно, щоб винна особа незаконно вилучила в журналіста понад одну одиницю відповідних матеріалів і технічних засобів. Однак, попри те що доволі часто відповідні технічні засоби одночасно виконують і функції носія інформації, чим є матеріали, підготовлені журналістом, то цілком очевидно, що законодавець мав на увазі альтернативні діяння: незаконне вилучення або технічного засобу, яким журналіст користується у своїй професійній діяльності (хоча б однієї одиниці), або матеріалів, підготовлених журналістом (стосовно матеріалів вжиття множини цілком виправдане, адже це усталена форма, і будь-яку інформацію, навіть на одному носії, можна назвати матеріалами). Але для однакового розуміння кримінально-правової норми та правильного її застосування треба було б замінити сполучник «і» на «або» та словосполучення «технічних засобів» – на «технічного засобу» [7, с. 110]. Із цієї позицією

також варто погодитися та врахувати її як під час удосконалення ст. 171 КК України, так і в ст. 4.11.10 проекту КК України [4].

Аналіз правозастосовних матеріалів засвідчує, що найчастіше предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України, стають телекамери та фотоапарати. Також на практиці зустрічалися прояви незаконного вилучення таких використовуваних журналістом технічних засобів, як мікрофон, диктофон, планшет, радіосистема для презентації, квадрокоптер [8, с. 21; 13].

Предметом злочину, що розглядається, є лише технічний засіб загалом, хоча в судовій практиці виникали випадки, коли у журналістів незаконно вилучали складові частини технічного засобу, що унеможливило процес подальшого збирання та зберігання інформації. За відповідних умов таке діяння слід кваліфікувати як інше умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста [7, с. 111].

Варто звернути увагу також на кримінально-правове значення предмета кримінального правопорушення.

У контексті зазначеного варто погодитися з позицією А. А. Вознюка, який слушно зауважує, що ті ознаки, які нині зазвичай відносять до факультативних ознак складу кримінального правопорушення (предмет, потерпілий, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідки, що настали, місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення, ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, родинні відносини, громадянство тощо), мотив, мета, емоційний стан у формі сильного душевного хвилювання) доцільно розглядати у вузькому та широкому значенні.

У вузькому розмінні ці ознаки слід розглядати суто як факультативні ознаки складу кримінального правопорушення, тобто такі, що мають значення для кваліфікації не всіх, а лише окремих кримінальних правопорушень (лише тоді, коли вони безпосередньо зазначаються в диспозиції заборонної кримінально-правової норми або логічно випливають з її змісту).

У широкому розумінні досліджувані ознаки мають різне не лише кримінально-правове, але й кримінально-процесуальне, криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове значення. Це так зване універсальне, міжгалузеве або загальне значення зазначених ознак [14, с. 46–47].

У широкому розумінні досліджувані ознаки мають різне значення, зокрема: 1) кримінально-правове – для кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, його кваліфікації, призначення покарання, спеціальної конфіскації тощо; 2) кримінальне процесуальне – для доказування в кримінальному провадженні (є обов'язковими складовими окремих елементів предмета доказування); 3) криміналістичне – для криміналістичної характеристики кримінального правопорушення (є елементами такої характеристики); 4) кримінологічне – для кримінологічної характеристики кримінального правопорушення (є елементами такої характеристики); 5) оперативно-розшукове – для оперативно-розшукової характеристики злочину (є елементами такої характеристики) [14, с. 46–47].

Таким чином, предмети кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, мають не лише кримінально-правове (враховуються під час кваліфікації цього делікту, призначення покарання за його вчинення), а й міжгалузеве значення (для криміналістичної, кримінологічної, оперативно-розшукової характеристик кримінального правопорушення, а також характеристики предмета доказування).

Висновки. Таким чином, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, можуть бути: 1) зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом матеріали; 2) технічні засоби, якими він користується у зв'язку зі своєю професій-

ною діяльністю; 3) інші матеріальні цінності чи матеріальний об'єкт, з приводу яких, шляхом безпосереднього впливу на які чи щодо яких вчиняється перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (наприклад, майно медіа, неправомірна вигода тощо).

Варто підтримати пропозицію Є. В. Пилипенка щодо доцільності використання у диспозиції ст. 171 КК України узагальнюючого поняття «підготовлені журналістом» замість словосполучення «зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом», а також урахувати зазначене в ст. 4.11.10 проєкту КК України, що визначає підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналіста.

Предмети кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, мають не лише кримінально-правове (враховуються під час кваліфікації цього делікту, призначенні покарання за його вчинення), а й міжгалузеве значення (для криміналістичної, кримінологічної, оперативно-розшукової характеристик кримінального правопорушення, а також характеристики предмета доказування).

Надалі слід дослідити потерпілого як факультативну ознаку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України.

Використані джерела:

1. Письменський Є. О. Журналістська діяльність в аспекті завдань кримінального права. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-9 жовтня 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 151-155.

2. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.

3. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. С. 89.

4. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 1 серпня 2024 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf>.

5. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 928 с.

6. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : ХНУВС, 2014. 211 с.

7. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Северодонецьк, 2018. С. 110-111.

8. Кваліфікація та розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів : практич. посіб. / А. А. Вознюк, Р. О. Мовчан, А. О. Антощук та ін. Київ : Норма права, 2024. 114 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

10. Вирок Івано-Франківського міського суду від 28 лютого 2022 р. Справа № 344/3120/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103579055>.

11. Сподарик Ю. В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні : дис. ... д-ра філософ. : 081 Право. Львів, 2022. 246 с.

12. Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації : навч. посіб. / Горова О. Б. на ін. Ужгород : РІК-У. 2021. С. 115-116.

13. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 7 листопада 2018 р. Справа № 332/890/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77666438>.

14. Вознюк А. А. Факультативні ознаки складу злочину: міжгалузевий вимір. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листопада 2019 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45-47.

References:

1. Pysmenskyu, Ye.O. (2015). Zhurnalistska diyalnist v aspekti zavdan kryminalnoho prava. *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennya u zakonotvorchiy ta pravozastosovniy diyalnosti: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 8–9 zhovtnya 2015 r.) – Problems of the science of criminal law and their solution in law-making and law-enforcement activities: materials of the International. science and practice conf. (Kharkov, October 8–9, 2015)*. Kharkiv: Pravo, 151–155 [in Ukrainian].
2. Muzyka, A.A., Lashchuk, Ye.V. (2011). Predmet zlochyну: teoretychni osnovy piznannya: monohrafiya. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
3. Tatsii, V.Ya. (2016). Obiekt i predmet zlochyну v kryminalnomu pravi: monohrafiia. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Kontrolnyy tekst proyektu novoho KK Ukrayiny (stanom na 1 serpnya 2024 r.). N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/-2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> [in Ukrainian].
5. Vozniuk, A.A. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochyunnykh obiednan ta uchast u nykh: monohrafiia. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].
6. Bezpala, Ya.S. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za pereshkodzhannya zakonnyy profesyinyy diyalnosti zhurnalistiv. *Candidate`s thesis*. Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].
7. Pylypenko, Ye.V. Pereshkodzhannya diyalnosti u kryminalnomu pravi Ukrayiny. *Candidate`s thesis*. Syevyeronets, 2018. P. 110–111 [in Ukrainian].
8. Voznyuk, A.A., Movchan, R.O., Antoshchuk, A.O. ta in. (2024). Kvalifikatsiya ta rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistiv: prakt. posib. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
9. Boyko, A.M., Brych, L.P., Dudorov, O.O. ta in. (2018). Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny / za red. M.I. Melnyka, M.I. Khavronyuka [10-te vyd., pererobl. ta dopovn.]. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
10. Vyrok Ivano-Frankivskoho miskoho sudu vid 28 lyutoho 2022 r. u spravi № 344/3120/22. *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103579055> [in Ukrainian].
11. Spodaryk, Yu.V. (2022). Kryminalno-pravova okhorona zakonnoyi profesyynoyi diyalnosti zhurnalistiv v Ukrayini. *Candidate`s thesis*. Lviv [in Ukrainian].
12. Horova, O.B. ta in. (2021). Pravovi zasady vzayemodiyi viyskovosluzhbovtiv Upravlinnya derzhavnoyi okhorony Ukrayiny z predstavnykamy zasobiv masovoyi informatsiyi: navch. posib. Uzhhorod: RIK-U, 115–116 [in Ukrainian].
13. Vyrok Zavodskoho rayonnoho sudu m. Zaporizhzhya vid 7 lystopada 2018 r. u spravi № 332/890/18. *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77666438> [in Ukrainian].
14. Voznyuk, A.A. (2019). *Fakultatyvni oznaky skladu zlochyну: mizhhaluzevyi vymir. Aktualni problemy kryminalnoho prava: materialy X Vseukr. nauk.-teoret. konf., prysvyach. pamyati prof. P.P. Mykhaylenka (Kyiv, 22 lystopada 2019 r.) – Actual problems of criminal law : materials X Vseukr. science and theory conf., dedicate. in memory of Prof. P.P. Mykhaylenko (Kyiv, November 22, 2019)*, 45–47 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2024

Isaienko Ye., PhD student at the Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy” (Kyiv, Ukraine)

THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ARTICLE 171 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The work discloses the main provisions on the object of a criminal misdemeanor, provided for in Article 171 of the Criminal Code of Ukraine, namely, the content of things of the material world, which belong to the objects of this offense, is defined and their list is provided.

It is argued that the subject of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, may be: 1) materials collected, processed, prepared by the journalist; 2) technical means that he uses in connection with his professional activity; 3) other material values or a material object regarding which, through direct influence on which or in relation to which the legal professional activity of journalists is being hindered (for example, media property, illegal profit, etc.).

It is proposed to support the proposal of E.V. Pylypenko regarding the expediency of using in the disposition of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine of the generalizing concept “prepared by a journalist” instead of the phrase “collected, processed, prepared by a journalist”, and also to take into account provisions of Art. 4.11.10. the project of the Criminal Code of Ukraine, which defines the grounds of criminal liability for obstructing legitimate professional activity of a journalist.

It was established that the subjects of the criminal offense provided for in Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, have not only criminal law (taken into account during the qualification of this delict, sentencing for its commission), but also interdisciplinary significance (for forensic, criminological, operative and investigative characteristics of a criminal offense, as well as characteristics of the subject of proof).

Keywords: journalist, obstruction, legal professional activity, criminal liability, criminal offense, subject of criminal offense.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.97-105
УДК 343.13 (477)

Коломойцев М. М., кандидат юридичних наук, адвокат, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: kolomoitsev.mykola@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8957-5509>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В ЗАХИСТІ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті обґрунтовано позицію, що провадження правозахисної діяльності завжди ускладнене низкою чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Наголошено, що в умовах дії правового режиму воєнного стану кількість таких складнощів суттєво збільшилася, адже, крім традиційних, додалися ще й інші, які, зокрема, зумовлені особливостями воєнно-політичної обстановки. Визначено, що актуальними викликами, котрі виникають у питаннях здійснення захисту особи та надання затриманим за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, правничої допомоги, є забезпечення повноцінної реалізації гарантій професійної діяльності адвоката в кримінальному провадженні. Це, зокрема, стосується можливості конфіденційного спілкування адвоката зі своїм захисником, своєчасного залучення адвоката як у тих провадженнях, де особу затримано в порядку ст. 208 КПК України, так і в тих, де прийнято рішення про слухання справи в порядку спеціального кримінального провадження. Тому вважаємо, що актуалізоване впровадження таких змін у чинні положення кримінального процесуального законодавства, як: 1) закріплення правової процедури перевірки процесуальним керівником обґрунтованості відмови затриманого та підозрюваного від реалізації свого права на захист з покладенням в її основу правових позицій ЄСПЛ; 2) визначення процедури відмови захисника від участі в кримінальному провадженні через життєві обставини, зумовлені змінами воєнно-політичної обстановки в державі; 3) вироблення правових механізмів щодо активізації діяльності адвокатів регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги в провадженнях, розгляд яких здійснюється за процедурою *in absentia*. Вважаємо, що саме ці проблеми ще тривалий час не втрачатимуть своєї актуальності, а тому мають стати предметом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, сторона захисту, підозрюваний, захисник, захист, орган досудового розслідування.

Постановка проблеми. Однією з важливих гарантій захисту прав людини є можливість отримання професійної правничої допомоги. Особа, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, для забезпечення своїх прав і законних інтересів може скористатися можливістю отримання безоплатної вторинної правничої допомоги або самостійно обрати собі захисника для здійснення захисту на договірних засадах.

Професійна діяльність адвокатів у контексті здійснення захисту особи має відповідати загальним засадам кримінального провадження. Водночас слід звернути увагу, що на практиці окремі категорії справ підслідні різним правоохоронним органам, а це зумовлює певні відмінності в характері та способах взаємодії захисників із представниками таких органів. З огляду на це ми вважаємо за потрібне зупинитися на тих чинниках, котрі негативно позначаються на можливостях здійснення ефективного захисту особи, підозрюваної у вчиненні кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагому увагу дослідженню діяльності адвоката в кримінальному провадженні приділила О. В. Дудко. Авторкою, зокрема, визначено та типізовано помилки, яких припускається адвокат, виокремлено міжнародні стандарти кримінального судочинства в діяльності адвоката й уповноважених суб'єктів кримінального процесу, що спрямовані на запобігання таких помилок,

установлено типові помилки, які мають місце в професійній діяльності адвокатів під час формування та дослідження доказів на досудовому розслідуванні [1]. З огляду на сформульовані авторкою тези та висновки ця праця має вагомий теоретичний характер, адже низка положень носить концептуальний характер. Водночас у реаліях сьогодення важливо приділяти увагу ще й першопричинам таких помилок, адже не всі з них зумовлені суто непрофесійністю адвокатів і мають суб'єктивний характер.

Натепер пильну увагу автори приділяють ще й особливостям реалізації засад змагальності та рівності сторін, права на захист, отримання професійної правничої допомоги й інших в умовах правового режиму воєнного стану. Так, І. В. Гловюк слушно зауважила, що «реалізація права на професійну правничу допомогу в умовах воєнного стану характеризується змінами в організації діяльності адвокатів, розширенням «режимів» участі адвокатів у кримінальному провадженні та випадків обов'язкової участі захисника. Проте є питання пропорційності в аспекті: визначення підстав залучення адвоката до участі в процесуальній дії дистанційно, ефективності захисту в умовах режиму відеоконференції, зважаючи на фактичне обмеження права конфіденційного спілкування та складнощі в погодженні правової позиції» [2, с. 62].

Приділив увагу з'ясуванню складнощів, що виникають у процесі реалізації права на захист в кримінальному провадженні, також Д. В. Корнійчук. У своєму дослідженні автор наголошує, що серед основних порушень, які стосуються участі захисника в кримінальному провадженні, можна виокремити такі: 1) незабезпечення стороною обвинувачення обов'язкової участі захисників у передбачених законодавством випадках; 2) обмеження права на вільне обрання захисника своїх прав та інтересів; 3) перешкоджання в реалізації процесуальних прав, пов'язаних з отриманням безоплатної правничої допомоги [3, с. 103].

Отже, представники наукової спільноти продовжують піддавати аналізу чинники, що суттєво ускладнюють діяльність адвокатів, а також негативно позначаються на можливості забезпеченні прав підозрюваних у кримінальному провадженні. Попри це, окремі проблеми залишаються поза увагою науковців, а також актуалізують потребу проведення подальших наукових розвідок.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування й окреслення шляхів вирішення актуальних проблем, що виникають у професійній діяльності адвокатів під час здійснення захисту підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Однією з гарантій забезпечення виконання завдань кримінального провадження є дотримання всіма його учасниками належної правової процедури, під якою пропонують розуміти передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України способи реалізації правових положень, що спрямовані на забезпечення досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин у сфері провадження досудового розслідування та судового розгляду [4, с. 751]. Так, належна правова процедура в частині ефективного захисту особи, затриманої за підозрою в кримінальному правопорушенні, вимагає, щоб така особа в подальшому отримала право на конфіденційне спілкування зі своїм захисником і безперешкодно реалізовувала його протягом всього періоду розслідування та судового розгляду кримінального провадження [5].

Щодо практичної реалізації права на конфіденційне спілкування підозрюваного із захисником, то слід зауважити, що в органах Національної поліції України з 2017 р. активно запроваджується система Custody Records [6]. У позитивному аспекті цієї автоматизованої системи дій слід відмітити, що вона має сприяти здійсненню контролю за діями, застосованими щодо затриманих осіб. Це насамперед стосується унеможливлення та недопущення катування, жорстокого, нелюдського чи такого, що

принижує людську гідність, поводження із затриманими особами, запобігання неналежній поведінці поліцейських і водночас їх захисту від можливих провокацій чи наклепів стосовно виконання ними професійних обов'язків. Важливою особливістю цієї системи є те, що вона функціонує через постійний відеонагляд і здійснює цифрове документування обставин перебування затриманої особи у відділі поліції чи ізоляторі тимчасового тримання [7, с. 102].

Водночас слід зауважити про те, що зустрічі підозрюваного із захисником мають відбуватися в умовах конфіденційності. Застосування відеофіксації обмежене такими умовами, як:

- відкрите здійснення;
 - повідомлення про місце встановлення камери;
 - унеможливлення фіксації змісту документів, якими користується підозрюваний, обвинувачений або особи, які до нього прибули;
 - унеможливлення фіксації змісту розмов, категорична заборона аудіофіксації зустрічей [8].
- Із цього приводу Національна асоціація адвокатів України зауважила, що зустрічі підозрюваного та захисника в кімнаті для побачень зі скляною перегородкою фактично позбавляють навіть можливості обміну документами. Посилаючись на практику ЄСПЛ, Рада адвокатів України звернулася до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо інформаційної підсистеми Custody Records з метою припинення порушення гарантій конфіденційного спілкування підозрюваного (обвинуваченого) із захисником під час впровадження в територіальних відділах поліції системи Custody Records [9].

Ми підтримуємо активну позицію правозахисників на шляху забезпечення прав підозрюваних і реалізації професійних гарантій діяльності адвокатів. Водночас вважаємо, що ця ситуація не є настільки критичною. По-перше, тому що така система (неможливості здійснення безперешкодного словесного контакту й обміну документами) не всюди, а по-друге, адвокат завжди може ініціювати організацію інших умов для конфіденційного спілкування. Тим паче, у позитивному сенсі слід відмітити той факт, що відомості і про момент затримання, і про повідомлення регіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги підлягають обов'язковому внесенню до інформаційної підсистеми Custody Records, а отже, забезпечується контроль як внутрішній (самими ж поліцейськими), так і зовнішній. Наприклад, адвокат може звернутися із запитом про надання інформації про час і підстави затримання, момент повідомлення регіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги про необхідність забезпечення прибуття адвоката, який зможе здійснювати захист затриманої особи. На підставі оцінки отриманої інформації можна буде або спростувати, або підтвердити факт порушення права особи на захист.

На нашу думку, впровадження системи Custody Records має здійснюватися із забезпеченням двох важливих умов:

- створення такої фізичної обстановки у відділі поліції, ізоляторі тимчасового тримання, за якої можливо буде повноцінно реалізувати право особи на конфіденційне спілкування із захисником, здійснити обмін документами тощо;
- своєчасного обліку всіх дій, реалізованих правоохоронцями стосовно затриманого у відповідній інформаційній підсистемі.

Вважаємо, що в контексті забезпечення надання правничої допомоги більш пріоритетним стає завдання щодо розширеного роз'яснення права особи на захист і, зокрема, за кошт держави забезпечення органами досудового розслідування своєчасного залучення захисника. Багаторічний досвід провадження адвокатської діяльності дає нам змогу констатувати, що багато слідчих шляхом умовляння підозрюваних

схиляють їх до відмови від реалізації свого права на захист. Здебільшого вони запевняють їх, що адвокат з регіонального центру надання правничої допомоги недбало ставиться до виконання своїх професійних обов'язків, що участь захисника призведе до затягування строків розслідування й судового розгляду тощо. Вважаємо, що такі дії є прямим посяганням на засади змагальності та рівності сторін.

Отже, на нашу думку, за умов, коли підозрюваний відмовився від реалізації свого права на захист, процесуальні керівники, на яких профільним законом покладено функцію нагляду за додержанням положень чинного законодавства органами, які провадять дізнання та досудове слідство, мають обов'язково перевіряти, чи не було порушень з їх боку, чи не застосовувалися ними дії, що мали характер психологічного тиску, з метою схиляння цих осіб до відмови від захисника. При цьому важливо, щоб у такій діяльності представники органів прокуратури враховували правові позиції ЄСПЛ щодо особливостей відмови особи від реалізації свого права на захист.

Так, у справі «Боротюк проти України» ЄСПЛ вказав, що відмова від захисника не повинна бути висловлена в неоднозначній формі. Важливо, щоб вона супроводжувалася «мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови» [10]. Також у справі «Талат Тунч проти Туреччини» ЄСПЛ вказав, що «перед тим, як вважати обвинуваченого таким, що відмовився від важливого права за ст. 6 Конвенції, з огляду на непрямі ознаки його поведінки слід переконатися, що він міг розумно передбачити наслідки своєї поведінки» [11]. Тому ми вважаємо, що на етапі досудового розслідування саме прокурор має здійснити оцінку обставин, за яких підозрюваний відмовився від реалізації свого конституційного права, та перевірити обґрунтованість такої відмови. Практика щодо забезпечення перевірки прокурором достатності роз'яснення права особи на захист та обґрунтованості відмови від захисника, на нашу думку, має бути запроваджена шляхом введення в дію окремого наказу Генерального прокурора України.

За умов воєнного стану, зокрема, у районах проведення активних бойових дій, за наявності загроз ракетних обстрілів, які і досі мають активний характер в усіх регіонах нашої країни, актуалізувалися питання можливості дистанційної участі захисників у процесуальних діях і судових засіданнях. Ми погоджуємося, що питання безпеки є найпріоритетнішим у цьому контексті [12, с. 26], адже життя та здоров'я будь-якої особи є найвищою соціальною цінністю. Водночас незрозумілим залишається, чи буде здійснюватися ефективний захист підозрюваного за умови перманентної дистанційної участі захисника? Особливо це стосується тих випадків, коли стосовно підозрюваного обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою і спілкування його з захисником ускладнене ще більшою кількістю чинників.

Через наявність загроз життю та здоров'ю особи, для мінімізації ризиків для безпеки громадян, зумовлених бойовими діями, правники висловлюються щодо можливості застосування одного з трьох підходів. Перший полягає у написанні «заяви про визнання причини неможливості участі в судовому засіданні / слідчій дії поважною та перенесення дати слухання» [12, с. 26]. Вважаємо, що такий підхід є винятковим і має носити разовий характер. Тому за умов, коли захисник змінив місце проживання, наприклад, у більш безпечні регіони, навряд чи можливим буде неодноразове використання такого способу. Тим паче, коли суддя або колегія суддів вважатиме цілком можливим судового засідання. Щодо другого підходу, то він полягає у можливості участі в судовому засіданні або в слідчій (розшуковій) дії онлайн / слідчій (розшуковій) дії та перенесення дати слухання [12, с. 27]. Однак слід ураховувати, що за умов блек-аутів його реалізація також може стати неможливою. Третій варіант полягає у розгляді можливості заміни адвоката чи залученні адвоката до участі в окремій дії /

слідчій (розшуковій) дії за наявності для того обґрунтованих підстав [12, с. 27]. Саме третій підхід, на нашу думку, є найбільш виправданим за умов, коли, наприклад, адвокат мобілізувався або змінив місце проживання, чи наявні інші обставини, котрі можуть унеможливити участь захисника в кримінальному провадженні без порушення засади «розумності строків».

Ще однією складністю, що виникає під час здійснення кримінального провадження в умовах правового режиму воєнного стану, є вагома кількість фактів безвісного зникнення підозрюваних та обвинувачених, що за певних умов може бути визнано достатньою підставою для здійснення спеціального досудового розслідування. Так, згідно зі статистичними даними, сформованими органами судової влади, у 2021 р. слідчими суддями розглянуто 343 клопотання щодо здійснення спеціального досудового розслідування, з них задоволенню підлягали 269 клопотань, у 2022 р. – 1067 клопотань, з яких задоволено 974, а у 2023 р. – 3071 клопотання, задоволено – 2938 [13–15]. З огляду на обов'язковість залучення адвоката до участі в спеціальному досудовому розслідуванні, обґрунтованість факту переховування підозрюваного від органу досудового розслідування, важливо з'ясувати, коли в такому кримінальному провадженні потрібно залучити захисника.

У юридичній літературі знаходять висвітлення позиції щодо того, що наразі необхідно уточнити зміст ч. 2 ст. 52 КПК України, зокрема, шляхом використання такого формулювання: «обов'язкова участь захисника забезпечується щодо особи, яка набула статусу підозрюваного заочно, – з моменту опублікування на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора письмового повідомлення про підозру» [16, с. 565]. Нам імпонує такий підхід, проте вважаємо за потрібне уточнити запропоноване О. В. Гурічем формулювання. На нашу думку, слід використати словосполучення «негайно після опублікування письмового повідомлення про підозру на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора, але не пізніше ніж через 24 години». Такий підхід вирішить низку дискусійних питань. По-перше, своєчасне залучення захисника унеможливить порушення засади змагальності сторін, що може трактуватися як таке через фактичну відсутність у справі підозрюваного. Це пришвидшить подальший перебіг розслідування, а також сприятиме реалізації міжнародного стандарту права на інформацію.

Ще однією складністю, що характеризує спеціальне кримінальне провадження і з якою стикається адвокат, є брак інформаційного підґрунтя, необхідного для формування правової позиції захисту. Здебільшого першоосною для побудови правової позиції захисту стає спілкування захисника з підозрюваним. У подальшому позиція захисту розвивається й трансформується протягом досудового розслідування та під час судового розгляду до початку судових дебатів. Таким чином, вона не є статичною. Однак на підставі проведеного нами аналізу вироків у судових справах, розгляд у яких здійснювався в порядку спеціального кримінального провадження, можемо зауважити, що інколи захисники прямо вказують про неможливість формування своєї правової позиції у справі. Здебільшого під час судових дебатів вони просять суд вирішити справу, керуючись встановленими обставинами та зібраними доказами, на підставі їх належної правової оцінки для ухвалення справедливого, законного й обґрунтованого рішення, а покарання просять призначити на розсуд суду, виходячи з установлених відомостей про особу обвинуваченого [17].

На нашу думку, навіть установлений факт переховування підозрюваного, обвинуваченого від органів досудового розслідування, суду не має визнаватися достатньою підставою для самоусунення захисника від виконання своїх професійних повноважень. Адже реалізація засад захисту та доступу до правосуддя – це фундаментальні

критерії провадження правосуддя, яких слід дотримуватися судовим органам будь-якої держави незалежно від воєнно-політичної обстановки.

Висновки. Проведення правоохоронної та правозахисної діяльності завжди ускладнене низкою чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. В умовах дії правового режиму воєнного стану така ситуація ще більше загострилася, адже, крім традиційних, додалися ще й інші, зумовлені особливостями воєнно-політичної обстановки.

У контексті тих змін, що відбуваються, традиційний порядок здійснення захисту підозрюваного також не є сталим. Тому на шляху впровадження європейський стандартів щодо поводження із затриманими, надання особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, правничої допомоги, важливо, щоб усі законодавчі новели орієнтувалися не тільки на апробований зарубіжний досвід, але ще й на практичні проблеми, котрі мають місце в правозастосовній діяльності.

Вважаємо, що актуальними викликами, котрі виникають у питаннях здійснення захисту особи та надання затриманим за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення правничої допомоги, є забезпечення можливості повноцінної реалізації гарантій професійної діяльності адвоката в кримінальному провадженні. Це, зокрема, стосується можливості конфіденційного спілкування адвоката зі своїм захисником, своєчасного залучення адвоката як у тих провадженнях, де особу затримано в порядку ст. 208 КПК України, так і в тих, де прийнято рішення про слухання справи в порядку спеціального кримінального провадження. Тому вважаємо, що актуалізоване впровадження таких змін у чинні положення кримінального процесуального законодавства:

- упровадження системи Custody Records з одночасним створенням у відділі поліції та ізоляторі тимчасового тримання такої фізичної обстановки, котра б гарантувала конфіденційність спілкування підозрюваного із захисником, забезпечувала можливість здійснення обміну документами тощо та належного обліку за діями правоохоронців із внесенням необхідних відомостей до відповідної інформаційної підсистеми, зокрема, про реалізовані правоохоронцями процесуальні дії стосовно затриманого;

- закріплення правової процедури перевірки процесуальним керівником обґрунтованості відмови затриманого та підозрюваного від реалізації свого права на захист з покладенням в її основу правових позицій ЄСПЛ;

- визначення процедури відмови захисника від участі в кримінальному провадженні через життєві обставини, зумовлені змінами воєнно-політичної обстановки в державі;

- активізація діяльності адвокатів регіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги в провадженнях, розгляд яких здійснюється за процедурою *in absentia*;

- визначення та закріплення стандартів захисту особи в тих слідчих ситуаціях, де існує брак інформаційного підґрунтя, необхідного для формування правової позиції захисту. Вважаємо, що саме ці проблеми ще тривалий час не втрачатимуть своєї актуальності, а тому мають стати предметом окремих комплексних наукових досліджень.

Використані джерела:

1. Дудко О. В. Помилки адвоката в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2020. 296 с.

2. Гловіюк І. В. Питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану* : матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 57–63.

3. Корнійчук Д. В. Окремі аспекти реалізації права підозрюваного на захист в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 103–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.14>.

4. Калінніков О. В. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні як складовий елемент верховенства права. The 8 th International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (Vancouver, May 9–11, 2024) Canada. Vancouver: Perfect Publishing, 2024. С. 746–752. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-9-11.05.24.pdf#page=746>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 13.08.2024).

6. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми Custody Records інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : затв. наказом МВС України від 24.05.2022 № 311. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22>. (дата звернення: 13.08.2024).

7. Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування custody records в Україні: філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 102–108. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.14>.

8. У Custody Records виявили загрози порушення прав людини і гарантій адвокатської діяльності. *Гарантії діяльності. Національна асоціація адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/8069-u-custody-records-viyavili-zagrozi-porushennya-prav-lyudini-i-garantij-advokats-koi-diyal-nosti.html> (дата звернення: 15.08.2024).

9. Про звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо інформаційної підсистеми Custody Records : рішення Ради адвокатів України від 19 травня 2023 р. № 29. *Національна асоціація адвокатів України*. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2023-05-19-r-shennya-rau-29_6489d38bcc2ed.pdf (дата звернення: 16.08.2024).

10. Боротюк проти України : рішення Європейського суду з прав людини у справі за заявою № 33579/04. БД «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_704 (дата звернення: 25.08.2024).

11. Талат Тунч проти Туреччини : рішення Європейського суду з прав людини у справі за заявою № 32432/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-79897%22%7D> (дата звернення: 25.08.2024).

12. Сербіна А. На захисті прав адвокатів у період дії воєнного стану. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 3–5. С. 25–36.

13. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2021 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 16.08.2024).

14. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2022 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 16.08.2024).

15. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. 2023 р. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 16.08.2024).

16. Гуріч О. Гарантії змагальності сторін при здійсненні спеціального досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 8 (26). С. 555–567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-555-567](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-555-567).

17. Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 01.11.2023 у справі № 490/697/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114586079> (дата звернення: 04.04.2024).

References:

1. Dudko, O.V. (2020). Pomylyky advokata v kryminalnomu provadzhenni. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Hloviuk, I.V. (2022). Pytannia realizatsii konstytutsiinoho prava na profesiinu pravnychu dopomogu u kryminalnomu provadzhenni v umovakh voiennoho stanu. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu: materialy naukovooho seminaru (Lviv,*

23 chersonia 2022 r.) – Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law: materials of a scientific seminar (Lviv, June 23, 2022), 57–63. Lviv. N. p. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4751/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%2023.06.22%20%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2.pdf#page=57> [in Ukrainian].

3. Korniiuchuk, D.V. (2024). Okremi aspekty realizatsii prava pidozriuvanoho na zakhyst v kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo*, vol. 81, iss. 3, 103–108. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.14> [in Ukrainian].

4. Kalinnikov, O.V. (2024). Zastosuvannia nalezhnoi pravovoi protsedury u kryminalnomu provadzhenni yak skladovyi element verkhovenstva prava. *The 8th International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (Vancouver, May 9–11, 2024)*, 746–752. Canada. Vancouver. N. p. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/INNOVATIVE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-TECHNOLOGY-AND-EDUCATION-9-11.05.24.pdf#page=746> [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.04.2012 № 4651-VI. BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. N. p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

6. Instruksiiia z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy “Custody Records” informatsiino-komunikatsiinoi systemy “Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy”: zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 24.05.2022 № 311. BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22> [in Ukrainian].

7. Stoiatska, H.M. (2022). Zaprovadzhennia ta funkcionuvannia custody records v Ukraini: filosofskyi analiz pravovoho potentsialu. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal – Perspectives. Socio-political journal*, 1, 102–108. URL: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.14> [in Ukrainian].

8. U Custody Records vyiavlyly zahrozy porushennia prav liudyny i harantii advokatskoi diialnosti. Harantii diialnosti. Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy. N. p. URL: <https://unba.org.ua/news/8069-u-custody-records-viyavili-zagrozi-porushennya-prav-lyudini-i-garantij-advokats-koi-diyal-nosti.html> [in Ukrainian].

9. Pro zvernennia do Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo informatsiinoi pidsystemy Custody Records: rishennia Rady advokativ Ukrainy vid 19 travnia 2023 r. № 29. *Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy*. N. p. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2023-05-19-r-shennya-rau-29_6489d38bcc2ed.pdf [in Ukrainian].

10. Borotiuk proty Ukrainy: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of No 33579/04 (2011). BD “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. Database – “Legislation of Ukraine”. Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_704 [in Ukrainian].

11. Talat Tunch proty Turechchyny: judgment Registry of the European Court of Human Rights in the case of No 32432/96 (2007). N. d. N. p. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22:%5B%22001-79897%22%5D%7D> [in French].

12. Serbina, A. (2022). Na zakhysti prav advokativ u period dii voiennoho stanu. *Visnyk Akademiyyi advokatury Ukrayiny – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3–5, 25–36 [in Ukrainian].

13. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia (2021). *Sudova vlada Ukrainy*. N. p. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 [in Ukrainian].

14. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia (2022). *Sudova vlada Ukrainy*. N. p. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 [in Ukrainian].

15. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia (2023). *Sudova vlada Ukrainy*. N. p. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 [in Ukrainian].

16. Hurich, O. (2024). Harantii zmahalnosti storin pry zdiisnenni spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia. *Aktualni pytannia u suchasniy nautsi – Current issues in modern science*, 8 (26), 555–567. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-555-567](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-555-567) [in Ukrainian].

17. Vyrok Tsentralnoho raionnoho sudu mista Mykolaieva vid 01.11.2023 u spravi № 490/697/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114586079> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2024

Kolomoitsev M., Candidate of Law, Lawyer, Doctoral student at the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

CURRENT CHALLENGES IN THE PROTECTION OF THE SUSPECT DURING MARITAL LAW

The article substantiates the position that several factors of an objective and subjective nature always complicate the implementation of human rights activities. It is emphasized that under the conditions of the legal regime of martial law, the number of such complications has significantly increased, because, in addition to the traditional ones, others have also been added, which, in particular, are caused by the peculiarities of the military and political situation. It was determined that the actual challenges that arise in matters of personal protection and the provision of legal aid to those detained on suspicion of committing a criminal offense are the provision of the possibility of fully implementing the guarantees of a lawyer's professional activity in criminal proceedings. This, in particular, concerns the possibility of a lawyer's confidential communication with his defense counsel, and the timely involvement of a lawyer, as in those proceedings where Art detains a person. 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and in those where a decision was made to hear the case in the order of special criminal proceedings. Therefore, we believe that the actualization of such changes in the current provisions of the criminal procedural legislation as 1) consolidation of the legal procedure for verification by the procedural manager of the reasonableness of the detainee's and suspect's refusal to exercise his right to defense, based on the legal positions of the ECHR; 2) determination of the procedure for the defense counsel's refusal to participate in criminal proceedings due to life circumstances caused by changes in the military and political situation in the state; 3) development of legal mechanisms to activate the activities of lawyers of regional centers to provide free legal aid in proceedings, the consideration of which is carried out under the "in absentia" procedure. We believe that these problems will not lose their relevance for a long time, and therefore should become the subject of further scientific research.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, defense party, suspect, defender, defense, pre-trial investigation body.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.106-116
УДК 343.32 (477)

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
e-mail: romanmov1984@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Бурда П. О., аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)
e-mail: burdapo@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3541-2176>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СИСТЕМНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено критичне осмислення рішення Верховної Ради України про запровадження кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації, за наслідком чого була отримана науково обґрунтована відповідь на питання про узгодженість цього кроку з розробленими в кримінально-правовій доктрині загальноправовими системними принципами криміналізації.

Доведено, що хоча криміналізація аналізованого діяння і призвела до обмеження конституційного права на вільне поширення інформації (ст. 34 Конституції України), однак такий крок був абсолютно виправданим не лише з соціального погляду, але й має конкретне правове, у тому числі й конституційно-правове підґрунтя. Серед іншого, цей висновок аргументований посиланням, по-перше, на ч. 3 ст. 34 Конституції України, у якій указано, що право на вільне поширення інформації може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, по-друге, ст. 64 Основного Закону, якою допускається обмеження (із зазначенням строку дії цих обмежень) конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також наведено вичерпний перелік прав і свобод, що не можуть обмежені, до числа яких не потрапило право на вільне поширення інформації.

Обґрунтовано, що доповнення Кримінального кодексу України новою ст. 114-2 не суперечить нормам жодної з інших галузей вітчизняного законодавства.

Зважаючи на те, що передбачене ст. 114-2 Кримінального кодексу України обмеження прав людини, по-перше, допускається національним законодавством, по-друге, переслідувало мету захисту саме національної безпеки, висновується, що ухвалення аналізованого в статті рішення було здійснено в суворій відповідності і з принципом міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації.

Наприкінці статті визначені перспективні напрями подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Ключові слова: загальнотеоретичні засади, інформація, військово значуща інформація, права людини, обмеження прав людини, несанкціоноване поширення, криміналізація, агресія, війна, військовий стан.

Постановка проблеми. 24 березня 2022 р. Кримінальний кодекс України (далі – КК) був доповнений новою ст. 114-2. За задумом парламентаріїв, саме ця норма була покликана забезпечувати ефективну кримінально-правову протидію вкрай шкідливим в умовах розпочатої широкомасштабної рашистської навали проявам несанкціонованого поширення так званої військово значущої¹ інформації.

¹ Використання нами цього термінологічного звороту пояснюється мотивами зручності, зокрема, необхідністю більш лаконічного позначення тих громіздких формулювань, які вжиті в чинній ст. 114-2 КК. Наразі відповідне формулювання, яке у 2022 р. вперше було запропоноване одним з авторів цих рядків [1; 2], активно використовується й іншими вітчизняними криміналістами [3].

Однак попри те, що з часу появи аналізованої кримінально-правової новели минуло вже понад два роки, на сторінках юридичної літератури й досі не вщухають дискусії з приводу виправданості ухвалення розглядуваного рішення. Зокрема, вітчизняними правниками періодично ставиться питання з приводу того, чи не призвело відповідне рішення до порушення закріпленого нормами міжнародного права та релевантними приписами вітчизняного законодавства права людини на інформацію. Інакше кажучи, ідеться про питання наявності теоретичного та законодавчого підґрунтя, системно-правову несуперечливість криміналізації поведінки, описаної в ст. 114-2 КК, зокрема відповідність розглядуваного кроку Верховної Ради України (далі – ВРУ) загальноправовим принципам криміналізації діянь, до числа яких традиційно відносять принципи конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості, міжнародно-правової необхідності й допустимості, а також принцип процесуальної здійсненності переслідування. Необхідністю вирішення цього питання й обумовлена актуальність написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики висвітлювались у працях М. Акімова, В. Батиргарєєвої, В. Бондаря, О. Будяченко, М. Дубняка, Д. Євтеєвої, З. Загиней-Заболотенко, В. Киричка, А. Лапкіна, В. Мисливого, К. Новікової, В. Олійника, А. Політової, Ю. Пономаренка, М. Рубашенка, О. Самчинської, А. Сердечної, Л. Тимофєєвої, О. Тугарової, М. Хавронюка та деяких інших. Водночас маємо констатувати, що питання теоретичних основ обмеження права людини на інформацію в умовах воєнного стану під кутом системно-правової несуперечливості в працях згаданих фахівців розглядалося лише фрагментарно.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є критичне осмислення рішення ВРУ про запровадження кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації, за наслідком чого має бути отримана науково обґрунтована відповідь на питання про узгодженість цього кроку з розробленими у кримінально-правовій доктрині загальноправовими системними принципами криміналізації.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до характеристики описаних у попередньому абзаці принципів, передусім варто нагадати, що для криміналізації діяння мають ураховуватись абсолютно всі (без жодного винятку) галузі права. Водночас, навіть визнаючи справедливість цього аксіоматичного положення, паралельно хотілося б наголосити на тому, що у вітчизняному правовому полі існує лише один закон, котрий був наділений статусом Основного Закону нашої держави та має найвищу юридичну силу – це Конституція України, якій мають відповідати всі прийняті в нашій державі закони та інші нормативно-правові акти (її ст. 8). З урахуванням цього стає очевидним, що для криміналізації будь-якого діяння найперше має бути з'ясовано те, чи не суперечить такий крок приписам Конституції України (*принцип конституційної адекватності криміналізації*).

В одній із раніше опублікованих робіт нами вже було доведено, що криміналізація аналізованого діяння, хоча й призвела до обмеження конституційного права на вільне поширення інформації (ст. 34 Конституції України), однак, зважаючи на цінність охоронюваних ст. 114-2 КК благ, такий крок із *соціального* погляду був абсолютно виправданим [4].

Однак не менш, а з погляду характеристики саме системно-правових принципів криміналізації ще більш важливо те, що відповідне рішення ВРУ має й конкретне *правове*, у т. ч. конституційно-правове підґрунтя. Зокрема, ідеться:

а) як про «спеціальну» ч. 3 ст. 34 Конституції України, у якій вказується на те, що право на вільне поширення інформації може бути обмежено законом в інтересах

національної безпеки, яка і є основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 114-2 КК;

б) так і про «загальну» ст. 64 Основного Закону нашої держави, якою / у якій:

– по-перше, допускається обмеження (із зазначенням строку дії цих обмежень) конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного або надзвичайного стану, тобто того часу, який виступає обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 114-2 КК;

– по-друге, був наведений вичерпний перелік прав і свобод, які не можуть обмежені, до списку яких не потрапило право на вільне поширення інформації.

Крім того, не варто забувати й про ст. 17 Конституції України, у якій проголошено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави.

Визнаючи, що Конституція України допускає можливість обмеження певних конституційних прав (зокрема, права на вільне поширення інформації), водночас необхідно пам'ятати про резонні зауваження фахівців, які застерігають, що в умовах воєнного стану може виникнути загроза непропорційності такого обмеження та відвернутої шкоди. Саме тому чинне законодавство України й акти міжнародно-правового регулювання містять низку важливих гарантій охорони прав і свобод людини і громадянина [5, с. 51]. Зокрема, зважаючи в т. ч. і на наведені вище конституційні положення, юристами було розроблено трискладовий тест, який дає змогу визначити, чи було застосовуване в умовах воєнного стану обмеження прав і свобод людини правомірним. Зміст цього тесту (у будь-яких його варіаціях) загалом зводиться до відповіді на три питання:

1) чи ґрунтувалося обмеження прав людини на законі (законність втручання в царину прав людини);

2) чи була легітимна мета такого обмеження;

3) чи було таке обмеження пропорційним меті, яка переслідується [6, с. 35; 7, с. 94–95].

Позитивні відповіді на два останні питання ми вже отримали раніше, а саме під час аналізу принципів:

– конституційної адекватності, коли було з'ясовано, що передбачене ст. 114-2 КК обмеження права на поширення інформації в умовах воєнного стану спрямоване на забезпечення національної безпеки, допустимість чого прямо визнається Конституцією України (ч. 3 ст. 34, ч. 2 ст. 64);

– співмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації, під час характеристики якого було доведено, що в сучасних умовах таке обмеження було абсолютно виправданим та своєчасним [4].

Тому далі ми сконцентруємо свою увагу на вирішенні першого з поставлених вище питань, отримання відповіді на яке тісно пов'язане з наступним принципом криміналізації – *принципом системно-правової несуперечливості криміналізації діяння*. Зміст цього принципу полягає в необхідності усвідомлення таких двох моментів: а) чи не суперечить кримінально-правова норма приписам інших галузей законодавства, а також (що і є змістом озвученого раніше питання) чи не оголошує вона кримінально протиправним таке діяння, яке дозволено як правомірне іншим чинним законом; б) чи не суперечить криміналізація діяння іншим положенням КК [8, с. 16].

Проаналізувавши чинне законодавство, можемо констатувати, що криміналізація передбаченого ст. 114-2 КК діяння не суперечить приписам жодного з нормативно-правових актів, які входять у його розгалужену систему. Зокрема, у цьому контексті варто пригадати хоча б положення:

1) ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію» та ч. 2 ст. 4 Закону України «Про медіа», які допускають обмеження права на інформацію, складовою якого є і право на її поширення, в інтересах у т. ч. національної безпеки та територіальної цілісності. Серед іншого, тут варто процитувати положення Закону України «Про медіа», у якому зазначається, що права на свободу вираження поглядів і переконань, свободу поширення, обміну й отримання інформації, свободу діяльності суб'єктів у сфері медіа, у т. ч. вільного визначення змісту інформації, можуть бути обмежені передусім саме в інтересах національної безпеки та за умови, що таке обмеження є пропорційним (ненадмірним) щодо поставленої мети (ч. 1 та ч. 2 ст. 4);

2) ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у якій зазначається, що воєнний стан – це такий особливий правовий режим, що передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

При цьому надалі у відміченому Законі вказується на те, що правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та *Указ Президента України* про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений ВРУ;

3) зважаючи на попереднє, ми неодмінно маємо згадати й про Закон України від 24 лютого 2022 р. «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та всі наступні Закони, якими, власне, було затверджено Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» (як і всі подальші укази про продовження строку дії воєнного стану в Україні) і у яких, враховуючи вимоги ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», було чітко та послідовно зазначено:

– обґрунтування необхідності введення воєнного стану, тобто військова агресія РФ проти України;

– межі території, на якій вводиться воєнний стан, час введення і строк, на який він вводиться, – на території всієї України, з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб (із наступним продовженням цього терміну відповідно до прийдешніх указів);

– завдання військового командування, військових адміністрацій, органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану – здійснення передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходів і повноважень, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення й інтересів держави;

– завдання суб'єктів забезпечення цивільного захисту щодо приведення єдиної державної системи цивільного захисту, її функціональних і територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період;

– вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини та громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень – права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», потенційна можливість яких була розповсюджена на період дії правового режиму воєнного стану;

– інші питання, що впливають із цього Закону, до яких, наприклад, потрібно віднести вказівку на те, що:

а) обласним, Київській міській державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування необхідно утворити ради оборони та забезпечити сприяння військовому командуванню в запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

б) а МЗС України – забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення.

Водночас маємо звернути увагу на вже відмічений у юридичній літературі факт того, що криміналізація поширення передбаченої ст. 114-2 КК інформації відбулася без встановлення в регуляторному законодавстві заборони на її поширення [9, с. 147; 3, с. 107]. І якщо одні юристи (Ю. Пономаренко) просто не схвалюють такий стан речей [3, с. 107], то інші – прямо називають його істотним системним недоліком чинного законодавства. Зокрема, у цьому контексті передусім пригадуються зауваження Д. Євтеєвої та А. Лапкіна, котрі зазначають, що будь-яка інформація вважається такою, що перебуває у вільному доступі, за відсутності спеціальних встановлених законом обмежень щодо її поширення. Щодо інформації, про яку йдеться у ст. 114-2 КК, то вона не віднесена відповідними законами ані до державної таємниці, ані до інформації з обмеженим доступом, хоча заборона на її поширення міститься в розглядуваній нормі. «При цьому, – переконані фахівці, – однак, Закон про кримінальну відповідальність не може визнаватися спеціальним законодавчим актом, який визначає режим доступу до інформації, зокрема визнання тих чи інших відомостей інформацією з обмеженим доступом» [10, с. 217–218].

Подібну думку свого часу висловили й експерти ГНЕУ ВРУ. Зокрема, за наслідком розгляду законопроекту № 8218, яким пропонувалося встановити кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про «вогневе ураження об'єктів критичної інфраструктури» (умовне формулювання), парламентські юристи зазначили, що в проекті фактично пропонується криміналізувати дії, які за чинним регулятивним законодавством є цілком законними. Натомість спеціалісти акцентували увагу на тому, що криміналізації має передувати внесення до регулятивних законодавчих актів (про інформацію та/або про правовий режим воєнного стану) положень, які б обмежували вільне поширення відповідної інформації в період дії воєнного стану. «Більше того, – завершують свою думку правознавці, – відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 21 Закону України «Про інформацію», до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені відомості про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей. А вогневе ураження певних об'єктів на території України, повне чи часткове руйнування чи пошкодження будівель, загибель або травми людей цілком можуть розглядатись як надзвичайні ситуації».

Однак вважаємо, що більш аргументованою є позиція вчених, які, з одного боку, хоча й теж погоджуються з необхідністю прийняття відповідного регулюючого акта, але паралельно із цим визнають, що обмеження конституційних прав може здійснюватися також шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення певних діянь без попереднього внесення змін до інших нормативних актів, які регулюють відповідні суспільні відносини [9, с. 147]. Що ж до закидів спеціалістів ГНЕУ ВРУ відносно того, що відповідно до Закону України «Про інформацію» «до інформації з обмеженим доступом не можуть бути віднесені відомості про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть ста-

тися і загрожують безпеці людей», то варто нагадати (хоча у своєму висновку про це ж саме пишуть і парламентські експерти), що інші положення цього самого нормативно-правового акта допускають можливість порушення права на інформацію саме в інтересах національної безпеки, що й має місце в ст. 114-2 КК.

Разом усі наведені положення дають підстави стверджувати, що ухвалення Закону від 24 березня 2022 р. не суперечить нормам жодної з інших галузей вітчизняного законодавства. Але чи достатньо самого лише попереднього висновку для констатації того, що під час прийняття аналізованого кроку не було допущено порушень принципу системно-правової несуперечливості криміналізації? Вочевидь, ні, адже за результатами дослідження розглядуваного принципу має бути отримана відповідь не лише на питання про те, чи не суперечить криміналізація нормам інших галузей законодавства, але й про те, чи узгоджується таке рішення з іншими положеннями самого КК. І саме тому хотілося б пригадати резонні зауваження М. Хавронюка, висловлені ним за наслідком розгляду Закону від 24 березня 2022 р. Аналізуючи зміст останнього, учений, зокрема, звернув увагу на те, що його ухвалення призвело не лише до появи ст. 114-2, але й до редагування ч. 4 ст. 68 КК, відповідно до оновленої редакції якої довічне позбавлення волі може бути застосоване в т. ч. і за готування до злочину або замах на злочин, передбачений ст. 114-2 КК. «І це при тому, – дивується науковець, – що санкції цієї статті не передбачають покарання у виді довічного позбавлення волі навіть за закінчений злочин» [11].

Зважаючи на це, раніше доводилося констатувати неузгодженість положень ч. 4 ст. 68 та ст. 114-2 КК, і, як наслідок, часткове порушення принципу системно-правової несуперечливості криміналізації, яке під час ухвалення аналізованого рішення було допущено народними депутатами України. Водночас маємо зазначити, що з набранням чинності Законом від 13 липня 2023 р. із ч. 4 ст. 68 КК нарешті було видалено згадування про ст. 114-2 КК, що повністю вирішило відповідну проблему.

Як відомо, систему права утворюють не лише положення чинного національного законодавства, а й підписані від імені України міжнародні договори, які стають частиною системи законодавства лише після їхньої ратифікації. Зважаючи на це, О. О. Пашенко резюмує, що під системно-правовою несуперечливістю криміналізації треба розуміти узгодженість відповідної кримінально-правової норми не лише з системою внутрішньо-національного, а й міжнародного права (*принцип міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації*) [12, с. 194–195].

Вище вже було зазначено про те, що право на інформацію гарантується не лише Конституцією та іншими законами України, а й низкою міжнародних документів. Зокрема, ст. 19 Загальної декларації прав людини (1948 р.) закріплює право кожної людини на свободу переконань і на вільне їх виявлення, яке передбачає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Фактично те ж саме право, яке, щоправда, іменується правом не на свободу переконань, а на свободу вираження поглядів, гарантується й ч. 1 ст. 10 Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод (1950 р.).

Водночас у контексті вирішуваних у цій статті завдань для нас найважливіше значення має те, що, як і вітчизняне законодавство, згадані основоположні міжнародні документи з прав людини допускають можливість обмеження відповідних прав. При цьому, якщо ч. 2 ст. 29 Декларації прав людини містить лише загальне положення про те, що людина може зазнати тільки тих обмежень своїх прав, які передбачені законом і спрямовані на забезпечення загального добробуту в демократичному суспільстві, то в ч. 2 ст. 10 Конвенції захисту прав людини та основоположних свобод уточнюються

й цілі такого обмеження, найперше місце у списку яких посідають інтереси національної безпеки та територіальної цілісності держави. Враховуючи ж те, що передбачене ст. 114-2 КК обмеження прав людини, по-перше, допускається національним законодавством, що було доведено під час аналізу принципів конституційної адекватності та системно-правової несуперечливості криміналізації, по-друге, переслідувало мету захисту саме національної безпеки, є підстави висновувати, що ухвалення Закону від 24 березня 2022 р. було здійснено в суворій відповідності з принципом міжнародно-правової необхідності та допустимості криміналізації.

Як відомо, криміналізація не може здійснюватися без урахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки. Саме цими положеннями продиктована необхідність дотримання в разі криміналізації і *принципу можливості здійснення процесуального переслідування*.

Правозастосовна практика виробила низку вимог, яких варто дотримуватися для досягнення зазначеної мети.

По-перше, за жодних обставин не повинно бути криміналізованим діяння, яке потребує доказування всіх суттєвих моментів суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

По-друге, криміналізувати можна лише ті діяння, які піддаються виявленню й реєстрації, а особи, які їх вчинили – встановленню. Інакше кажучи, кримінально-правовому регулюванню підлягає лише поведінка, що за своїм характером доступна зовнішньому контролю, а тим самим і піддається доведенню.

По-третє, криміналізувати потрібно лише ті діяння, розслідування й судовий розгляд яких може бути здійснено законними засобами [13, с. 201].

Екстраполюючи ці положення на проблематику нашого дослідження, маємо послідовно зазначити, що:

а) характер передбаченого ст. 114-2 КК діяння є таким, який не потребує особливих зусиль щодо доведення умислу на їхнє вчинення. Звичайно, суто теоретично можна уявити ситуацію, коли особа апелює до того, що здійснене нею поширення відповідної інформації було випадковим. Однак очевидно, що такі аргументи мають бути спростовані в порядку стандарту доказування «поза розумнім сумнівом»;

б) уже постфактум можна стверджувати, що на практиці не викликає жодних проблем ні виявлення, ні реєстрація значної частки випадків несанкціонованого поширення військово значущої інформації, на що красномовніше за інше вказують офіційні дані щодо значної кількості кримінальних проваджень, які були відкриті за ст. 114-2 КК, а також числа справ, розслідування яких завершилося врученням особам повідомлення про підозру та наступним їх направленням до суду;

в) на думку О. Будяченко, доказування факту вчинення аналізованих дій може бути ускладнене ідентифікацією особи, яка поширила відповідну інформацію у відкритих джерелах. Як приклад дослідниця вказує на те, що в мережі Facebook не завжди відбувається підтвердження автентичності особи на підставі офіційних документів; не сприяє цьому й можливість придбання в Україні стартового пакета оператора мобільного зв'язку без пред'явлення паспорта тощо [14, с. 155].

Однак, зважаючи на все ту ж статистику, можемо констатувати, що на сьогодні судові та правоохоронні органи мають всі можливості для розслідування й розгляду відповідних справ за допомогою суто законних засобів. Зокрема, вивчивши матеріали тих проваджень, які не закінчувались укладенням угоди про визнання винуватості, можемо зазначити, що під час доведення вини правозастосовчі органи спираються на:

– протоколи за результатами проведення негласних слідчих дій. Наприклад, ідеться про зняття інформації з електронних інформаційних систем, за допомогою яких вста-

новлюється й фіксується факт використання особою мобільного телефона, зокрема і з номером, який зареєстрований у відповідному месенджері;

– протоколи про результати візуального спостереження за особою, якими підтверджується той чи інший факт;

– протоколи оглядів, за допомогою яких фіксуються відповідні діалоги винних і розміщення на гаджетах тих чи інших фото або відео;

– протоколи та відеофіксації обшуків, під час яких нерідко вилучається відповідна комп'ютерна техніка, телефони тощо.

До речі, саме всі зазначені вище протоколи дають можливість багато в чому вирішити позначену О. Будяченко проблему ідентифікації особи, яка поширила відповідну інформацію:

– висновки експертів, які, наприклад, засвідчують наявність на гаджеті відповідного програмного забезпечення, необхідного для поширення інформації;

– запити та відповіді на запити тощо [15; 16; 17].

Усі зазначені положення переконали нас у тому, що під час криміналізації передбачених ст. 114-2 КК діянь жодну із зазначених вимог не було порушено, а отже, загалом було враховано принцип можливості здійснення процесуального переслідування. Що ж до зробленого застереження «загалом», то його ми вимушені були зробити передусім через складність доведення такої кваліфікуючої ознаки досліджуваних складів, як «спричинення тяжких наслідків» (ч. 3), а точніше, того, що ці наслідки настали саме через несанкціоноване поширення відповідної інформації, а не якісь інші причини (причиновий зв'язок). Утім, матеріали конкретних проваджень за ч. 3 ст. 114-2 КК (за ознакою настання тяжких наслідків) засвідчують, що завдяки стандарту доведення «поза розумнім сумнівом» правозастосовчі органи мають можливість частково розв'язувати й цю проблему [16].

Висновки. Отже, за результатами критичного осмислення рішення ВРУ про запровадження кримінальної відповідальності за таку поведінку, як несанкціоноване поширення військово значущої інформації, можна констатувати повну відповідність цього кроку розробленим у кримінально-правовій доктрині загальноправовим системним принципам криміналізації діянь.

Водночас вважаємо, що за результатами спеціальних досліджень має бути вирішено питання про виправданість виділення в межах ст. 114-2 КК двох окремих частин, присвячених регламентації відповідальності за несанкціоноване поширення специфічних різновидів військово значущої інформації, а також оптимальність конструювання розглядуваних кримінально-правових норм. Саме проведення досліджень подібного ґатунку і варто визнати одним із перспективних напрямів подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Використані джерела:

1. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326–330.

2. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 242 с.

3. Пономаренко Ю. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації: питання кримінально-правової кваліфікації та застосування кримінально-правових засобів. *Право України*. 2022. № 11. С. 100–117.

4. Бурда П. О. Про соціальну обумовленість криміналізації несанкціонованого поширення військово значущої інформації. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 2. С. 151–162.

5. Мерник А. М., Стоян Є. О., Артеменко К. С. Обмеження прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 49–52.

6. Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південно-український правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 32–36.

7. Самчинська О. А. Ст. 114-2 Кримінального кодексу України – необхідність чи порушення права на свободу слова. *Правові засоби протидії злочинам проти основ національної безпеки в умовах військової агресії* : матеріали круглого столу (м. Київ, 26 травня 2022 р.). Упоряд. : Бевз С. І., Бирса Н. О., Серебрякова Ю. О., Новошицька В. І. Київ : КІП ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 92–95.

8. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

9. Киричко В. М. Обмеження конституційних прав на інформацію під час воєнного стану шляхом внесення змін до кримінального кодексу України. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Харків, 12 травня 2022 р. / [редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.) та ін.] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Громад. організація «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків : Право, 2022. С. 142–147.

10. Євтеєва Д. П., Лапкін А. В. До проблеми предмета кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 114-2 КК України. *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 11 травня 2023 р. / [редкол. : Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко та ін.]. Харків : Право, 2023. С. 216–219.

11. Хавронюк М. Порушення принципу законності і рівності перед законом у змінах до Кримінального кодексу під час війни. Аналіз помилок у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pered-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/>.

12. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 446 с.

13. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.

14. Будяченко О. М. Щодо напрямів вдосконалення правового забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про засоби відсічі збройної агресії російської федерації. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 травня 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 153–157.

15. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 6 березня 2023 р. у справі № 487/2555/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109361225>.

16. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 20 липня 2023 р. у справі № 202/7631/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112313268>.

17. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 20 лютого 2023 р. у справі № 759/13037/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109105854>.

References:

1. Movchan, R.O. (2022). Analiz kryminalno-pravovoi novely pro nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy). *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 326–330 [in Ukrainian].

2. Movchan, R.O. (2022). “Voieni” novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problem: monohrafiia. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

3. Ponomarenko, Yu. (2022). Nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii ta zastosuvannia kryminalno-pravovykh zasobiv. *Pravo Ukrainy – The law of Ukraine*, 11, 100–117 [in Ukrainian].

4. Burda, P.O. (2023). Pro sotsialnu obumovlenist kryminalizatsii nesanktsionovanoho poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii. *Pravnychi chasopys Donetskooho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa – Legal journal of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 2, 151–162 [in Ukrainian].

5. Mernyk, A.M., Stoian, Ye.O., Artemenko, K.S. (2022). Obmezhenia prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod v umovakh voiennoho stanu v Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 11, 49–52 [in Ukrainian].
6. Kuznichenko, S.O. (2022). Kontsept obmezhenia prav liudyny v umovakh voiennoho stanu. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian legal journal*, 1–2, 32–36 [in Ukrainian].
7. Samchyńska, O.A. (2022). St. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy – neobkhdnist chy porushennia prava na svobodu slova. *Pravovi zasoby protydii zlochynam proty osnov natsionalnoi bezpeky v umovakh viiskovoi ahresii: materialy kruhloho stolu (m. Kyiv, 26 travnia 2022 r.) – Legal means of combating crimes against the foundations of national security in conditions of military aggression: materials of the round table (Kyiv, May 26, 2022)*, 92–95. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].
8. Yemelianov, V.P. (2018). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. Osnovni pytannia vchennia pro zlochyn: nauk.-prakt. posib. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Kyrychko, V.M. (2022). Obmezhenia konstytutsiinykh prav na informatsiiu pid chas voiennoho stanu shliakhom vnesennia zmin do kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky: materialy VI Mizhnar. nauk. prakt. konferentsii, m. Kharkiv, 12 travnia 2022 r. – Criminal law protection of information security: materials VI International of science practice conference, Kharkiv, May 12, 2022*, 142–147 Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Yevtieieva, D.P., Lapkin, A.V. (2023). Do problemy predmeta kryminalnoho pravoporushennia za ch. 2 st. 114-2 KK Ukrainy. *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: suchasni zahrozy ta kryminalno-pravove rehuliuвання: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 11 travnia 2023 r. – National security of Ukraine in the conditions of informatization and globalization of social processes: modern threats and criminal law regulation: materials of VII International. science and practice conference. Kharkiv, May 11, 2023*, 216–219. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Khavroniuk, M. (2022). Porushennia pryntsypu zakonnosti i rivnosti pred zakonom u zminakh do Kryminalnoho kodeksu pid chas viiny. Analiz pomylok u zakonakh voiennoho chasu shchodo zmin Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pred-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-viiny/> [in Ukrainian].
12. Pashchenko, O.O. (2018). Sotsialna obumovlenist zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist: monohrafiia. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
13. Balobanova, D.O. (2020). Dynamika kryminalnoho prava: doktrynalni polozhennia: monohrafiia. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
14. Budiachenko, O.M. (2022). Shchodo napriamiv vdoskonalennia pravovoho zabezpechennia protydii nesanktsionovanomu poshyrenniu informatsii pro zasoby vidsichi zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii. *Kryminalno-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini : materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 5 travnia 2022 r. – Criminal and legal responses to challenges of martial law in Ukraine: materials of the International of science conference, Kharkiv, May 5, 2022*, 153–157. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Vyrok Zavodskoho raionnoho sudu m. Mykolaieva vid 6 bereznia 2023 r. u spravi № 487/2555/22 (2023). N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109361225> [in Ukrainian].
16. Vyrok Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 20 lypnia 2023 r. u spravi № 202/7631/23 (2023). N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112313268> [in Ukrainian].
17. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20 liutoho 2023 r. u spravi № 759/13037/22 (2023). N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109105854> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.07.2024

Movchan R., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, International and Criminal Law of Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

Burda P., Postgraduate of the Department of Constitutional, International and Criminal Law of Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

THEORETICAL BASICS OF LIMITATION OF HUMAN RIGHTS TO INFORMATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: SYSTEMATIC AND LEGAL ASPECT

The article provides a critical analysis of the decision of the Verkhovna Rada of Ukraine on the introduction of criminal liability for the unauthorized dissemination of military information, as a result of which a scientifically based answer to the question of the consistency of this step with the general legal system principles of criminalization developed in the criminal law doctrine was obtained.

It has been proven that although the criminalization of the analyzed act led to the restriction of the constitutional right to free dissemination of information (Article 34 of the Constitution of Ukraine), such a step was absolutely justified not only from a social point of view, but also has specific legal, including constitutional, legal basis. Among other things, this conclusion is justified by calling on, firstly, Part 3 of Art. 34 of the Constitution of Ukraine, which indicates that the right to free dissemination of information may be limited by law in the interests of national security, secondly, Art. 64 of the Basic Law, which allows restrictions (with an indication of the period of validity of these restrictions) of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in conditions of war or a state of emergency, as well as an exhaustive list of rights and freedoms that cannot be limited, the list of which does not include the right to free dissemination of information.

It is substantiated that the addition of the Criminal Code of Ukraine with a new Article 114-2 does not contradict the norms of any of the other branches of domestic legislation.

Taking into account that provided by Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, the restriction of human rights, firstly, is allowed by national legislation, and secondly, pursued the goal of protecting national security, it is concluded that the adoption of the decision analyzed in the article was made in strict accordance with the principle of international legal necessity and admissibility of criminalization.

At the end of the article, promising directions for further scientific research in the relevant field are defined.

Keywords: general theoretical principles, information, militarily significant information, human rights, unauthorized distribution, restriction of human rights, criminal responsibility, criminalization, aggression, war, martial law.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.117-124
УДК 343.137.9

Навроцька В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)

e-mail: superviranavr@gmail.com.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ПОТЕНЦІЙНА ШКОДА, ЯКА ПІДЛЯГАЄ ДОКАЗУВАННЮ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ¹

У статті констатовано, що одне з дискусійних питань проваджень щодо застосування примусових заходів медичного характеру стосується змісту потенційної шкоди, яку здатна заподіяти особа, щодо якої вирішується питання про застосування вказаних заходів. Обґрунтовано неможливість застосування примусових заходів медичного характеру стосовно особи із психічним розладом / психічним захворюванням, здатної заподіяти хай навіть істотну шкоду, зокрема й непоправну, проте діянням, щодо вчинення якого відсутня заборона в Кримінальному кодексі України. Доведено, що за наявності загрози заподіяння нею в майбутньому нехай і значної шкоди, але дією чи бездіяльністю, які не є суспільно небезпечним, зокрема й такими, що не тягнуть за собою застосування будь-якого з видів юридичної відповідальності, уповноважені на те особи вправі (а деякі навіть зобов'язані) ставити питання про примусове надання психіатричної допомоги, проте в порядку цивільного судочинства. Звернуто увагу на недбалість законодавчого підходу до формулювання про характер діяння, що ним здатен заподіяти шкоду хворий, стосовно якого вирішується питання щодо примусового надання психіатричної допомоги. Указано, що відповідна шкода може бути завдана не лише дією, але й бездіяльністю. З огляду на це запропоновано низку змін і доповнень як до чинного законодавства (а саме до назви ст. 505 та п. 5 ч. 1 ст. 505 Кримінального процесуального кодексу України, ч. 1 ст. 94 Кримінального кодексу України та ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»), так і до п. «б» ч. 2 ст. 3.6.3 проекту нового Кримінального кодексу України.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, суспільна небезпечність, істотна шкода.

Постановка проблеми. Особливий характер проваджень щодо застосування примусових заходів медичного характеру визначає особливості предмету доказування в цих провадженнях. Це аж ніяк не означає, що тут немає нічого спільного із загальним предметом доказування. Навпаки, вони багато в чому збігаються. У разі застосування до душевнохворого примусових заходів медичного характеру органам, що ведуть кримінальний процес, слід усебічно перевірити докази, що підтверджують вчинення такою особою кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння та дати правильну юридичну оцінку скоєному. Органи досудового розслідування та суд під час розслідування справ такої категорії мають бути переконані в доведеності вчиненого суспільно небезпечного діяння, з приводу якого було розпочате кримінальне провадження. Потрібно точно встановити, під ознаки якого забороненого КК України діяння підпадають дії / бездіяльність такої особи. Також слід дослідити обставини, пов'язані з місцем, часом і способом вчинення суспільно небезпечного діяння, що можуть виступати як обов'язкові чи кваліфіковані ознаки складу, передбаченого диспозицією відповідної статті Кримінального кодексу України (далі –

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди й думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність.

КК України). Водночас є і особливий предмет доказування у таких провадженнях. На жаль, доводиться констатувати, що одна з обставин, яка має бути встановлена у вказаних провадженнях і згадана у п. 5 ст. 505 КПК України, сформульована нечітко, розмито, так, що це може викликати «різночитання» й суперечки, а отже, і проблеми під час правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На перший погляд, питання про обставини, що підлягають доказуванню у провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, начебто вже повністю досліджені. Окремим аспектам відповідних проблем було присвячено публікації А. Я. Берша, І. В. Жук, О. В. Клименко, М. М. Книги, В. П. Кушпіт, Т. О. Павлової, А. А. Павловської, М. І. Хавронюка, Л. С. Шаренко, С. С. Шума, А. М. Яценка та багатьох інших дослідників. Попри це, там є немало доволі дискусійних моментів. Одні з них стосуються, зокрема, характеру шкоди, яку психічно хворий, щодо якого вирішується питання про застосування вказаних заходів (а також хворий, стосовно якого вирішується питання про примусове надання психіатричної допомоги в порядку цивільного судочинства), імовірно, може заподіяти в майбутньому. Причому ці суперечності та явні неузгодженості трапляються як у текстах КК України та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), Закону України «Про психіатричну допомогу», так і в проекті нового вітчизняного КК України. Таку ситуацію, звісно, не можна визнати прийнятною.

Формулювання цілей. Тому метою статті є аналіз відповідних положень щодо того, заподіяння якої шкоди згодом (уже після вчинення суспільно небезпечного діяння, що зумовило початок кримінального провадження) особою із психічним розладом / психічним захворюванням, є підставою застосування примусових заходів медичного характеру та розроблення на його основі рекомендацій щодо вдосконалення чинних нормативно-правових актів і вказаного проекту КК України.

Виклад основного матеріалу. У ст. 505 КПК України з-поміж обставини, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, згадано «*небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб* (тут та далі курсив авт. – В.Н.), а також можливість спричинення *іншої істотної шкоди такою особою*» (п. 6 ч. 1 ст. 505 КПК України).

Щодо коректності такого положення є кілька зауважень.

1. Передовсім, якщо буквально тлумачити назву ст. 505 КПК України «Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру», можна зробити висновок, що, начебто перелічені в п. 1–7 ч. 1 ст. 505 КПК України обставини, мають бути встановлені тільки на одній стадії процесу – під час досудового розслідування, а з'ясовувати та доводити їх на стадії судового розгляду уже ніби й не потрібно. Це ж, звісно, не так. А тому варто:

а) викласти назву ст. 505 КПК України таким чином:

«Обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру»,

б) викласти положення ч. 1 ст. 505 КПК України в такій редакції:

«У кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються....» (далі – текст положень п. 1–2 та 6–7 ч. 1 ст. 505 цього Кодексу слід залишити без змін):

в) п. 3 ч. 1 ст. 505 КПК України сформулювати так:

«наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння чи кримінального правопорушення або на час кримінального провадження»,

2) формулювання, вжите в п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК: «*небезпечність особи... для самої себе та (! – В.Н.) інших осіб... можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою*» видається вкрай неконкретним. У будь-якому випадку воно все ж таки є кращим, аніж формулювання ч. 1 ст. 94 КК України, де сказано, що суд вправі застосувати примусові заходи медичного характеру з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого «*для себе або (! – В.Н.) інших осіб*».

У п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК України, як, зрештою, і у ч. 1 ст. 94 КК України, йдеться про «*осіб*» без жодної конкретизації. Із цього можна зробити висновок, що маються на увазі «*особи*» обох видів: як фізичні, так і юридичні. Проте, з огляду на буквально-тлумачення положень ч. 1 ст. 94 КК України, впливає, що там законодавець (на відміну від підходу, відображеного в п. 5 ч. 1 ст. 505 вітчизняного КПК), унеможливило заподіяння такою особою шкоди іншим суспільним благам. Чи, якщо точніше сказати, не вважає за потрібне враховувати заподіяння шкоди цим іншим благам як обставину під час прийняття рішення про застосування примусових заходів медичного характеру, адже об'єктами кримінально-правової охорони, крім прав і свобод людини, а також інтересів юридичної особи (як це фактично декларує законодавець у ч. 1 ст. 94 КК України) [1], на які може посягати психічно хворий, є, зокрема, і державна власність, громадська безпека, громадський порядок і моральність, національна безпека, службова діяльність, довкілля, конституційний устрій України, інтереси правосуддя, мир та безпека людства тощо. Це ж не повністю узгоджується із завданнями Кримінального кодексу (ч. 1 ст. 1 КК України) [1], де йдеться про захист не тільки особи, а й суспільства та держави.

Звертає увагу і правотворчий різнобій (проявляється це у використанні різних сполучників: єднального «*та*» у п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК [1] України й протиставного «*або*» у ч. 1 ст. 94 КК України [2]) у підходах до осіб, яким психічно хворий може бути небезпечний: а) одночасно й собі, й іншим (у КПК України), б) чи тільки собі або ж тільки іншим (у КК України). Видається, що одночасне поєднання обох цих сполучників «*та/або*» у словосполученні «*небезпечність психічного хворого для себе та/або інших*» унеможливило б деякі можливі претензії окремих формалістів – і «кабінетних» учених, і правозастосувачів.

Крім того, не зрозуміло, яка ж то така «*істотна шкода*» може бути спричинена особою, щоб це стало підставою для застосування щодо неї примусових заходів медичного характеру? Нерідко використання законодавцем оцінних понять є абсолютно виправданим кроком і цілком логічним прийомом законодавчої техніки, без якого обійтися ніяк не можна [3, с. 74]. Але, як видається, не в цьому випадку, бо особа із психічним розладом / психічним захворюванням може заподіяти істотну шкоду не тільки діянням, щодо заборони вчинення якого є вказівка в КК України, але й, до прикладу, діянням, що є адміністративним, дисциплінарним правопорушенням, цивільно-правовим деліктом, порушенням трудового законодавства. До того ж така особа може завдати собі ж суттєві матеріальні збитки, значну, а іноді й непоправну, шкоду власному здоров'ю чи навіть життю (наприклад, вчинити самогубство). І це цілком може бути оцінено як «*істотна шкода*», водночас відповідні діяння не є тими, щодо вчинення якими міститься заборона в КК України. Існує лише два кримінальні правопорушення (чи інших суспільно-небезпечних діяння), вчинення яких повинно тягти за собою кримінальну відповідальність (чи застосування інших заходів кримінально-правового впливу) у разі завдання особою шкоди самій же собі. Це: 1) ухилення від військової служби шляхом самокалічення (ч. 1 ст. 409 КК України); 2) розголошення відомостей щодо особи, взятої під захист, особою, взятою під захист, якщо такі дії спричинили шкоду її здоров'ю (ч. 1 ст. 381 КК України). От лише тоді заподі-

яння шкоди самому собі є суспільно небезпечним. І тільки в такому разі загроза заподіяння цієї шкоди особою, стосовно якої вирішується питання щодо вжиття примусових заходів медичного характеру, може бути підставою для їх застосування.

Беззаперечним є те, що заходи кримінально-правового впливу (а примусові заходи медичного характеру є, безсумнівно, одними з них) можуть бути застосовані лише для вирішення кримінально-правових за своєю суттю суспільних відносин. Предмет правового регулювання ніхто не відміняв. Кримінальне право не може та не повинно регулювати: а) відносини іншої галузевої належності – цивільно-правові, конституційні, трудові, адміністративні, господарські тощо (бо це є призначенням інших галузей права), б) відносини, для улагодження яких придумано інші соціальні «запобіжники» та регулятори – релігія, мораль, норми корпоративної етики тощо. А отже, і в кримінальному процесуальному праві не може йтися про процедуру застосування якихось інших норм матеріального права, крім кримінального.

Примусові заходи медичного характеру слід застосовувати *не до будь-яких* осіб із психічним розладом / психічним захворюванням, котрі вчинили кримінальне правопорушення чи інше суспільно небезпечне діяння та які потенційно здатні завдати будь-яку істотну шкоду, а лише до тих із них, хто є *суспільно-небезпечним*, до тих, хто спроможний вчинити не будь-яке, а саме заборонене КК України діяння. Така позиція (що вказані заходи мають вживатися щодо психічно хворих, котрі вчинили суспільно-небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, з метою запобігання вчиненню ними саме суспільно-небезпечних діянь та, звісно, лікування цього хворого, охорони прав й законних інтересів його самого та інших осіб) у юридичній літературі є загальновизнаною [5, с. 873; 6, с. 93; 7, с. 276; 8; 9, с. 116–117; 10, с. 114]. У протилежному випадку (якщо існує ризик того, що особа із психічним розладом може вчинити якесь інше, крім забороненого КК України, протиправне діяння чи здатна заподіяти істотну шкоду шляхом вчинення діяння, що формально не заборонене правовими нормами) застосування примусових заходів медичного характеру з метою попередження (присікання, унеможливлення) таких діянь повинно бути виключене.

Це водночас аж ніяк не означає, що за наявності таких ризиків не повинно бути жодної правової реакції. У Законі України «Про психіатричну допомогу» [4], сказано, що за наявності подібних загроз заподіяння шкоди правоохоронюваним благам (коли особа «вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії (! – В.Н.), що становлять безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих» – ст. 14 вказаного Закону) слід залучати механізм цивільно-правового регулювання. Такій особі може бути примусово надано психіатричну допомогу, але не під час кримінального судочинства, а в порядку окремого провадження «цивільним» судом. Про це ж, по суті, йдеться і у вітчизняному Цивільному процесуальному кодексі (п. 9 ч. 2 ст. 293, ст. 339–342 ЦПК України) [11].

З огляду на вищезазначене, варто:

а) викласти положення п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК України (де йдеться про одну з обставин, що мають бути встановлені під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру) так:

«5) суспільна небезпечність особи»;

б) викласти ч. 1 ст. 94 КК України в такій редакції:

«1. Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, із урахування ступеня суспільної небезпечності психічно хворого, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру...» (далі – за текстом).

Крім того, слід звернути увагу на те, що висновок про небезпеку психічно хворого для себе та/або оточуючих, про можливість заподіяння ним шкоди іншим об'єктам

правової охорони можна робити не тільки в разі вчинення ним певних дій (чи декларування намірів щодо їх вчинення), але й у разі повної пасивності та бездіяльності хворого. З огляду на це у ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» одну з підстав для госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку варто сформулювати з урахуванням наведених міркувань.

Указаний недолік – відсутність конкретизації того, що підставою застосування в кримінальному судочинстві примусової психіатричної допомоги є потенційна можливість заподіяння шкоди діянням, забороненим у Кримінальному кодексі – міститься й у проекті нового КК України (термін «примусова психіатрична допомога» розробниками нового проекту КК України використовується на позначення того, що в чинних КК та КПК України іменується «примусовими заходами медичного характеру» – В.Н.). Зокрема, там сказано, що під час визначення особі виду примусової психіатричної допомоги (одночасно з іншими обставинами) суд має враховувати «вірогідність вчинення нею нового *протиправного діяння*» (п. «б» ч. 2 ст. 363 проекту) [12]. Указівка на те, що під час вибору виду таких заходів має прогнозуватися вчинення, по суті, будь-якого протиправного діяння, є надмірно широкою, бо, до, прикладу, особа може перейти дорогу в неналежному місці чи на заборонний сигнал світлофора (тобто вчинити адміністративний проступок) або ж, припустімо, не виконати умови договору перевезення, проїхавшись «зайцем» у громадському транспорті (вчинивши таким чином цивільно-правовий делікт). В обох наведених випадках вона вчиняє протиправне діяння. Але навряд чи це може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Їх застосування можливе, як уже було доведено, лише для попередження / унеможливлення кримінально-протиправних діянь. А тому положення п. «б» ч. 2 ст. 3.6.3 вказаного проекту КК України раджу викласти таким чином:

«Під час визначення виду примусових заходів психіатричного характеру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення чи інше суспільно небезпечне діяння, суд, окрім відомостей, зазначених у частині 2 статті 3.6.1 цього Кодексу, враховує її психічний стан та ймовірність вчинення нею нового кримінально-протиправного діяння».

Висновки. Вищенаведене дало підстави для таких тверджень:

1) перелічені в п. 1–7 ч. 1 ст. 505 КПК України обставини мають бути встановлені не тільки під час досудового розслідування, а й на стадії судового розгляду (тобто загалом під час кримінального провадження);

2) невинуватим є правотворчий різнобій у підходах до осіб, яким психічно хворий може заподіяти шкоду, що проявляється у використанні різнорідних сполучників: єднального («та») в п. 5 ч. 1 ст. 505 КПК України й протиставного («або») в ч. 1 ст. 94 КК України;

3) одночасне поєднання сполучників «та / або» як у КК України, так і в КПК України у словосполученні «небезпечність психічного хворого для себе та / або інших»: а) врахувало всі б можливі ситуації (коли такий хворий може бути небезпечним тільки для себе чи лише для інших осіб або ж одразу і для себе, і для інших) та б) призвело б до уникнення непотрібних дискусій щодо того, який закон (КК та КПК України) підлягає застосуванню за наявності таких розбіжностей;

4) заслуговує критики доцільність використання законодавцем оцінного поняття «істотна шкода» на позначення характеру потенційної шкоди, яку особа, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, ймовірно зможе заподіяти в майбутньому, як обставини, що підлягає доказуванню в провадженні аналізованої категорії;

5) особа із психічним розладом / психічним захворюванням може заподіяти істотну шкоду не тільки діянням, щодо заборони вчинення якого міститься вказівка

у КК України, але й діянням іншої галузевої належності. Крім того, така особа здатна завдати самій собі значні матеріальні збитки, суттєву, а іноді й непоправну шкоду власному здоров'ю чи навіть життю. Це теж може бути оцінено як «істотна шкода», водночас відповідні діяння загалом не є такими, щодо вчинення яких міститься заборона у КК України (за винятком діянь, передбачених ч. 1 ст. 409 та ч. 1 ст. 381 цього Кодексу). У кримінальному судочинстві за наявності таких загроз не повинно бути прийняте рішення про застосування примусових заходів медичного характеру, водночас у порядку цивільного судочинства, навпаки, може бути (а відповідними особами – повинно бути) поставлене питання про примусове надання особі психіатричної допомоги;

б) висновок про небезпечність (у тому числі й про суспільну небезпечність) особи із психічним розладом / психічним захворюванням можливий також і в разі її повної бездіяльності й пасивності. Це ж, зі свого боку, потребує коректування положення Закону України «Про психіатричну допомогу», у якому йдеться про підстави госпіталізації до психіатричного закладу в примусовому порядку.

Вказані вище зауваження й міркування дали підстави для пропозицій по внесенню відповідних змін і доповнень до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, Закону України «Про судову експертизу» та проєкту нового Кримінального кодексу України.

Перспективою подальших наукових досліджень є продовження аналізу інших проблемних питань, що виникають під час застосування примусових заходів медичного характеру, є дискусійними в юридичній літературі й такими, що неоднозначно вирішуються практиками.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.07.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.07.2024).
3. Навроцька В. В., Рибалко В. О. Проблеми, що виникають на практиці укладення угод у кримінальному судочинстві. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). С. 72-76.
4. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, Ю. В. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та попов. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та попов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
8. Попов С. ВС розповів про предмет доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/203778-vs-rozpoviv-pro-predmet-dokazuvannya-u-kriminalnomu-provadhennishodo-zastosuvannya-primusovikh-zakhodiv-medi-chnogo-kharakteru> (дата звернення: 26.07.2024).
9. Лукашкіна Т. В. Предмет доказування у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2 т. Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 315-319.
10. Навроцька В. В. Особливі порядки кримінального провадження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 169 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 26.07.2024).

12. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 02.07.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 26.07.2024).

References:

1. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341-III (2001). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13 kvitnya 2012 r. № 4651-VI (2012). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Navrotska, V.V., Rybalko, V.O. (2015). Problemy, shcho vynykayut na praktytsi ukladennya uhod u kryminalnomu sudochynstvi. *Mytna sprava – Customs business*, 3 (99), 72–76 [in Ukrainian].
4. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrayiny vid 22 lyutoho 2000 r. № 1489-III (2000). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny: Naukovo-praktychnyy komentar (2013). S.V. Kivalov, S.M. Mishchenko, Yu.V. Zakharchenko (Eds). Kharkiv: Odisey [in Ukrainian].
6. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu (2012). M.I. Melnyk, M.I. Khavronyuk. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
7. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny (2019). M.I. Melnyk, M.I. Khavronyuk. Kyiv: VD “Dakor” [in Ukrainian].
8. Popov, S. (N. d.) VS rozpoviv pro predmet dokazuvannya u kryminalnomu provadzhenni shchodo zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru. N. p. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/203778-vs-rozpoviv-pro-predmet-dokazuvannya-u-kryminalnomu-provadzhenni-schodo-zastosuvannya-pri-musovykh-zakhodiv-medychnoho-kharakteru> [in Ukrainian].
9. Lukashkina, T.V. (2018). Predmet dokazuvannya u provadzhenni shchodo zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru. *Pravovi ta instytutsiyni mekhanizmy zabezpechennya rozvytku Ukrayiny v umovakh yevropeyskoyi intehtratsiyi: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (m. Odesa, 18 travnia 2018 r.) U 2 t. T. 2. – Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of Ukraine in the conditions of European integration: materials of the International scientific and practical conference (Odesa, May 18, 2018), Vol. 1–2; Vol. 2), 315–319. Odesa: Vydavnychiy dim “Helvetyka” [in Ukrainian].*
10. Navrotska, V.V. (2021). Osoblyvi poryadky kryminalnoho provadzhennya. Lviv: Lvivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
11. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 18 bereznya 2004 r. № 1618-IV (2004). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
12. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 02.07.2024) (2024). N. p. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2024

Navrotska V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal-Law Disciplines Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

POTENTIAL DAMAGE SUBJECT TO PROOF IN PROCEEDINGS REGARDING THE APPLICATION OF FORCED MEASURES OF A MEDICAL NATURE

It was established that one of the debatable issues of the proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature concerns the nature of the potential harm that the person, in relation to whom the issue of application of the specified measures is being decided, is capable of causing. The impossibility of applying coercive measures of a medical nature to a person with a mental disorder/mental illness, who is capable of causing significant (in particular, irreparable) harm, but with an act that is not prohibited by the Criminal Code of Ukraine, is substantiated. It has been proven that in the presence of a threat of causing it in the future, even significant damage, but by action or inaction that is not socially dangerous (in particular, such that does not entail the application of any type of legal responsibility), the authorized persons have the right (and some are even obliged) to raise the issue

of compulsory provision of psychiatric care, however, in the manner of civil proceedings. Attention is drawn to the carelessness of the legislative approach to the formulation of the nature of the act, which is capable of harming the patient, in relation to which the issue of compulsory provision of psychiatric care is being decided. It is indicated that the relevant damage can be caused not only by action, but also by inaction. In view of this, a number of changes and additions to the current legislation are proposed (namely, to the title of Article 505 and Clause 5 of Part 1 of Article 505 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, to Part 1 of Article 94 of the Criminal Code of Ukraine and Article 14 of the Law of Ukraine "On psychiatric care"), as well as to p.b. part 2 of article 3.6.3 of the draft of the new Criminal Code of Ukraine.

Keywords: coercive measures of a medical nature, compulsory provision of psychiatric care, public danger, significant harm.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.125-133
УДК 343.58

Пірго О. Ф., аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: helenapirgo88@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1858-1046>

МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ТВАРИН ВІД ЖОРСТКОГО ПОВОДЖЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Війна внесла жахливі зміни – тварини стали мовчазними жертвами збройного конфлікту. Факти цинічного знущання та фізичного насильства мають негативний вплив на психіку людей, особливо дітей і підлітків, формуючи певні аспекти їхньої моральної поведінки. Такі дії також розглядаються як загроза морально-правовим основам суспільства. Тому держава зобов'язана захищати представників тваринного світу та забезпечувати гуманне й цивілізоване ставлення до них з урахуванням міжнародних правових стандартів.

У статті аналізується проблема жорстокого ставлення до тварин під час збройного конфлікту. Підкреслюється, що тваринний світ є важливим елементом навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення, об'єктом наукових досліджень, а також важливою основою для отримання промислової та лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. Наголошено, що діяльність, що має на меті всебічний захист тварин, є не лише важливим аспектом сучасного гуманістичного руху та цивілізаційного прогресу України, а й відображенням самої ідентичності та гідності українського народу. Збереження нашої ідентичності через свободу, гідність і культурну автентичність постає справжнім викликом у світлі російської агресії. Встановлено, що основним завданням у період військових дій є зменшення страждань людей, тоді як інтереси навколишнього середовища відходять на другий план. Проте збройні конфлікти суттєво впливають на природні ресурси, включно з тваринами, адже воюючі сторони не враховують негативні наслідки своїх дій для тваринного світу.

Обов'язок держави полягає в захисті представників тваринного світу, забезпеченні гуманного, цивілізованого ставлення до них. Цій меті значною мірою відповідають встановлені міжнародні стандарти, встановлені Всесвітньою декларацією прав тварин (1978 р.), Європейською конвенцією про захист тварин під час міжнародного перевезення (1968 р.), Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 р.), Конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 р.) та вітчизняним кримінальним законодавством, зокрема ст. 299 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами.

Ключові слова: жорстоке поводження, тварини, знущання, війна, навколишнє природне середовище, військові дії, екологічна безпека.

Постановка проблеми. Перед початком збройного конфлікту багато тварин жили в умовах, далекі від ідеальних. Це було помітно й раніше: пункти перетримки переповнені, притулки потребують підтримки, а волонтери за власні кошти або завдяки добрим донатам небайдужих українців купують ветеринарні препарати, корм, воду й інші необхідні речі для тварин. Однак воєнні дії внесли жахливі зміни – тварини стали мовчазними жертвами обставин більше, ніж будь-коли, зокрема: страх, голод, безвідповідальність господарів, знущання, неможливість переїзду, антисанітарія, значний негативний вплив на нервову систему, розгубленість та відсутність нормальних умов для життя або навіть виживання – усе це ускладнило або зробило неможливим їхнє існування.

Сторони, залучені до конфлікту, зазвичай не беруть до уваги негативні наслідки своїх дій для навколишнього середовища, екосистем і тварин до, під час і після війни. Іноді вони навіть використовують хаос війни для незаконного вилову охоронюваних видів та участі в торгівлі дорогими продуктами тваринного походження. Браконьєрство та торгівля людьми, які щорічно приносять мільярди доларів, дають можливість озброєним групам зміцнювати свою владу над спірними територіями. Суспільна небезпека жорстокого поводження з тваринами полягає не лише в завданні шкоди самим тваринам, але й у тому, що така жорстокість може стати підґрунтям для інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людей.

Факти цинічного знущання та фізичного насильства мають негативний вплив на психіку людей, особливо дітей і підлітків, формуючи певні аспекти їхньої моральної поведінки. Такі дії також розглядаються як загроза морально-правовим основам суспільства. Держава зобов'язана захищати представників тваринного світу та забезпечувати гуманне й цивілізоване ставлення до них. Сьогодні існує серйозна проблема, пов'язана із залишенням домашніх тварин без їжі та води, що може призвести до їх загибелі. Таке ставлення до тварин є проявом жорстокості, якщо воно не викликане крайньою необхідністю для збереження життя та здоров'я людей і якщо не було можливості врятувати тварин під час евакуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та практичні питання запобігання злочинам проти громадського порядку й моральності під час війни, включно з тими, що стосуються жорстокого поводження з тваринами, досліджували багато українських і закордонних науковців у сферах кримінального, міжнародного права та криминології, зокрема: В. І. Борисов, Б. М. Головкін, І. А. Головко, А. О. Данилевський, Н. І. Зубченко, Д. О. Калмиков, С. Г. Кулик, Є. С. Назимко, Ю. В. Орлов, Т. А. Орлова, Я. В. Охота, І. А. Строк, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, О. О. Шуміло й інші.

Формулювання цілей. Метою статті є компаративістський аналіз міжнародної та вітчизняної практики правового забезпечення жорстокого поводження з тваринами під час війни.

Виклад основного матеріалу. З набуттям нових прав тваринами питання їх охорони та захисту від жорстокого поводження стає все більш актуальним. Суспільство починає сприймати тварин не лише як власність, а і як членів родини, розумних істот, які мають глибокі емоційні зв'язки з людьми та залежать від них. У зв'язку із цим законодавство постійно змінюється та вдосконалюється з метою забезпечення захисту тварин і запобігання жорсткому поводженню з ними. Зокрема, у преамбулі до Всесвітньої декларації прав тварин від 15 жовтня 1978 року звертається увага світового співтовариства на те, що життя – єдине, адже всі живі істоти мають спільне походження й набули відмінностей лише під час еволюції виду; що всі живі істоти мають природні права, нехтування якими завдає істотної шкоди природі й призводить до вчинення злочинів проти тварин; що співіснування видів передбачає визнання людським видом права іншої тварини на життя, а також наголошується, що повага тварин людиною є невід'ємною від поваги людини людиною [12].

Втрати біорізноманіття відбуваються зі швидкими темпами через війни, що часто призводить до катастрофічних наслідків для харчового ланцюга й екологічної рівноваги. Іноді, зазначає О. О. Шуміло, зникають цілі види, що створює ризики для екологічної безпеки. Сторони, які беруть участь у конфлікті, зазвичай не враховують негативні наслідки своїх дій для навколишнього середовища, екосистем і тварин до, під час і після війни. Іноді вони навіть використовують хаос війни для вилову охоронюваних видів та участі в торгівлі дорогими продуктами тваринного походження. Бра-

кон'єрство та торгівля людьми, які приносять мільярди доларів щороку, дають можливість озброєним групам зміцнювати свою владу над спірними територіями. Війна в Україні не є винятком: у жовтні 2022 року, під час активних бойових дій, доводиться рятувати своїх улюбленців [1, с. 104–105].

Так, у ст. 1 *Всесвітньої декларації прав тварин* від 15 жовтня 1978 року звертається увага представників усього людства на те, що всі тварини мають рівні права існувати в межах умов біологічної рівноваги [12]. Якщо ж говорити загалом про цей міжнародний документ, то положення Всесвітньої декларації прав тварин від 15 жовтня 1978 року є так би мовити «Всесвітньою Конституцією тварин», у якій закладено основні положення (принципи) у сфері взаємовідносин людини з іншими представниками тваринного світу. Звичайно, далеко не всі декларативні положення такого документа втілюються в життя як на міжнародному, так і національному рівнях, адже цей документ, наскільки нам відомо, не ратифікований жодною країною світу. Утім, незважаючи на це, значення положень Всесвітньої декларації прав тварин від 15 жовтня 1978 року переоцінити важко, адже віднині і назавжди створено загальносвітові орієнтири, на які має спиратися людство під час прийняття чергових міжнародних і національних нормативно-правових актів у сфері захисту тварин.

У цьому контексті варто звернути увагу на *Європейську конвенцію про захист тварин під час міжнародного перевезення* від 13 грудня 1968 року, що визначає основні вимоги до міжнародного перевезення хребетних тварин. У ній, зокрема, акцентується увага на тому, що тварин треба перевозити у спосіб, що забезпечує їхній добробут, включно з їхнім здоров'ям. При цьому зазначається, що наскільки можливо, тварин слід перевозити до місця призначення без затримки, а тому в контрольних пунктах має надаватися пріоритет саме партіям тварин. Тварин можна затримувати лише в тих випадках, коли це конче необхідно для їхнього добробуту або для профілактики захворювань. У разі затримання тварин уживають належних заходів для забезпечення догляду за ними і, якщо є потреба, їх розвантаження та розміщення.

Наступним вагомим міжнародним документом у сфері захисту тварин є *Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення* від 3 березня 1973 року. Україна приєдналася до цієї конвенції 14 травня 1999 року без жодних застережень, шляхом прийняття Закону України «Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення».

Україна також приєдналася й до *Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин* від 23 червня 1979 року шляхом прийняття 19 березня 1999 року Закону України «Про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин». Згідно із цим міжнародним документом держави, для яких ця конвенція набрала чинності (у тому числі й Україна), визнають важливість збереження мігруючих видів і погодження державами ареалу заходів, що вживаються для цих цілей там, де це можливо і необхідно, приділяючи особливу увагу мігруючим видам, статус збереження яких є несприятливим, а також вживаючи індивідуально або у співробітництві заходів, необхідних для збереження таких видів та середовищ їхнього існування. Ці держави визнають також необхідність вжиття заходів, щоб запобігти загрозі зникнення мігруючих видів.

До *Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі* від 19 вересня 1979 року Україна приєдналася 29 жовтня 1996 року з деякими застереженнями, шляхом прийняття Закону України «Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі». Загалом ця Конвенція має на меті охорону дикої флори та фауни та їхніх

природних середовищ існування, особливо тих видів і середовищ існування, охорона яких потребує співробітництва декількох держав, а також сприяння такому співробітництву. При цьому особлива увага приділяється видам, яким загрожує зникнення, та вразливим видам, включно з мігруючими видами, яким загрожує зникнення і які є вразливими.

Згідно із цією Конвенцією всі держави, для яких ця Конвенція набрала чинності (у тому числі й Україна), зобов'язані вживати необхідних заходів для підтримання популяції дикої флори та фауни на такому рівні або для приведення їх до такого рівня, який відповідає, зокрема, екологічним, науковим і культурним вимогам і враховує при цьому економічні та рекреаційні вимоги, а також потреби підвидів, різновидів чи форм, що перебувають під загрозою на місцевому рівні.

Поряд із цим такі надзвичайно важливі міжнародні документи, як *Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей* від 18 березня 1986 року, а також *Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин* від 10 березня 1976 року залишаються поки що не ратифікованими Україною, що не може не турбувати. Цілком очевидно, що правила поведінки із сільськогосподарськими тваринами та хребетними тваринами, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, мають бути чітко визначеними в Україні й відповідати положенням зазначених вище конвенцій. Сподіваємося, що ратифікація зазначених міжнародних документів не змусить себе довго чекати.

Варто наголосити, міжнародне гуманітарне право до нещодавнього часу здебільшого не забезпечувало належного захисту навколишнього середовища, збереження біорізноманіття та, зокрема, тварин в умовах збройних конфліктів. Однак на початку XXI ст. за відбулися суттєві зміни, що базуються на загальних принципах захисту під час збройних конфліктів. Важливі зрушення також спостерігаються в національному законодавстві, особливо в країнах, які страждають від війни. Наприклад, війна в Україні стала значним імпульсом для розвитку міжнародного екологічного законодавства в умовах воєн та інших конфліктів. Крім того, наша країна активно долучалася до роботи Комітету міжнародного права ООН під час розробки Принципів охорони навколишнього середовища в контексті збройних конфліктів. Злочини проти тварин під час війни можна класифікувати на три основні категорії: злочини щодо домашніх тварин, злочини проти сільськогосподарських тварин і злочини стосовно диких тварин, зокрема тих, які перебувають у неволі (наприклад, у зоопарках або притулках). Усі ці злочини становлять серйозну загрозу для суспільства й викликають негативні наслідки як під час конфлікту, так і після його завершення [2, с. 32–33].

Україна належить до тих країн, у Кримінальному кодексі яких відведено місце захисту тварин від жорсткого поводження – стаття 299 «Жорстоке поводження з тваринами» [10, с. 325–326]. Ця стаття застосовується до домашніх і свійських тварин і не розповсюджується на дії Міністерства оборони України (незважаючи на використання тварин для розмінування або пошуків небезпечних речовин, наприклад, хоча ця діяльність може завдавати тваринам страждань), оскільки спеціальний закон не поширюється на нього й інші органи правопорядку, отже, її важко застосувати й до країни-агресора [11, с. 127–128].

Як стверджує Н. І. Зубченко, прийняття міжнародних правових актів у галузі захисту тварин стало каталізатором для значних змін у законотворчому процесі України і 21 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про захист тварин від жорсткого поводження», що стало важливим кроком у соціально-правовій сфері країни, свідчачи про істотні зміни в менталітеті українського суспільства. Суспільна небезпека жорсткого поводження з тваринами полягає не лише в тому, що така жор-

стокість завдає шкоди тваринам, але й у тому, що вона може стати джерелом інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людей [3, с. 104–105]. Слідча та судова практика показує, що багато осіб, які вчинили тяжкі злочини проти життя та здоров'я, починали з жорстокого поводження з тваринами. Факти цинічного знущання та фізичного насильства негативно впливають на психіку людей, особливо дітей і підлітків, формуючи певні аспекти їх моральної поведінки, а також розглядаються як дії, що завдають шкоди морально-правовим основам суспільства. Держава має обов'язок захищати представників тваринного світу та забезпечувати гуманне й цивілізоване ставлення до них. Цій меті відповідає стаття 299 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами [4].

Відповідно до цього Закону тваринний світ є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення та виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. В інтересах нинішнього та майбутніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо охорони, науково обґрунтованого, невиснажливого використання й відтворення тваринного світу. Об'єктами тваринного світу є: дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби й інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі й інші) в усьому їх видовому та популяційному різноманітті й на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо) [5].

Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати й інше житло та споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні [6, с. 208–209].

Сьогодні існує серйозна проблема, пов'язана із залишенням домашніх тварин без їжі та води, що може призвести до їх загибелі. Таке ставлення до тварин є проявом жорстокості, якщо воно не викликане крайньою необхідністю для збереження життя та здоров'я людей і якщо не було можливості зберегти тварин під час евакуації. Важливо також усвідомлювати, що не будь-яке присипляння домашніх тварин як під час воєнного стану, так і в інших ситуаціях є прийнятним. Згідно зі статтею 13 Європейської конвенції про захист домашніх тварин, право на присипляння тварин має лише ветеринарний лікар або інша компетентна особа, за винятком надзвичайних ситуацій, коли потрібно терміново припинити страждання тварини, а допомога ветеринара не може бути надана швидко. Усі процедури присипляння повинні здійснюватися з мінімальними фізичними та психічними стражданнями. Метод присипляння, за винятком випадків надзвичайної ситуації, має забезпечити швидку втрату свідомості та смерть або починатися з глибокого загального знеболювання, що врешті-решт призведе до загибелі тварини [2, с. 38–39].

Також є проблема безпритульних тварин в Україні, вона існувала ще до початку повномасштабної війни, але, на жаль, часто залишалася непомітною. Притулки переповнені, а культура утримання домашніх тварин залишається на низькому рівні. Іноді трапляється, що новонароджених тварин їхні господарі або навіть «розплідники» просто викидають, наприклад, на смітники. В умовах війни тварини також страждають: вони залишаються без домівки, належного догляду, опиняються в небезпеці

й часто втрачають своїх господарів через обстріли. Більшість тварин, які отримують прихисток під час повномасштабного вторгнення, є домашніми, покинутими господарями під час евакуації. Щоб врятувати таких тварин, в Україні активно працюють зооохоронні організації.

Діяльність, спрямована на всебічний захист тварин, є не лише важливим аспектом сучасного гуманістичного руху та цивілізаційного розвитку України, а й відображає ідентичність та гідність українського народу. Збереження нашої ідентичності через свободу, гідність і культурну автентичність є справжнім викликом у контексті російської агресії. У цьому полягає глибина проблеми жорстокого поводження з тваринами, а також необхідність звернення до міжнародного досвіду захисту тварин, що підкреслює наші цивілізаційні цінності та мотивації, які повною мірою відображені в міжнародно-правовій базі. Управління цими принципами на рівні правового мислення визначає загальний напрям і соціальну значущість практичної правозастосовної діяльності [7, с. 374–375].

Слід зазначити, що постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» не містить інформації про порядок обрахунку збитків, завданих тваринному світу. Тварини згадуються лише в контексті збитків, завданих водним ресурсам [8]. Проте Методика визначення шкоди та збитків, завданих лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, розроблена відповідно до цієї постанови, містить порядок обрахунку шкоди, завданої, зокрема, шляхом знищення тварин, але лише тих, що належать до мисливських [9].

Наостанок зауважимо, що на міжнародному рівні екоцид визначається як «порушення заборони на навмисне завдання шкоди природному середовищу, що має значні, тривалі та серйозні наслідки». Це поняття закріплене в Конвенції ООН про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року та в I Додатковому протоколі до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв війни 1949 року, ухваленому в 1977 році. Право на покарання за цей злочин належить Міжнародному кримінальному суду (МКС), який з 2002 року розглядає чотири міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. У 2009 році звіт Програми ООН з навколишнього середовища започаткував процес розробки Принципів захисту навколишнього середовища в умовах збройних конфліктів (PERAC). Комісія міжнародного права ООН, працюючи над PERAC, враховувала методичні рекомендації з охорони довкілля під час військових конфліктів, розроблені Міжнародним комітетом Червоного Хреста. Крім того, вона спиралася на напрацювання Міжнародного союзу охорони природи (IUCN) «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройним конфліктом», який закликав: запобігати торгівлі дикими тваринами та забезпечувати охорону навколишнього середовища під час миротворчих операцій ООН, коли це доцільно; визнавати важливість захисту навколишнього середовища до, під час і після збройних конфліктів для збереження біорізноманіття та зміцнення миру і безпеки; проводити наукові дослідження для покращення розуміння впливу збройних конфліктів на навколишнє середовище та ширші соціально-екологічні системи. Принципи PERAC є значним прогресом для законодавчої основи та відображають зростаюче міжнародне занепокоєння щодо впливу війн на навколишнє середовище. Вони встановлюють мінімальні екологічні стандарти поведінки для військових і ряду недержавних суб'єктів.

Україна бере участь у численних міжнародних угодах і робочих органах ООН, зокрема тих, що займаються охороною навколишнього середовища та захистом тварин під час військових конфліктів. Згідно з Римським статутом, до воєнних злочинів

належить навмисний напад, оскільки він може призвести до випадкової загибелі або поранення цивільних осіб, завдати шкоди цивільним об'єктам або викликати масштабну, тривалу та серйозну шкоду навколишньому середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною військовою вигодою.

Висновки. Таким чином, варто констатувати, що чинне законодавство України в частині захисту прав тварин загалом цілком відповідає загальносвітовим тенденціям у сфері забезпечення дотримання прав тварин. Крім того, спостерігається тенденція до розширення, удосконалення та уніфікації цього законодавства. Забезпечення ж виконання приписів законодавства покладене й на кримінальне законодавство, яке встановлює відповідальність за низку суспільно шкідливих і суспільно небезпечних діянь у цій сфері (у тому числі й за жорстоке поводження з тваринами). Суспільна небезпека жорстокого поводження з тваринами полягає не лише в тому, що така жорстокість завдає шкоди тваринам, але й у тому, що вона може стати джерелом інших кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людей.

Ратифікація Україною міжнародних правових актів щодо захисту тварин стала каталізатором значних змін у вітчизняному законотворчому процесі, а тому прийнятий Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [5] у 2006 році став важливим кроком у соціально-правовій сфері країни й засвідчив істотні зміни в менталітеті українського суспільства. На міжнародно-правовому рівні інститут захисту тварин від жорстокого поводження представлений конвенційним корпусом. Хоча цей корпус зазвичай не використовується безпосередньо в роботі органів досудового слідства Національної поліції (за винятком тлумачення окремих ознак складу злочину, передбаченого статтею 299 Кримінального кодексу України), він все ж таки входить до системи джерел права України. Знання основних положень цього корпусу, навіть у загальних рисах, допоможе правозастосувачам і поліцейським сформулювати більш чітко та ґрунтовне уявлення про захист тварин від жорстокого поводження в умовах збройного конфлікту. Культура поводження з тваринами є відображенням людяності, тобто тієї сутності, яка дає нам надію на життя й полягає у здатності до співчуття та безумовної любові.

Діяльність, спрямована на всебічний захист тварин в умовах збройного конфлікту, є важливим елементом не лише сучасного гуманістичного руху та цивілізаційного розвитку України, а й відображення самої ідентичності та гідності українського народу. Збереження нашої ідентичності через свободу, гідність і культурну автентичність є справжнім викликом у контексті російської агресії. Саме в цьому полягає глибина проблеми жорстокого поводження з тваринами, а також необхідність звернення до міжнародного досвіду захисту тварин, що підкреслює наші цивілізаційні цінності та мотивації, які повною мірою відображені в міжнародно-правовій базі. Управління цими принципами на рівні правового мислення визначає загальний напрямок і соціальну значущість практичної правозастосовної діяльності. Тому в перспективі є розроблення кримінологічних заходів запобігання жорстокому поводженню з тваринами з урахуванням міжнародних стандартів та іноземного досвіду

Використані джерела:

1. Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 206 с.

2. Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-метод. реком. для підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М. С., Орлов Ю. В., Орлова Т. А., Строк І. А. та ін. Харків : Харківс. нац. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.

3. Зубченко Н. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження : монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.
6. Назимко Є. С. Актуальні питання запобігання органами внутрішніх справ жорстокому поводженню із тваринами. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 3. С. 207–213.
7. Охота Я. В. Визначення «жорстокого поводження». *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 372–376.
8. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.
9. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05.10.2022 № 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Борисов В. І., Тацій В. Я., Тютюгін В. І. та ін. Харків : Право, 2015. 680 с.
11. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 256 с.
12. Всесвітня декларація прав тварин : проголошена 15 жовтня 1978 р. URL: <https://savewild.org/udar/>.

References:

1. Shumilo, O.O. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Iak zakhystyty tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia: orhanizatsiini, kryminalni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty: nauk.-metod. rekom. dlia pidrozdiliv Natsionalnoi politzii Ukrainy / Tsutskiridze M.S., Orlov Yu.V., Orlova T.A., Strok I.A. ta in. (2022). Kharkiv: Kharkivs. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
3. Zubchenko, N.I. (2016). Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo derzhav u sferi zabezpechennia dobrobutu tvaryn ta yikh zakhystu vid zhorstokoho povodzhennia: monohrafiia. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III (2001). N. p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
5. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [On the protection of animals from cruelty]: Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2006 r. № 3447-IV (2006). N. p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> [in Ukrainian].
6. Nazymko, Ye.S. (2014). Aktualni pytannia zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav zhorstokomu povodzhenniu iz tvarynamy. *Problemy pravoznavstva ta pravoookhoronnoi diialnosti*, 3, 207–213 [in Ukrainian].
7. Okhota, Ya.V. (2013). Vyznachennia "zhorstokoho povodzhennia". *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 372–376 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 № 326 (2022). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zapodiianykh lisovomu fondu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 05.10.2022 № 414 (2022). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>.
10. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk / V.I. Borysov, V.Ya. Tatsii, V.I. Tiutiuhin ta in. (2015). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Holovko, I.A. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Vsesvitnia deklaratsiia prav tvaryn: proholoshena 15 zhovtnia 1978 r. (1978). N. p. URL: <https://savewild.org/udar/>.

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2024

Pirgo O., Postgraduate student at the Department of Criminal Law and Criminology, Faculty No. 1 Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

INTERNATIONAL AND DOMESTIC PRACTICES FOR THE PROTECTION OF ANIMALS FROM CRUELTY IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

The war brought terrible changes – animals became silent victims of the armed conflict. The facts of cynical bullying and physical violence have a negative impact on the psyche of people, especially children and teenagers, shaping certain aspects of their moral behavior. Such actions are also considered as a threat to the moral and legal foundations of society. Therefore, the state is obliged to protect representatives of the animal world and ensure humane and civilized treatment of them, taking into account international legal standards.

The article analyzes the problem of animal cruelty during an armed conflict. It is emphasized that the animal world is an important element of the natural environment, the national wealth of Ukraine, a source of spiritual and aesthetic enrichment, an object of scientific research, as well as an important basis for obtaining industrial and medicinal raw materials, food products and other material values. It was emphasized that the activity aimed at the comprehensive protection of animals is an important aspect not only of the modern humanist movement and civilizational progress of Ukraine, but also a reflection of the very identity and dignity of the Ukrainian people. Preserving our identity through freedom, dignity and cultural authenticity becomes a real challenge in the light of Russian aggression. It is established that the main task in the period of military operations is to reduce the suffering of people, while the interests of the environment recede into the background. However, armed conflicts significantly affect natural resources, including animals, because the warring parties do not take into account the negative consequences of their actions for the animal world.

The duty of the state is to protect representatives of the animal world, to ensure a humane, civilized attitude towards them. This goal is largely met by established international standards established by the Universal Declaration of Animal Rights (1978), the European Convention for the Protection of Animals during International Transport (1968), the Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (1979), the Convention on the Protection of wild flora and fauna and natural habitats in Europe (1979) and domestic criminal legislation, in particular Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for animal cruelty.

Keywords: cruelty, animals, abuse, war, natural environment, military operations, environmental security.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.134-146
УДК 342.95

Плетньов О. В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач спеціальної кафедри № 2 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)
e-mail: p07052008@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0033-3011>

Коваленко Є. В., кандидат юридичних наук, доцент, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)
e-mail: smith40167@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8630-8951>

МІГРАЦІЙНА СФЕРА ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Наукове дослідження присвячене особливостям правового регулювання міграційної політики в контексті елемента національної безпеки України з урахуванням міжнародного досвіду. Виокремлено наявні загрози національній безпеці саме міграційного походження та специфіку заходів з їх подолання, зокрема, в умовах воєнного стану.

Під час вивчення проблем і перспектив запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн у протидії загрозам міграційного походження для забезпечення національної безпеки варто диференціювати заходи з попередження нелегальної міграції, тероризму, криміналізації суспільства, торгівлі людьми, гуманітарної загрози, дестабілізації ринку праці, іноземної економічної інтервенції, соціальної напруги. До того ж підтримано відповідне організаційне, фінансово-економічне та нормативно-правове супроводження цих процесів.

Запропоновано запозичення з позитивного досвіду інших країн практики комплексного та системного проведення міграційної політики, координації всіх суб'єктів сектору безпеки й оборони з міграційними підрозділами, включення в коло регіональних і глобальних інтересів питань проведення міграційної політики. Особливу увагу з метою забезпечення національної безпеки з огляду на проведення міграційної політики приділено заходам: постійного аналізу міграційних ризиків і прогнозування виникнення нових загроз у цій сфері; впровадження жорстких та ефективних прикордонних заходів безпекового рівня; використання новітніх технічних засобів; співпраці з країнами походження мігрантів, зокрема, шляхом реалізації дієвого механізму реадмісії; надання допомоги країнам, які приймають шукачів притулку; створення дієвих засобів повернення осіб, які втратили підстави для подальшого перебування.

Вказано на нагальність вирішення питання створення нормативно-правових та економічних засад для налагодження співпраці з країнами ЄС для формування програм повернення українців на батьківщину.

Ключові слова: міграційна сфера, національна безпека, державна безпека, збройний конфлікт, міжнародний досвід, міграція, імміграція, біженець, внутрішньо переміщена особа.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про залучення інтегральних чинників до світоустрою, що пов'язано з поєднанням доцентрових та відцентрових явищ у формуванні соціальних процесів у світовій спільноті через зникнення кордонів, урізноманітнення каналів комунікації та логістики між різними етносами, націями, народами й іншими групами людей. Наведене супроводжується впровадженням правил правового, релігійного, економічного тощо походження, які сприяють формуванню цивілізованого й осучасненого простору для перетікання таких явищ. Завдяки цьому стираються межі соціального-політичного, економічного, юридичного тощо характеру; як наслідок, забезпечується реалізація основних прав і свобод людини,

задекларованих у міжнародних договорах. Викладене є одночасно змістом і формою такого соціально-правового явища, як міграція, коли люди з метою задоволення власних потреб від безпеки до духовності переміщуються в межах відповідних територій.

Таким чином, міграційні процеси мають тенденцію до глобалізації та можуть мати загрозливий характер у випадку дії певного чиннику одночасно на велику масу людей. Реалії українського сьогодення, на жаль, свідчать про виникнення та розвиток як такого чинника екзистенціального характеру у формі збройної агресії з боку РФ, що стало передумовою до виникнення одночасно потреби у значній кількості людей, і не тільки українців, щодо переміщення в більш безпечні регіони як у межах однієї країни, так і за кордон. Так, згідно зі статистичними даними, тільки у 2022 році від 3,6 до 5,4 млн українців перемістились у межах самої України, а близько 7 млн виїхали за кордони нашої держави [1]. Безумовно, наведене свідчить про вагомість створеної цими явищами проблем, які потребують вирішення передусім у правовій площині, у тому числі з метою захисту публічних та приватних інтересів, що охоплюються сутністю національної безпеки України. До того ж вартим вивчення та формування відповідної державної політики є досвід зарубіжних країн у цій сфері, особливо з огляду на істотні міграційні процеси в низці країн сучасності, у тому числі через збройні конфлікти.

Наведені міркування формують передумови для проведення дослідження міграційної сфери як елемента національної безпеки в умовах збройної агресії за наслідками вивчення міжнародного досвіду й українських реалій у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та структура національної безпеки як соціально-економічного та правового явища, а також особливості прояву міграційної сфери у структурі останнього, у тому числі через проєкцію відповідного міжнародного досвіду й українського буття, стало предметом дослідження низки вчених у галузі державного управління, економіки, права тощо. Зокрема, вивченню сутності національної безпеки та її змісту присвятили свої роботи: А. Загорулько [2], О. Титаренко [3], О. В. Ковальова, М. В. Корнієнко [4], С. П. Пономарьов [5], С. Г. Братель [6] та інші.

Сутність міграційних процесів, міграційної політики, у тому числі як фактора, що впливає на національну безпеку, вивчали: Г. П. Ситник, М. Г. Орел [7], Л. А. Весельська [8], Б. Ю. Москвін [9], О. П. Мульська [10], А. Г. Мосейко, В. О. Негодченко [11], О. В. Коваленко [12], В. Ф. Загурська-Антонюк [13], Р. Р. Бичай [14], А. І. Денисов [15].

Безпосередньо вивченню міжнародного досвіду щодо міграційної сфери як елемента національної безпеки, у тому числі в умовах збройної агресії, присвячені роботи: Р. Д. Стаканова [16], Ю. О. Махортова, Г. О. Пономарьова [17], О. Заставної [18], Д. Беседи [19].

Проведені дослідження мають вагомий вплив на вивчення сутнісних особливостей міграції як складової національної безпеки України, а також детермінацію цього явища у відповідній діяльності зарубіжних країн, що слугує передумовою для вивчення цього питання в контексті наявних екзистенціальних викликів, з якими зіткнулася наша країна.

Формулювання цілей. Метою статті є вивчення міграційної сфери як елемента національної безпеки в умовах збройної агресії з огляду на українські реалії та наявний міжнародний досвід для його запозичення.

Виклад основного матеріалу. Сутність національної безпеки як соціально-економічної та правової категорії віднайшла відображення в позитивному праві, а саме в п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», згідно з якою під національною безпекою розуміється захищеність національних інтересів України від реаль-

них і потенційних загроз. При цьому перелік національних інтересів не є вичерпним та охоплює: 1) життєво важливі інтереси людини; 2) життєво важливі інтереси суспільства; 3) життєво важливі інтереси держави. Характерними рисами наведених соціальних цінностей є, те що їх реалізація забезпечує: 1) державний суверенітет; 2) територіальну цілісність; 3) демократичний конституційний лад; 4) прогресивний демократичний розвиток держави; 5) безпечні умови життєдіяльності й добробуту громадян.

Варто звернути увагу, що множина явищ, тенденцій і чинників, які унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей, що формує зміст загроз національній безпеці згідно з ч. 5 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», визначена в Україні та безпосередньо відображена у Стратегії національної безпеки України, Стратегії забезпечення державної безпеки, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, Стратегії інтегрованого управління державним кордоном України, інших документах з питань національної безпеки й оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України та затверджуються указами Президента України.

Зокрема, згідно з положеннями ч. 3 ст. 29 Закону України «Про національну безпеку України» основою для розроблення галузевих стратегій і концепцій, державних цільових програм у сфері громадської безпеки, цивільного захисту та міграційної політики є Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту, яка ґрунтується на основоположних нормах Стратегії національної безпеки України. У межах останнього нормативно-правового акта стратегічного планового характеру детерміновані актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України, який є основою для планування й реалізації державної політики в цій сфері.

Вивчення структури та змісту Стратегії національної безпеки України, схваленого рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року та затвердженого Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, надає можливість детермінувати у її структурі та змісті такі положення щодо кореляції заходів із забезпечення національної безпеки та відповідної міграційної політики. У її II розділі з огляду на зовнішньополітичні та внутрішні умови серед поточних і прогнозованих загроз національній безпеці й національним інтересам України вказуються нелегальна міграція, що спричинена реалізацією сучасної моделі глобалізації з певними деструктивними явищами, спричинена в тому числі еміграцією негативна демографічна ситуація, зростання кількості порушень міграційного законодавства іноземцями й особами без громадянства, особливо з країн міграційного ризику, у тому числі залучення таких осіб до правопорушень іншого виду.

Стратегія забезпечення державної безпеки також визначає негативні процеси в міграційній сфері як загрозу державній безпеці, а саме збільшення кількості порушень законодавства України про міграцію іноземцями й особами без громадянства, зокрема вихідцями з держав міграційного ризику, а також залучення цих осіб до протиправної діяльності.

Посилення міграційного контролю на державному кордоні та в державі для забезпечення дотримання іноземцями й особами без громадянства законодавства України, автоматизація процесів надання адміністративних послуг іноземцям та особам без громадянства віднесено Стратегією до завдань державної політики у сфері державної безпеки.

Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України по суті деталізує положення Стратегії національної безпеки України в частині окреслення сутності

загроз наведеного виду, а також створення та реалізації сукупності заходів з їх попередження й усунення. Зокрема, саме такого висновку потрібно дійти за наслідками аналізу змісту відповідного проєкту [20], де звернено увагу на загострення міграційної ситуації, основними факторами якої виступають такі: 1) міграційна криза в державах – членах ЄС; 2) підвищення рівня міграції з політично нестабільних держав; 3) масова трудова міграція громадян України до інших країн; 4) відсутність контролю за значною ділянкою державного кордону в Донецькій та Луганській областях; 5) сукупність загроз, пов'язаних з агресією РФ.

Водночас серед заходів із протидії правопорушенням, пов'язаним із дотриманням міграційних правил, пропонується: 1) посилення протидії незаконній міграції, насамперед кримінальних елементів; 2) посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства на території України; 3) активізація заходів з повернення нелегальних мігрантів до держав їх походження; 4) підвищення спроможностей, пов'язаних із забезпеченням протидії торгівлі людьми; 5) забезпечення переговорного процесу з державами міграційного ризику щодо укладення угод про реадмісію.

Варто погодитися з науковою позицією щодо створення умов для реалізації змісту Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України шляхом розробки та прийняття відповідних нормативних актів [21, с. 178]. У площині предмета цього дослідження варто звернути увагу на такі визначальні для реалізації міграційної політики, у тому числі для забезпечення національної безпеки, стратегічні документи, як Концепція державної міграційної політики, затверджена Указом Президента України від 30 травня 2011 року № 622/2011, і Стратегія державної міграційної політики України, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р. Якщо перший документ на сьогодні досить застарілий як за основними структурними елементами, змістовним наповненням відповідних загроз і заходів їх подолання, то другий у вагомій частині відтворює нагальний стан справ у цій сфері державної розбудови, у тому числі з урахуванням екзистенціальних викликів, пов'язаних із повномасштабною агресією проти нашої держави, що стало підставою для внесення змін до зазначеного нормативно-правового акта.

Серед визначальних завдань і заходів з метою досягнення визначених цілей у сфері міграції в умовах сьогодення пропонуються заходи, спрямовані на: 1) зниження адміністративних бар'єрів для забезпечення свободи пересування населення України; 2) зменшення негативних наслідків еміграції з України та збільшення її позитивного впливу на розвиток держави; 3) створення необхідних умов для повернення та реінтеграції в українське суспільство громадян України, які є трудовими мігрантами та/або яким надано за кордоном тимчасовий захист; 4) сприяння легальній міграції в Україну, узгодженій із соціальною політикою та економічним розвитком держави; 5) забезпечення успішної інтеграції іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в українське суспільство; 6) ефективне використання системи видачі віз і можливості консульських установ для управління міграцією; 7) здійснення прикордонного контролю осіб, що адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами; 8) посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства всередині держави; 9) забезпечення поваги до людської гідності осіб, що повертаються, заохочення їх до добровільного повернення; 10) запровадження належного механізму та програми регуляризації нелегальних мігрантів; 11) забезпечення іноземцям та особам без громадянства, які звернулися до відповідного органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, можливості розгляду їх заяв про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту,

за допомогою ефективної і справедливої процедури; 12) забезпечення належної інфраструктури та створення умов для проживання осіб, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також осіб, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту; 13) забезпечення інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство, а також задоволення інтеграційних потреб осіб, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; 14) забезпечення захисту прав та інтересів населення України, яке вимушене було покинути свої домівки через широкомасштабну військову агресію, розпочату 24 лютого 2022 р. РФ проти України, та створення умов для повернення в Україну; 15) забезпечення узгодження українського законодавства й адміністративної практики у сфері міграції зі стандартами Європейського Союзу (далі – ЄС).

Безумовно, питання сутності й місця міграційної сфери у структурі національної безпеки загалом та в умовах збройної агресії зокрема отримали релевантні наукові напрацювання. Так, з метою зниження збереження зовнішньої трудової міграції та збереження людського потенціалу України пропонується проведення превентивної міграційної політики в корелятивному взаємозв'язку з рештою напрямів державної політики, у тому числі шляхом встановлення миру та відновлення територіальної цілісності нашої держави [22, с. 80].

Серед проблем реалізації міграційної політики в контексті забезпечення національної безпеки М. Д. Романюк розглядає наявність таких чинників, як неналежна протидія та боротьба з нелегальною міграцією, дефектність державно-правового механізму регулювання міграційних процесів, неналежне правове регулювання інтенсивних потоків зовнішньої трудової міграції, створення соціально-правових конструкцій захисту громадян, що працюють на тимчасових роботах в інших країнах. Указане створило передумови до формування відповідних заходів з попередження цих проявів та їх усунення [23, с. 58–59].

О. Г. Сидорчук та О. В. Панькова спроектували модель побудови міграційної політики на інтегральне поєднання безпеки та збалансованості економічного й соціального розвитку держави. Саме з урахуванням наявних загроз у вказаній сфері запропоновано такі напрями вдосконалення цієї діяльності: релевантність міграційної політики та напрямів розвитку України в пріоритетних галузях економіки; створення балансу співвідношення визначальних параметрів проведення міграційної політики й національної безпеки в нормативно-правових документах на рівні держави та регіонів; створення механізмів регулювання процесів зовнішньої міграції, ефективної реінтеграції мігрантів в Україні; удосконалення організаційного та нормативно-правового забезпечення адміністративних послуг у цій сфері [24, с. 91–92].

О. Малиновська в монографічному дослідженні реалізувала комплексний підхід до проектування міграційної політики на безпекову складову діяльності держави, де виокремила такі віддзеркалення взаємозв'язку міграції та безпеки, як суспільна думка, політична боротьба, рішення суб'єктів владних повноважень, нормативно-правове забезпечення управління міграційним процесом. При цьому нею слушно детерміновані дві групи загроз національній безпеці міграційного походження: «жорсткі» та «м'які». Перша група охоплюється наявністю збройних конфліктів та інших екстраординарних подій глобального характеру, а друга стосується таких явищ, як деградація навколишнього середовища, нелегальна міграція, злочинність, наркоманія, тероризм тощо. Вагомим здобутком саме такого підходу є поширення міграційної проблематики у формуванні безпекового середовища, крім воєнного, також на

політичний, економічний, соціальний та екологічний рівень як у національній, так і в міжнародній площині [25, с. 437–442].

З огляду на створення правових засобів забезпечення національної міграційної безпеки України висловлені міркування з приводу таких загроз національній безпеці в розглянутій сфері: тероризм, незаконна міграція, криміналізація суспільства, торгівля людьми, гуманітарна загроза, дестабілізація ринку праці, іноземна економічна інтервенція, соціальна напруга. Як визначальний засіб для подолання й усунення цих загроз розглядається створення ефективного правового механізму, зокрема з оцінювання критичності окремих суб'єктів господарювання для національної економіки [15, с. 111–115].

Системною та концептуальною є робота Р. Р. Бичая, який фактично довів, що ефективна міграційна політика сприяє безпековій стабільності, а також звернув увагу на потребу в умовах воєнного стану здійснити заходи в рамках як зовнішньої, так і внутрішньої міграції, забезпечивши їх відповідне організаційне, фінансово-економічне й нормативно-правове супроводження. Зокрема, вказано на потребу розробки концепції національної безпеки держави з урахуванням міграційних викликів, забезпечення узгодженості принципів міграційної політики із цілями національної безпеки, створення належної інтеграції та адаптації вимушених переселенців на державному та регіональному рівнях, створення привабливих умов для повернення біженців з-за кордону через реалізацію державних програм житлового будівництва, створення нових робочих місць, соціальної інфраструктури тощо [14, с. 211–222]. Варто підтримати висловлене, однак із певними корективами в частині нормативно-правового забезпечення наведеного процесу з огляду на висловлене вище щодо поетапного формування стратегічного планування державної міграційної політики України.

Б. Ю. Москвіним визначені такі економічні загрози, пов'язані з міграційними процесами, які загострюються або виникають в умовах воєнного стану: нестача фахових спеціалістів, відсутність інноваційного та технологічного розвитку підприємств, зниження рівня науково-технічного потенціалу промисловості, поглиблення диспропорцій між економічними витратами й інвестиціями, значні втрати інтелектуальних і людських ресурсів, як наслідок, скорочення експортного потенціалу, погіршення рівня медичного супроводження біженців та внутрішньо переміщених осіб, уповільнення ділової активності, погіршення логістичних шляхів тощо [9, с. 108–109].

Доречно науковці під час вивчення досвіду врахування міграційної політики національного та міжнародного рівня вказують на проблеми неконтрольованої міграції, яка потребує як зваженого універсального підходу на рівні відповідних міжнародних договорів, так і уніфікованих правил національного правового режиму. Протидією наведеному явищу пропонується контрольована легальна міграція, створення умов для легалізації біженців, розробка та впровадження програм легального в'їзду та працевлаштування, а також проведення інших державно-організаційних заходів [7, с. 154–160].

Звертається увага на позитивність підтримки масового повернення на батьківщину трудових мігрантів за прикладом окремих зарубіжних країн шляхом задіяння механізмів визнання набутих за кордоном професійних навичок, уніфікація та спрощення процедур найму, розширення практик соціального захисту таких осіб, забезпечення належним медичним супроводженням [12, с. 210–216]. З урахуванням проведеного дослідження пропонується в умовах екзистенціальних викликів, які постали перед нашою державою, здійснити заходи щодо запровадження різноманітних програм для вирішення проблем біженців та внутрішньо переміщених осіб передусім за грантові кошти, зокрема у сфері зайнятості, забезпечення житлом, розвитку соціальної та

транспортної інфраструктури, розвитку малого та середнього бізнесу тощо, особливо за умови взаємодії держави та громадянського суспільства.

Авторами іншого дослідження проаналізовані характерні риси міграційної політики ЄС на прикладі унормування правового статусу біженця з огляду на наявні міграційні кризи, обумовлені різними факторами внутрішньополітичної та зовнішньополітичної природи. Зокрема, звернено увагу на формування в межах цього міжнародного партнерства комплексних гарантій захисту таких осіб, де визначальною є реалізація принципів захисту прав людини та дотримання міжнародних зобов'язань [26, с. 100–101].

У межах вивчення позитивного досвіду країн ЄС щодо державного регулювання міграційних процесів звернено увагу на такі переваги: нормативно-правові, обліку міграційних процесів, інституційно-організаційні, управління міграційними трансфертами, соціального забезпечення, реверсної міграції кваліфікованих кадрів, молоді, внутрішніх переміщень [10, с. 321–325]. Саме з урахуванням цього досвіду запропоновані такі економічні важелі зі стримування зовнішньої трудової міграції: 1) мінімізація викликів трудової і стаціонарної міграції у сфері зайнятості; 2) забезпечення розвитку ринку віртуальної та креативної зайнятості; 3) позбавлення внутрішніх диспропорцій на ринку праці.

За наслідками вивчення досвіду США у сфері забезпечення національної безпеки звернено увагу на включення до внутрішніх проблем, які мають ураховуватися, також і питань комплексного та системного проведення міграційної політики, координації всіх суб'єктів сектору безпеки й оборони з міграційними підрозділами, включення до регіональних і глобальних інтересів питань проведення міграційної політики [11, с. 96–108].

У контексті впливу на міграційну політику ЄС війни в Україні виокремлено такі особливості: 1) відсутність уніфікованих правил для всіх мігрантів, але заклик до дотримання загальних рамок, цілей та принципів у межах реалізації принципу солідарності; 2) концепція солідарності проявляється не тільки в прийманні біженців, а й в узгоджених діях щодо запобігання трансформаційним загрозам [27, с. 55–56].

У тому ж напрямі, але з позиції подолання ЄС міграційної кризи, виділені такі напрями вирішення міграційної політики: 1) розробка та прийняття законодавчої бази для встановлення певних обмежень на міграційні потоки, зокрема з метою створення єдиного стандарту, за якого має бути напрацьований спільний механізм регулювання міграції та уникнення диспропорції у міграційному перевантаженні окремих країн; 2) удосконалення контролю та нагляду за прикордонними територіями з метою забезпечення контролю над міграційними потоками та надання захисту особам, що його потребують; 3) створення нормативно-правових документів, які б закладали на всіх рівнях суспільного буття підвалини для стимулювання повернення біженців на батьківщину, з метою реінтеграції таких осіб та відновлення у країнах походження [28, с. 459].

У міграційній політиці Німеччини в структурі заходів із забезпечення національної безпеки цієї країни детерміновані дві основні риси: гнучкість та співпраця. Перша проявляється в ефективній реакції на сучасні виклики, готовність адаптуватися у сфері державного управління до змін у геополітичному й соціально-економічному середовищі, а інша – в об'єднанні зусиль у всіх сферах життєдіяльності, де проявляються міграційні процеси, обмін інформацією та солідарність серед країн ЄС [29, с. 531].

Вивчення проблем міграційної кризи в країнах ЄС надало можливість сформулювати сутність так званої етнополітичної безпеки, пов'язаної з неефективністю міграційної політики в межах цього геополітичного утворення. Наслідком такої роботи

стало окреслення визначальних параметрів міграційної політики: вплив історичних, політичних, етнічних і культурних факторів. Серед заходів удосконалення цієї діяльності пропонуються: підвищення законодавчих вимог до іммігрантів, що мають певні недоліки соціалізації (вчинили правопорушення чи є нелегальними мігрантами), забезпечення інтеграції біженців та іммігрантів серед місцевого населення, запровадження принципів солідарності та справедливої відповідальності серед країн – членів ЄС [18, с. 279–280].

Своєрідним є підхід до змісту міграційної політики з огляду на досвід окремих країн, де виокремлюються значимі в позитивному аспекті риси цього процесу, що створює передумови до наступних висновків. Країни так званої традиційної імміграції, як-от Австралія, Нова Зеландія, США, споконвіку власними державними програмами, відповідним фінансовим і правовим супроводженням сприяли постійні імміграції до цих держав, де визначальними моментами були залучення робітників, допуск підприємців та інвесторів (забезпечення економічної безпеки), тобто вагомими факторами в цій сфері є визначення пріоритетними потреб роботодавців та вмінь самих іммігрантів [16, с. 14–15]. Тобто фактично економічна безпека за таких умов має дещо пріоритетне значення порівняно із соціальною, хоча остання теж супроводжується системною роботою в нормотворчій, фінансовій, соціально-політичній сферах.

За наслідками вивчення європейського досвіду протидії нелегальній міграції визначено три основні складові такої діяльності: ефективне регулювання міграційних процесів та заходів із протидії нелегальній міграції; формування й реалізація політико-управлінських рішень, пов'язаних із нелегальною міграцією; раціоналізація механізмів взаємодії суб'єктів управління, діяльність яких спрямована на підтримку кордонів, управління міграцією та створенням правового режиму притулку для біженців [30, с. 194]. Серед заходів щодо протидії цьому явищу з урахуванням вивченого досвіду пропонуються: постійний аналіз міграційних ризиків і прогнозування виникнення нових загроз у цій сфері; впровадження жорстких та ефективних прикордонних заходів безпекового рівня; використання новітніх технічних засобів; співпраця з країнами походження мігрантів, зокрема, шляхом реалізації дієвого механізму реадмісії; надання допомоги країнам, які приймають шукачів притулку; створення дієвих засобів повернення осіб, які втратили підстави для подальшого перебування.

Інше дослідження досвіду ЄС у реалізації міграційної політики свідчить про її дотичність до вирішення проблем інтеграції, що забезпечує реалізацію потенціалу легальної міграції та розвитку самого ЄС як геополітичного утворення. При цьому таким, що має визначальне значення, є практика розробки спільних заходів із відповідним фінансовим супроводженням розселення й соціалізації біженців та осіб, які шукають притулку, де, крім суб'єктів владних повноважень загальнодержавного та регіонального рівня, вагоме значення відіграють громадські інституції [31, с. 38–39].

Досить витребуване часом є дослідження трансформації європейської міграційної політики в умовах глобальних і регіональних викликів, у тому числі пов'язаних з агресією РФ проти України, у якому серед інструментарію урегулювання міграційних процесів у країнах ЄС є саме впровадження нових регуляторних важелів на макро-, мікро- та мезорівні. При цьому ЄС прагне до вироблення та впровадження уніфікованих підходів, спрямованих на гармонійне поєднання національного й міжнародного законодавства у сфері імміграції та поглиблення інклюзії, серед яких вагомим є надання допомоги біженцям у вивченні мови й культури, забезпечення працевлаштуванням, медичним супроводженням тощо. Не менш значимим є також питання співпраці з країнами походження біженців, зокрема урядом України, для формування програм їх повернення на батьківщину [32, с. 149–150].

Висновки. Проведене дослідження міграційної сфери як елемента національної безпеки загалом та в умовах збройної агресії зокрема з огляду на міжнародний досвід та українські реалії надає можливість дійти таких висновків.

В умовах сьогодення основні засади міграційної політики нашої держави досить деталізовані в рамках законодавства із забезпечення національної безпеки. При цьому міграційна сфера віднайшла відображення в таких доленосних для України документах, як Стратегія національної безпеки України, Стратегія забезпечення державної безпеки і Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України. Факторами загострення міграційної ситуації з огляду на нормативно-правові приписи визнаються в тому числі: міграційна криза в державах – членах ЄС; підвищення рівня міграції з політично нестабільних держав; масова трудова міграція громадян України до інших країн; відсутність контролю за значною ділянкою державного кордону в Донецькій і Луганській областях; сукупність загроз, пов'язаних з агресією РФ. Водночас не детерміновано цілу низку інших загроз у цій сфері, пов'язаних із повномасштабними вторгненням РФ. При цьому частково окреслено заходи з усунення й подолання міграційних загроз, викликаних воєнною агресією проти України.

У наявних наукових дослідженнях охарактеризовані риси міграційної політики як складової діяльності із забезпечення національної безпеки. Сама ж міграційна сфера розглядається як складова соціальної безпеки, економічної безпеки, безпеки комплексного характеру і, нарешті, міграційної безпеки. В умовах війни загрози міграційного характеру мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження економічного, правового й соціального характеру, що спричиняє міграцію як у межах України, так і в зарубіжні країни. При цьому звернено увагу на міграційні загрози, що витікають із процесів міграції як з України, так і до неї, особливо, коли це стосується громадян інших країн та осіб без громадянства з певними проблемами соціалізації.

Під час вивчення проблем і перспектив запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн у протидії загрозам міграційного походження для забезпечення національної безпеки варто диференціювати заходи з попередження нелегальної міграції, тероризму, криміналізації суспільства, торгівлі людьми, гуманітарної загрози, дестабілізації ринку праці, іноземної економічної інтервенції, соціальної напруги. До того ж підтримано відповідне організаційне, фінансово-економічне та нормативно-правове супроводження цих процесів.

Вартим запозичення в цьому питанні є практика комплексного та системного проведення міграційної політики, координація всіх суб'єктів сектору безпеки й оборони з міграційними підрозділами, включення до регіональних і глобальних інтересів питань проведення міграційної політики. Особливу увагу з метою забезпечення національної безпеки з огляду на проведення міграційної політики потрібно приділити таким заходам: постійному аналізу міграційних ризиків і прогнозування виникнення нових загроз у цій сфері; упровадженню жорстких та ефективних прикордонних заходів безпекового рівня; використанню новітніх технічних засобів; співпраці з країнами походження мігрантів, зокрема, шляхом реалізації дієвого механізму реадмісії; наданню допомоги країнам, які приймають шукачів притулку; створенню дієвих засобів повернення осіб, які втратили підстави для подальшого перебування.

У розрізі останнього нагальним є питання створення нормативно-правових та економічних засад для вирішення питання співпраці з країнами ЄС для формування програм повернення українців на батьківщину.

Викладене має стати передумовою для подальшого вивчення міграційних процесів у структурі національної безпеки України й особливостей запозичення позитивного досвіду інших країн у цій сфері.

Використані джерела:

1. Єврокомісія порахувала кількість біженців з України. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3801701-evrokomisia-porahuvala-kilkist-bizenciv-z-ukraini.html> (дата звернення 22.07.2024).
2. Zahorulko A. National Security Strategy of Ukraine: Conceptual Principles and Efficiency. *Croatian and comparative public administration*, 2020. 20 (4), 677–698.
3. Titarenko O., Chekhovych T., Minchenko A., Morhunova T., Striuk M. Supporting System of the National Security System of Ukraine: Legal Regulation. *Cuestiones politicas*, 2021. 39 (70), 733–741.
4. Kovalova O., Korniienko M., Pavliutin Y. The Role of Public Organizations in Ensuring National Security of Ukraine. *Cuestiones politicas*, 2021. 37 (65), 136–155.
5. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 513 с.
6. Братель С. Г. Національна поліція як суб'єкт забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 267–270.
7. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник / Г. П. Ситник, М. Г. Орел ; за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
8. Весельська Л. А. Державна політика України щодо протидії нелегальній міграції: безпекові аспекти. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 8. С. 267–270. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=990> (дата звернення 22.07.2024).
9. Москвін Б. Ю. Сучасний стан міграційних процесів в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 123. С. 104–110.
10. Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління : монографія. Львів : Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України 2022. 472 с.
11. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Актуальні проблеми публічного адміністрування вітчизняною сферою національної безпеки : монографія. Дніпро : Дніпровський гуманітарний університет, 2021. 194 с.
12. Коваленко О. В. Соціокультурна динаміка міграційних процесів у глобалізованому світі : дис. ... д-ра філософії : 033 Філософія. Житомир, 2023. 257 с.
13. Загурська-Антонюк В. Ф. Міграційна криза та втрата людського капіталу як загроза національній безпеці України в умовах воєнного стану. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття* : зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф., 7–8 грудня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 211–214.
14. Бичай Р. Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України : дис. ... д-ра філософії : 052 Політологія. Івано-Франківськ, 2023. 274 с.
15. Денисов А. І. Правові засоби забезпечення національної міграційної безпеки України. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 110–116.
16. Стаканов Р. Д. Особливості міграційної політики розвинених країн світу в ХХІ ст. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 15. С. 11–15.
17. Махортов Ю. О., Пономарьова Г. О. Аналіз сучасної міграційної політики країн Європи. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 1. С. 118–125.
18. Заставна О. Міграційна політика ЄС у контексті безпеки країн Європейського Союзу. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 1. С. 279–281.
19. Беседа Д. Міграційна криза в ЄС та її вплив на безпекову ситуацію в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 12. С. 299–303.
20. Проект Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021> (дата звернення 22.07.2024).
21. Каліман М. Р. Організаційні та правові підстави забезпечення громадської безпеки та цивільного захисту України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 176–178.
22. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12 (661). С. 72–81.
23. Романюк М. Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 50–60.
24. Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Міграційна політика України в контексті безпеки та збалансованості економічного і соціального розвитку держави. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 2 (59). С. 85–95.

25. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. 472 с.

26. Лісова К. С., Підгородецький В. О., Скрипець В. І. Правове регулювання статусу біженця крізь призму права Європейського Союзу. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 123. С. 93–103.

27. Грицишена З. О. Війна в Україні як чинник впливу на міграційну політику Європейського Союзу. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття* : зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф., 7–8 грудня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 52–56.

28. Васильєва О. А., Литвинчук О. В. Міграційна криза ЄС: причини і шляхи подолання. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття* : зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф., 7–8 грудня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 457–460.

29. Семенов Г. Ю. Безпека та міграційна політика в Німеччині. *Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття* : зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф., 7–8 грудня 2023 року. Житомир : Житомирська політехніка, 2023. С. 529–532.

30. Мартянова Р. А. Досвід країн ЄС у сфері протидії нелегальній міграції: виклики та шляхи їх вирішення. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Публічне право і адміністрування*. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 189–195.

31. Філішова В., Лопушинський І., Плющ Р. Наслідки сучасної міграційної політики Європейського Союзу. *Migration & Law*. 2022. Vol. 2 (issues 1–2). С. 26–40.

32. Адамик В., Стахова Н. Трансформація європейської міграційної політики в умовах глобальних і регіональних викликів. *Вісник економіки*. 2022. № 3. С. 137–151.

References:

1. Yevrokomisiia porakhuvala kilnist bizhentsiv z Ukrainy. *Ukrinform*. N. p. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3801701-evrokomisia-porakhuvala-kilnist-bizenciv-z-ukraini.html> [in Ukrainian].

2. Zahorulko, A. (2020). National Security Strategy of Ukraine: Conceptual Principles and Efficiency. *Croatian and comparative public administration*, 20 (4), 677–698 [in English].

3. Titarenko, O., Chekhovych, T., Minchenko, A., Morhunova, T., & Striuk, M. (2021). Supporting System of the National Security System of Ukraine: Legal Regulation. *Cuestiones politicas*, 39 (70), 733–741 [in English].

4. Kovalova, O., Korniienko, M., & Pavliutin, Y. (2021). The Role of Public Organizations in Ensuring National Security of Ukraine. *Cuestiones politicas*, 37 (65), 136–155 [in English].

5. Ponomarov, S.P. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti sektoru bezpeky i oborony Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kharkiv, 513 [in Ukrainian].

6. Bratel, S.H. (2023). Natsionalna politsiia yak subiekt zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, № 1, 267–270 [in Ukrainian].

7. Sytnyk, H.P. (2021). Natsionalna bezpeka v konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: pidruchnyk. Kyiv: Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom, 372 [in Ukrainian].

8. Veselska, L.A. (2016). Derzhavna polityka Ukrainy shchodo protydii nelegalnii mihratsii: bezpekovi aspekty. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 8, 267–270. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=990> [in Ukrainian].

9. Moskvina, B.Iu. (2024). Suchasnyi stan mihratsiinykh protsesiv v Ukraini. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava*, № 123, 104–110 [in Ukrainian].

10. Mulska, O.P. (2022). Mihratsiini protsesy & ekonomichne zrostannia: teoriia kauzalnosti ta praktyka efektyvnoho upravlinnia: *monohrafiia*. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy, 472 [in Ukrainian].

11. Moseiko, A.H., & Nehodchenko, V.O. (2021). Aktualni problemy publicnoho administruvannia vitchyznianoiu sferoiu natsionalnoi bezpeky: *monohrafiia*. Dnipro: Dniprovskiy humanitarnyi universytet, 194 [in Ukrainian].

12. Kovalenko, O.V. (2023). Sotsiokulturna dynamika mihratsiinykh protsesiv u hlobalizovanomu sviti. *Doctor's thesis*. Zhytomyr, 257 [in Ukrainian].

13. Zahurska-Antoniuk, V.F. (2023). Mihratsiina kryza ta vtrata liudskoho kapitalu yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Natsionalna bezpeka v umovakh viiny*,

pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: zb. tez dop. vseukr. nauk.-prakt. konf., 7-8 hrudnia 2023 roku. Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha, 211-214 [in Ukrainian].

14. Bychai, R.R. (2023). Derzhavna mihratsiina polityka v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Doctor's thesis. Ivano-Frankivsk, 274 [in Ukrainian].*

15. Denysov, A.I. (2018). Pravovi zasoby zabezpechennia natsionalnoi mihratsiinoi bezpeky Ukrainy. *Informatsiia i pravo, № 2 (25), 110-116 [in Ukrainian]*

16. Stakanov, R.D. (2014). Osoblyvosti mihratsiinoi polityky rozvynenykh krain svitu v XXI st. *Investytsii: praktyka ta dosvid, № 15, 11-15 [in Ukrainian].*

17. Makhortov, Yu.O., & Ponomarova, H.O. (2018). Analiz suchasnoi mihratsiinoi polityky krain Yevropy. *Mizhmarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, № 1, 118-125 [in Ukrainian].*

18. Zastavna, O. (2021). Mihratsiina polityka YeS u konteksti bezpeky krain Yevropeiskoho Soiuzu. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, № 1, 279-281 [in Ukrainian].*

19. Beseda, D. (2018). Mihratsiina kryza v YeS ta yii vplyv na bezpekovu sytuatsiiu v Ukraini. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, № 12, 299-303 [in Ukrainian].*

20. Proekt Stratehii hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. *Ministerstvo vnurishnikh sprav Ukrainy. N. p. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021> [in Ukrainian].*

21. Kaliman, M.R. (2021). Orhanizatsiini ta pravovi pidstavy zabezpechennia hromadskoi bezpeky ta tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, № 11, 176-178 [in Ukrainian].*

22. Ryndzak, O.T. (2016). Derzhavna mihratsiina polityka v konteksti priorytetiv natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Ekonomika Ukrainy, № 12 (661), 72-81 [in Ukrainian].*

23. Romaniuk, M.D. (2009). Mihratsiini determinanty natsionalnoi bezpeky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, № 1, 50-60 [in Ukrainian].*

24. Sydorchuk, O.H., & Pankova, O.V. (2019). Mihratsiina polityka Ukrainy v konteksti bezpeky ta zbalansovanosti ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku derzhavy. *Efektynist derzhavnogo upravlinnia, issue 2 (59), 85-95 [in Ukrainian].*

25. Malynovska, O.A. (2018). Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii: *monohrafiia. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 472 [in Ukrainian]*

26. Lisova, K.S., Pidhorodetskyi, V.O., & Skrypets, V.I. (2024). Pravove rehuliuвання statusu bizhentsia kriz pryzmu prava Yevropeiskoho Soiuzu. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava, № 123, 93-103 [in Ukrainian].*

27. Hrytsyshena, Z.O. (2023). Viina v Ukraini yak chynnyk vplyvu na mihratsiinu polityku Yevropeiskoho Soiuzu. *Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: zb. tez dop. vseukr. nauk.-prakt. konf., 7-8 hrudnia 2023 roku. Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha, 52-56 [in Ukrainian].*

28. Vasylieva, O.A., & Lytvynchuk, O.V. (2023). Mihratsiina kryza YeS: prychny i shliakhy podolannia. *Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: zb. tez dop. vseukr. nauk.-prakt. konf., 7-8 hrudnia 2023 roku. Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha, 457-460 [in Ukrainian].*

29. Semenov, H.Iu. (2023). Bezpeka ta mihratsiina polityka v Nimechchyni. *Natsionalna bezpeka v umovakh viiny, pisliavoiennoi vidbudovy ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: zb. tez dop. vseukr. nauk.-prakt. konf., 7-8 hrudnia 2023 roku. Zhytomyr: Zhytomyrska politekhnikha, 529-532 [in Ukrainian].*

30. Martianova, R.A. (2024). Dosvid krain YeS u sferi protydii nelehالنii mihratsii: vyklyky ta shliakhy yikh vyrishennia. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Serii: Publichne pravo i administruvannia. Volume 35 (74), № 1, 189-195 [in Ukrainian].*

31. Filippova, V., Lopushynskyi, I., & Pliushch, R. (2022). Naslidky suchasnoi mihratsiinoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu. *Migration & Law, Vol. 2 (issues 1-2), 26-40 [in Ukrainian].*

32. Adamyk, V., & Stakhova, N. (2022). Transformatsiia yevropeiskoi mihratsiinoi polityky v umovakh hlobalnykh i rehionalnykh vyklykiv. *Visnyk ekonomiky, № 3, 137-151 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редколегії 24.08.2024

Pletnov O., PhD in Law, Associate Professor Head of Special Department № 2 Institute for the Training of Legal Personnel for the Security Service of Ukraine National University of Law named after Yaroslav the Wise (Kharkiv, Ukraine)

Kovalenko Ye., PhD in Law, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

MIGRATION AS AN ELEMENT OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

The research is devoted to the peculiarities of legal regulation of migration policy in the context of the national security element of Ukraine, taking into account international experience. The author identifies the existing threats to national security of migration origin and the specifics of measures to overcome them, in particular under martial law.

When studying the problems and prospects of borrowing the positive experience of foreign countries in countering threats of migratory origin to ensure national security, it is necessary to differentiate measures to prevent illegal migration, terrorism, criminalization of society, human trafficking, humanitarian threats, destabilization of the labor market, foreign economic intervention, and social tension. In addition, the appropriate organizational, financial, economic and regulatory support for these processes is supported.

It is proposed to borrow from the positive experience of other countries the practice of comprehensive and systematic migration policy, coordination of all security and defense sector actors with migration units, and inclusion of migration policy issues in the circle of regional and global interests. In order to ensure national security in terms of migration policy, special attention is paid to the following measures: continuous analysis of migration risks and forecasting of new threats in this area; implementation of strict and effective border security measures; use of the latest technical means; cooperation with countries of origin of migrants, in particular through the implementation of an effective readmission mechanism; assistance to countries that receive asylum seekers; creation of effective means of returning persons who have lost their grounds for further stay.

The author emphasizes the urgency of addressing the issue of creating a regulatory and economic framework for establishing cooperation with the EU countries to develop programs for the return of Ukrainians to their homeland.

Keywords: migration sphere, national security, state security, armed conflict, international experience, migration, immigration, refugee, internally displaced person.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.147-157
УДК 340.13:344:346.7

Трегуб О. А., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України» (м. Київ, Україна)
e-mail: alexandr.fispeam@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0660-5783>

ПОНЯТТЯ І ВИДИ РОЗМІНУВАННЯ В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні змісту поняття «розмінування» й пов'язаних із ним видових понять шляхом аналізу наукових підходів, національного законодавства та стандартів у сфері протимінної діяльності, а також обґрунтуванні висновків щодо особливостей відповідної термінології. Аналіз наукових джерел показав, що на сьогодні в Україні ще немає юридичних досліджень, безпосереднім предметом яких є поняття і види розмінування.

Методологічну основу цього дослідження становлять термінологічний аналіз (використовувався для з'ясування змісту та розмежування понять), абстрагування (дало змогу виокремити найважливіші ознаки й характеристики досліджуваних явищ), догматичний метод (уможливив дослідження формально-юридичних конструкцій у текстах нормативно-правових актів), а також інші методи та прийоми наукового пізнання.

Аргументовано, що дефініція терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)», закріплена в Законі України «Про протимінну діяльність в Україні», змістовно й логічно пов'язана із поняттям «гуманітарне розмінування». Конкретизовано, що цей Закон у редакції на момент його прийняття (06.12.2018) термінологічно розмежував розмінування і гуманітарне розмінування. Наголошується, що в Методиці визначення військових втрат, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та в ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» «розмінування» є не родовим поняттям, а спеціальним терміном, яким позначаються окремі заходи з гуманітарного розмінування (видалення та знешкодження (знищення) вибухонебезпечних предметів).

Обґрунтовано, що терміни «військове розмінування» й «оперативне розмінування» було видалено із Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» у зв'язку з уточненням його предмета регулювання та цілей, які мають гуманітарний характер. Конкретизовано, що з оперативним і військовим розмінуванням пов'язані такі підзаконні терміни, як «оперативне реагування на виявлення вибухонебезпечних предметів» та «бойове розмінування місцевості (об'єктів)».

Ключові слова: протимінна діяльність, розмінування, гуманітарне розмінування, оперативне розмінування, військове розмінування, вибухонебезпечні предмети.

Постановка проблеми. Уже понад десятиліття територія України є ареною запеклого збройного протистояння, де застосовуються найрізноманітніші види зброї і боеприпасів. За даними Національної платформи протимінної діяльності «Розмінуємо Україну», станом на серпень 2024 р. до категорії імовірно забруднених мінами й іншими вибухонебезпечними предметами (далі – ВНП) віднесено 144 тис. км² української території (і це після того, як понад 30 тис. км² уже було повернуто у використання) [1]. Продовження воєнних дій загрожує не лише розростанням площі та зміною географії мінного забруднення, але й застосуванням нових видів мін, які складніше виявляти і знешкоджувати [2].

Процес відродження постраждалих від війни регіонів розпочинається з їх *розмінування*, яке є базовою умовою забезпечення національної безпеки та уможлиблює подальші кроки щодо економічного, соціального й екологічного відновлення очищених від ВНП територій [3, с. 291]. Важливими чинниками, які визначають ефек-

тивність заходів із розмінування як складової протимінної діяльності (далі – ПМД), є стан законодавства в цій сфері, а також правильність і повнота його реалізації. Як впливає з Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р, розв’язання численних проблем у сфері ПМД потребує комплексного аналізу відповідної нормативно-правової бази. Спочатку потрібно зосередити зусилля на дослідженні законодавчої термінології, що передбачає аналіз поняття «розмінування» та пов’язаних із ним правових понять, якими позначаються окремі види чи заходи (операції) з розмінування.

По-перше, сама терміносистема сфери розмінування належить до високотехнологічних сфер науки і техніки, тому розвивається дуже стрімко [4, с. 198] як на міжнародному рівні, так і в межах держав, що стикнулися з проблемою мінного забруднення. Такий динамізм значно ускладнює термінопроекування, унаслідок чого нерідко з’являються недосконалі законодавчі дефініції, порушення взаємозв’язку й субординації понять, термінологічні колізії та інші небажані явища, що свідчать про невпорядкованість термінології і знижують ефективність правових норм.

По-друге, термінологічні суперечності виникають як усередині окремих нормативно-правових актів (наприклад, у межах Закону України від 06.12.2018 № 2642-VIII «Про протимінну діяльність в Україні»), так і між різними нормативно-правовими актами та нормативними документами у сфері ПМД (національними стандартами). Останні мають розроблятися з урахуванням положень міжнародних стандартів ПМД, актів чинного законодавства та є обов’язковими під час здійснення ПМД (ч. 2 ст. 2 вказаного вище Закону). Однак наведена вимога не завжди виконується, у чому можна переконатися на прикладі поняття «розмінування» та низки інших понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в юридичній науці термінологічні аспекти розмінування та ПМД залишаються майже недослідженими. Серед нечисленних публікацій, у яких зачіпаються ці аспекти, можна назвати праці О. Безпалової («Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні») [5], Д. Кіріки («Специфіка та значення оперативного розмінування підрозділами поліції територій та будівель») [6], Р. Кіріна («Сучасний стан протимінного законодавства України») [7], В. Устименка («Економіко-правовий вимір гуманітарного розмінування в Україні: проблеми та перспективи дослідження») [3] та деяких інших науковців. Більшість із них присвячена ширшій або суміжній проблематиці, тому питання термінології розглядаються в них дуже стисло й відсуваються на другорядний план.

Теоретичним підґрунтям цього дослідження є також напрацювання представників інших галузей знань, зокрема Р. Беспалька (здійснюється аналіз підходів до оцінювання черговості гуманітарного розмінування) [8], О. Пальчевської (підіймаються проблеми стандартизації лексики та термінології у сфері гуманітарного розмінування) [4], Т. Чайки (висвітлюється проблематика відновлення родючості ґрунту в Україні після воєнних дій) [9] та інших авторів.

Однак юридичні дослідження, самостійним предметом яких виступають поняття і види розмінування, на сьогодні в Україні відсутні.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є з’ясування змісту поняття «розмінування» і пов’язаних із ним видових понять шляхом аналізу наукових підходів, національного законодавства та стандартів у сфері ПМД, а також обґрунтування висновків щодо особливостей відповідної термінології.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети дослідження буде логічно розпочати з аналізу наукових та експертних джерел, що дасть змогу повніше

і глибше розкрити особливості термінології, яка використовується в нормативно-правових актах і національних стандартах у сфері ПМД.

У науковій літературі виділяються три основні види розмінування, а саме *гуманітарне, оперативне та військове (бойове)*. Із цих трьох понять найбільш поширеним і таким, що міцно вкоренилося в офіційному слововжитку, є поняття «гуманітарне розмінування». Як відзначають В. Устименко, Ю. Рогозян та інші автори, гуманітарне розмінування передбачає здійснення комплексу планованих заходів, які дають змогу не лише виявити та знищити ВНП, але й повністю очистити території та передати їх населенню та владі для подальшого відновлення й мирного використання з відповідними гарантіями якості та безпеки. З огляду на це оперативне розмінування на деокупованих територіях передує їхньому послідовному гуманітарному розмінуванню із широким залученням міжнародних неприбуткових організацій і суб'єктів господарювання як операторів ПМД [3, с. 288; 9, с. 257].

Р. Кірін вказує на *комплексність* як ключову ознаку, яка дає змогу відмежувати гуманітарне розмінування від звичайної протимінної роботи, яку здійснюють саперні підрозділи на певних об'єктах. Таке розмінування має на меті зниження мінної небезпеки до рівня, що є безпечним для людей і не перешкоджає їх економічному, соціальному і фізіологічному розвитку [7, с. 88].

Чітку смислову межу між гуманітарним і оперативним розмінуванням намагається провести О. Безпалова. На думку дослідниці, оперативне розмінування, до якого належить також розмінування у військових цілях, обмежується створенням «коридорів» для пересування у мінних полях з метою виконання бойових завдань, тоді як гуманітарне розмінування передбачає комплекс заходів і дій, спрямованих на усунення мінної небезпеки та ризику, пов'язаного з ВНП [5, с. 19]. Наведене тлумачення не вбачає принципової різниці між оперативним та військовим розмінуванням і не розглядає останнє як окремий вид розмінування.

Поділяти розмінування на таке, що має оперативний і гуманітарний характер, схильні також інші науковці. Як вважає Д. Окіпняк та співавтори, за часовим критерієм відмінність цих двох видів полягає в тому, що оперативне розмінування може здійснюватися в період війни, збройного конфлікту та в постконфліктний період, а гуманітарне – лише в постконфліктний період і мирний час [10, с. 275]. Такий погляд є дискусійним, оскільки гуманітарне розмінування на повністю звільнених територіях України розпочалося ще в 2022 р. незважаючи на продовження в країні воєнного стану і воєнних дій.

У низці публікацій виділяються умовні шість етапів розмінування із посиленням на роз'яснення Управління екологічної безпеки та протимінної діяльності Міністерства оборони України [8, с. 150; 6, с. 123], а саме:

- оперативне реагування після обстрілів, ударів та інцидентів із ВНП з метою пошуку й знищення цих предметів і здійснення процесуальних дій (перший етап);
- оперативне реагування для пошуку, виявлення і знищення ВНП на звільнених територіях з метою розблокування об'єктів критичної і соціальної інфраструктури (другий етап);
- оперативний пошук ВНП на визначених землях сільськогосподарського призначення для забезпечення продовольчої безпеки (третій етап);
- нетехнічне обстеження для ідентифікації територій, що забруднені й імовірно забруднені ВНП, відповідно до національних і міжнародних стандартів ПМД (четвертий етап);
- гуманітарне розмінування, включно з технічним обстеженням і суцільним очищенням територій (п'ятий етап);

– зовнішній контроль якості розмінування та перехід відповідальності щодо очищеної території до місцевих органів влади (шостий етап).

Міністерство оборони України акцентує увагу на тому, що перший, другий і третій етапи реалізуються лише підрозділами розмінування Збройних Сил України та відповідних центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОБВ), а четвертий, п'ятий і шостий етапи – сертифікованими операторами ПМД [11], до кола яких входять міжнародні та національні неурядові організації і суб'єкти господарювання.

Можна припустити, що перші три етапи логічно об'єднуються поняттям «оперативне розмінування», проте в представленому вище описі етапності немає жодної згадки про військове (бойове) розмінування. Які ж його відмітні риси й особливості порівняно з іншими видами розмінування?

Фахівець у галузі ПМД Andy Smith пояснює відмінності між військовим та гуманітарним розмінуванням шляхом конкретизації їхніх цілей, інструментів і правил здійснення. Так, загальна мета військового розмінування полягає в якомога швидшому забезпеченні *відносно безпечного* проходу для військ, тоді як гуманітарне розмінування спрямовано на видалення усіх ВНП у визначеній зоні на задану глибину задля досягнення *повної безпеки* тих осіб, які будуть використовувати очищені території в мирних цілях. Саме тому швидкість не є пріоритетом для цього виду розмінування. Під час військового розмінування можуть використовуватися засоби, які лише визначають місцезнаходження ВНП на поверхні або поблизу неї, або машини, які пропускають вибухові пристрої, що не приводяться в дію завдяки тиску. Це є неприпустимим у гуманітарному розмінуванні. Крім того, вимоги до здійснення військового розмінування не такі жорсткі та деталізовані. Це проявляється в недотриманні розрахованих на гуманітарне розмінування стандартів, вимушеній роботі в умовах воєнних ризиків для персоналу та небезпечної відстані між саперами, відсутності або мінімізації маркування тощо [12].

У правовому брифінгу Міжнародного центру гуманітарного права Дияконії «Гуманітарне розмінування як форма гуманітарної допомоги відповідно до міжнародного гуманітарного права» зазначається, що сам термін «гуманітарне розмінування» використовується спеціально для позначення операцій, які не належать до військового розмінування. У брифінгу наводяться три засадничі критерії, яким мають відповідати операції з гуманітарного розмінування:

– ці операції спрямовані на повне видалення усіх мін, щоб дати змогу цивільним особам повернутися до повсякденного життя (зазвичай це називається «очищення від мін»);

– втрати персоналу саперів є неприпустимими, тому стандарти безпеки повинні дотримуватися завжди;

– мета має бути гуманітарною і не може розглядатися як надання переваги певній стороні конфлікту чи участь у бойових діях [13, с. 12].

Представлений вище огляд наукових та експертних підходів до визначення сутнісних характеристик і відмінностей між різними видами розмінування є достатнім для того, щоб перейти до аналізу термінології, яка використовується в законодавстві і стандартах у сфері ПМД.

Чинний Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» не розрізняє понять «розмінування» і «гуманітарне розмінування». У ст. 1 цього Закону «*розмінування (гуманітарне розмінування)*» визначається як комплекс заходів, які проводяться *операторами ПМД* з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із ВНП, включно з нетехнічним і технічним обстеженням територій, складенням карт, виявленням, знешкодженням і (або) знищенням ВНП, маркуванням, підготовкою документації

після розмінування, наданням громадам інформації щодо ПМД та передачею очищеної території. Особливістю наведеного терміна є ототожнення родового («розмінування») та видового («гуманітарне розмінування») понять, що є порушенням принципу юридичної визначеності як складової принципу верховенства права і однієї із засад правотворчої діяльності [14, с. 168]. Найімовірніше, поява в національному законодавстві України терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)» зумовлена впливом Міжнародних стандартів ПМД (IMAS), де терміни «розмінування» і «гуманітарне розмінування» вживаються як взаємозамінні [15]. Однак підхід, допустимий для міжнародних стандартів, не є прийнятним для законодавства, якщо брати до уваги загальноновизнані й зафіксовані в законі правила створення та вживання юридичних термінів.

Аналіз ознак, з яких складається дефініція терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)», вказує на те, що ця дефініція змістовно й логічно пов'язана з поняттям «гуманітарне розмінування».

По-перше, саме гуманітарне розмінування стартує з технічного обстеження й завершується поверненням повністю очищеної території місцевим органам влади та населенню.

По-друге, про гуманітарний характер розмінування свідчить те, що воно здійснюється суб'єктами, які мають правовий статус операторів ПМД. Крім уповноважених підрозділів ЦОВВ, ними можуть бути підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, зокрема міжнародні та іноземні.

По-третє, гуманітарні принципи та цілі впливають безпосередньо зі змісту Закону України «Про протимінну діяльність в Україні». Так, метою заходів у сфері ПМД є зменшення соціального, економічного й екологічного впливу ВНП на життя та діяльність населення, що передбачає зниження ризиків до безпечного для життя і здоров'я людей рівня та пом'якшення соціальної напруженості серед населення (п. 12 ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 3 Закону). При цьому гуманітарне розмінування є однією з п'яти основних складових ПМД (ст. 5 Закону).

По-четверте, гуманітарна спрямованість розмінування додатково підтверджується тим, що Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» вимагає забезпечення відкритості і доступності інформації та демократичного контролю у сфері ПМД (ч. 2 ст. 3 Закону).

Отже, відповідний Закон фактично розкриває лише поняття «гуманітарне розмінування», тоді як *родове* поняття «розмінування» містить, але не визначає. Це поняття є частиною таких складених термінів, як «якість розмінування», «управління якістю розмінування» та ін., але, найімовірніше, тут має місце підміна понять (насправді мається на увазі «гуманітарне розмінування»).

Цікавим є той факт, що Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» в редакції від 06.12.2018 (до внесення змін Законом України від 17.09.2020 № 911-IX) термінологічно розмежовував розмінування і гуманітарне розмінування. Під розмінуванням у Законі розумілася діяльність уповноважених підрозділів ЦОВВ та операторів ПМД, що проводиться з метою ліквідації небезпек, пов'язаних з ВНП, і може мати гуманітарний, військовий чи оперативний характер. Підхід до визначення гуманітарного розмінування загалом є доволі схожим на дефініцію терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)», однак, на відміну від останньої:

- підкреслювалося, що гуманітарним розмінуванням є комплекс *планових* заходів;
- прямо не згадувалися оператори ПМД як суб'єкти гуманітарного розмінування;
- замість операцій з виявлення, знешкодження та знищення ВНП використовувалося узагальнююче поняття «очищення забрудненої території».

Крім Закону України «Про протимінну діяльність в Україні», доцільно з'ясувати зміст поняття розмінування в підзаконних нормативно-правових актах і національних стандартах у сфері ПМД.

У Методиці визначення військових втрат, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 14.09.2022 № 277, до розмінування віднесено дії щодо видалення та/чи знешкодження (знищення) мін або інших вибухонебезпечних залишків війни із визначеного району та на визначену глибину. У цьому спрощеному значенні розмінування відіграє роль не родового поняття, а спеціального терміна, яким позначаються лише окремі складові широкого комплексу заходів, що належать до гуманітарного розмінування. Водночас варто звернути увагу на суперечності всередині самої Методики, яка вклучає до загальних витрат на *розмінування* загальні витрати на нетехнічне обстеження, загальні витрати на технічне обстеження та витрати на *розмінування* / очищення. Отже, розмінуванням у ширшому значенні охоплюються нетехнічне й технічне обстеження, а також розмінування у вузькому значенні, яке прирівнюється до очищення територій від ВНП (їх видалення та/чи знешкодження).

У національному стандарті ДСТУ 8820:2023 «Протимінна діяльність. Процеси управління. Основні положення» міститься термін «розмінування» у значенні, яке дослівно відтворює дефініцію з наведеної вище Методики. Термін «гуманітарне розмінування» у ДСТУ 8820:2023 відсутній. У національному стандарті зазначено, що відповідником терміна «розмінування» є англійський термін *demining* у Міжнародному стандарті ПМД IMAS 04.10 Glossary of mine action terms, definitions and abbreviations. Однак за змістом ці терміни абсолютно різні, оскільки *demining* означає діяльність, унаслідок якої відбувається усунення загроз від ВНП, включно з технічним обстеженням, складанням карт, очищенням, маркуванням, підготовкою документації після очищення, наданням громадам інформації з питань ПМД та передачею очищеної території. Також уточнюється, що *demining* може виконуватися різними видами організацій, зокрема неурядовими організаціями, комерційними компаніями, національними групами з ПМД або військовими підрозділами [15]. Термін *demining* у IMAS 04.10 є дуже близьким за значенням до терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)» у Законі України «Про протимінну діяльність в Україні». Однак національний термін охоплює не лише технічне, але й нетехнічне обстеження територій.

На додаток до термінів «розмінування» і «гуманітарне розмінування», доцільно проаналізувати наявні в законодавстві та стандартах у сфері ПМД терміни, пов'язані з оперативним і військовим розмінуванням. Для збагачення уявлення про вказані види розмінування в контексті еволюції законотворчих ідей буде корисно спочатку звернутися до проекту Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» від 19.09.2018 № 9080-1 у його первинній редакції.

У ст. 1 проекту Закону конкретизується зміст обох видів розмінування. Так, і військове, і оперативне розмінування обмежуються заходами, спрямованими на виявлення, знешкодження та (або) знищення ВНП, а також здійснюються фахівцями уповноважених підрозділів ЦОВВ. Військове розмінування географічно можливе лише на територіях, які надані для розміщення й постійної діяльності військових частин, установ, військових навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, та в районах здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації. Водночас оперативне розмінування має проводитися в невідкладних випадках для надання екстреної допомоги населенню під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій або знешкодження вибухових пристроїв, що використовуються з терористичною метою [16].

Оскільки в основній частині тексту проєкту Закону України від 19.09.2018 № 9080-1 терміни «військове розмінування» і «оперативне розмінування» не зустрічаються, їх дефініції не ввійшли до прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» (у редакції від 06.12.2018). Щоправда, у визначенні розмінування все ж згадувалися такі його види, як військове й оперативне.

Остаточно це згадування було вилучено з тексту Закону України «Про протимінну діяльність в Україні» після внесення змін Законом України від 17.09.2020 № 911-IX. По суті цим рішенням законодавець намагався поставити крапку в питанні предмета регулювання та цілей відповідного Закону, норми якого мають чітко окреслену гуманітарну спрямованість.

Однак в інших законах України можна відшукати пряме чи опосередковане підтвердження наявності оперативного та військового розмінування. Наприклад, до основних повноважень поліції входить розмінування, що має оперативний характер і передбачає виявлення, знешкодження та знищення ВНП, які можуть бути предметами, знаряддями чи засобами вчинення правопорушень (п. 39 ч. 1 ст. 23 Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію»). Національна гвардія України зобов'язана проводити роботи із розмінування ВНП на територіях, які надані для розміщення й постійної діяльності органів військового управління, з'єднань, військових частин (підрозділів) тощо, а також у місцях виконання завдань за призначенням під час дії воєнного стану (п. 23 ч. 1 ст. 12 Закону України від 13.03.2014 № 876-VII «Про Національну гвардію України»). Таке розмінування можна віднести до військового.

На підзаконному рівні до оперативного й військового розмінування дотичні терміни «оперативне реагування на виявлення ВНП» та «бойове розмінування місцевості (об'єктів)». Вони закріплені Порядком здійснення першочергових заходів щодо знешкодження (знищення) вибухонебезпечних предметів на території України й організації взаємодії під час їх виконання, затвердженим спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства оборони України від 21.12.2022 № 833/443 (далі – Порядок здійснення першочергових заходів). Зокрема, оперативне реагування в цьому Порядку характеризується такими ознаками:

- передбачає ідентифікацію, вилучення, транспортування та знешкодження (знищення) ВНП;
- має першочерговий (невідкладний) характер стосовно інших заходів;
- здійснюється підрозділами розмінування Збройних Сил України, інших військових формувань (Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії України) та уповноважених ЦОВВ (Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України).

Окремі положення Порядку здійснення першочергових заходів можуть свідчити про те, що іноді доволі важко відокремити заходи, які проводяться в рамках оперативного реагування на виявлення ВНП, від заходів із гуманітарного розмінування. Так, у п. 3 розд. IV Порядку встановлено, що в умовах воєнного стану та у відбудовний період знешкодження (знищення) ВНП проводиться з урахуванням пропозицій місцевих державних або військових адміністрацій щодо пріоритетності та черговості виконання робіт. Водночас у Національній стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року відзначається, що система пріоритезації має стати основою здійснення планових заходів із гуманітарного розмінування. Крім того, під час воєнного стану та у відбудовний період Порядок здійснення першочергових заходів дає змогу залучати підрозділи розмінування до знешкодження (знищення) ВНП, що були виявлені операторами ПМД, які не мають дозволу на проведення вибухових робіт (п. 6 розд. IV).

Це означає, що вказані підрозділи виконуватимуть завдання гуманітарного розмінування.

Наведені міркування підсилюються також тим, що відповідно до IMAS 04.10 гуманітарне розмінування може мати *надзвичайний* (emergency-based) або плановий (developmental) характер [15]. У подальших дослідженнях потрібно з'ясувати зміст поняття «гуманітарне розмінування надзвичайного характеру» в міжнародних стандартах ПМД, його співвідношення з поняттям «оперативне розмінування» й конкретизувати відмінності від гуманітарного розмінування, що має плановий характер.

Військовому розмінуванню в Порядку здійснення першочергових заходів відповідає «бойове розмінування місцевості (об'єктів)» як таке, що здійснюється в інтересах дій військ (сил). Як випливає з п. 4 і 5 розд. II Порядку, бойове розмінування й очищення місцевості (об'єктів) під час оперативного реагування на виявлення ВНП, що залишилися на території України після війн, сучасних боєприпасів і підричних засобів проводять інженерні підрозділи Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту. Техніко-юридичні особливості наведених пунктів створюють достатні підстави для припущення, що бойове розмінування місцевості (об'єктів) може розглядатися розробниками Порядку не як самостійний вид розмінування, а як частина оперативного реагування на виявлення ВНП. Однак дійсний зміст відповідних положень можна уявити лише шляхом застосування граматичного, логічного й інших способів тлумачення правових норм.

Висновки. Отже, у наукових джерелах, законодавстві України та стандартах у сфері ПМД представлено різні підходи до змісту і співвідношення поняття «розмінування» та пов'язаних з ним видових понять, а саме:

1. Серед науковців є розбіжності в поглядах щодо ознак і критеріїв розмежування гуманітарного й оперативного розмінування, хоча сам факт існування цих двох видів розмінування визнається всіма дослідниками. Окремі автори розглядають військове (бойове) розмінування як складову оперативного розмінування, хоча перше має низку властивих лише йому рис і характеристик. Найповніше вони розкриваються фахівцями в галузі ПМД і незалежними експертними групами, зокрема Міжнародним центром гуманітарного права Дияконії.

2. У Законі України «Про протимінну діяльність в Україні» поняття «розмінування» і «гуманітарне розмінування» ототожнюються та виступають елементами складеного терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)». Однак дефініція цього терміна змістовно й логічно пов'язана з видовим поняттям «гуманітарне розмінування».

Поняття «розмінування» присутнє також у підзаконній термінології і стандартах у сфері ПМД. У Методиці визначення військових втрат, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та у ДСТУ 8820:2023 «розмінування» є не родовим поняттям, а спеціальним терміном, який охоплює лише операції з видалення та знешкодження (знищення) ВНП. У цьому аспекті також виявляється розбіжність між ДСТУ 8820:2023 і IMAS 04.10, де термін demining за більшістю ознак є подібним до терміна «розмінування (гуманітарне розмінування)» в українському законодавстві.

3. У чинному Законі України «Про протимінну діяльність в Україні» терміни «військове розмінування» і «оперативне розмінування» відсутні, проте вони були елементами законопроектної термінології. Їх видалення обумовлено переосмисленням предмета регулювання та цілей цього Закону, у нормах якого простежується явна гуманітарна спрямованість.

Підзаконна термінологія у сфері ПМД містить такі терміни, як «оперативне реагування на виявлення ВНП» і «бойове розмінування місцевості (об'єктів)». Як показують

окремі норми Порядку здійснення першочергових заходів, заходи, які проводяться в рамках оперативного реагування на виявлення ВНП, можуть бути тісно пов'язані з гуманітарним розмінуванням.

У подальших дослідженнях доцільно запропонувати шляхи уточнення й узгодження відповідної термінології з метою забезпечення системності, якості законодавства та підвищення ефективності правового регулювання відносин у сфері розмінування.

Використані джерела:

1. Аналітика (Земельні ділянки та території). *Національна платформа протимінної діяльності «Розмінуємо Україну»*. URL: <https://demine.gov.ua/> (дата звернення: 23.08.2024).
2. Невидимі вбивці. Армія РФ замінує окуповані території все складнішими для виявлення мінами. Як Україна та світ готуються їх знешкодувати? Розбір WIRED. *Forbes Ukraine*. 19.02.2024. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/nevidimiy-vorog-yak-rozminuvati-ukrainikoli-resursiv-brakue-a-rosiya-vikoristovue-vse-skladnishi-dlya-viyavlennya-mini-poglyad-wired-19022024-19313> (дата звернення: 23.08.2024).
3. Ustyenko V., Rohozian Y., Trehub O., Liashenko P., Zabłodska D. Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: problem and research prospects. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Is. 65. P. 287–295. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27>.
4. Пальчевська О. С., Губич П. В. Гуманітарне розмінування в Україні: комунікація, термінологія, словник. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. № 3. С. 197–201.
5. Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01>.
6. Кіріка Д. В., Мірошник Д. С. Специфіка та значення оперативного розмінування підрозділами поліції територій та будівель. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 грудня 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 122–124.
7. Кірін Р. С. Сучасний стан протимінного законодавства України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 13 березня 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 88–91.
8. Беспалько Р., Гуцул Т., Казімір І., Мирончук К. Сучасні підходи до оцінювання черговості гуманітарного розмінування територій. *Технічні науки та технології*. 2023. № 1 (31). С. 146–157. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1\(31\)-146-157](https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1(31)-146-157).
9. Чайка Т. О., Короткова І. В. Відновлення родючості ґрунту в Україні після воєнних дій. *Захист і відновлення екологічної рівноваги та забезпечення самовідновлення екосистем* : монографія / під заг. ред. Т. О. Чайки. Полтава : Видавництво ПП «Астрая», 2023. С. 232–281.
10. Окіпняк Д. А., Окіпняк А. С., Зубаль М. В. Педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців із розмінування з урахуванням вимог сьогодення. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2018. Вип. 11. С. 274–282.
11. Як здійснюється розмінування територій: 6 етапів. *Армія Inform*. 22.12.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/22/yak-zdijsnyuyetsya-rozminuvannya-terytorij-6-etapiv/> (дата звернення: 23.08.2024).
12. Smith A. Why military demining is not Humanitarian Demining. *Humanitarian Mine Action (HMA)*. URL: <https://nolandmines.com/militarydemining.html> (last accessed: 23.08.2024).
13. Humanitarian demining as a form of humanitarian assistance under international humanitarian law: Legal Brief / Diakonia International Humanitarian Law Centre. 2020. 86 p.
14. Трегуб О. Розмінування як правова категорія: витоки дискусії. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 30 квітня 2024 р.). Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень Politicus, 2024. С. 167–170.
15. IMAS 04.10 "Glossary of mine action terms, definitions and abbreviations". IMAS. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/04-10/> (last accessed: 23.08.2024).

16. Про протимінну діяльність в Україні: проєкт Закону України від 19.09.2018 № 9080-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9080-1&skl=9 (дата звернення: 23.08.2024).

References:

1. Analitika (Zemelni dilianky ta terytorii). Natsionalna platforma protymynnoi diialnosti "Rozminuiemo Ukrainu". N. p. URL: <https://demine.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Nevydymi vbyvti. Armiia RF zaminovuje okupovani terytorii vse skladnishymy dlia vyjavlennia minamy. Yak Ukraina ta svit hotuiutsia yikh zneshkodzhuvaty? Rozbir WIRED. Forbes Ukraine (2024). N. p. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/nevidimiy-vorog-yak-rozminuvati-ukraini-koli-resursiv-brakue-a-rosiya-vikoristovue-vse-skladnishi-dlya-viyavlennya-mini-poglyad-wired-19022024-19313> [in Ukrainian].
3. Ustyenko, V., Rohozian, Y., Trehub, O., Liashenko, P., & Zablodska, D. (2023). Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: problem and research prospects. *Amazonia Investiga*, 12, 65, 287–295. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27> [in English].
4. Palchevska, O.S., & Hubyh, P.V. (2018). Humanitarne rozminuvannia v Ukraini: komunikatsiia, terminolohiia, slovnyk. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiediialnosti "Lvivskiy filolohichnyi chasopys" – Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety "Lviv Philological Journal"*, 3, 197–201 [in Ukrainian].
5. Bezpalova, O.I. (2022). Priorytetni napriamy diialnosti orhaniv politsii shchodo zabezpechenia prav hromadian v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 3 (86), 13–25. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01> [in Ukrainian].
6. Kirika, D.V., & Miroshnyk, D.S. (2023). Spetsyfika ta znachennia operatyvnoho rozminuvannia pidrozdilamy politsii terytorii ta budivel. *Zakhyst ta dotrymannia prav hromadian orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: materialy nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 7 hrudnia 2023 r.) – Protection and observance of citizens' rights by the National Police of Ukraine under martial law: materials of the scientific and practical conference (Vinnytsia, December 7, 2023)*. Vinnytsia, 122–124 [in Ukrainian].
7. Kirin, R.S. (2020). Suchasnyi stan protymynnoho zakonodavstva Ukrainy. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 13 berезenia 2020 r.) – International and national security: theoretical and applied aspects: materials of the IV International scientific and practical conference (Dnipro, March 13, 2020)*. Dnipro, 88–91 [in Ukrainian].
8. Bepalko, R., Hutsul, T., Kazimir, I., & Myronchuk, K. (2023). Suchasni pidkhody do otsiniuvannia cherhovosti humanitarnoho rozminuvannia terytorii. *Tekhnichni nauky ta tekhnolohii – Technical Sciences and Technologies*, 1 (31), 146–157. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1\(31\)-146-157](https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1(31)-146-157) [in Ukrainian].
9. Chaika, T.O., & Korotkova, I.V. (2023) Vidnovlennia rodiuchosti gruntu v Ukraini pislia voiennykh dii. *Zakhyst i vidnovlennia ekolohichnoi rivnovahy ta zabezpechennia samovidnovlennia ekosystem: monohrafiia*. T.O. Chaika (Ed.). Poltava: Vydavnytstvo PP "Astraiia", 232–281 [in Ukrainian].
10. Okipniak, D.A., Okipniak, A.S., & Zubal, M.V. (2018). Pedagogichni aspekty pidgotovky maibutnikh fakhivtsiv iz rozminuvannia z urakhuvanniam vymoh sohodennia. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii: Fizychni vykhovannia, sport i zdorovia liudyny – Bulletin of the Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University. Physical education, Sport and Human Health*, 11, 274–282 [in Ukrainian].
11. Yak zdiisniuietsia rozminuvannia terytorii: 6 etapiv. *Armiia Inform*. N. p. URL: <https://army-inform.com.ua/2022/12/22/yak-zdijsnyuyetsya-rozminuvannya-terytorij-6-etapiv/> [in Ukrainian].
12. Smith, A. Why military demining is not Humanitarian Demining. Humanitarian Mine Action (HMA). N. p. URL: <https://nolandmines.com/militarydemining.html> [in English].
13. Humanitarian demining as a form of humanitarian assistance under international humanitarian law (2020). Diakonia International Humanitarian Law Centre. N. p.
14. Trehub, O. (2024). Rozminuvannia yak pravova katehoriia: vytoky dyskusii. *Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shliakhy mobilizatsii resursiv: materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 30 kvitnia 2024 r.) – Modern Ukrainian state: vectors of development and ways of resource mobilization: materials of the VIII All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa, April 30, 2024)*. Odesa, 167–170 [in Ukrainian].
15. IMAS 04.10 "Glossary of mine action terms, definitions and abbreviations". IMAS. N. p. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/04-10/> [in English].

16. Pro protyminnu diialnist v Ukraini: proiekt Zakonu Ukrainy vid 19.09.2018 № 9080-1 (2018). N. p. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9080-1&skl=9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2024

Trehub O., Candidate of Law, Senior Research Fellow at the Department of Economic and Legal Studies of Economic Security Problems of the State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND TYPES OF DEMINING IN UKRAINE: LEGAL CONTEXT

The purpose of this paper is to clarify the content of the concept of «deminig» and related specific concepts by analyzing scientific approaches, national legislation and mine action standards, as well as substantiating conclusions on the features of the relevant terminology. As the analysis of scientific literature shows, today there is no legal research in Ukraine, the subject of which is the concept and types of demining.

The methodological basis of this study consists of terminological analysis (it is used to clarify the content and delimit concepts), abstraction (the most important features and characteristics of the phenomena under study are identified on its basis), dogmatic method (it made it possible to study formal legal constructions in the texts of legal acts), as well as other methods and techniques of scientific research.

The paper argues that the definition of the term "deminig (humanitarian demining)" enshrined in the Law of Ukraine "On Mine Action in Ukraine" is meaningfully and logically related to the concept of "humanitarian demining". However, this Law differentiated between demining and humanitarian demining at the time of its adoption (06.12.2018). It is also shown that in the Methodology for Determining Military Losses Caused to Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation, and in DSTU 8820:2023 "Mine action. Processes management. Basic provisions" "deminig" is not a generic concept, but a special term that reflects some components of humanitarian demining (removal and demilitarization (destruction) of explosive objects).

It is substantiated that the terms "military demining" and "operational demining" were excluded from the Law of Ukraine "On Mine Action in Ukraine" due to the clarification of its subject and goals that are humanitarian in nature. The paper specifies that operational and military demining are associated with such sub-legal terms as "operational response to the detection of explosive objects" and "combat demining of the area (objects)".

Keywords: mine action, demining, humanitarian demining, operational demining, military demining, explosive objects.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.158-168
УДК 343.347.5(477)

Шамсутдінов О. В., кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України (м. Київ, Україна)

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ПОТЕРПІЛОГО

У статті досліджено зміст поняття «потерпілий» складу кримінального правопорушення «незаконне проведення дослідів над людиною», передбаченого ст. 142 КК України. Зокрема, сконцентровано увагу на одній із форм вчинення вказаного протиправного діяння – медико-біологічному експериментуванні.

Аргументовано, що для основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 142 КК України, характерним є загальний потерпілий (будь-яка людина), а для кваліфікованого складу (ч. 2 ст. 142 КК України) – спеціальний потерпілий, яким виступає неповнолітній (дитина).

Зважаючи на зростання ступеня суспільної небезпечності протиправного посягання, залежно від зменшення віку потерпілого, порушено питання доцільності кримінально-правової охорони життя і здоров'я ненародженої дитини.

Констатовано, що на сьогодні чинне законодавство України та судова практика момент виникнення права на життя пов'язують із живонародженням, тож проведення будь-яких медико-біологічних дослідів на ембріонах і плодах людини, включно з генетичними маніпуляціями, складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, не охоплюється.

Висвітлено сучасний стан експериментування з геномом людини на пренатальній стадії розвитку та виникаючі у зв'язку із цим етичні проблеми й біологічні загрози.

Наведено нормативну позицію європейського законодавця та погляди вітчизняних науковців-правників щодо необхідності юридичного захисту прав і гідності дітей на пренатальній стадії розвитку.

Запропоновано перенести кримінально-правове визначення моменту початку життя людини на більш ранній період, зокрема доповнити кваліфікований склад кримінального правопорушення «незаконне проведення дослідів над людиною» (ч. 2 ст. 142 КК України) таким видом спеціального потерпілого, як «ненароджена дитина (плід)».

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, експериментування на людині, геном, дитина, початок життя, ембріон, плід.

Постановка проблеми. Сучасна емпірична наука не може відмовитися від експериментування: зростаюча потреба в дослідіх притаманна людському пізнанню, зумовлена потягом до нового знання і впровадження інноваційних досягнень, що на ньому ґрунтуються. Інтенсифікація та розширення експериментів надає людству значні можливості для панування над природою і маніпулювання нею. За таких умов сучасні досягнення біотехнології, зокрема генної інженерії, які уможливили видозміну геному живих організмів, породжують надзвичайно важливі проблеми біоетики та дотримання прав людини.

Винайдення технологій редагування геному потягло за собою появу етичних проблем, пов'язаних як із недосконалістю таких технологій, яка може призвести до помилок і непередбачуваних наслідків, так і з перспективою застосування цих технологій до людських ембріонів.

Розуміючи глобальний характер указаних біологічних загроз, світове співтовариство в рамках відповідних міжнародно-правових договорів намагається запроваджу-

вати механізми обмежень у застосуванні досягнень біотехнології. Одним із таких механізмів є вжиття державами-учасницями необхідних заходів із забезпечення дотримання встановленої Конвенцією про права людини та біомедицину (1997) заборони втручання в геном людини, спрямованого на таку її модифікацію, яка буде спадковою, тобто передаватиметься майбутнім поколінням цієї людини.

Особливої актуальності тема законності й етичності експериментування на людині набуває із проведенням біомедичних дослідів у країнах, що розвиваються, адже дослідницьке нетерпіння, з одного боку, і перспектива вигідної комерціалізації інноваційних результатів, з іншого, можуть легко підштовхнути до порушення як етичних, так і кримінально-правових норм у відповідній сфері. На думку фахівців, Україна є привабливим регіоном для проведення біомедичних досліджень, через те що вона належить до групи країн із невеликим середнім рівнем доходу населення [1, с. 138]. Крім того, водночас із підписанням 22 березня 2002 року згаданої Конвенції про права людини та біомедицину (1997) Україна досі її не ратифікувала. Отже, її положення, насамперед застереження й заборони, не є обов'язковими для української юрисдикції.

Утім, чинним законодавством України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України). Ознака «незаконності» означає бланкетний характер вказаної кримінально-правової норми, зокрема потребу у зверненні до актів законодавства в інших сферах (охорони здоров'я, дослідницької діяльності, цивільно-правових відносин тощо). Сформульовані в міжнародному праві основні принципи проведення дослідів над людиною знайшли своє відбиття в Конституції України (ст. 28), Основах законодавства України про охорону здоров'я (ст. 44, 45), інших актах регулятивного законодавства. Однак аналіз загальних умов правомірності проведення медико-біологічних дослідів свідчить, що національне законодавство містить прогалини та потребує належних змін на рівні закону в такій царині, яка становить особливий ризик для прав людини [2, с. 497]. Недостатня урегульованість медико-біологічного експериментування, об'єктом якого є людина, значно знижує рівень кримінально-правової охорони суспільних відносин у цій сфері, створює проблеми практичного застосування норми «Незаконне проведення дослідів над людиною», передбаченої ст. 142 КК України.

Зокрема, як свідчать офіційні статистичні дані, з 2001 року (із набранням чинності КК України) до 2016 року включно жодного провадження за ст. 142 КК України зареєстровано не було. Починаючи з 2017 року відповідні кримінальні правопорушення починають обліковуватися: за сім років розпочато 8 досудових розслідувань за ст. 142 КК України (2017 р. – 2, 2018 р. – 1, 2020 р. – 3, 2021 р. – 1, 2022 р. – 1). Однак до 2024 року всі ці провадження були закриті, жодне з них не було направлено до суду з обвинувальним актом [3].

Тож проблема дослідження та вдосконалення національного законодавства, яке покликано забезпечувати захист людини від незаконного проведення медико-біологічних дослідів над нею, з урахуванням досягнень сучасної генної інженерії набуває очевидної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш ґрунтовно незаконне проведення дослідів над людиною розглянула В. О. Єгорова в дисертації, яку захистила у 2010 році [4], а згодом основні положення цього дисертаційного дослідження увійшли до монографії (2012) під авторством В. М. Куца, С. В. Гізімчука і В. О. Єгорової [5]. З огляду на відсутність правозастосовної практики у вказаних працях робиться припущення щодо значної латентності таких суспільно небезпечних проявів; пропонується нова редакція кримінально-правової норми, передбаченої ст. 142 КК України, однак питань потерпілого вказані пропозиції не стосуються.

У докторській дисертації, присвяченій посяганням на правопорядок у сфері медичної діяльності (2011), Г. В. Чеботарьова до відповідних кримінальних правопорушень віднесла й досліджуване протиправне діяння, включивши його до групи злочинів, що вчиняються в медичному експериментуванні, визначила особливості об'єктивних і суб'єктивних ознак його складу [6, с. 80]. К. В. Катеринчук, досліджуючи кримінально-правову охорону здоров'я особи (2018), розглянула і склад незаконного проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України), однак детально на його характеристики не зупинялася, предметних зауважень щодо вдосконалення редакції відповідної кримінально-правової норми, як і попередня дослідниця, не висловлювала [7].

В. В. Балабко, В. С. Бібленко, С. Р. Дутчак, І. В. Кирилук, Т. Ю. Тарасевич, І. М. Філь, Є. Е. Черніков, Ю. О. Шопіна й інші науковці також зверталися до конструктивних ознак складу незаконного проведення дослідів над людиною, розкриваючи окремі аспекти цього кримінального правопорушення під час проведення комплексних досліджень кримінальної відповідальності медичних працівників, охорони прав пацієнта, злочинності у сфері охорони здоров'я тощо.

Попри те, що вказані вчені зробили значний внесок у дослідження кримінальної відповідальності за незаконне проведення дослідів над людиною, а їхні наукові праці мають значну наукову та практичну цінність, проблеми кримінально-правової заборони експериментування з геномом, проведення медико-біологічних дослідів на людських ембріонах (плодах) фактично залишилися недослідженими. Актуальність подальших розвідок у напрямі вдосконалення кримінально-правової норми про незаконне проведення дослідів над людиною обумовлена також новітніми відкриттями в царині модифікації людського геному та зусиллями міжнародної спільноти щодо нормативного врегулювання етичних, біологічних і правових проблем, що виникають унаслідок цього.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення змісту об'єктивної ознаки «потерпілий» складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, обґрунтування моменту, з якого людина набуває право на охорону свого життя, здоров'я, гідності від незаконних медико-біологічних дослідів, а також вироблення на цій основі пропозицій щодо вдосконалення відповідної кримінально-правової норми.

Виклад основного матеріалу. Як декларується в ст. 1 КК України, першочерговим завданням кримінального закону є правове забезпечення прав людини від протиправних посягань. Тобто національна кримінально-правова політика повинна бути зорієнтована на міжнародні стандарти захисту прав людини. Водночас нормами матеріального права не визначено статус потерпілого, постраждалого, жертви протиправних посягань. Отже, проблема впливу потерпілого на процес кримінально-правової кваліфікації не знайшла свого належного висвітлення.

Вивчення змісту поняття «потерпілий» в українському кримінальному праві здійснювали Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, Є. В. Лашук, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, В. Л. Соколовський, В. В. Топчій, Є. В. Фесенко й інші вчені.

Так, на думку Є. В. Фесенка, потерпілим від злочину може бути окрема людина, дві або більше особи, громадські об'єднання, населення адміністративно-територіальних одиниць, державні органи, держава і суспільство в цілому. Тобто це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи [8, с. 76–77].

Подібних поглядів дотримується і М. В. Сенаторов, який визначає потерпілого як соціального суб'єкта (фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або ж суспільство загалом), блага, праву чи інтересу якого, що перебуває під

охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої [9, с. 59].

Водночас В. Т. Дзюба справедливо критикує визнання потерпілого лише соціальним суб'єктом: «у цьому понятті відсутня біологічна ознака, що притаманна людині і є визначальною при кримінально-правовій охороні життя та здоров'я як природних благ, що визначають сутність людини, а тому конституційно визнані невід'ємними і непорушними» [10, с. 200]. Тому науковець пропонує під потерпілим від кримінально-правового посягання розуміти фізичну або юридичну особу.

Зі свого боку, Н. М. Ярмиш не згодна з таким підходом і вважає, що особа нерозривно пов'язана з наявністю певної свободи, тобто здатністю «діяти зі знанням справи». Особа виникає з появою свободи, яка припускає оволодіння такими складними поняттями, як «життя» і «смерть». Віковий момент виникнення особи є суто індивідуальним, а в людей з глибокими аномаліями психіки властивості особи взагалі відсутні [11, с. 25].

Підтримуючи висновки вченої, К. О. Черевко зазначає, що *людина* – це, з одного боку, біологічна істота, яка наділена свідомістю, здатністю працювати, пізнавати навколишній світ, з іншого боку, це суспільна істота, тому що суспільне життя та суспільні відносини, колективна праця змінили й підкорили собі її біологічну організацію [12, с. 59].

Отже, визначення потерпілого від протиправного посягання потребує використання терміна «людина». За таких умов автор поділяє висновки А. А. Музики та Є. В. Лащука, які визначають *потерпілого* як факультативну ознаку об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) [13, с. 82]. Учені пропонують розрізняти загального та спеціального потерпілого від злочину: загальним потерпілим від злочину є людина, щодо якої в тексті кримінального закону використовується термін «потерпілий». Якщо правове становище (статус), вік, стать чи інші ознаки людини в кримінальному законі виділено спеціальним терміном, таку людину слід називати спеціальним потерпілим від злочину.

В основному складі кримінального правопорушення, передбаченому ч. 1 ст. 142 КК України, потерпілий є обов'язковою ознакою. При цьому його можна охарактеризувати як загального потерпілого від злочину, адже кримінально-правова норма не уточнює ні ознак суб'єкта незаконного проведення дослідів над людиною (тобто ним може бути не тільки медичний чи фармацевтичний працівник, але й інша особа, наприклад, дослідник-біоінженер), ні ознак потерпілого від цього протиправного діяння, обмежившись терміном «людина». Інакше кажучи, потерпілий не обов'язково має бути пацієнтом медичного закладу чи здоровим добровольцем, який бере участь у клінічних випробуваннях. Як свідчить історичний досвід, на практиці незаконні дослідження, об'єктом яких є людина, можуть проводитись у колективах, для яких характерними є ознаки закритості та підлеглості / залежності: йдеться про військовослужбовців, ув'язнених, вихованців інтернатів, членів спортивних команд, релігійних сект тощо. Наприклад, відомо, що в СРСР у 1930–1950 рр. для потреб органів держбезпеки розроблювались отруйні та наркотичні препарати, які апробувалися на ув'язнених Бутирської і Луб'янської в'язниць, засуджених до страти [5, с. 23].

Кваліфікований склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 2 ст. 142 КК України, містить таку альтернативну ознаку, як спеціальний потерпілий – неповнолітній, що є кваліфікуючою та свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності протиправного посягання. Отже, у цьому випадку така фізична характеристика

людини, як вік, впливає на кримінально-правову кваліфікацію діяння.

Виокремлення згаданого кваліфікованого складу кримінального правопорушення є доречним, ураховуючи пріоритетність захисту життя та здоров'я неповнолітніх осіб, а також особливий захист дитинства. Така підвищена увага до захисту прав і законних інтересів неповнолітніх обумовлена їх фізичною, емоційною, інтелектуальною незрілістю. Як зазначено в Резолюції 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985, «молодь, перебуваючи на ранньому етапі розвитку людської особистості, потребує особливої турботи і допомоги в галузі фізичного, духовного і соціального розвитку, а також у правовому захисті в умовах миру, свободи, гідності та безпеки» [14].

Повноліття – вік, із досягненням якого настає повна цивільна дієздатність. Особи, які не досягли віку повноліття (тобто 18 років), позначаються терміном «неповнолітні». При цьому поняття «неповнолітній» та «дитина», з огляду на вікову ознаку, є повністю тотожними [15, с. 79]. Тож можна зробити висновок, що під неповнолітнім (спеціальним потерпілим), вказаним у ч. 2 ст. 142 КК України, слід розуміти дитину від народження до досягнення повноліття, якій на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років. За такого розуміння обсяг поняття «неповнолітній» повністю охоплює собою поняття «новонароджена дитина» і «малолітній».

Водночас М. В. Сенаторов у своїй роботі зазначає, що з огляду на вік особливе значення має дослідження особи та поведінки неповнолітніх потерпілих із подальшим поділом їх на малолітніх жертв, підлітків тощо [9, с. 124]. Є. Е. Черніков вважає очевидним різний ступінь суспільної небезпечності діяння, вчиненого стосовно новонародженої дитини, малолітнього чи просто неповнолітнього [16, с. 102].

За таких умов постає питання: якщо посягання на життя чи здоров'я неповнолітнього є більш суспільно небезпечним, ніж посягання на дорослу людину, і ступінь цієї небезпечності зростає зі зменшенням віку потерпілого, то яким ступенем суспільної небезпечності характеризується протиправне посягання на життя чи здоров'я ще не народженої дитини (адже кожна ненароджена дитина з моменту свого зачаття за своєю природою є людиною)?

Зазначимо, що нормативно в Україні встановлено момент виникнення права на життя з моменту народження (ст. 25 ЦК України, Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертовонародженості, затверджена наказом МОЗ України від 29.03.2006 № 179). Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» (2001), кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. У вітчизняній судовій практиці початком життя людини вважається момент відокремлення плоду від утроби матері [17, с. 19].

У кримінально-правовій доктрині визначення моменту початку життя людини залишається спірним: з одного боку, більшість учених відстоюють позицію, що кримінально-правова охорона людини починається від моменту настання фізіологічних пологів (пологового процесу); окремі науковці початок кримінально-правової охорони життя пов'язують із моментом вивільнення в будь-якій формі з утроби матері плода, здатного до позаутробного життя; інші наголошують на необхідності кримінально-правової охорони життя «ненародженої дитини», яка готова до продовження життя поза утробою матері, тобто за досягнення плодом повних 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку.

Другий і третій підходи останнім часом знаходять дедалі більше прихильників, зважаючи на зростаючі темпи розвитку медичної науки, зокрема перинатальної медицини, коли пацієнтом, тобто учасником відповідних правовідносин, є плід в утробі матері. Наприклад, науковці, які комплексно досліджували питання кримінальної

відповідальності за незаконне проведення абортів (ст. 134 КК України), одностайно стверджують, що в разі штучного переривання вагітності після 22 тижнів має місце не загибель плоду, а смерть новонародженої дитини внаслідок штучного вигнання її з організму матері, тому зазначена подія кваліфікується за ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство малолітньої дитини [12, с. 154; 18, с. 152]. На думку Н. М. Ярмиш, «умертвіння дитини навіть в утробі матері за умов, що пологи розпочались, а строк вагітності складає хоча б 22 тижні, – це вбивство» [19, с. 462]. А. М. Орлеан же вважає, що «посягання на життя плоду, що набув ознак життєздатності, повинно вважатися злочином проти життя незалежно від того, розпочався чи не розпочався пологовий процес, вивільнено чи не вивільнено плід з утробы матері» [20, с. 307].

Автор також підтримує думку, що життя і здоров'я плода, який є зачатим, але ще не народженою дитиною, має підлягати кримінально-правовій охороні, однак на сьогодні проведення будь-яких медико-біологічних дослідів на ембріонах і плодах людини, включно з генетичними маніпуляціями, складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України, не охоплюється. Ба більше, життя ембріону (плоду), який не досяг 22 тижнів внутрішньоутробного розвитку, взагалі «випадає» зі сфери дії кримінального закону.

Водночас проблема експериментування на людських ембріонах і плодах є надзвичайно гострою. Ідеться про генетичні досліді (рекомбінація ДНК, редагування геному, заміна чи видалення хромосом), втручання з метою наукового експериментування, у тому числі в разі запліднення *in vitro*¹.

У січні 2014 року за допомогою системи CRISPR/Cas9 китайські вчені модифікували геном мавп, після чого стало зрозуміло, що наступним етапом стануть експерименти з генетичної модифікації людини. Можливість редагування генів людини відразу порушила низку етичних проблем, особливо гострих у випадку редагування генів ембріону людини. Провідні вчені, розуміючи небезпеку бездумного використання технології CRISPR/Cas9, закликали до мораторію на клінічні експерименти з генетичної модифікації людини, адже простота технологій і доступність у США реактивів для її реалізації дали можливість біохакерам здійснювати втручання в геном живих організмів у домашніх умовах, навіть без спеціальних навичок і обладнання [21, с. 40].

Незважаючи на заклики до заборони експериментів з генетичної модифікації людини, у листопаді 2018 року професор Південного науково-технологічного університету (м. Шеньчжень, КНР) Хе Цзянькуй заявив, що створив перших у світі генетично відредагованих дітей – дівчат-близнюків, які не здатні заразитися на ВІЛ через модифікацію гена CCR5. Водночас у подальшому з'ясувалося, що спроба редагування виявилася не дуже вдалою: застосована технологія CRISPR/Cas9 внесла мутацію, але не ту, на яку очікували. Цей експеримент викликав обурення світової наукової громадськості та став підставою для притягнення дослідника і його колег до кримінальної відповідальності [22].

Як попереджають дослідники з Інституту Френсіса Кріка в Лондоні, редагування генів людських ембріонів може призвести до небажаних наслідків: аналіз результатів відповідних експериментів свідчить, що близько 16 % з них мають випадкові мутації, які було неможливо передбачити під час стандартних тестів. І такі зміни успадковуюватимуться наступними поколіннями [23].

На думку окремих фахівців, для розв'язання цієї проблеми слід керуватися принципом визнання гідності людської особистості в пренатальній фазі її розвитку, тому

¹ Техніка виконання експерименту в контрольованому середовищі поза живим організмом.

дослідження й експерименти на людських ембріонах і плодах потрібно проводити відповідно до етичних норм, які застосовуються щодо дітей, котрі вже з'явилися на світ, і щодо всіх людських індивідів [24, с. 338]. Такий підхід знайшов утілення в Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи від 24.09.1986 № 1046 щодо використання ембріонів і плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі. Зокрема, Рекомендація наголошує, що існування людського життя визнається від моменту запліднення [25].

Про необхідність захисту прав, поваги до людської гідності та правової охорони ембріонів людини від моменту запліднення яйцеклітини йдеться в пунктах 1, 3 і 6 Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи від 02.02.1989 № 1100 «Використання людських ембріонів і плодів у наукових дослідженнях» [26].

Основоположні гарантії охорони прав і гідності дітей на пренатальній стадії розвитку закріплені в конституціях та інших законодавчих актах Австрії, Франції, Ірландії, Чехії, Словаччини, Естонії, Угорщини та низки інших європейських держав.

Досліджуючи життя людини як предмет кримінально-правової охорони, Ю. А. Дорохіна зауважує: «Те, що ненароджена дитина, втім, як і новонароджена, сама не в змозі заявити, висловити і захистити свої права і законні інтереси, не означає відсутності цих прав та інтересів або того, що такі права можуть з'явитися тільки в майбутньому. Навпаки, ці права та інтереси вже є реально діючими й існуючими в силу факту початку життя дитини, і як свідчить аналіз законодавства багатьох держав, права і законні інтереси дитини ще до її народження гарантуються законодавчо» [27, с. 15].

М. Ю. Щирба відстоює думку, що з позицій правової природи прав пацієнта плід людини, що перебуває в тілі матері, потребує юридичного захисту, починаючи з 22-го тижня після зачаття. Дослідниця на основі аналізу міжнародних, національних і зарубіжних норм, рішень компетентних інстанцій та позицій науковців виокремлює такі його права: право на народження; право на природний фізичний, психологічний розвиток; право на людську гідність; право на здоровий спосіб життя матері; право на безпечне, здорове довкілля; право на захист від використання плода в медичних дослідках; право на кваліфіковану медичну допомогу; право на правовий захист у разі завдання шкоди здоров'ю плода [28, с. 12, 21].

Зі свого боку, І. Я. Сенюта за результатами дослідження цивільно-правового регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги стверджує, що, попри тісний зв'язок між матір'ю і ненародженою дитиною, вони не створюють єдиного суб'єкта. Вчена вважає, що окремими суб'єктивними правами повинен бути наділений плід, який є зачаткою, але ще не народженою дитиною. «Плід, з огляду на свою квазісуб'єктність, наділений реальними (право на життя, право на медичну допомогу та право на повагу до гідності) і майбутніми правами» [2, с. 140, 144]. У контексті викладеного І. Я. Сенюта пропонує внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 25 ЦК України та до ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства».

Як бачимо, і європейський законодавець, і вітчизняні науковці доходять висновку, що ненароджена дитина (плід, ембріон) наділена певними правами та потребує правової охорони, у тому числі кримінально-правовими засобами.

Отже, проблема кримінальної відповідальності за незаконне експериментування на людських плодах (ембріонах) може бути вирішена шляхом перенесення кримінально-правового визначення моменту початку життя людини на більш ранній період. Наразі в Україні відсутня як біотехнологічна, так і судова практика, яка б дозволила зробити обґрунтовані висновки щодо необхідності внесення таких змін до ч. 2 ст. 142 КК України, однак автор переконаний, що своєчасне врахування інозем-

ного досвіду є достатнім приводом для криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь.

Висновки. Для характеристики потерпілого від протиправного посягання слід оперувати поняттям «людина», яке означає як біологічну, так і суспільну істоту.

Обов'язковою об'єктивною ознакою основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 142 КК України, є загальний потерпілий, тобто будь-яка людина. Для кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 142 КК України) характерним є спеціальний потерпілий – неповнолітній, тобто людина, якій на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилося 18 років (дитина).

Попри нормативне встановлення початку життя дитини з моменту народження, вона ще до цього моменту має певні основоположні права. Тобто ненароджена дитина (плід) потребує кримінально-правової охорони свого життя і здоров'я (як мінімум, починаючи з 22-го тижня після зачаття).

Тож пропонуємо диспозицію кримінально-правової норми, передбаченої ч. 2 ст. 142 КК України, викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо ненародженої дитини (плода), неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого...».

З огляду на невпинний розвиток генної інженерії та подальші спроби медико-біологічного експериментування на людях перспективним видається дослідження питання криміналізації репродуктивного клонування, зміни генотипу людини в селекційних цілях, вирощування людських ембріонів з метою продажу тощо.

Використані джерела:

1. Гребенюк О. Я. Удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з випробуванням лікарських засобів, у контексті європейської інтеграції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 136-139.
2. Сенюта І. Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики : монографія. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovo-go-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 22.07.2024).
4. Єгорова В. О. Криміналізація незаконного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2010. 23 с.
5. Куц В. М., Гізімчук С. В., Єгорова В. О. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення дослідів над людиною : монографія. Харків : Юрайт, 2012. 304 с.
6. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2011. 458 с.
7. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
8. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75-78.
9. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / за наук. редакцією В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
10. Дзюба В. Т. Концептуальні засади кримінально-правової охорони потерпілого, жертви, постраждалого. *Альманах кримінального права: збірник статей* / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. Київ : Правова єдність, 2009. Вип. 1. С. 191-217.
11. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... доктора юрид. наук / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 38 с.

12. Черевко К. О. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення абортів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 224 с.
13. Музыка А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
14. Резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські правила")». URL: <https://www.un.org/ru/ga/40/docs/40res.shtml> (дата звернення: 22.07.2024).
15. Навроцький В. О. Наскрізні кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
16. Черніков Є. Е. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеський держ. університет внутр. справ. Одеса, 2020. 288 с.
17. Гуторова Н. О., Пашков В. М. Відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків лікарем під час ведення пологів, що спричинило тяжкі наслідки (аналіз судової практики). *Медичне право*. 2019. № 2 (24). С. 925. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009> (дата звернення: 22.07.2024).
18. Романюк Х. І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 230 с.
19. Ярмиш Н. М. Зміст ст. 117 КК України як джерело інформації про початок життя людини. *Аеро-2011. Повітряне і космічне право. Становлення держави та права в умовах глобалізації: теоретичний і практичний аспект*: матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 24 лютого 2012 р.). Нац. авіац. ун-т. Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2012. С. 462-463.
20. Орлеан А. М. Початок кримінально-правової охорони життя людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 299-307.
21. Комісаренко С. В., Романюк С. І. Перспективи редагування геному за допомогою CRISPR/CAS, або як опанувати «генетичні ножиці». Нобелівська премія з хімії 2020 року. *Вісник НАН України*. 2020. № 12. С. 31-49. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.12.031> (дата звернення: 22.07.2024).
22. Воронін М. Китайський професор оголосив про народження генетично модифікованих дітей. *BBC NEWS Україна*. 26 листопада 2018 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46352768> (дата звернення: 22.07.2024).
23. Горветт Зарія. Як генетичні помилки можуть змінити людину. *BBC NEWS Україна*. 17 квітня 2021 року. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56764090> (дата звернення: 22.07.2024).
24. Терешкевич Г. Т. Інформована згода та експериментування над людиною. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конф. (м. Львів, 17-18 квітня 2008 р.). Львів, 2008. С. 334-341.
25. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1046 (1986) du 24 septembre 1986 "Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=15080&lang=fr> (дата звернення: 22.07.2024).
26. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1100 (1989) du 2 février 1989 "L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-fr.asp?fileid=15134&lang=fr> (дата звернення: 22.07.2024).
27. Дорохіна Ю. Життя людини як предмет кримінально-правової охорони. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 2. С. 11-24. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2> (дата звернення: 22.07.2024).
28. Щирба М. Ю. Правовий статус пацієнтів: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 39 с.

References:

1. Hrebenuk, O.Ya. (2013). Udoskonalennia zakonodavstva Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za zlochynu, poviazani z vyprobuvanniam likarskykh zasobiv, u konteksti

yevropeiskoi intehratsii. *Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement*, 2 (20), 136–139 [in Ukrainian].

2. Seniuta, I.Ya. (2018). Tsyvilno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi nadання medychnoi dopomohy: pytannia teorii i praktyky: monograph. Lviv: Medytsyna i pravo [in Ukrainian].

3. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. *Ofis Heneralnoho prokurora – Office of the Prosecutor General*. <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannia-2> [in Ukrainian].

4. Yehorova, V.O. (2010). Kryminalizatsiia nezakonnoho provedennia doslidiv nad liudynoiu ta yoho kryminalno-pravovi oznaky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kuts, V.M., Hizimchuk, S.V. & Yehorova, V.O. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia doslidiv nad liudynoiu: monograph. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

6. Chebotarova, H.V. (2011). Kryminalno-pravova okhorona pravoporiadku u sferi medychnoi diialnosti. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Katerynychuk, K.V. (2018). Zlochyny proty zdorovia osoby: problemy kryminalno-pravovoi teorii ta praktyky: monograph. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].

8. Fesenko, Ye. (1999). Tsinnosti yak obiekt zlochynu. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 6, 75–78 [in Ukrainian].

9. Senatorov, M.V. (2006). Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi / Borysov, V. I. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

10. Dziuba, V.T. (2009). Kontseptualni zasady kryminalno-pravovoi okhorony poterpiloho, zhertvy, postrazhdaloho. *Almanakh kryminalnoho prava: zbirnyk statei – Almanac of criminal law: collection of articles*, 1, 191–217 / Andrushko, P.P. & Berzin, P.S. (Eds.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].

11. Yarmysh, N.M. (2003). Teoretychni problemy prychnynno-naslidkovoho zviazku v kryminalnomu pravi (filosofsko-pravovyi analiz). *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Cherevko, K.O. (2011). Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoho provedennia abortu. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

13. Muzyka, A.A. & Lashchuk, Ye.V. (2011). Predmet zlochynu: teoretychni osnovy piznannia : monograph. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

14. Resolution 40/33. United Nation Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). The General Assembly. 96th plenary meeting, 29 November 1985. URL: <https://documents.un.org/access.nsf/get?OpenAgent&DS=A/RES/40/33&Lang=E> [in English].

15. Navrotskyi, V.O. (2023). Naskrizni kryminalno-pravovi poniattia: study guide. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

16. Chernikov, Ye.E. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh oboviazkiv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

17. Hutorova, N.O. & Pashkov, V.M. (2019). Vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh oboviazkiv likarem pid chas vedennia polohiv, shcho sprychynilo tiazhki naslidky (analiz sudovoi praktyky). *Medychno pravo – Medical law*, 2 (24), 9–25. DOI: <https://doi.org/10.25040/medicallaw2019.02.009> [in Ukrainian].

18. Romaniuk, Kh.I. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia abortu. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

19. Yarmysh, N.M. (2012). Zmist st. 117 KK Ukrainy yak dzherelo informatsii pro pochatok zhyttia liudyny. *Aero-2011. Povitriane i kosmichne pravo. Stanovlennia derzhavy ta prava v umovakh hlobalizatsii: teoretychnyi i praktychnyi aspekt: materialy II Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, 24 liutoho 2012 r.) – Aero-2011. Air and space law. Formation of the state and law in the conditions of globalization: theoretical and practical aspects: materials of the international scientific and practical conference (Kyiv, July 24, 2012)*, 462–463. Nizhyn [in Ukrainian].

20. Orlean, A.M. (2012). Pochatok kryminalno-pravovoi okhorony zhyttia liudyny. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (71), 299–307 [in Ukrainian].

21. Komisarenko, S.V. & Romaniuk, S.I. (2020). Perspektyvy redahuvannia henomu za dopomohoiu CRISPR/CAS, abo yak opanuvaty «henetychni nozhytsi». Nobelivska premiia z khimii 2020 roku. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 31–49. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.12.031> [in Ukrainian].

22. Voronin, M. (2018). Kytaiskyi profesor oholosyv pro narodzhennia henetychno modyfikovanykh ditei. *BBC NEWS Ukraina*. November 26. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46352768> [in Ukrainian].

23. Horvett, Zariia (2021). Yak henetychni pomylky mozhut zminyty liudynu. *BBC NEWS Ukraina*. April 17. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-56764090> [in Ukrainian].

24. Tereshkevych, H.T. (2008). Informovana zghoda ta eksperymentuvannia nad liudynoju. *Medychno pravo Ukrainy: pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia): materialy II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konf. (m. Lviv, 17–18 kvitnia 2008 r.) – Medical law of Ukraine: legal status of patients in Ukraine and its legislative support (genesis, development, problems and prospects for improvement). materials of the all-Ukrainian scientific and practical conference (Lviv, April 17-18, 2008)*, 334–341. Lviv [in Ukrainian].

25. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1046 (1986) du 24 septembre 1986 "Utilisation d'embryons et foetus humains à des fins diagnostiques, thérapeutiques, scientifiques, industrielles et commerciales". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-en.asp?fileid=15080&lang=fr> [in French].

26. Recommandation de l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe 1100 (1989) du 2 février 1989 "L'utilisation des embryons et foetus humains dans la recherche scientifique". URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/xref/xref-xml2html-fr.asp?fileid=15134&lang=fr> [in French].

27. Dorokhina, Yu. (2021). Zhyttia liudyny yak predmet kryminalno-pravovoi okhorony. *Law. State. Technology*, 2, 11–24. DOI: <https://doi.org/10.32782/LST/2021-2-2> [in Ukrainian].

28. Shchyrba, M. Yu. (2021). Pravovyi status patsientiv: teoretyko-pravove doslidzhennia. *Extended abstract of doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2024

Shamsutdinov O., Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ILLEGAL CONDUCTING OF MEDICAL AND BIOLOGICAL EXPERIMENTS ON HUMANS: A PERSPECTIVE ON THE PROBLEM OF A VICTIM

The article examines the content of the concept of "victim" in the criminal offense of "illegal conducting of experiments on humans", provided by Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the author focused attention on one of the forms of committing this unlawful act – illegal medical and biological experimentation.

It is argued that the main corpus delicti, provided by Part 1 of Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine, are characterized by the general victim (any human), and the qualified corpus delicti (Part 2 of Art. 142) are characterized by the special victim, who is a minor (child).

Given the increasing degree of public danger of unlawful encroachment depending on the decreasing age of the victim, the author raises the issue of expediency of criminal law protection of life and health of an unborn child.

The author states that today the current Ukrainian legislation and case law associate the moment of the right to life with live birth, and therefore, any medical and biological experiments on human embryos and fetuses, including genetic manipulations, are not covered by the criminal offense, provided by Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine.

The current state of experimentation with the human genome at the prenatal stage of development together with the arising in this connection ethical problems and biological threats are highlighted.

The regulatory position of the European legislator and the views of national researchers on the need for legal protection of the rights and dignity of children at the prenatal stage of development are presented.

The author proposes to move the criminal law definition of the moment when human life begins to an earlier period, in particular, to add the qualified corpus delicti "illegal conducting of experiments on humans" (Part 2 of Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine) with such type of the special victim as "unborn child (fetus)".

Keywords: criminal offence, victim, human experimentation, genome, child, beginning of life, embryo, fetus.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.169-175

УДК 342.9:351.746.1

*Музичук О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, про-
ректор Харківського національного університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)*

e-mail: o.muzychuk23@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СВІТОВІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ДОКТРИНІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У дослідженні проаналізовано погляди вітчизняних, американських, чеських, китайських, данських, бельгійських, словацьких дослідників на актуальні проблеми сутності публічного адміністрування.

Вказується на необхідність осмислення в контексті розбудови системи публічного адміністрування феномену підприємництва (entrepreneurship), який в умовах ринкової економіки закладає вектор соціально-орієнтованих рішень і підходів, спрямованих на задоволення максимально можливого кола потреб клієнта, формування комфортного середовища для працівників.

Підкреслено, що інститути громадянського суспільства мають розглядатися в рамках сучасної адміністративно-правової доктрини не лише в контексті взаємодії з іншими суб'єктами публічного адміністрування, але і як самостійні організації із властивими лише їм підходами та механізмами діяльності. Інституційною формою вираження громадської думки може слугувати діяльність конкретного інституту громадянського суспільства.

Визначено, що інституційною формою вираження громадської думки може слугувати діяльність конкретного інституту громадянського суспільства, кількість проведених ним заходів та охоплення в межах цільової аудиторії. І ті підходи, методи, що отримують найбільшу підтримку серед населення, мають втілюватися на рівні усталених практик у діяльності інших суб'єктів публічного адміністрування, зокрема, на рівні органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Стверджується, що глибоке осмислення наявних проблем в академічній сфері може мати свій позитивний вияв у розбудові системи публічного адміністрування. Адже академічне середовище втілює в собі ті теоретико-прикладні основи, що дають змогу сформувати у здобувачів освіти базовий погляд на те чи інше питання.

Наголошено, що вітчизняний досвід реалізації комунікаційної стратегії в умовах новітніх для світового співтовариства викликів має знаходити своє органічне продовження у працях зарубіжних дослідників з метою осмислення його потенційної адаптації під реалії конкретної окремо взятої держави або його обґрунтованого заперечення.

Ключові слова: актуальні проблеми, публічне адміністрування, світова доктрина, адміністративне право, громадянське суспільство, стратегічні комунікації.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого науково-технічного прогресу, цифровізації процесів надання публічних послуг у світі, всеохоплюючого впливу глобалізації постає проблема визначення тих «стовпів», навколо яких вітчизняні адміністративісти зможуть вибудовувати новітнє бачення феномену публічного адміністрування. Подібна розбудова неможлива без звернення до думки світової наукової спільноти,

виокремлення актуальних проблем, що стають предметами досліджень представників різних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання сутності публічного адміністрування були предметом наукових досліджень О. І. Беспалової, К. Л. Бугайчука, С. І. Вирового, А. М. Волкова, Н. Л. Гавкалової, А. М. Гоголева, А. Т. Комзюка, В. В. Корженка, А. М. Куліша, Р. В. Миронюка, О. М. Музичука, Н. Ю. Цибульник, С. О. Шатрави та багатьох інших авторів. Водночас перед сучасною адміністративно-правовою доктриною постає необхідність аналізу останніх підходів та поглядів світової наукової спільноти на окремі проблеми сутності публічного адміністрування з метою подальшого втілення основних положень такого аналізу в процесі розбудови вітчизняної системи публічного адміністрування. Постає потреба у втіленні новітнього погляду на сутність публічного адміністрування, що досягається під час ґрунтовного аналізу значної кількості наукових досліджень представників різних країн світу, а також окреслені новітніх підходів до розуміння комунікації в діяльності суб'єктів публічного адміністрування, місця громадянського суспільства й академічної спільноти в розбудові системи публічного адміністрування.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні проблеми сутності публічного адміністрування у світовій та вітчизняній доктрині адміністративного права на основі розкриття сутності публічного адміністрування у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині, аналізу поглядів окремих зарубіжних науковців на сутність публічного адміністрування та формулювання авторського бачення цієї категорії в контексті досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині в контексті євроінтеграційного напряму розвитку держави втілені провідні світові тенденції бачення сучасної соціально орієнтованої держави. О. Брусакова, О. Кармаза, В. Василенко, В. Мороз наголошують на тому, що особливе «прискорення» реформування публічного адміністрування в Україні відбулося відразу після двох суспільно важливих подій, а саме Помаранчевої революції 2004 року та Революції гідності 2013-2014 років [1, с. 30].

Під публічним адмініструванням К. Л. Бугайчук розуміє вид діяльності публічної адміністрації, який виражається, крім надання адміністративних послуг, у реалізації та виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів [2, с. 42]. Водночас окремі вітчизняні адміністративісти до найважливіших елементів ефективного публічного адміністрування відносять гнучке й однозначне законодавство; чітку підзвітність суб'єктів господарювання органам контролю та нагляду в поєднанні з ефективним інститутом відповідальності; активне впровадження в повсякденну діяльність новітніх стратегій і засобів, ефективність яких підтверджена на міжнародному рівні. Окремо науковці зазначають, що не менш важливою є можливість обміну між країнами міжнародним досвідом у здійсненні управлінської діяльності [3, с. 65].

Підкреслюючи важливість врахування зарубіжного досвіду під час аналізу сутності публічного адміністрування, авторський колектив у складі А. В. Хромова, І. Гадзало, В. В. Аброськіна, М. В. Завального визначає, що економічно розвинені країни, а особливо країни з реальним верховенством права та високим рівнем особистих свобод громадян, на сьогодні є беззаперечними лідерами у сфері публічного адміністрування. Такі країни, як США, Канада, Швейцарія, Німеччина, Швеція, Нідерланди й інші, демонструють яскраві приклади власного успіху всім іншим державам [4, с. 276].

Водночас ми вважаємо за потрібне дослідження під час встановлення актуальних аспектів публічного адміністрування досвіду ширшого кола країн світу, адже сучасна світова адміністративно-правова думка охоплює найрізноманітніші аспекти публіч-

ного адміністрування, суттєво відрізняючись залежно від конкретної держави світу, її історичного становлення, духовно-ціннісних орієнтацій та сучасного політичного режиму. Так, арабські дослідники тяжіють більше до духовно-ціннісного розуміння досліджуваного феномену, китайські науковці осмислюють ті чи інші питання реалізації управлінського впливу крізь призму суспільних (народних) інтересів, західно-європейські й американські адміністративісти переважно відштовхуються від засад ринкової економіки, зокрема співвідносять підприємництво (у тому числі соціальне) та публічне адміністрування, виокремлюючи сфери переплетіння методів, практик, підходів і спираючись на значний гносеологічний потенціал громадянського суспільства.

Так, чеські дослідники Mezera, Filip та Křupka, Jiří у своїй статті описують сучасні методи прийняття рішень в компаніях та можливе використання цих методів у публічному адмініструванні, а також акцентують увагу на такому варіанті подібної співпраці, як Public-Private Partnership (Projects), що зводиться до реалізації спільних з громадськістю проектів. Окремо дослідники описують використання методів прийняття рішень у публічному адмініструванні, до яких, зокрема, відносять звітування, спеціальний аналіз, інформаційні панелі, класифікацію, прогнозування та моделювання за принципом «Що, якщо», статистичний аналіз, логістичну регресію, нейронну мережу та дерево рішень [5, с. 181].

Ми погоджуємося з дослідниками в тому, що феномен підприємництва (entrepreneurship) в умовах ринкової економіки закладає вектор соціально-орієнтованих рішень і підходів, спрямованих на задоволення максимально можливого кола потреб клієнта, формування комфортного середовища для працівників компанії, адже сутність «комфорту» в цьому розумінні зводиться не до дотримання допустимого рівня нормативно встановлених і закріплених вимог, а до ключового елемента та навіть базису підвищення прибутку окремої компанії.

S. Eom, K. Bae, S. Kwon, J. Park вказують, що публічна підзвітність, юридична відповідальність та ієрархічність, які лежать в основі класичних теорій М. Вебера та В. Вільсона, у новітньому розумінні публічного адміністрування поступаються місцем політичній та професійній підзвітності [6, с. 3]. Останні, на нашу думку, лежать в основі соціально орієнтованої держави. Ключовим суб'єктом забезпечення такої підзвітності виступає громадянське суспільство через широке коло своїх інститутів.

Так, О. А. Моргунов, аналізуючи публічне адміністрування у сфері правового статусу учасників у відповідних правовідносинах, включає не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й інститути громадянського суспільства [7, с. 80]. Останні, на наше глибоке переконання, мають розглядатися в рамках сучасної адміністративно-правової доктрини не лише в контексті взаємодії з іншими суб'єктами публічного адміністрування, але і як самостійні організації з властивими лише їм підходами та механізмами діяльності, підрозділами з закріпленим обсягом компетенції, а також системою внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які носять самостійний та інноваційний характер. Громадянське суспільство має розглядатися як комплексний самостійний феномен, що має власні тенденції розвитку та сфери діяльності.

Продовжуючи тему місця громадськості в сучасній концепції публічного адміністрування, С. М. Гусаров на основі багаторічного досвіду політичної, управлінської та наукової діяльності зазначає, що реформи суспільства й публічного адміністрування мають проводитися після ретельного вивчення громадської думки, аналізу можливих негативних наслідків цих реформ, розробки та впровадження компенсаторних механізмів. Це також обов'язкове залучення до процесу реформування науковців, практиків, роботодавців, представників громадськості, у тому числі профспілок [8,

с. 24]. Вважаємо, що інституційною формою вираження громадської думки може слугувати діяльність конкретного інституту громадянського суспільства, кількість проведених ним заходів та охоплення в межах цільової аудиторії. І ті підходи, методи, що отримують найбільшу підтримку серед населення, мають втілюватися на рівні ustalених практик в діяльності інших суб'єктів публічного адміністрування, зокрема на рівні органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У контексті використання можливостей громадянського суспільства у ході розбудови системи публічного адміністрування американські дослідники S. Pandey і J. Johnson розглядають публічне адміністрування, державну політику та управління некомерційними організаціями як перехресні сфери дослідження та стверджують, що прогрес у кожній із цих сфер вимагає від наукової спільноти залучення знань з інших галузей знань та поєднання «вогневої потужності» інтерсекційної перспективи [9, с. 1]. У вітчизняній адміністративно-правовій науці відчувається очевидна потреба подібних міждисциплінарних досліджень з орієнтацією саме на конкретні інструменти, механізми та методи, що можуть бути втілені в діяльності органів державної влади із сфери діяльності бізнесу та громадянського суспільства. Як ми глибоко переконані, особливий інтерес у подібній інтерсекційній взаємодії становлять питання комунікації та висвітлення інформації.

Так, осмислюючи потенціал цієї сфери досліджень, словацькі науковці M. Imrovič, J. Karasova, I. Vankova позначають комунікацію як засіб вираження інформації та важливий атрибут, особливо у спілкуванні між суб'єктами публічного адміністрування, громадянами та службовцями. Спосіб подачі інформації виражає підхід установи до медіа, PR і, що не менш важливо, є вираженням комунікаційної тенденції конкретної організації. Головним посередником інформації суб'єкта публічного адміністрування є прес-секретар [10, с. 143].

В Україні у світлі російсько-української війни перед вітчизняною адміністративно-правовою доктриною постало питання новітнього осмислення стратегічних комунікацій крізь призму інтересів національної безпеки. А. Носач, І. О. Остапенко, Ю. О. Жукова, проаналізувавши завдання основних суб'єктів управління стратегічними комунікаціями та шляхи реалізації системи стратегічних комунікацій, визначають основні напрями публічного адміністрування в цій сфері в умовах збройного конфлікту, а саме: розвиток стратегічних комунікацій; організація, координація та контроль за реалізацією заходів державної інформаційної політики та стратегічних комунікацій; протидія дезінформації та фейкам всередині держави та міжнародному співтоваристві; розроблення та включення українських стандартів у щоденну комунікацію суб'єктів державного управління, забезпечення їх взаємодії та координації з цього питання; підвищення обізнаності про гібридні загрози на національному та міжнародному рівнях; оцінка можливостей суб'єктів державного управління стратегічних комунікацій; посилення розвідувальної діяльності з метою отримання найбільш повної та достовірної інформації; створення єдиного рядка подання інформації; розвиток зв'язків з громадськістю у військовій сфері з метою інформування їх про політику та діяльність держави [11, с. 423-424].

Дійсно, у сучасному українському суспільстві комунікативна складова діяльності суб'єктів публічного адміністрування розглядається не лише в контексті висвітлення суспільно важливої інформації та забезпечення вищевказаної нами підзвітності, але і як елемент комплексної державної системи протидії дезінформації та захисту національної безпеки держави в умовах інформаційно-психологічної війни. І саме тому вітчизняний досвід реалізації комунікаційної стратегії в умовах новітніх для світового співтовариства викликів має знаходити своє органічне продовження у працях зару-

біжних дослідників з метою осмислення його потенційної адаптації під реалії конкретної окремо взятої держави або його обґрунтованого заперечення.

Данський дослідник Peter Bogason і бельгійська науковиця Marleen Brans, аналізуючи публічне адміністрування в межах навчальної дисципліни, зазначають, що у світлі суспільних змін у бік пізньої модерності, постмодерністських умов і глобалізації, є деякі спільні виклики, які рано чи пізно можуть постукати в двері всіх університетів, де викладають публічне адміністрування: як ми можемо найкраще концептуалізувати публічне адміністрування як галузь; яке відношення галузі до практики; як ми можемо найкраще навчати цієї галузі в глобалізованому світі; наскільки адекватні наші теорії; як ми можемо простягнути руку та задовольнити вимоги, щоб спуститися з нашої «вежі зі слонової кістки» [12, с. 84]. Ми ж зі свого боку зазначаємо, що глибоке осмислення наявних проблем в академічній сфері може мати свій позитивний вияв у розбудові системи публічного адміністрування. Адже академічне середовище втілює в собі ті теоретико-прикладні основи, що дають змогу сформувати у здобувачів освіти базовий погляд на те чи інше питання.

Так, на основі аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників нами сформоване авторське визначення публічного адміністрування, під яким ми розуміємо діяльність публічної адміністрації, яка здійснюється під час тісної взаємодії з науковою, академічною спільнотою, громадянським суспільством, бізнесом і виражається у наданні адміністративних послуг, реалізації та виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також у постійній комунікації з населенням з метою формування такого інформаційного середовища, яке забезпечує підзвітність діяльності суб'єктів публічного адміністрування та національну безпеку держави.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині в контексті євроінтеграційного напрямку розвитку держави втілені провідні світові тенденції бачення сучасної соціально орієнтованої держави. Водночас ми вважаємо за потрібне дослідження під час встановлення актуальних аспектів публічного адміністрування досвіду ширшого кола країн світу, адже сучасна світова адміністративно-правова думка охоплює найрізноманітніші аспекти публічного адміністрування, суттєво відрізняючись залежно від конкретної держави світу, її історичного становлення, духовно-ціннісних орієнтацій і сучасного політичного режиму.

На основі осмислених нами аспектів публічного адміністрування до перспективних напрямів подальших досліджень ми відносимо ретельний аналіз впливу глобалізації та цифровізації на публічне адміністрування, вивчення феномену електронного уряду, дослідження поглядів на сутність публічного адміністрування в системі «мікро – макро», аналіз співвідношення ефективності та справедливості в публічному управлінні, а також визначення сутності публічних інтересів (цінностей) у контексті дослідження публічного адміністрування.

Використані джерела:

1. Brusakova O., Karmaza O., Vasylenko V., Moroz V. Public administration and the protection of private rights: questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius humani-revista de derecho*. 2022. № 11 (1). P. 29-41.
2. Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (6). С. 38-44.
3. Muzychuk O., Shatrava S., Tsybulnyk N., Bezpalova O. Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia investiga*. 2020. № 30 (9). P. 60-66.
4. Khromov A.V., Gadzalo I., Abroskin V.V., Zavalnyi M.V. Perspectives of public administration's development: International experience. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (44). P. 270-277.

5. Mezera Filip, Křupka Jiří. Decision-making support and its application in public administration // Univ Pardubice. In: 11th International Scientific Conference Public Administration. Municipal Pardubice, 22 September 2016. Municipal Pardubice: Univ Pardubice. P. 181-188.
6. Eom S., Bae K., Kwon S., Park J. Public Accountability: Difference and Debates between Public Administration Theories. In: Proceedings of 2011 International conference on public administration (7th). Chengdu, 18-20 Oct. Chengdu: Univ Elect Sci. P. 3-18.
7. Morhunov O. Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 12. P. 76-82.
8. Gusarov S. M. Certain aspects of state service reform. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27 (1). P. 14-25.
9. Pandey S., Johnson J. Nonprofit Management, Public Administration, and Public Policy: Separate, Subset, or Intersectional Domains of Inquiry? *Public performance & Management review*. 2019. № 42 (1). pp. 1-10.
10. Imrovic M., Karasova J., Vankova I. A Spokesperson as a Creator of Public Relations and Communication in the Public Administration. In: 12th Annual International Scientific Conference on Public Economics and Administration. Trnava, 12-13 September 2017. Trnava: University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava. P. 143-149.
11. Nosach A., Ostapenko I. O., Zhukova Y.O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict *Lex humana*. 2022. № 14 (2). P. 412-426.
12. Bogason P., Brans M. Making public administration teaching and theory relevant. *European political science*. 2008. № 7 (1). P. 84-97.

References:

1. Brusakova, O., Karmaza, O., Vasylenko, V., Moroz, V. (2022). Public administration and the protection of private rights: questioning its recognition and application under ukrainian law. *Ius humani-revista de derecho*, 11 (1), 29-41 [in English].
2. Buhaichuk, K.L. (2017). Publichne administruvannia: teoretychni zasady ta pidkhody do vyznachennia. *Pravo i bezpeka – Law and safety*, 3 (6), 38-44 [in English].
3. Muzychuk, O., Shatrava, S., Tsybulnyk, N., Bezpalova, O. (2020). Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia investiga*, 30 (9), 60-66 [in English].
4. Khromov, A.V., Gadzalo, I., Abroskin, V.V., Zavalnyi, M.V. (2021). Perspectives of public administration's development: International experience. *Amazonia Investiga*, 10 (44), 270-277 [in English].
5. Mezera, F., Křupka J. (2016). Decision-making support and its application in public administration. *11th International Scientific Conference Public Administration*, 181-188. [in English].
6. Eom, S., Bae, K., Kwon, S., Park, J. (2011). Public Accountability: Difference and Debates between Public Administration Theories. *Proceedings of 2011 International conference on public administration (7th)*, 3-18 [in English].
7. Morhunov, O. (2021) Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 12, 76-82 [in English].
8. Gusarov, S. M. (2020). Certain aspects of state service reform. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27 (1), 14-25 [in English].
9. Pandey, S., Johnson, J. (2019). Nonprofit Management, Public Administration, and Public Policy: Separate, Subset, or Intersectional Domains of Inquiry? *Public performance & Management review*, 42 (1), 1-10 [in English].
10. Imrovic, M., Karasova, J., Vankova, I. (2017). A Spokesperson as a Creator of Public Relations and Communication in the Public Administration. *Annual International Scientific Conference on Public Economics and Administration. Trnava*, 143-149 [in English].
11. Nosach, A., Ostapenko, I. O., Zhukova, Y.O. (2022). Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict *Lex humana*, 14 (2), 412-426 [in English].
12. Bogason, P., Brans, M. (2008) Making public administration teaching and theory relevant. *European political science*, 7 (1), 84-97 [in English].

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2024

Muzychuk O., Doctor of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine, Vice-rector of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

ACTUAL PROBLEMS OF THE ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE WORLD AND UKRAINIAN DOCTRINE OF ADMINISTRATIVE LAW

The study analyzed the views of Ukrainian, American, Czech, Chinese, Danish, Belgian, and Slovak researchers on current problems of the essence of public administration.

It is pointed out the need to understand the phenomenon of entrepreneurship in the context of the development of the public administration system, which in the market economy lays down a vector of socially oriented solutions and approaches aimed at meeting the maximum possible range of client needs, creating a comfortable environment for employees.

It is emphasized that civil society institutions should be considered within the framework of modern administrative and legal doctrine not only in the context of interaction with other subjects of public administration, but also as independent organizations with their unique approaches and mechanisms of activity. The activity of a specific institution of civil society can serve as an institutional form of expression of public opinion.

It was determined that the activity of a specific institution of civil society, the number of events held by it, and coverage within the target audience can serve as an institutional form of public opinion expression. And those approaches and methods that receive the greatest support among the population should be implemented at the level of established practices in the activities of other subjects of public administration, in particular at the level of state authorities and local self-government bodies.

It is claimed that a deep understanding of existing problems in the academic field can have a positive effect in the development of the public administration system. After all, the academic environment embodies those theoretical and applied foundations that allow students to form a basic view of a particular issue.

It is emphasized that the domestic experience of implementing a communication strategy in the conditions of the latest challenges for the global community should find its organic continuation in the works of foreign researchers in order to understand its potential adaptation to the realities of a specific individual state or its justified objection.

Keywords: current problems, public administration, world doctrine, administrative law, civil society, strategic communications.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.176-186
УДК 342.95:351.77

Цибенко О. В., адвокат Адвокатського об'єднання «Юридична консультація № 2 Шевченківського району міста Києва» (м. Київ, Україна)

E-mail: 4322877@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9591-0629>

Новиков О. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

E-mail: oleksandrnovikov82@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2885-2648>

Глуценко А. М., кандидат економічних наук, аналітик ТОВ «ГМК Центр» (м. Київ, Україна)

E-mail: statproff@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1897-4837>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні. Встановлено, що міжнародно-правові акти передбачають загальні засади надання медичної допомоги дітям у багатьох країнах світу. Визначено, що законодавчі акти, які регулюють охорону дитинства й охорону здоров'я встановлюють правові засади державного управління у сфері медичної допомоги дітям. З'ясовано, що підзаконні акти закріплюють систему дитячих закладів охорони здоров'я, а також перелік лікарських спеціальностей, пов'язаних із наданням медичної допомоги дітям.

Запропоновано визначення адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні як встановленого нормативно-правовими актами порядку державного управління у сфері охорони дитячого здоров'я, організації мережі дитячих закладів охорони здоров'я, номенклатури лікарських спеціальностей дитячих лікарів, фінансування медичних послуг, а також одержання згоди на медичну допомогу. Зроблено висновок, щодо виокремлення видів адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям, а саме: законодавчі й підзаконні акти встановлюють правові засади для організації мережі дитячих закладів охорони здоров'я, визначають правову основу для державного управління охороною здоров'я дітей; норми адміністративного права регулюють порядок і умови державного фінансування медичних послуг, які надаються дітям, закріплюють перелік спеціальностей дитячих лікарів, встановлюють правові умови одержання згоди на медичну допомогу дитині від її законних представників.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я, а саме: закріпити норми про особливості правового статусу дитячих закладів охорони здоров'я, дитячих санаторних закладів, фінансування медичних послуг у цих закладах, престижність праці дитячих лікарів.

Ключові слова: охорона здоров'я, адміністративно-правове регулювання, державне управління, медична допомога, діти, медичні послуги, заклади охорони здоров'я, дитячі лікарі, лікарські спеціальності, фінансування медичних послуг.

Постановка проблеми. Забезпечення охорони дитячого здоров'я є одним із найважливіших завдань держави у сфері охорони здоров'я, оскільки забезпечує появу й розвиток наступних поколінь. Норми різних галузей права можуть регулювати правовідносини, пов'язані з охороною здоров'я дитини. Водночас саме норми адміністративного права закріплюють правові засади державного управління у сфері охорони дитячого здоров'я, статус закладів охорони здоров'я, умови фінансування медичних

послуг, які надаються дітям. Саме тому дослідження адміністративно-правових засад надання медичної допомоги дітям наразі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці в галузі права та державного управління вивчали особливості правового регулювання надання медичної допомоги в Україні, зокрема і дітям. Наприклад, В. І. Теремецький і Л. М. Руснак визначали правову природу й особливості надання медичних послуг медичними працівниками [1]. Але зазначені дослідники не з'ясували особливостей правового регулювання медичних послуг, які надаються дітям.

Правовому регулюванню здійснення права дитини на медичну допомогу присвячені праці І. Ю. Прозорової [2], Т. В. Чернецької та Т. В. Блашук [3]. Однак вказані вчені у своїх наукових публікаціях розглядають проблеми одержання дозволу батьків дитини на здійснення медичного втручання. Врахуванню думки дитини у сфері надання медичної допомоги присвячена наукова стаття Г. А. Миронової [4]. Правові підстави й особливості надання медичних послуг висвітлюються в науковій праці В. І. Теремецького, написаній у співавторстві з іншими науковцями [5]. Однак проблеми адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям не обмежуються лише проблемами отримання згоди законних представників дитини на лікування.

У деяких наукових дослідженнях висвітлено особливості правового регулювання окремих видів медичної допомоги. Зокрема, М. В. Смуток з'ясував особливості правового регулювання онкологічної допомоги дітям в Україні [6]. Специфіка адміністративно-правового регулювання реалізації дитиною права на психіатричну допомогу в Україні розкрита в науковій праці М. В. Максимової [7]. Досліджуючи проблеми захисту прав споживачів медичних послуг, В. І. Теремецький, О. В. Батрин і група науковців відобразили окремі аспекти захисту прав неповнолітніх пацієнтів [8]. Однак у статтях цих вчених висвітлюють здебільшого медичні проблеми, ніж проблеми правового регулювання державного управління.

Враховуючи викладене, існує необхідність у проведенні комплексного дослідження проблем адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні.

Формулювання цілей. Мета дослідження полягає у визначенні сутності та видів адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні. Відповідно до мети дослідження можна визначити такі завдання:

- надати теоретичне визначення адміністративно-правовому регулюванню медичної допомоги дітям в Україні;
- визначити види адміністративно-правового регулювання медичної допомоги дітям в Україні;
- запропонувати внесення змін у чинне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Правові засади надання медичної допомоги дітям встановлені в міжнародно-правових документах, національних законодавчих і підзаконних актах. Визначення дитини як особи, яка не досягла вісімнадцяти років, міститься у ст. 6 СК України [9] та абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [10]. Таким чином, у цій статті ми досліджуватимемо особливості правового регулювання надання медичної допомоги саме цій категорії осіб.

В. І. Теремецький та Л. М. Руснак наголошують, що медичні послуги в Україні можуть надавати лише ті заклади охорони здоров'я, які відповідають встановленим ліцензійним умовам, одержали ліцензію на здійснення медичної практики, а також мають медичний персонал, який відповідає встановленим кваліфікаційним вимогам [1, с. 248]. Перелічені вимоги стосуються також і тих закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу дітям.

Науковці підкреслюють особливий правовий статус дитини у відносинах щодо надання медичної допомоги. Наприклад, І. Ю. Порозова наголошує на тому, що дитина є особливим суб'єктом права насамперед через вікові критерії, залежно від яких законодавець визначає можливість самостійної участі дитини в окремих правовідносинах, у тому числі у сфері медицини й охорони здоров'я [2, с. 240]. Дійсно, порядок надання згоди на медичну допомогу дитині є окремих різновидом адміністративно-правових відносин.

Т. В. Чернецька та Т. В. Блащук звертають увагу на те, що здійснення права на медичну допомогу неповнолітнім пацієнтам має свою специфіку, яка зумовлена віковими особливостями організму дитини, психологічним і розумовим розвитком дитини й обсягом дієздатності [3, с. 56]. Крім того, Г. А. Миронова висловлює думку про необхідність врахування думки неповнолітнього під час вирішення питання про його лікування в тому разі, якщо він здатен до розумного осмислення та висловлення власних інтересів [4, с. 73]. Отже, дослідники звертають увагу на низку особливостей у правовому регулюванні медичної допомоги дітям, що повинно бути врегульовано нормами адміністративного права.

Міжнародно-правові акти встановлюють правові засади надання медичної допомоги дітям, які відображають побажання світової спільноти до держав – учасниць Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, у ст. 4 Декларації прав дитини ООН 1959 року встановлено, що дитині має належати право на здорове зростання й розвиток, а також належне медичне забезпечення [11]. Звичайно, що якість медичної допомоги, яка надається дитині, залежить від можливостей окремої держави профінансувати заклади охорони здоров'я. Відповідно до ст. 23 і 24 Конвенції про права дитини ООН 1989 р. держави-учасниці вживають заходи щодо надання необхідної медичної допомоги й охорони здоров'я дітей, розвиваючи систему первинної медико-соціальної допомоги. Держави-учасниці повинні враховувати особливі потреби дітей з інвалідністю щодо медичного обслуговування та відновлення здоров'я [12]. Таким чином, міжнародно-правові акти встановлюють вимоги щодо забезпечення належного рівня медичного обслуговування дитини. Водночас ці норми мають декларативний характер, а їх виконання залежить від можливостей кожної держави, що підписала та ратифікувала міжнародний документ.

Національне законодавство передбачає як загальні декларативні норми щодо гарантій медичної допомоги, так і конкретні заходи з фінансового та організаційного забезпечення медичної допомоги дітям. Наприклад, у ст. 49 Конституції України передбачено обов'язок держави створити умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Задекларовано безоплатність медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я [13]. Указана норма також вимагає доступного й ефективного медичного обслуговування дітей в Україні.

Спеціальним законодавчим актом, який встановлює заходи державного піклування та допомоги щодо дітей, є Закон України «Про охорону дитинства». Згідно зі ст. 6, 24 і 26 цього Закон України держава гарантує всім дітям право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Спеціалізована безоплатна допомога надається дітям-сиротам і дітям з вадами розумового або фізичного розвитку [10]. Базовим законодавчим актом у сфері надання медичної допомоги є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи). Відповідно до ст. 16, 59 і 60 Основ для надання медичної допомоги держава створює та фінансує мережу державних і комунальних закладів охорони здоров'я. З метою виховання та розвитку здорового покоління держава забезпечує розвиток широкої мережі оздоровниць, таборів відпочинку й інших

дитячих закладів. Передбачено безоплатне надання путівок дітям до державних санаторіїв [14]. Перелічені норми законодавчих актів є правовою основою для створення мережі спеціалізованих дитячих закладів охорони здоров'я, санаторіїв і таборів відпочинку.

Адміністративно-правові норми встановлюють перелік закладів охорони здоров'я, який затверджено наказом МОЗ України. Підзаконний акт передбачає існування таких спеціалізованих дитячих закладів охорони здоров'я, як Національна спеціалізована лікарня «ОХМАТДИТ», дитяча лікарня на залізничному транспорті, дитяча басейнова лікарня на водному транспорті, дитяче територіальне медичне об'єднання, дитяча лікарня, дитячий кардіоревматологічний диспансер, дитяча інфекційна лікарня, дитяча дерматовенерологічна лікарня, дитяча туберкульозна лікарня, дитяча міська поліклініка, дитяча стоматологічна поліклініка. Можуть бути створені такі санаторно-курортні заклади, як дитяча бальнеологічна лікарня, дитяча грязелікарня, дитячий оздоровчий центр, дитячий санаторій, міжнародний дитячий медичний центр [15]. Існування перелічених дитячих закладів охорони здоров'я слугує організаційною основою для надання медичної допомоги дітям.

Основи визначають правовий статус, порядок створення й управління закладами охорони здоров'я та санаторно-курортними закладами. У ст. 16 Основ передбачені організаційно-правові форми та форми власності, на якій можуть бути засновані такі заклади, встановлені вимоги до керівників закладів охорони здоров'я [14]. Правовий статус санаторно-курортних закладів передбачено у ст. 22 Закону України «Про курорти». Вони мають статус закладів охорони здоров'я, які розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів. Передбачено існування спеціалізованих дитячих санаторіїв [16]. Тож в українському законодавстві передбачені організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих дитячих закладів охорони здоров'я, зокрема і санаторно-курортного спрямування.

Адміністративно-правові норми встановлюють правові засади державного управління у сфері охорони здоров'я. Відповідно до п. 4 Положення про МОЗ України здійснює нормативно-правове регулювання у сферах охорони здоров'я, ліцензування медичної практики, контроль за додержанням права громадян на охорону здоров'я під час надання медичної допомоги, інші повноваження [17]. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» вказані органи державної влади можуть засновувати заклади охорони здоров'я, організовують роботу медичних закладів по наданню медичної допомоги населенню, а також вживають заходи для збереження наявної мережі цих закладів [18]. Як передбачено у ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування», повноваження виконавчих органів місцевих рад передбачають управління закладами охорони здоров'я, які належать територіальній громаді, організацію медичного обслуговування у закладах освіти, а також інші повноваження [19]. Отже, низка законодавчих і підзаконних актів встановлює правові засади для здійснення державного управління в галузі охорони здоров'я.

Адміністративно-правові норми передбачають порядок управління державним фінансуванням конкретних видів медичних послуг, які надаються дітям у закладах охорони здоров'я. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» в межах програми медичних гарантій держава забезпечує повну оплату за кошти державного бюджету медичних послуг, пов'язаних із наданням медичної допомоги дітям віком до 16 років [20]. Програма державних гарантій медичного обслуговування населення встановлює такі види медичних послуг, які надаються дітям і фінансуються за кошти державного бюджету України:

- хірургічні операції дітям в стаціонарних умовах;
- стаціонарна допомога дітям без проведення операцій;
- стоматологічна допомога дітям;
- психіатрична допомога дітям, яка надається в стаціонарних умовах і мультидисциплінарною командою;
- стаціонарна та мобільна паліативна допомога;
- медична реабілітація немовлят, які народилися передчасно;
- реабілітаційна допомога дітям у стаціонарних і амбулаторних умовах;
- лікування дітей методом трансплантації органів;
- інші види медичних послуг [21].

Національна служба здоров'я України укладає договори із закладами охорони здоров'я про фінансування медичної допомоги дітям і розподіляє кошти державного бюджету, призначені для лікування дітей. Конкретні медичні послуги надаються окремими закладами охорони здоров'я, до яких звертаються батьки дітей, які потребують медичної допомоги.

У межах адміністративно-правового регулювання встановлено та затверджено номенклатуру лікарських спеціальностей. Варто наголосити, що відповідно до п. 9 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики вона провадиться саме за лікарськими спеціальностями [22]. Інших особливих умов ліцензування закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу дітям, Ліцензійні умови не передбачають. Спеціальний наказ МОЗ України визначає низку спеціальностей дитячих лікарів. Зокрема, медичні спеціальності педіатрів, дитячих алергологів, ендокринологів, імунологів, неврологів, гастроентерологів та інших дитячих лікарів [23]. Підготовка фахівців за вказаними медичними спеціальностями здійснюється в медичних закладах освіти України. Саме вони надають спеціалізовану допомогу дітям.

Дослідники наголошують на низці особливостей надання спеціалізованої медичної допомоги дітям. Зокрема, М. В. Смуток звертає увагу на правове регулювання онкологічної допомоги дітям, створення реєстру донорів, розробку, прийняття та фінансування програм онкологічної допомоги дітям, підготовку та навчання відповідних фахівців медичних спеціальностей [6, с. 392]. Досліджуючи проблеми правового регулювання надання психіатричної допомоги дітям, М. В. Максимова наголошує на відсутності спеціалізованих дитячих психіатричних закладів, порушеннях прав пацієнтів таких закладів, а також побічних ефектах від такого виду медичної допомоги [7, с. 398]. Таким чином, існує низка особливостей надання окремих видів медичної допомоги дітям лікарями певних медичних спеціальностей.

Піклування про здоров'я дитини держава насамперед покладає на її батьків. Зокрема, згідно із ч. 2 ст. 150 СК України батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, про її фізичний, моральний і духовний розвиток [9]. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про систему громадського здоров'я» фізичні особи зобов'язані піклуватися про здоров'я своїх дітей. Також у ст. 40 цього Закону України передбачено, що держава сприяє утвердженню здорового способу життя шляхом соціально-економічного заохочення осіб, які належним чином дбають про збереження здоров'я своїх дітей [24]. Таким чином, відповідальність за здоров'я своєї дитини несуть передусім її батьки.

У науковій літературі наголошується на важливості закріплення в законодавстві юридичних умов надання медичної допомоги як дорослим пацієнтам, так і дітям [5]. При цьому правові засади одержання згоди на медичну допомогу дітям в Україні переважно закріплені в адміністративно-правових нормах, які регулюють правовідносини у сфері охорони здоров'я. Так, у ст. 43 Основ встановлено загальне правило,

яке передбачає, що згоду на медичне втручання для пацієнта, який не досяг 14 років, надають його батьки [14]. Низка законодавчих актів, які встановлюють умови надання окремих видів медичних послуг, також містять подібні норми:

1. Згідно із ч. 5 ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» особам, які не досягли 15 (п'ятнадцяти) років профілактичні щеплення проводяться за згодою їх об'єктивно поінформованих батьків. Для проведення щеплення дітям віком від 15 (п'ятнадцяти) до 18 (вісімнадцяти) років потрібна згода як самої дитини, так і її батьків [25].

2. Відповідно до ч. 4 ст. 12 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» трансплантація органів дитині, яка не досягла 14 (чотирнадцяти) років, здійснюється за згодою її об'єктивно поінформованих батьків [26].

3. Як передбачено в ч. 3 ст. 6 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ», послуги з тестування на ВІЛ дітей віком до 14 (чотирнадцяти) років надаються на прохання їхніх батьків або законних представників та за наявності усвідомленої інформованої згоди [27].

4. Згідно із ч. 1 ст. 12 Закону України «Про психіатричну допомогу» особі у віці до 14 (чотирнадцяти) років амбулаторна психіатрична допомога надається на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника [28].

Таким чином, у багатьох випадках надання медичної допомоги дитині, яка не досягла 14 (чотирнадцяти) років, обумовлюється згодою батьків. В окремих випадках, зокрема під час здійснення профілактичних щеплень, згода батьків потрібна дитині, яка не досягла 18 (вісімнадцяти) років. Це дуже важливий обов'язок батьків, оскільки від своєчасного лікування може залежати здоров'я та навіть життя дитини.

Відмова батьків надати згоду на медичне втручання може потягнути юридичну відповідальність. Згідно із ч. 7 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» медичні працівники в разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці [10]. Дійсно, у ст. 135 КК України встановлена відповідальність за завідоме залишення в небезпеці особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані й позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого беспорядного стану [29]. Відмова батьків від медичної допомоги дитині може бути кваліфікована за цією статтею КК України, але це не врятує життя дитині.

Також варто звернути увагу на те, що норма ч. 5 ст. 43 Основ встановлює обов'язок лікаря повідомити органи опіки й піклування про відмову законного представника дитини від надання медичної допомоги, якщо вона може мати тяжкі наслідки для пацієнта [14]. Але законодавство, яке встановлює повноваження служби у справах дітей, не містить чітких вказівок, яким чином повинні діяти працівники цієї служби у випадку надходження такого повідомлення. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» працівники такої служби мають право запросити батьків дитини для проведення профілактичної бесіди, але не мають право надати згоду лікарю на медичне втручання [30]. Наведені норми лише підкреслюють тягар відповідальності батьків за здоров'я дитини.

В. І. Теремецький і група дослідників наголошують на особливостях захисту прав таких споживачів медичних послуг, як діти. Оскільки самостійно дитина не може поскаржитися на порушення її прав, то замість неї це повинні зробити її батьки [8]. Таким чином, батьки не лише повинні надавати згоду на медичне втручання, але й захистити право дитини на здоров'я у разі завдання шкоди під час лікування.

Висновки. За результатами дослідження можна сформулювати такі висновки:

1. Адміністративно-правове регулювання надання медичної допомоги дітям в Україні – це встановлений нормативно-правовими актами порядок державного управління у сфері охорони дитячого здоров'я, організації мережі дитячих закладів охорони здоров'я, номенклатури лікарських спеціальностей дитячих лікарів, фінансування медичних послуг, а також одержання згоди на медичну допомогу.

2. Можна визначити такі види адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям:

- встановлення правових засад організації мережі дитячих закладів охорони здоров'я;
- визначення правової основи для державного управління охороною здоров'я дітей;
- правове регулювання порядку й умов державного фінансування надання медичних послуг дітям;
- закріплення переліку спеціальностей дитячих лікарів;
- встановлення правових умов одержання згоди на медичну допомогу дитині.

3. Для вдосконалення правового регулювання надання медичної допомоги дітям потрібно додати у ст. 60 Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка присвячена забезпеченню дітей медичною допомогою, низку норм. Зокрема, передбачити положення про особливості правового статусу дитячих закладів охорони здоров'я, дитячих санаторних закладів, фінансування медичних послуг у цих закладах, престижність праці дитячих лікарів.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з удосконаленням правових засад одержання згоди батьків на медичну допомогу дітям у різних ситуаціях або ж визначенням особливостей одного з видів адміністративно-правового регулювання надання медичної допомоги дітям.

Використані джерела:

1. Теремецький В. І., Руснак Л. М. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 241–253. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.

2. Порозова І. Ю. Правове регулювання здійснення та захисту права дитини на медичну допомогу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 80. Ч. 2. С. 239–245. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.34>.

3. Чернецька Т. В., Блащук Т. В. Особливості правового регулювання здійснення права на медичну допомогу неповнолітнім пацієнтам. *Public health journal*. 2022. Вип. 1. С. 55–61. <https://doi.org/10.32782/pub.health.2022.1.7>.

4. Миронова Г. А. Врахування думки дитини у сфері надання медичної допомоги: міжнародні стандарти та досвід України. *Медичне право*. 2020. № 2 (26). С. 67–75. <https://doi.org/10.25040/medicallaw2020.02.067>.

5. Teremetskyi V.I., Myronova G.A., Batryn O.V., Bodnar-Petrovska O.B., Andriienko I.S., Fedorenko T.V. Legal nature of medical services: specifics of ukrainian doctrine. *Georgian Medical News*. 2024. № 1 (346). P. 80–87.

6. Смуток М. В. Правове регулювання онкологічної допомоги дітям в Україні: проблеми та перспективи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2011. Т. 24 (63). № 2. С. 391–396.

7. Максимова М. В. Особливості адміністративно-правового регулювання реалізації дитиною права на психіатричну допомогу в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 397–399. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/92>.

8. Teremetskyi, V., Pozhodzhuk, R., Holovachova, A., & Batryn, O. (2024). Protecting the Rights of Medical Services Consumers. *Journal of the University of Zulia*, 15 (43), 339–358. <https://doi.org/10.46925/rdluz.43.20>.

9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 15 серпня 2024 року).

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/find?text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

11. Декларація прав дитини : прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20.11.1959. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384?find=1&text (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

12. Конвенція про права дитини : прийнята Генеральною асамблеєю ООН 20.11.1989. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021/find?text (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

13. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

14. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

15. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедициною освітою у закладах охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

16. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

17. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

18. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

19. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

20. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19/find?text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

21. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році : постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 № 1394. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-п> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

22. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

23. Номенклатура лікарських спеціальностей : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.02.2019 № 446. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

24. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20/find?text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

25. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14/find?text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

26. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2427-19> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

27. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 № 192-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

28. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

29. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

30. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20 серпня 2024 року).

References:

1. Teremetskyi, V.I., Rusnak, L.M. (2024). Pravova pryroda ta osoblyvosti nadання medychnykh posluh medychnymu pratsivnykamy: vektor ukrainskoi doktryny. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1 (105), 241–253 [in Ukrainian].

2. Porozova, I.Yu. (2023). Pravove rehuliuвання zdiisnennia ta zakhystu prava dytyny na medychnu dopomohu v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo" – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series, Issue 80, Part 2*, 239–245 [in Ukrainian].

3. Chernetska T.V., Blashchuk T.V. (2022). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання zdiisnennia prava na medychnu dopomohu nepovnolitnim patsientam. *Public helth journal*, 1, 55–61 [in Ukrainian].

4. Myronova, H.A. (2020). Vrakhuvannia dumky dytyny u sferi nadання medychnoi dopomohy: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy. *Medychne pravo – Medical law*, 2 (26), 67–75 [in Ukrainian].

5. Smutok, M.V. (2011). Pravove rehuliuвання onkologichnoi dopomohy ditiam v Ukraini: problemy ta perspektyvy. *Vcheni zapysky Tavrychnoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia "Yurydychni nauky" – Scientific notes of the Tavrinsky National University named after V.I. Vernadskyi. Series "Legal Sciences"*, 24 (63), 2, 391–396 [in Ukrainian].

6. Maksymova, M.V. (2022). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho rehuliuвання realizatsii dytynoiu prava na psykhiatrychnu dopomohu v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 5, 397–399 [in Ukrainian].

7. Teremetskyi V.I., Myronova G.A., Batryn O.V., Bodnar-Petrovska O.B., Andriienko I.S., Fedorenko T.V. Legal nature of medical services: specifics of ukrainian doctrine. *Georgian Medical News*. 2024. № 1 (346). P. 80–87 [in English].

8. Teremetskyi, V., Pozhodzhuk, R., Holovachova, A., & Batryn, O. (2024). Protecting the Rights of Medical Services Consumers. *Journal of the University of Zulia*, 15 (43), 339–358. <https://doi.org/10.46925//rdluz.43.20> [in English].

9. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

10. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/find?text> [in Ukrainian].

11. Deklaratsiia prav dytyny: pryiniata Heneralnoiu asambleieiu OON 20.11.1959. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384?find=1&text [in Ukrainian].

12. Konventsiiia pro prava dytyny: pryiniata Heneralnoiu asambleieiu OON 20.11.1989. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021/find?text [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр> [in Ukrainian].

14. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia perelikiv zakladiv okhorony zdorovia, likarskykh posad, posad farmatsevtiv, posad fakhivtsiv z farmatsevtychnoiu osvitoiu, posad profesionaliv u haluzi okhorony zdorovia, posad fakhivtsiv u haluzi okhorony zdorovia ta posad profesionaliv z vyshchoiu nemedychnoi osvitoiu u zakladakh okhorony zdorovia : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 28.10.2002 № 385. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02p> [in Ukrainian].
16. Pro kurorty: Zakon Ukrainy vid 05.10.2000 № 2801-XII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14/find?text> [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2015 № 267. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p> [in Ukrainian].
18. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 № 586-XIV. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].
19. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr> [in Ukrainian].
20. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19.10.2017 № 2168-VIII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19/find?text> [in Ukrainian].
21. Deiaki pytannia realizatsii prohramy derzhavnykh harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia u 2024 rotsi: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.12.2023 № 1394. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-p> [in Ukrainian].
22. Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 № 285. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> [in Ukrainian].
23. Nomenklatura likarskykh spetsialnostei: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 22.02.2019 № 446. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text> [in Ukrainian].
24. Pro systemu hromadskoho zdorovia: Zakon Ukrainy vid 06.09.2022 № 2573-IKh. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20/find?text> [in Ukrainian].
25. Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob: Zakon Ukrainy vid 06.04.2000 № 1645-III. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14/find?text> [in Ukrainian].
26. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni : Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 № 2427-VIII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2427-19> [in Ukrainian].
27. Pro protydiu poshyrenniu khvorob, zumovlenykh virusom imunodefitsytu liudyny (VIL), ta pravovy i sotsialni zakhyst liudei, yaki zhyvut z VIL: Zakon Ukrainy vid 12.12.1991 № 192-XII. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text> [in Ukrainian].
28. Pro psykhiatrychnu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 № 1489-III. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].
29. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
30. Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei: Zakon Ukrainy vid 24.01.1995 № 20/95-VR. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-vr> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2024

Tsybenko O., defence attorney at the Bae Association "Legal Consultation Office № 2 of Shevchenkivskyi district of Kyiv" (Kyiv, Ukraine)

Novykov O., PhD in Law, associate professor at the Department of State Building Yaroslav Mudryi national Law University (Kharkiv, Ukraine)

Glushchenko A., PhD in Economics, Analyst, GMK Center, LLC (Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROVISION OF MEDICAL CARE TO CHILDREN IN UKRAINE

The article explores the distinctive features of administrative and legal regulation in pediatric healthcare in Ukraine. International legal acts establish general principles for children's medical care in many countries. It is determined that the legislative acts regulating childhood protection and health care establish the legal foundations of state administration in medical care for children. The by-laws define the system of children's healthcare institutions and outline the medical specialties involved in pediatric care.

It is proposed to define the administrative and legal regulation of the provision of medical care to children in Ukraine as established by regulatory and legal acts of the order of state management in the field of children's health care, the organization of a network of children's health care institutions, the nomenclature of medical specialties of children's doctors, financing of medical services, as well as obtaining consent for medical assistance. The conclusion distinguishes between administrative and legal regulations concerning medical care for children. Legislation and by-laws provide the legal framework for organizing children's healthcare institutions and outline state management of children's healthcare. Administrative law norms govern the conditions for state funding of children's medical services, specify the list of pediatric specialties, and establish the legal requirements for obtaining consent for a child's medical care from legal representatives.

Proposals have been created to amend the core principles of Ukrainian healthcare legislation. Proposals for amendments to the Fundamentals of Ukrainian legislation on health care are formulated. It is proposed that norms be established on the peculiarities of the legal status of children's health care institutions, children's sanatoriums, financing of medical services in these institutions, and the prestige of the work of children's doctors.

Keywords: health care, administrative and legal regulation, state administration, medical assistance, children, medical services, health care institutions, children's doctors, medical specialties, financing of medical services.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.187-196
УДК 347.447.6:346.548](477+4-6ЄЄ)

Утехін І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет» (м. Чернівці, Україна)

e-mail: utehin.igor2017@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3937-4523>

ЕЛЕМЕНТИ ВИКОНАННЯ СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У статті вперше досліджено поняття «елементів належного виконання за споживчим договором» за законодавством України та ЄС. Визначено, що існує загальна й окрема диференціація елементів виконання у споживчому договорі. Зумовлено наявністю типів цивільно-правових договорів та різновидів окремих договорів (роздрібна купівля-продаж). Доведено, що елементи виконання у споживчому та комерційному договорі за складом і змістом не є тотожними. Виконання третіми особами в комерційному договорі припускається, а в споживчому – лише на боці споживача. Доведено, що в договорі про постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу через споживача змінюється правове регулювання – він відноситься до послуг, відповідно виконується із власним набором елементів виконання. У ЄС за DCFR та ECC склад і зміст елементів належного виконання споживчого договору також визначається на загальному й окремому рівнях. Загальні положення, що поширюються на всі цивільно-правові договори. На окремому рівні йдеться про різновид споживчого договору, зокрема споживча купівля-продаж. За ECC елемент «предмет виконання» в договорі «продажу» має відповідати чотирьом умовам для дійсності продажу. Елементи «строк виконання» та «місце виконання» визначаються взагалі для всіх договорів. Якщо місця укладання й виконання споживчого договору не збігаються, це впливає на його виконання з боку споживача, він має право відмовитись. Аналогічно й у нас. У Німеччині строк виконання грошового обов'язку споживача визначено опосередковано й диференційовано. У законодавстві ЄС та окремих країн елементи виконання споживчого договору враховують випадки вразливості споживача, що сприяє його захисту. Запропоновано внесення змін і доповнень до чинного Закону України «Про захист прав споживачів» для визначення прав споживачів під час укладання договору та його виконання. Надалі потрібно зосередитися на питанні цивільно-правової відповідальності за споживчим договором.

Ключові слова: споживчий договір, виконання, елементи виконання, сторони виконання, строк виконання, місце виконання.

Постановка проблеми. Новий напрям у правовому регулюванні відносин за участю споживачів, закладений у Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року [1], знайшов віддзеркалення в новому Законі України «Про захист прав споживачів» [2]. Численні порушення прав споживачів, розгалуженість нормативних актів, відсутність достатньої кількості досліджень викликають потребу в удосконаленні правового регулювання у сфері споживачів. Зокрема, питання елементів належного виконання за споживчим договором з урахуванням досвіду країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі, яка присвячена питанню захисту прав споживачів, досліджено лише окремі аспекти правовідносин. Зокрема, І. І. Банасевич пише про споживчий договір [3], І. Й. Пучковська, О. О. Біляєв, В. П. Янишен та Г. О. Уразова – про систему захисту прав споживачів у разі купівлі-продажу товарів в інтернет-магазинах [4]. Окремі вчені, зокрема С. Д. Гринько та С. В. Заве-

руха, дослідили особливості механізму виконання зобов'язання з договору купівлі-продажу та частково торкнулися питання відносин зі споживачами [5, с. 325–326]. Таким чином, у повному обсязі елементи виконання споживчого договору не висвітлено.

Учений М. Гроховські зазначив про сучасну ідею вразливості у відносинах зі споживачами у ЄС. На його думку, це питання є конститутивним для європейського договірної права [6, с. 135]. Зважаючи на це, досвід правового регулювання країн ЄС у сфері відносин зі споживачами є цінним для України.

Формулювання цілей. Відсутність дослідження питання елементів належного виконання за споживчим договором в Україні та ЄС викликає потребу його провести та встановити особливості, визначити склад і зміст елементів виконання, визначити відмінності від комерційного договору. Зазначене і становить мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, правове регулювання в Україні відносин за участю споживачів – фізичних осіб було започатковане прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів» [7] у 1991 році. З того часу почало формуватися вітчизняне законодавство про захист прав споживачів. На сьогодні воно налічує значну кількість нормативно-правових актів України. Головним є те, щоб усі положення позитивного права працювали на користь учасників приватних відносин. Особливо тих, які є вразливими, а саме – споживачів.

Питання виконання за споживчим договором має першочергове значення, оскільки воно вказує на результат правового регулювання – на досягнення мети за цим правочином. Це є загальне правило для чинності будь-якого правочину, яке зазначене в ч. 5 ст. 203 ЦК України (далі – ЦК). Саме належне виконання за ним і призводить до запланованого результату – набуття речі у власність, передачу результату роботи, надання послуги. Однак у споживчому договорі слід встановити, як саме «елемент вразливості споживача» впливає на склад і зміст елементів належного виконання.

Як слушно зазначив Верховний Суд України, «принцип належного виконання полягає в тому, що виконання має бути проведене: належними сторонами; щодо належного предмета; у належний спосіб; у належний строк (термін); у належному місці» [8]. При цьому йдеться про зобов'язання. Для договору, як ми раніше вказали, буде сума виконань [9, с. 232].

З огляду на презумпцію «захисту прав споживача» та суть споживчого договору склад і зміст елементів виконання відрізняються від мінових договорів (купівля-продаж, поставка, підряд тощо). Останні забезпечують товарно-грошовий обіг у суспільстві взагалі. Споживчий договір також цьому сприяє, але головне тут є задоволення особистих і побутових потреб кожного споживача – фізичної особи. Можна говорити про подвійну функцію споживчого договору: 1) задоволення потреб споживачів; 2) забезпечення товарно-грошового обігу.

У широкому розумінні споживчий договір охоплює різні типи договорів, є складним чи комплексним. Це впливає на елементи належного виконання. Потрібно розглядати їх особливості, склад і зміст.

На наше переконання, розгляд елементів належного виконання за вказаним правочином можна диференціювати: а) у загальному розумінні; б) в окремому випадку. У загальному розумінні маємо на увазі склад і зміст цих елементів безпосередньо у споживчому – комплексному договорі. В окремому розумінні йдеться про конкретні типи та види договорів за участю споживачів. Як відомо, їх дуже багато. Особливо у сфері торгівлі й надання послуг.

Через обмеження обсягу статті ми не можемо повно визначити всі ці питання. Тому зазначимо елементи належного виконання у споживчому договорі взагалі, а також роз-

глянемо роздрібну купівлю-продаж § 2 гл. 54 ЦК та її різновиди: ст. 701, 702, 703, 704, 705. Це можна пояснити широким застосуванням вказаних договорів серед споживачів.

Починаємо із загального: які склад і зміст елементів належного виконання у споживчому договорі та комерційному?

За складом елементи виконання у цих договорах ідентичні, їх налічується п'ять: 1) сторони виконання; 2) предмет виконання; 3) строк виконання; 4) місце виконання; 5) спосіб виконання. За змістом елементи виконання є відмінними. Це добре видно з таблиці 1, де відмінності виділено курсивом.

Усього існує сім відмінностей. Причиною є те, що мають місце два різні за своєю суттю договори – споживчий і комерційний. Ми бачимо такий зміст елементів виконання вказаних договорів.

Таблиця 1

Елементи виконання споживчого та комерційного договору

«СПОЖИВЧИЙ ДОГОВІР»					«КОМЕРЦІЙНИЙ ДОГОВІР»				
ЕЛЕМЕНТИ ВИКОНАННЯ					ЕЛЕМЕНТИ ВИКОНАННЯ				
Сторони виконання	Предмет виконання	Строк виконання	Місце виконання	Спосіб виконання	Сторони виконання	Предмет виконання	Строк виконання	Місце виконання	Спосіб виконання
підприємство споживач	<i>інформування</i> передача товару передача (сплата) грошей	час, коли виконуються обов'язки	<i>торговельне приміщення чи місцезнаходження споживача</i>	<i>як у законі, так і в договорі</i>	<i>підприємці</i>	передача товару передача грошей	час, коли виконуються обов'язки	<i>місцезнаходження сторін</i>	визначається в договорі

Як видно, (1) сторони виконання різні: у споживчому договорі це обов'язково споживач, у комерційному – підприємці; (2) предмет виконання також відмінний: у споживчому є дії з інформування споживача, вони відсутні в комерційному договорі; (3) місце виконання також відмінне: за споживчим договором – це торговельне приміщення чи місцезнаходження споживача, у комерційному – місцезнаходження сторін; (4) спосіб виконання – у споживчому визначено в законі і договорі, за комерційним – як у договорі. З таблиці також випливає, що спільним є елемент «строк виконання» – час, коли виконуються обов'язки сторонами. Однак у споживчому договорі «строк виконання» має специфіку, пов'язану зі споживачем. Наприклад, у разі купівлі в магазині строк укладання і строк виконання збігаються. У комерційному – строк виконання зазвичай настає після його укладання.

Причиною відмінності елементів виконання за змістом у споживчому та комерційному договорах є наявність сторони – споживача, який є вразливим. Тому і зміст елементів коригується з метою його захисту. За комерційним договором подібного немає.

Переходимо до питання елементів виконання у споживчому договорі взагалі та у його видах, зокрема, роздрібній купівлі-продажу, § 2 гл. 54 ЦК.

Як ми раніше зазначили, кожному типу цивільно-правового договору притаманний свій власний набір елементів виконання [9, с. 234–235]. Це твердження дійсне і для споживчого договору, який охоплює різні типи цивільно-правових договорів. Однак кожен тип договору має свої різновиди: купівля-продаж – роздрібна купівля-

продаж, § 2 гл. 54 ЦК. Зі свого боку, останній договір має п'ять різновидів. Тому виникає питання щодо складу та змісту елементів виконання в цьому випадку.

Взагалі договір роздрібної купівлі-продажу має такі елементи виконання: а) сторони виконання – суб'єкт підприємництва та фізична особа – споживач; б) предмет виконання – передача товару та сплата грошової суми; в) строк виконання – у момент укладання правочину; г) місце виконання – торговельне приміщення; д) спосіб виконання – передача товару та сплата грошей.

Цікавим є також питання, чи відрізняються елементи виконання за договором купівлі-продажу як типу від елементів виконання за роздрібною купівлею-продажем як різновиду? Відповідь буде позитивною.

Виконання за типовим договором купівлі-продажу встановлює загальний алгоритм досягнення мети в § 1 гл. 54 ЦК. Для роздрібної купівлі-продажу існує свій алгоритм виконання. І він визначений не лише в § 2 гл. 54, а також у Законі України «Про захист прав споживачів» і численних підзаконних актах [10, с. 53].

Через це і зміст елементів належного виконання за роздрібною купівлею-продажем і купівлею-продажем взагалі не може бути однаковим.

Заслугує на увагу питання, які елементи виконання мають різновиди роздрібної купівлі-продажу, передбачені у гл. 54 ЦК? Проаналізуємо зміст положень. Для зручності використаємо таблицю, де порівняємо елементи належного виконання п'яти договорів та договору роздрібної купівлі-продажу (див. табл. 2).

Таблиця 2

Елементи виконання роздрібної купівлі-продажу та її різновидів

Найменування договору	Сторони виконання	Предмет виконання	Строк виконання	Місце виконання	Спосіб виконання	Особливості
Роздрібна купівля-продаж, ст. 698 ЦК	Підприємець споживач	Передача товару та його оплата	Момент укладання договору	Торговельне приміщення	Фізичні дії з передачі товару й оплати	Склад і зміст елементів є традиційним
Договір з умовою прийняти товар у строк, ст. 701 ЦК	Такі самі	Такий же	Час, який визначено в договорі	Таке саме	Такий самий	Елемент строк формує виконання
Продаж товару за зразками, ст. 702 ЦК	Такі самі	Такі самі	Час доставки товару	Місце вказане в договорі, місце проживання споживача	Доставка товару до місця за договором чи за місцем проживання споживача	Форма продажу «за зразками» визначає зміст трьох елементів виконання – строк, місце та спосіб
Продаж товарів з використання автоматів, ст. 703 ЦК	Такі самі	Дії споживача з вибору товару і дії автомата	Момент оплати товару	Місце, де є автомат	Фактичні дії споживача та видача товару автоматом	Як видно, тут чотири елементи відмінні
Договір з умовою про доставку товару покупцеві, ст. 704 ЦК	Такі самі	До передачі товару і його оплати додається доставка товару	Визначено договором чи в розумний строк	Вказане покупцем місце, якщо не вказане – місце його проживання	Вручення товару покупцеві	Тут також чотири елементи відмінні
Договір найму-продажу, ст. 705 ЦК	Такі самі	Складний – найм і продаж	Складний – час найму та купівлі	Широке – де розташоване майно, де перебуває споживач	Є подвійний – передача товару в користування й оплата	Також бачимо чотири відмінних елементи

Таблиця дає змогу зробити такі висновки: 1) елемент «сторони виконання» в перелічених договорах є статичний, скрізь підприємець і споживач; виняток, у договорі з умовою про доставку товару покупцеві на його боці можуть бути уповноважені особи; 2) елемент «предмет виконання» в роздрібній купівлі-продажу, в договорі з умовою прийняти товар у строк, у разі продажу товару за зразками є подібний – передача товару, сплата грошей; у договорах про продаж товару з використанням автоматів, з умовою доставки товару покупцеві та договорі найму-продажу предмет виконання різний; 3) елемент «строк виконання» в усіх договорах, які перелічені, є різним; 4) елемент «місце виконання» в договорах роздрібною купівлі-продажу та продаж у встановлений строк збігається, а в разі продажу за зразками та договорі з умовою про доставку товару є диференційований; у договорі найму-продажу – там, де розташоване майно; 5) елемент «спосіб виконання»: а) у роздрібній купівлі-продажу та договору з умовою прийняти товар у строк ідентичні – фізична передача товару та його оплата; б) для решти різновидів роздрібною купівлі-продажу є різним.

Як видно, елементи виконання за різновидами роздрібною купівлі-продажу мають динамічний склад. Причиною є наявність вразливої сторони – споживача та наявність потреби мати товар. Зміст елементів виконання за переліченими різновидами роздрібною купівлі-продажу є диференційованим і має індивідуальний характер. Нічого подібного в комерційних договорах немає.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу положення § 5 гл. 54 ЦК «Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу». Ст. 714 має відсилочний характер (ч. 2, 3). Однією з причин є наявність споживача – сторони за договором. Отже, і правове регулювання буде диференційоване: 1) у загальному – як різновид купівлі-продажу, 2) в окремому – як споживчий договір з надання послуг. Законом України «Про житлово-комунальні послуги» вказаний договір належить до послуг ч. 1 ст. 2 [11]. З огляду на це і елементи виконання будуть диференційовані – для постачання та для послуги.

Звернемося до судової практики. Рішенням Подільського районного суду міста Києва у справі № 758/6379/22 від 06.09.2023 було задоволено позов громадянки до банку «Акціонерне товариство «Перший український міжнародний банк» про визнання кредитного договору виконаним [12].

Причиною стало порушення відповідачем положень законодавства у сфері споживчого кредитування. Як випливає з матеріалів справи, позичальниці було надано кредит на суму 30 767,98 грн строком на 1 рік 8 місяців. До моменту повернення кредиту банк по договору брав зі споживача комісійну плату за обслуговування кредиту в розмірі 3,99 % на місяць. Усього було сплачено 33 500 грн. У суді з'ясували, що ніякі послуги за обслуговування банк не надавав, відправлялися лише СМС-повідомлення. Зважаючи на зазначене, суд визнав нікчемним п. 4 кредитного договору, який передбачав сплату позичальником комісії за обслуговування кредиту, бо він не відповідає вимогам чинного законодавства, а саме ч. 1 та 2 ст. 11 Закону України «Про споживче кредитування» [12].

Цікавим є обґрунтування свого рішення судом. Було застосовано положення про реституцію ст. 216 ЦК, а також ст. 19 Закону України «Про споживче кредитування». Необґрунтовано нарахована і сплачена споживачем комісія була зарахована йому в рахунок сплати суми за кредитним договором і відсотків. Суд зазначив, що з огляду на те, що вимога кредитного договору щодо сплати комісії за обслуговування є нікчемною, у розумінні чинного законодавства та практики Верховного Суду позивачем свої зобов'язання за кредитним договором виконано в повному обсязі. Таким чином, позивачем виконано умови кредитного договору № 1001715348101 від 02.11.2020 [12]. Суд правильно оцінив обставини справи.

Заслуговує на увагу питання «елементів виконання» за споживчим договором у ЄС. Звернемося до DCFR (Модельних правил європейського приватного права) [13]. У ст. III.-2:144 «Припинення виконанням» вказано: «Повне виконання припиняє зобов'язання, якщо воно: (а) відповідає умовам зобов'язання; або (б) таке, що в силу закону звільняє боржника від зобов'язання». Як зрозуміло з п. «а», мова йде належне виконання із дотриманням усіх елементів виконання зобов'язання – сторони, предмет, строк, місце та спосіб.

Як видно із змісту DCFR, окремо існують загальні положення – III.-2:101 («Місце виконання») та III.-2:102 («Строк виконання») [13]. Вони поширюються на всі договори, включно з за участю споживачів. Інакше кажучи, це уніфіковане визначення двох важливих елементів виконання в договорі. Однак ці положення коригуються для споживчих договорів.

Наприклад, у кн. 4 вказаного джерела є частина А: «Купівля-продаж».

У ст. IV.A.-1:101 «Договори, які регулюються» вказано, що (1) ця частина книги 4 застосовується до договорів купівлі-продажу речей і пов'язаних з ними гарантій прав споживачів [13]. У ст. IV.A.-1:204 «Договір споживчої купівлі-продажу» наведено: «Для цілей цієї частини книги 4 договором споживчої купівлі-продажу визнається договір купівлі-продажу, в якому продавець є підприємцем, а покупець – споживачем» [13]. Далі окремо викладено обов'язки продавця й обов'язки покупця.

Зміст глави 2 «Обов'язки продавця» передбачає елементи виконання зобов'язання: 1) IV.A.-2:201 «Передача», де йдеться про способи виконання обов'язку продавця – надання речі покупцю, надання документів на речі тощо, 2) IV.A.-2:201 «Місце та строк передачі» – налічує три пункти: перший є відсилочним на загальні положення статті III.-2:101 «Місце виконання» та III.-2:102 «Строк виконання»; другий передбачає строк та місце виконання в разі передачі документів, третій пункт стосується споживчої купівлі-продажу, якщо вона передбачає перевезення речей перевізником чи декількома перевізниками та споживачем встановлений строк передачі.

Елемент «предмет виконання» для продавця визначено повно та конкретно в ст. IV.A.-2:301 «Відповідність речі умовам договору» та в ст. IV.A.-2:302 «Придатність для певної мети, якість, пакування».

За цим же принципом виводяться елементи належного виконання на боці покупця, положення гл. 3 вказаного документа. Усього має місце 5 обов'язків (ст. IV.A.-3:101–IV.A.-3:105). Визначимо, які елементи виконання його зобов'язання: 1) ст. IV.A.-301 «Основні обов'язки покупця» вказує на «предмет виконання» в широкому розумінні: а) сплатити ціну, б) прийняти речі; та с) прийняти документи на речі або якщо вони належать їм, якщо це вимагається за умовами договору.

Другий елемент виконання обов'язку покупцем «спосіб виконання» визначено у ст. IV.A.-3:104 «Прийняття»: «Покупець виконує обов'язок з прийняття шляхом: а) здійснення їм всіх дій, які можна розумно очікувати від нього, для того, щоб забезпечити продавцю можливість виконати обов'язок з передачі; та б) прийняття речей чи документів на речі відповідно до умов договору» [13]. Як видно, все вказано чітко та зрозуміло.

Розглянемо наступний елемент «строк виконання». Він визначається на підставі загальних положень DCFR ст. III.-2:102 «Строк виконання» та ст. IV.A.-3:104 «Дострокова передача та передання» в більшій кількості. В останній статті чітко виписані правила щодо охорони інтересу споживача в разі дострокової передачі речі чи передачі її поза обсягом.

Інакше кажучи, вказане свідчить про корекцію елемента «строк виконання» для покупця взагалі. Пункти 2, 3 та 4 коригують випадок, якщо передана більша за обся-

гом кількість речей. І це стосується вже «предмета виконання». У випадку споживчої купівлі-продажу вказане не застосовується, якщо продавець передав більше навмисно [13].

Елемент «місце виконання» для споживача встановлено в загальних положеннях ст. III.-2:101 «Місце виконання» [13]. Зважаючи на це, місцем виконання є: місце торгівлі – взагалі, чи місцезнаходження покупця, чи будь-яке місце, виходячи з можливостей сучасних засобів розрахунків. Визначено широко.

Заслугує на увагу ст. II.-5:201 «Договори, які укладаються поза місцем виробничої діяльності підприємця» DCFR. Передбачено два випадки, коли споживач має право на відмову від договору: п. 1, якщо оферта й акцепт споживача були зроблені поза місцем виробничої діяльності підприємця; п. 3 – укладання договорів дистанційно [13].

Слід використати зазначений практичний підхід і в Законі України «Про захист прав споживачів» і викласти ст. 12 в аналогічній редакції, а не розпорощувати в інших статтях закону.

Проаналізуємо зміст ЕСС щодо виконання споживчого договору. Звертаємо увагу, що положення акта за структурою та змістом мають схожість з DCFR. У кн. 1 ЕСС є розділ VII «Виконання договору», який має 2 секції – «Загальні положення» (ст. 75–85) та «Виконання окремих видів зобов'язань» (ст. 86–88). У кн. 2 ЕСС «Окремі види договорів» є частина 1 «Продаж», яка складається з 4 глав: 1 – «Загальні положення» (ст. 177–186), 2 – «Обов'язки продавців» (ст. 187–200), 3 – «Права та обов'язки покупців» (ст. 201–202), 4 – «Правові засоби захисту». Глава 2 має § 1 «Інформаційні обов'язки» та § 2 «Обов'язки що пов'язані з передачею» [14].

Привертає увагу ст. 178 ЕСС, яка визначає предмет договору продажу та має 4 пункти. Пункт 1: «Будь які речі можуть бути предметом продажу за відсутності заборон на рівні співтовариства, національних чи кодексу, якщо є умова, що договір продажу відповідає ст. 25» (його доцільність, можливість, законність, визначеність. – *У.І.*). У п. 2 наведено: «Якщо вказані правила вводять заборону, то продаж є нікчемною» [14].

Можна зробити висновок, що предмет договору продажу визначається чітко і предмет виконання з ним узгоджується. Дотримуються прагматичного напрямку.

Розглянемо положення § 286⁶ Німецького цивільного уложення «Прострочення боржника» [15]. Показовим є те, що законодавець виводить елемент «строк виконання», виходячи з питання прострочення. Споживач має два строки виконання обов'язку: 1) загальний, як це передбачено в договорі; 2) 30-денний, після завершення строку визначеному договором. Однак для такої моделі потрібне повідомлення споживача в рахунку чи іншому документі про другий строк виконання. І прострочка для споживача буде, якщо він не виконав протягом цих 30 днів.

Таким чином, елемент «строк виконання» у споживчому договорі в Німеччині є диференційованим і враховує вразливість споживача. Комерсант взагалі має лише один строк виконання.

Пропонуємо використати вказаний підхід та доповнити чинний Закон України «Про захист прав споживачів» у загальні положення пунктом «Про строк виконання свого обов'язку споживачем»: «Споживач зобов'язаний оплатити товар, роботу чи послугу в строк, як визначено в договорі, якщо він цього не виконав, йому надаються ще 30 днів для оплати».

Договори, що укладаються поза місцем виробничої діяльності підприємця (DFCR, ЕСС, Закон України «Про захист прав споживачів»), передбачають право споживача на відмову від договору в цьому випадку [13; 14; 7]. Відомо, що сьогодні споживачі широко використовують можливість укладати договори поза торговельними приміщеннями.

У нашому розумінні, якщо місце укладання споживчого договору й місце виконання не збігаються, це є причиною для відмови від договору з боку споживача. Указані положення стосуються споживчих договорів в широкому розумінні: з передачі речі, майна, надання послуги, надання послуги особистої безпеки, фінансової послуги.

Наведене дає змогу зробити висновок, що елемент «місце виконання» за споживчим договором є диференційованим: 1) традиційне розуміння, коли місця укладання й виконання збігаються (продаж у магазині); 2) нове розуміння – місця укладання й виконання різні (поза торговельним приміщенням). У другому випадку споживач є більш вразливим. Важливим є те, що місце виконання впливає на права споживача. Тому підтримуємо Р. В. Пожоджука, що слід диференціювати слабку сторону [16, с. 14].

Пропонуємо диференціювати споживача залежно від місця укладення договору: а) «звичайний споживач», коли місце укладання й виконання у торговельному приміщенні; б) «найбільш вразливий споживач» – місце укладання та виконання поза торговельним приміщенням.

У зв'язку із сказаним слід доповнити загальні положення Закону України «Про захист прав споживачів» пунктом «Місце виконання споживчого договору» в редакції: «Місце виконання споживчого договору визначається взагалі за місцем його укладання – торговельним приміщенням. У разі укладання договору поза торговельним приміщенням він виконується в місці, де зручніше споживачу».

Приклади формування елементів виконання у споживчому договорі за правом ЄС та ФРН демонструють практичний підхід до вирішення питання усунення вразливості споживача. Головним є те, що два елементи виконання – «строк» і «місце» – відіграють центральну роль для всіх договорів. Можна це вважати реліктом однойменних атрибутів виконання договору. Однак у споживчому договорі вони набувають власних ознак і коригуються відповідно до потреб споживача. При цьому важливим є те, що вони уніфіковані (єдині) для всіх споживчих договорів. Подібний підхід варто запозичити в Україні.

Висновки. Наприкінці ми дійшли таких висновків. Вразливість споживача впливає на склад і зміст елементів виконання споживчого договору як в Україні, так і в ЄС. Існує зовнішня та внутрішня диференціація елементів виконання. Елементи виконання при цьому є гнучкими з урахуванням потреби споживачів. Особливо це проявляється в різновидах договору роздрібної купівлі-продажу. Диференціація елементів виконання має місце і в договорі про постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу: 1) для комерційного договору та 2) для споживчого. Не є тотожними елементи виконання у споживчому та комерційному договорах. Потрібно внести зміни до чинного Закону України «Про захист прав споживачів», додати положення про місце і строк виконання споживчого договору. Надалі треба дослідити питання відповідальності за порушення споживчого договору.

Використані джерела:

1. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року : схвалена розпорядженням КМУ від 29.03.2017 № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

2. Про захист прав споживачів : Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX, не набрав чинності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення: 29.07.2024).

3. Банасевич І. І. Споживчий договір: поняття та ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 76-80.

4. Пучковська І. Й., Біляєв О. О., Янишен В. П., Уразова Г. О. Ефективність системи захисту прав споживачів при купівлі-продажу товарів в інтернет-магазинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. Т. 28. С. 266-285.

5. Гринько С. Д., Заверуха С. В. Особливості механізму виконання зобов'язання з договору купівлі-продажу. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 322–330. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.48>.
6. Mateusz Grochowski Does European law need a new concept of vulnerability? *Journal of European consumer and market law*. Issue 4. 2021. Volume 10. P. 133–135.
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 19.11.2022 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
8. Крат В. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf (дата звернення 29.07.2024).
9. Утехін І. Б. Виконання договорів з передачі майна у власність : монографія. Чернівці, 2015. 272 с.
10. Утехін І. Б. Складові виконання договору купівлі-продажу. *Юридична Україна*. № 1. 2011. С. 52–55.
11. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 09.07.2023 № 2189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text> (дата звернення: 29.07.2024).
12. Рішення Подільського районного суду міста Києва у справі № 758/6379/22 від 6 вересня 2023 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114015374>.
13. Christian von Bar, Eric Clive, Paul Varul The notion and the purposes of DCFR / *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law*. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I–VI. Munich, 2009. 649 p.
14. Code Européen des Contrats – European contract code. URL: <https://www.trans-lex.org/450100> (дата звернення: 29.07.2024).
15. Bürgerliches Gesetzbuch – German Civil Code. URL: <https://www.trans-lex.org/600100>. (дата звернення: 29.07.2024).
16. Пожоджук Р. В. Доцільність виокремлення вразливих споживачів у контексті диференціації фізичних осіб-споживачів. *Юридична Україна*. 2023. № 7. С. 14–22.

References:

1. Kontsepsiia derzhavnoi polityky u sferi zakhystu prav spozhyvachiv na period do 2020 roku: skhvalena rozporiadzhenniam KMU vid 29.03.2017 № 217-r. (2017). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 10.06.2023 № 3153-IKh, ne nabrav chynnosti (2023). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> [in Ukrainian].
3. Banasevych, I.I. (2018) Spozhyvchyi dohovir: poniattia ta oznaky. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*. Kyiv, issue 5, vol. 1, 76–80 [in Ukrainian].
4. Puchkovska, I.I., Biliaiev, O.O., Yanyshen, V.P., Urazova, H.O. (2021). Efektyvnist systemy zakhystu prav spozhyvachiv pry kupivli-prodazhu tovariv v internet-mahazynakh. *Visnyk natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. issue 1. Vol. 28. P. 266–285 [in Ukrainian].
5. Hrynko, S.D., & Zaverukha, S.V. (2024). Osoblyvosti mekhanizmu vykonannia zoboviazannia z dohovorom kupivli-prodazhu. *Pravo i suspilstvo*, issue 1, Vol. 2, 322–330 [in Ukrainian].
6. Mateusz Grochowski (2021). Does European law need a new concept of vulnerability? *Journal of European consumer and market law*, issue 4, Vol. 10, 133–135 [in English].
7. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 19.11.2022 № 1023-KhII (2022). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian].
8. Krat, V. (2023). Praktyka Verkhovnoho Sudu u spravakh pro kompensatsiiu moralnoishkody. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Pract_mor_shkodi_2023_06_17.pdf [in Ukrainian].
9. Utiekhin, I.B. (2015). Vykonannia dohovoriv z peredachi maina u vlasnist. Monohrafiia. Chernivtsi [in Ukrainian].
10. Utiekhin, I.B. (2011) Skladovi vykonannia dohovoru kupivli-prodazhu. *Yurydychna Ukraina*, issue 1, 52–55 [in Ukrainian].
11. Pro zhytlovo-komunalni posluhy: Zakon Ukrainy vid 9.07.2023 № 2189 (2023). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>. [in Ukrainian].

12. Rishennia Podilskoho raionnoho sudu mista Kyieva u spravi № 758/6379/22 vid 6 veresnia 2023 roku. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114015374> [in Ukrainian].

13. Christian, von Bar, Eric, Clive, Paul, Varul (2009). The notion and the purposes of DCFR. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition.* Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I-VI. Munich [in English].

14. Code Européen des Contrats - European contract code. URL: <https://www.trans-lex.org/450100> [en Français].

15. Bürgerliches Gesetzbuch - German Civil Code. URL: <https://www.trans-lex.org/600100> [auf Deutsch].

16. Pozhodzhuk, R.V. (2023). Dotsilnist vyokremlennia vrazlyvykh spozhyvachiv u konteksti dyferentsiatsii fizychnykh osib-spozhyvachiv. *Yurydychna Ukraina, issue 7,14-22* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2024

Utekhin I., *Candidate of Law, Associate Professor, Private Higher Education Institution "Bukovynian University" (Chernivtsi, Ukraine)*

ELEMENTS OF IMPLEMENTATION OF THE CONSUMER CONTRACT IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

The article for the first time explores the concept of “elements of proper performance under a consumer contract” under the legislation of Ukraine and the EU. It is determined that there is a general and separate differentiation of execution elements in a consumer contract. It is proved that the elements of performance in the consumer and commercial contract in terms of composition and content are not identical. Execution by third parties in a commercial contract is allowed, and in the consumer – only on the side of the consumer. It is proved that in the contract for the supply of energy resources through the connected network through the consumer, the legal regulation changes – it refers to services, respectively, is executed with its own set of elements of execution. In the EU, according to the DCFR and ECC, the composition and content of the elements of the proper implementation of the consumer contract is also determined at the general and separate levels. General provisions that apply to all civil law contracts. At a separate level, the EU is considering a consumer purchase and sale agreement. According to the ECC, the element “subject of execution” in the sales contract must meet four conditions for the validity of the sale. The elements “due date” and “place of execution” are defined generally for all contracts. The place of conclusion of a consumer contract affects its implementation. In Ukraine too. In Germany, the term for the fulfillment of the consumer's monetary duty is determined by sedimentation and differentiation. In the legislation of the EU and individual countries, the elements of the implementation of the consumer contract take into account cases of consumer vulnerability, which contributes to its protection. Proposed amendments to the current Law of Ukraine “On Protection of Consumer Rights” to determine the rights of consumers in the conclusion of the contract and its implementation. In the future, you need to focus on the issue of civil liability under a consumer contract.

Keywords: consumer contract, execution, elements of execution, parties of execution, deadline, place of execution.

РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.197-208
УДК 343.97:343.575

Будік І. М., аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)
e-mail: 0502972789@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6319-8590>

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНОМУ НАРКОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

У статті здійснено пошук шляхів удосконалення кримінально-правових інструментів протидії організованому наркобізнесу в Україні. Одним із таких шляхів визначено виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Розглянуто варіанти його реалізації: 1) шляхом доповнення ст. 307 КК України підставами кримінальної відповідальності за таку пропозицію; 2) виокремлення таких підстав в окремій статті – наприклад, у ст. 307-1 КК України. Визначено поняття такої пропозиції, а також обставини, які свідчать про дійсність намірів суб'єкта кримінального правопорушення.

За результатами діяльності сучасних кол-центрів зауважено, що пропозиції щодо незаконної діяльності, які висловлюють їх учасники, стосуються не лише незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, але й інших кримінально-караних діянь, зокрема сутенерства, шахрайств. Тому в перспективі слід дослідити питання щодо криміналізації пропозиції на вчинення інших кримінальних правопорушень.

Визначено напрями вдосконалення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 307 КК України.

Зроблено висновок, що посилення покарання в санкціях ст. 307 КК України є надмірним і необґрунтованим. Тому запропоновано дещо гуманізувати покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 307 КК України, залишивши його в категорії тяжких деліктів для забезпечення серед іншого можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій у таких кримінальних провадженнях.

Ключові слова: злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, злочинна організація, наркобізнес, запобігання злочинам, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, санкція, покарання.

Постановка проблеми. Сучасні злочинні організації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів постійно вдосконалюють свої форми та методи протиправної діяльності. Йдеться, зокрема, про використання телеграм-каналів, інтернет-маркетплейсів, інтернет-банкінгу, цифрової валюти, кол-центрів тощо для організації та адміністрування наркобізнесу. З одного боку, це суттєво ускладнює виявлення й документування досліджуваних деліктів, а з іншого – вимагає пошуку нових інструментів протидії організованому наркобізнесу. За таких обставин важливе місце відводиться кримінально-правовим нормам, що визначають підставу відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів був предметом дискусій у працях А. М. Бабенка, Ю. В. Бауліна, В. А. Бублейникова, В. І. Борисова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, О. П. Гороха, О. М. Джужі, Л. В. Дороша, І. О. Доброреза, В. І. Женунтія, О. Г. Колба, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, А. А. Музики, О. В. Наден, Є. С. Назимка, Д. Й. Никифорчука, І. В. Однолько, В. І. Осадчого, Г. І. Піщенко, Е. В. Расюка, А. В. Савченка, О. М. Стрільціва, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна й ін. Попри значні досягнення вчених, привертають увагу питання пошуку й удосконалення кримінально-правових інструментів протидії організованому наркобізнесу в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення шляхів удосконалення кримінально-правових інструментів протидії організованому наркобізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні злочинні організації, що спеціалізуються на організованому наркобізнесі, застосовують такі технології злочинної діяльності, які не завжди передбачають безпосередній контакт суб'єкта кримінального правопорушення з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами.

Використання наркозлочинцями під час збуту наркотичних засобів і психотропних речовин мережі Інтернет призвело, на переконання Д. В. Головіна, до неієдатності проведення оперативної закупки наркооб'єктів із застосуванням наявного організаційно-тактичного алгоритму, за якого отримання та фіксація саме доказової інформації відбуваються під час безпосереднього контакту продавця та покупця наркотичних засобів [1, с. 138–144].

Труднощі викликають, наприклад, численні випадки вербування через колл-центри для участі в незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, зокрема для «закладки» цих засобів та речовин. Вербування потенційних «закладчиків» полягає у висуненні пропозиції певній особі здійснювати закладки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. За таких обставин не відбувається передача таких засобів чи речовин, загалом відсутній будь-який контакт із ними. Не завжди є можливість довести наявність у діях вербувальників ознак участі в злочинній організації (наприклад, відсутня суб'єктивна сторона, немає доказів того, що особа усвідомлювала той факт, що є учасником злочинної організації). Отже, виникає запитання, як кваліфікувати вчинене.

У випадках вербування до участі в організованому наркобізнесі без наявності доказів участі в злочинній організації вбачається передусім *підбурювання* до вчинення злочину. Однак чи можливо особу визнати підбурювачем за цих обставин?

Відповідно до ч. 4 ст. 27 КК України *підбурювачем* є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Натомість відповідно до ч. 4 ст. 2.7.2 проекту КК України підбурювачем є особа, яка схилила до вчинення кримінального правопорушення, зокрема, шляхом віддання розпорядження чи наказу іншого співучасника, який до цього не мав наміру його вчинити або, крім висловлення наміру, не мав рішучості його реалізувати.

Ключовим у цих дефініціях для нашого випадку є *дієслово доконаного виду «схилила»*, що вживається в минулому часі. Буквальне його тлумачення дає підстави стверджувати про необхідність досягнення результату у вигляді схилення особи до вчинення кримінального правопорушення.

У судовій практиці підбурювання зазвичай має місце у випадку вчинення закінченого злочину. Тобто для притягнення до кримінальної відповідальності особи як

підбурювача потрібно, щоб особа, яку підбурили, вчинила те діяння, до якого її підбурювали. Із цього приводу В. О. Навроцький слушно зауважує, що дії підбурювача полягають у впливі, унаслідок якого інший співучасник вчинює злочин. Це означає, що внаслідок дій підбурювача особа, яка не мала намір вчинити злочин, його вчинює. Тобто вплив підбурювача є успішним, результативним, існує причинний зв'язок між діями підбурювача і подальшим вчиненням злочину іншим співучасником [2, с. 395]. Водночас установити результативність підбурювання у випадку підбурювання до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у кримінальному провадженні не завжди можливо.

Важливо також відміти, що описане вище підбурювання може стосуватися не конкретного злочину. Як підбурювач, так і підбурюваний, наприклад, можуть не знати ні вид наркотичного засобу, ні його розміри, ні місце чи час вчинення злочину, ні вид протиправного діяння. В. В. Кузнецов слушно зауважує, що підбурювання можливе лише на вчинення конкретного злочину – не підбурювання взагалі, а підбурювання до вчинення певного злочину [3, с. 134]. У нашому випадку це підбурювання до злочину, передбаченого ст. 307 КК України. Така неконкретизованість потенційного злочинного діяння може створити суттєві перешкоди для початку кримінального провадження. А тому правоохоронці змушені не припиняти злочинну діяльність на цьому етапі, а продовжувати збір доказів, що сприятиме продовженню злочинної діяльності певний час.

Водночас не слід виключати випадків, коли таке підбурювання виявиться невдалим. В. В. Кузнецов стверджує, що *невдале підбурювання* стається, коли можливий (передбачуваний, потенційний) виконавець відхиляє пропозицію вчинити злочин (брати участь у вчиненні злочину), що може виходити від підбурювача, пособника чи навіть організатора. У таких випадках *відсутня змова*, що є обов'язковою ознакою співучасті; немає змови на спільне вчинення злочину, вона не відбулася, тому що пропозиція брати участь у злочині не була прийнята (була відхилена) виконавцем. Отже, відповідальність за правилами про співучасть тут унеможлиблюється та ст. 27 КК України застосована не може бути. У таких ситуаціях потенційний (передбачуваний) виконавець кримінальної відповідальності не несе, а інші співучасники відповідають за готування до злочину, котрий вони бажали вчинити, тобто за ч. 1 ст. 14 і відповідною статтею Особливої частини КК України, оскільки їхня діяльність з **підшукування співучасників** є не чим іншим, як готуванням до злочину, прямо зазначеним у цій статті [3, с. 134]. Тобто в нашому випадку вищезазначена пропозиція може бути кваліфікована як готування до незаконне виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

На практиці притягнення до кримінальної відповідальності за готування у формі суто підшукування співучасників до вчинення злочину, передбаченого ст. 307 КК України, є досить складним процесом. Подальше документування дає змогу або встановити участь зазначених вербувальників у злочинній організації, а отже, кваліфікувати їх дії додатково за ст. 255 КК України, або не встановити доказів цього, а отже, дії вербувальників підпадатимуть лише під готування.

Загалом у випадку готування склалася практика, коли вносяться відомості до ЄРДР з попередньою правовою кваліфікацією за ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 307 КК України та в подальшому приймається рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, або виконання спеціального

завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Однак без зазначених процесуальних дій притягнення до кримінальної відповідальності лише за висловлення пропозиції вербувальником щодо участі в кримінальних правопорушеннях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів практично неможливе, оскільки цілком можливі випадки, коли така пропозиція є не чим іншим, як шахрайством. Тому певною мірою можна зрозуміти прокурорів та суддів, які не підтримують практику притягнення до кримінальної відповідальності в зазначених випадках за готування, оскільки йдеться про притягнення до кримінальної відповідальності певної особи як найбільш суворого виду юридичної відповідальності. Отже, пропозиція на вчинення вищезазначених кримінально-протиправних дій може залишатися безкарною.

Зазначене вище спонукає до висновку, що підстави кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) потребують удосконалення. Одним із шляхів такого вдосконалення може бути виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Зазначена пропозиція обумовлена передусім суспільною небезпекою будь яких кримінально протиправних діянь у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та необхідністю забезпечення оперативного реагування на них на початкових стадіях незаконної діяльності. Варто врахувати і труднощі доказування таких діянь, а також усталену судову практику, відповідно до якої за готування у формі пропозиції незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів до кримінальної відповідальності зазвичай не притягують. Випадки невдалого підбурювання залишаються поза межами кримінально-правового реагування. Водночас навіть у випадку вдалого підбурювання правоохоронці можуть мати докази вчинення підбурювальних дій, однак не мати доказів його результативності. За таких обставин передусім підбурювач зможе безкарно продовжувати свою діяльність.

Диспозиція. Розглянемо можливі варіанти виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Передусім це можна зробити шляхом доповнення ст. 307 КК України підставами кримінальної відповідальності за таку пропозицію або ж виокремлення таких підстав в окремій статті – наприклад, у ст. 307-1 КК України.

Розглянемо переваги та недоліки кожного із зазначених варіантів пропонованих законодавчих новацій.

1. З огляду на те, що пропозиція незаконних дій з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами є менш небезпечна, ніж безпосереднє вчинення таких дій, пропоновані підстави кримінальної відповідальності можна встановити в ч. 1 ст. 307 КК України.

Переваги такого підходу полягають у тому, що не потрібно перевантажувати КК України додатковими нормами. Усі кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки, а також підстави звільнення від кримінальної відповідальності не повторюватимуться.

Водночас недоліки підходу полягають у певних складнощах диференціації відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також пропозицію вчинення зазначених дій.

Санкції в кваліфікованому й особливо кваліфікованому складах будуть однаковими як для вищезазначених незаконних дій, так і пропозиції щодо їх вчинення. За таких обставин суд матиме можливість індивідуалізувати покарання в межах санкції статті, призначаючи менш суворі види та розміри покарань за пропозицію вчинення заборонених дій і більш суворі – за безпосереднє вчинення зазначених дій.

2. Підстави для кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів можна виокремити в новій статті 307-1 КК України. У такій нормі повторюватиметься більшість положень ст. 307 КК України, однак можна сконструювати більш підходящі санкції.

Під такою пропозицією слід розуміти висловлення в будь-який спосіб (вербально, невербально, зокрема із застосуванням засобів зв'язку чи електронних комунікацій, тощо) іншій особі наміру залучити її до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів незалежно від того, повідомляється при цьому про час, місце, спосіб чи інші обставини вчинення цих протиправних діянь. Підтвердженням того, що особа висловлює дійсну пропозицію на вчинення вищезазначених дій, а не жартує, чи намагається ввести в оману можуть бути такі обставини: 1) висловлення таких пропозицій повторно чи систематично; 2) певна деталізація висловленої пропозиції (інформування про вид чи розміри цих заборонених засобів і речовин, вид вчиненого діяння, розмір оплати праці тощо). Результативність такої пропозиції (одержано чи не одержано згоду особи) значення для кваліфікації не повинна мати, однак її слід враховувати під час призначення покарання.

Аналіз діяльності сучасних кол-центрів дає підстави стверджувати, що пропозиції щодо незаконної діяльності, які висловлюють їх учасники, стосуються не лише незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, але й інших кримінально-караних діянь, зокрема сутенерства, шахрайств. Тому в перспективі слід дослідити питання щодо криміналізації пропозиції на вчинення інших кримінальних правопорушень.

Кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки. У контексті вдосконалення кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, варто звернути увагу на *місце вчинення злочину*, яке визнається його кваліфікуючою ознакою. Ідеться про такі види місць: 1) місця, призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів; 2) інші місця масового перебування громадян; 3) місця позбавлення волі. Слід відмітити, що посилення кримінальної відповідальності матиме місце лише у випадку збуту заборонених речовин у вказаних місцях. У контексті місць позбавлення волі згадується також про передачу. Водночас виникає питання про доречність вживання терміну «*передача*» поряд із терміном «*збут*», оскільки останній, охоплює передачу. Ба більше, у диспозиції ч. 1 ст. 307 КК України про передачу не йдеться. Тому логічно погодитися з О. В. Мазуренком, який зазначає, що незаконна передача наркотиків в місця позбавлення волі є однією із форм вчинення їх незаконного збуту [4, с. 180].

Водночас головним є питання про те, чи варто у цьому випадку зазначати про інші діяння, крім збуту. Тобто чи має значення для характеру чи ступеня суспільної небезпеки вчинення в зазначених місцях інших діянь, зокрема незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також пропозиції вчинення зазначених дій. Звісно, зазначені діяння у вказаних місцях можуть бути менш поширеними, однак, як видається, аналізована обставина потребує розширення. Виробництво

зазначених заборонених речовин у вказаних місцях чи їх придбання є більш небезпечними, ніж в інших місцях. Будь-які протиправні діяння у сфері незаконного обігу вказаних заборонених речовин чи то в місцях, призначених для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, чи в місцях позбавлення волі є однаково небезпечні, оскільки вказані діяння є обов'язковими елементами наркобізнесу.

У контексті особливо кваліфікуючих ознак досліджуваного злочину необгрунтованою є пропозиція вчених доповнити цю статтю особливо кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину злочинною організацією» [5, с. 52–56], оскільки вчинене у таких випадках слід кваліфікувати суто за сукупністю ст. 307 та 255 КК України. Саме таким шляхом іде сучасна судова практика. Водночас визнання вчинення злочину злочинною організацією особливо кваліфікуючою ознакою суперечить правилам конструювання кримінально-правових заборон в Особливій частині КК України [6, с. 167–168], а також є порушенням принципу *non bis in idem* [7, с. 27; 8, с. 469].

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 4 ст. 307 КК України особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу).

У цьому випадку йдеться не про загальний, а спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності мають такі особливості: 1) передбачені для вичерпного переліку злочинів; 2) містяться лише в нормах Особливої частини КК України; 3) стосуються злочинів усіх ступенів тяжкості; 4) умови їх застосування пов'язані з позитивною післязлочинною поведінкою особи; 5) юридичні підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності передбачені окремими частинами статей [9, с. 186].

Має рацію О. В. Наден в тому, що позитивність посткримінальної поведінки особи, яка звільняється від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, полягає у тому, що з нелегального обігу виводяться наркотичні засоби, розкриваються джерела їх придбання й поліпшується доказова база у справах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів [10, с. 175].

Варто погодитися і з А. А. Вознюком у тому, що спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп і злочинних організацій, стимулюючи позитивну післязлочинну поведінку, сприяють виявленню, припиненню, розкриттю та розслідуванню злочинів, учинених у складі цих об'єднань, а також запобіганню їм [9, с. 71].

Кримінально-правова норма, передбачена ч. 4 ст. 307 КК України, викладена таким чином, що не зрозуміло, які її умови є обов'язковими, а які – факультативними. Серед зазначених умови такі: 1) добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) вказівка на джерело їх придбання; 3) сприяння розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання.

Використання сполучника «і» може утворювати такі варіанти тлумачення: 1) добровільна здача зазначених засобів і речовин повинна обов'язково поєднуватися лише з вказівкою на джерело їх придбання; 2) добровільна здача зазначених засобів і речовин повинна обов'язково поєднуватися з вказівкою на джерело їх придбання або сприяння розкриттю зазначених кримінальних правопорушень.

Водночас використання сполучника «або» дає підстави говорити про те, що досліджувана норма може бути застосована до особи в одному з таких випадків: 1) особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання; 2) особа сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом; 3) особа добровільно здала зазначені засоби чи речовини, а також сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом. Хоча І. А. Вартилицька зазначає, що зазначена норма передбачає звільнення лише у випадку виконання двох умов – добровільної здачі та сприяння розкриттю [11, с. 708].

Ще один важливий момент: добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів і вказівка на джерело їх придбання є різновидом сприяння розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом. Отже, у вказаній нормі слід уточнити, що йдеться про інше сприяння, крім добровільної здачі заборонених предметів та вказівки на їх джерело. Тому в ч. 4 ст. 307 КК України після сполучника «або» слід додати словосполучення «іншим чином».

Зазначена заохочувальна кримінально-правова норма може бути застосована як до особи, у розпорядженні якої перебувають наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і яка знає джерело їх придбання, так і до інших осіб, у діях яких вбачається відповідне сприяння розкриттю кримінальних правопорушень.

Передумови й умови звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 307 КК України законодавцем обмежені: вони не поширюються на осіб, які збували заборонені засоби та речовини, а також на суб'єктів кваліфікованого й особливо кваліфікованого складів цього делікту. Певною мірою обмежуються можливості правоохоронних органів у залученні до співпраці окремих суб'єктів цього злочину з метою розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом, оскільки під час залучення до співпраці правоохоронці не зможуть апелювати до звільнення від кримінальної відповідальності. Однак як інструменти заохочення можуть використовуватися угоди про визнання винуватості. Водночас учені слушно зауважують, що підстави призначення покарання на підставі угод потребують вдосконалення [12, с. 12–15; 13, с. 382; 14, с. 25].

Потрібно також наголосити, що заборонені ст. 307 КК України діяння може вчинити особа, яка залучена до негласного співробітництва й участі в негласних (слідчих) розшукових діях [15]. Однак, якщо залучена до співробітництва особа, вчинила діяння, передбачені ст. 307 КК України, під час негласної слідчої (розшукової) дії, то відповідальність за вчинене унеможливується. Її дії є правомірними.

Санкції ст. 307 КК України. А. А. Музика та О. П. Горох за результатами дослідження покарання за незаконний обіг наркотичних засобів не запропонували змін до санкції ст. 307 КК України, на відміну від санкцій більшості інших статей, що визначають підстави кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів [16, с. 170–172], а тому можна припустити, що вказані вчені санкції ст. 307 КК України визнавали щонайменше задовільними.

Унаслідок внесення змін згідно із Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів і одурманюючих засобів» від 6 жовтня 2011 року № 3826-VI санкцію ст. 307 КК України суттєво посилено [17]. Однак будь-яких вагомих аргументів на користь такого кроку автори проєкту зазначеного закону не надали. Указане посилення, як видається, є надмірним і необґрунтованим. Незважаючи на це,

проектом Закону № 11370 від 19.10.2012 санкції ст. 305-320, 322, 324 КК України пропонувалося доповнити довічним позбавленням волі з конфіскацією майна [18]. Водночас зазначена пропозиція видається ще більш необґрунтованою. Довічне позбавлення волі за вказані делікти є надмірним. Має місце також порушення принципу співрозмірності покарання злочинному діянню. Як зауважують учені, принцип співрозмірності злочину й покарання означає створення між ними балансу для підтримання порядку та безпеки в суспільстві [19].

Такі кроки законодавця з посилення покарання за вчинення певних деліктів, як свідчить практика, не завжди досягають своєї мети. Ба більше, вони, навпаки, можуть призвести до вчинення нових деліктів після відбуття покарання.

Водночас вивчення вироків свідчить про те, що посилення санкцій ст. 307 КК України спонукало суб'єктів вказаних деліктів піти на компроміс у формі укладення угод про визнання винуватості, а правозастосовні органи – до затвердження таких угод, призначення покарання в мінімальній межі санкції ст. 307 КК України або нижче за таку межу із застосування ст. 69 КК України, а також застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням.

З огляду на зазначене варто дещо гуманізувати покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 307 КК України, залишивши його в категорії тяжких деліктів для забезпечення серед іншого можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій у таких кримінальних провадженнях.

Висновки. 1. Статтю ст. 307 КК України запропоновано вдосконалити шляхом виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Зазначена пропозиція обумовлена: 1) суспільною небезпекою будь-яких кримінально протиправних діянь у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 2) потребою у забезпеченні оперативного реагування на них на початкових стадіях незаконної діяльності; 3) труднощами доказування таких діянь; 4) усталеною судовою практикою непритягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння; 5) безкарним продовженням такої діяльності.

2. Вбачається щонайменше два варіанти виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: 1) шляхом доповнення ст. 307 КК України підставами кримінальної відповідальності за таку пропозицію; 2) виокремлення таких підстав в окремій статті – наприклад, у ст. 307-1 КК України.

3. Під такою пропозицією слід розуміти висловлення в будь-який спосіб (вербально, невербально, зокрема із застосуванням засобів зв'язку чи електронних комунікацій, тощо) іншій особі наміру залучити її до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів незалежно від того, повідомляється при цьому про час, місце, спосіб чи інші обставини вчинення цих протиправних діянь. Підтвердженням того, що особа висловлює дійсну пропозицію на вчинення вищезазначених дій, а не жартує чи намагається ввести в оману можуть бути такі обставини: 1) висловлення таких пропозицій повторно чи систематично; 2) певна деталізація висловленої пропозиції (інформування про вид наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога, розміри цих заборонених засобів і речовин, вид вчиненого діяння, розмір оплати праці тощо). Результативність такої пропозиції (одержано чи не одержано згоду особи) значення для кваліфікації не повинна мати, однак її слід враховувати під час призначення покарання.

4. Аналіз діяльності сучасних кол-центрів дає підстави стверджувати, що пропозиції щодо незаконної діяльності, які висловлюють їх учасники, стосуються не лише незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, але й інших кримінально-караних діянь, зокрема сутенерства, шахрайств. Тому в перспективі слід дослідити питання щодо криміналізації пропозиції на вчинення інших кримінальних правопорушень.

5. У контексті удосконалення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 307 КК України, потрібно: 1) підтримати пропозицію щодо вилучення з ч. 2 цієї статті слова «передача», оскільки термін «збут» охоплює передачу; 2) кваліфікуючою ознакою цього делікту слід визнати не лише збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, або збут цих речовин у місцях позбавлення волі, але й вчинення інших кримінально протиправних діянь, указаних у ч. 1 цієї статті, у зазначених місцях; 3) визнати необґрунтованою пропозицію вчених доповнити цю статтю особливо кваліфікуючою ознакою «вчинення злочину злочинною організацією».

6. Підстави спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності варто викласти в такій редакції:

«Особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, вказала джерело їх придбання та/або іншим чином активно сприяла виявленню та/або розслідуванню кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина друга цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу)».

Зазначена норма в такій редакції за умови внесення відповідних змін щодо пропозиції незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів може бути застосована й до певної частини осіб, які висловили таку пропозицію. В інших випадках варто застосовувати інститут угод про визнання винуватості.

7. Посилення покарання в санкціях ст. 307 КК України внаслідок останніх законодавчих змін (2011 року) видається надмірним і необґрунтованим. Варто дещо гуманізувати покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 307 КК України, залишивши його в категорії тяжких деліктів для забезпечення серед іншого можливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій у таких кримінальних провадженнях.

У подальших дослідженнях слід дослідити можливість виокремлення підстав кримінальної відповідальності за пропозицію вчинення інших кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Головін Д. В. Особливості проведення оперативної закупки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 138–144. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.23>.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
3. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. І. Шакуна. 4-те вид., перероб. Київ : Алерта, 2012. 316 с.
4. Мазуренко О. В. Запобігання незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у Причорноморському регіоні материкової України : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Одеса. 2023. 277 с.

5. Кириченко О. В., Міщанинець О. М. Кримінально-правові засоби протидії незаконному збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1. С. 52–56.

6. Вознюк А. А. Проблемні питання кваліфікації порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, учиненого у співучасті. *Правові реформи в Україні* : матеріали V Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 жовт. 2013 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2013. С. 167–168.

7. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.

8. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

9. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.

10. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 199 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

12. Андрушко П. П., Васюк М. М. Питання призначення покарання на підставі угод (про примирення та визнання винуватості). *Форум права*. 2014. № 3. С. 12–15.

13. Вознюк А. А. Теоретичні та практичні проблеми кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь у них як посягання на громадську безпеку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 652 с.

14. Вознюк А. А. Призначення покарання, узгодженого сторонами угоди, учасникам злочинних об'єднань (ст. 255, 257, 258³, 260 КК України). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 20–30.

15. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 7 серпня 2024 року у справі № 752/26769/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120880546>.

16. Музыка А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 224 с.

17. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів і одурманюючих засобів : Закон України від 6 жовтня 2011 року № 3826-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3826-17#Text>.

18. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення відповідальності у виді довічного позбавлення волі за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів) : Проект Закону від 19 жовтня 2012 року № 11370. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6?id=&pid069=130&Sk1=7>.

19. Hadi Dachak. The Principle of Proportionality of Crime and Punishment in International Documents. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. Vol. 8. № 4. 2021. P. 684. DOI: 10.18415/ijmmu.v8i4.2661.

References:

1. Holovin, D.V. (2021). Osoblyvosti provedennia operativnoi zakupky narkotychnykh zasobiv i psykhotroynykh rehovyn. *Pivdenoukrainskyi pravnychyj chasopys - South Ukrainian legal journal*, 2, 138–144 [in Ukrainian].

2. Navrotskyi, V.O. (2013). *Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

3. Kuznetsov, V.V., Savchenko, A.V. (2012). *Teoriia kvalifikatsii zlochyniv: Pidruchnyk / V.I. Shakun (Ed.). 4-te vyd., pererob.* Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

4. Mazurenko, O.V. (2023). *Zapobihannia nezakonnomu zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn abo yikh analogiv u Prychornomorskomu rehioni materykovoï Ukrainy. Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

5. Kyrychenko, O.V., Mishchanynets, O.M. (2018). Kryminalno-pravovi zasoby protydyi nezakonnomu zbutu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv, shcho vchyniaiutsia orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. (Spetsialnyi vypusk)*, 1, 52–56 [in Ukrainian].
6. Vozniuk, A.A. (2013). Problemni pytannia kvalifikatsii porushennia vstanovlenoho zakonom poriadku transplantatsii orhaniv abo tkanyn liudyny, uchynenoho u spivuchasti. *Pravovi reformy v Ukraini: materialy V Vseukr. nauk.-teoret. konf. (Kyiv, 16 zhovt. 2013 r.) – Legal reforms in Ukraine: materials V Vseukr. science and theory conf. (Kyiv, October 16, 2013)*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 167–168 [in Ukrainian].
7. Vozniuk, A.A. (2015). Kryminalno-pravovi oznaky orhanizovanykh hrup i zlochynnykh orhanizatsii: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
8. Vozniuk, A.A. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za stvorennia zlochynnykh obiednan ta uchast u nykh: monohrafiia. Kyiv: Maslakov [in Ukrainian].
9. Vozniuk, A.A. (2015). Spetsialni vydy zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti uchasnykh orhanizovanykh zlochynnykh obiednan: monohrafiia. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
10. Naden, O.V. (2002). Spetsialni vydy zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny v sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv. *Candidate`s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Azarov, D.S., Hryshchuk, V.K., Savchenko, A.V. ta in. (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy; O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei (Ed.). [2-he vyd., pererobl. i dopovn.]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
12. Andrushko, P.P., Vasiuk, M.M. (2014). Pytannia pryznachennia pokarannia na pidstavi uhod (pro prymyrennia ta vyznannia vynuvatosti). *Forum prava – Law forum*, 3, 12–15 [in Ukrainian].
13. Vozniuk, A.A. (2018). Teoretychni ta praktychni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochynnykh obiednan ta uchast u nykh yak posiahannia na hromadsku bezpeku. *Doctor`s thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Vozniuk, A.A. (2018). Pryznachennia pokarannia, uzghodzhеного storonamy uhody, uchasnykam zlochynnykh obiednan (st. 255, 257, 2583, 260 KK Ukrainy). *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2 (107), 20–30 [in Ukrainian].
15. Ukhvala Holosiivskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 7 serpnia 2024 roku u spravi No 752/26769/23 (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120880546> [in Ukrainian].
16. Muzyka, A.A., Horokh, O.P. (2010). Pokarannia za nezakonnyi obih narkotychnykh zasobiv: monohrafiia. Khmelnytskyi: vyd-vo Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava [in Ukrainian].
17. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za nezakonnyi obih narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv, otruiynykh chy sylnodiiuchykh rehovyn abo otruiynykh chy sylnodiiuchykh likarskykh zasobiv i odurmaniuuchykh zasobiv: Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnia 2011 roku № 3826-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3826-17#Text> [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti u vydi dovichnoho pozbavlennia voli za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv abo prekursoriv): Proekt Zakonu vid 19 zhovtnia 2012 roku № 11370. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6?id=&pid069=130&Sk1=7> [in Ukrainian].
19. Dachak, H. (2021). The Principle of Proportionality of Crime and Punishment in International Documents. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8 (4), 684. DOI: 10.18415/ijmmu.v8i4.2661 [in English].

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2024

Budik I., Postgraduate Student at the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

WAYS TO IMPROVE CRIMINAL LAW INSTRUMENTS FOR COMBATING ORGANIZED DRUG TRAFFICKING IN UKRAINE

The article seeks to find ways to improve criminal law instruments for combating organized drug trafficking in Ukraine. One of such ways is to distinguish the grounds for criminal liability for offering illegal production, manufacture, acquisition, storage, transportation, shipment or sale of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues. The author considers the options for its implementation: 1) by supplementing Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine with the grounds for criminal liability for such offer; 2) by allocating such grounds in a separate article – for example, Art. 307-1 of the Criminal Code of Ukraine. The author defines the concept of such an offer, as well as the circumstances which indicate the validity of the intentions of the subject of a criminal offence.

Based on the results of the activities of modern call centers, it has been noted that the proposals for illegal activities expressed by their participants relate not only to the illegal trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, but also to other criminal offenses, such as pimping and fraud. Therefore, in the future, the issue of criminalization of offers to commit other criminal offences should be investigated.

The areas of improvement of the qualifying and especially qualifying elements of the crime under Article 307 of the Criminal Code of Ukraine have been identified.

The author concludes that the toughening of punishment in the sanctions of Article 307 of the CC of Ukraine is excessive and unjustified. Therefore, the author proposes to somewhat humanize the punishment for the crime under Article 307 of the Criminal Code of Ukraine, leaving it in the category of serious torts to ensure, among other things, the possibility of conducting covert investigative (detective) actions in such criminal proceedings.

Keywords: crimes in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, criminal organization, drug trafficking, crime prevention, criminal liability, exemption from criminal liability, sanction, punishment.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.209-216
УДК 159.92:343.971(477)(045)

Гельбак А. М., кандидат психологічних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: angela223@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

Молчанова О. М., кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна),

e-mail: oksanamolchanova@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3054-1126>,

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ НА ПРОЯВИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена аналізу впливу акцентуації характеру на злочинну поведінку особистості. Обґрунтовано, що акцентуації мають істотний вплив на формування моделі поведінки індивіда. Водночас із позитивним потенціалом вони мають і негативний потенціал. Звертається увага на відмінності в поведінкових проявах злочинців і злочинній поведінці; злочинній поведінці та злочинній поведінці, що відхиляється. Виокремлено ключові погляди й наукові позиції щодо категорій «злочинна поведінка» та «поведінка злочинця». Зосереджено увагу на міждисциплінарному характері проблеми. Висвітлено теоретичні підходи до феномена акцентуацій та їх впливу на поведінку злочинця, при цьому увага зосереджується на акцентуаціях як крайніх варіантах норми, дисгармонійності розвитку та гіпертрофованому прояві їх окремих властивостей. Акцентуації визнано детермінантами протиправної поведінки, які мають значний вплив на модель поведінки та позитивний чи негативний потенціал як щодо соціальної адаптації загалом, так і в розрізі окремих поведінкових актів, що особливо актуально в контексті вивчення злочинної поведінки.

Актуалізовано вплив окремих акцентуацій на кримінальні прояви в поведінці. Відзначено, що найчастіше у злочинців виявляється гіпертимна акцентуація, яка може провокувати злочини під впливом вживання алкоголю. Епілептоїдна акцентуація впливає на прояви садизму, згвалтування, вбивства. Представники педантичної акцентуації схильні демонструвати злочинну поведінку через застрягання та постійну готовність оборонятись. Окреслено найбільший вплив акцентуацій на злочинну поведінку шляхом провокування збудження, що проявляється некеріваністю та жорстокістю. Виявлено акцентуації, які значно рідше проявляються у злочинців, а саме – демонстративна та застрягаюча. Обґрунтовано подальші напрями наукового пошуку.

Ключові слова: злочин, злочинна поведінка, злочинна поведінка, що відхиляється, злочинець, девіантна поведінка, акцентуації характеру (гіпертимна, педантична, епілептоїдна, істероїдна та ін.), психопатії.

Постановка проблеми. Акцентуація характеру як крайній варіант психічного здоров'я є складною проблемою як із соціально-психологічної, так і з медичної позиції. Проте проблема структури характеру, соціально-психологічної корекції акцентуєваних рис особистості вивчається в юридичній психології недостатньо. Злочинна поведінка особистості довгий час є предметом досліджень для науковців багатьох галузей, дослідники різних напрямів ключ до розуміння сутності людської особистості вбачають у поєднанні біологічних і соціальних факторів.

Найгострішу форму має проблема впливу природи людини на злочинну поведінку, яка до цього часу не знайшла свого вирішення. Вивчення особистості правопорушника не втрачає своєї актуальності і є предметом дослідження філософів, антропологів та соціологів, педагогів та психологів. Злочинці, відповідно до їхнього

правового статусу, вивчаються як суб'єкти злочинних діянь, злочинної поведінки, посткримінальних, кримінально-виконавчих правовідносин, постпенітенціарної поведінки, а також як об'єкт виправлення і профілактики [1, с. 273].

Особистість злочинця досліджували Ю. Антонян, Ю. Александров, С. Бородін, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, І. Карпець. Рецидивну злочинність з метою ресоціалізації вивчали В. Бадира, Т. Денисова. Окремі дослідники (А. Пастушеня, О. Ратінов, Ю. Антонян) привернули увагу до своєрідних поєднань психологічних особливостей індивідууму, які мають кримінальне значення. Психічні аномалії та їх вплив на криміногенну поведінку вивчали Л. Гаухман, В. Голіна, О. Личко, О. Лурія, М. Ярошевський. Проте вплив акцентуацій на злочинну поведінку залишається вивченим недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від самого початку досліджень акцентуації виступали проміжними варіантами особистісної патології. Наприклад К. Леонгард, який уперше ввів поняття «акцентуація», та П. Ганнушкін підкреслювали, що патологічні особливості особистості мають незначну різницю з розповсюдженими людськими недоліками, які можуть достатньо легко переходити у патологію. Б. Братусь, який першим у вітчизняній науці звернув увагу на акцентуації, ототожнював їх з психопатіями, які не обмежуються соціопатіями, відзначаючи, що західні вчені їх називають «неврозом характеру» [1, с. 6].

Відношення акцентуацій характеру до психопатій, а не до особистості, можна простежити і в роботах А. Личко, який визнавав їх крайніми варіантами норми з посиленними окремими рисами, що сприяє вибірковій уразливості до одних впливів та підвищеній стійкості до інших. Оптимальним підходом до окреслення акцентуацій характеру, на наш погляд, є розуміння їх як проявів дисгармонічності розвитку та гіпертрофований прояв їх окремих властивостей (А. Реані та С. Лукін), що «обумовлює підвищену уразливість особистості відносно певного роду дій та ускладнює її адаптацію в деяких специфічних ситуаціях» [2, с. 8].

О. Мірошніченко та О. Гуцуляк звернули увагу на інтенсивність проявів характерів та відзначили, що акцентуації належать до зони виражених характерів і вважаються нормою у широкому сенсі або крайніми варіантами норми, вони займають проміжне місце між зоною абсолютно нормальних характерів та зоною психопатій (сильних відхилень характерів). Науковці погоджуються з думкою К. Леонгарда, що акцентовані особистості є здоровими людьми зі своїми особливостями [3].

Формулювання цілей. Дослідження має на меті визначити особливості вираженості типів акцентуацій характеру злочинців і надати оцінку впливу акцентуацій характеру на злочинну поведінку особистості.

Виклад основного матеріалу. У своїй концепції акцентуованої особистості К. Леонгардт виділив певні риси особистості (акцентуовані риси), які самі по собі не є патологічними, але за певних умов розвиваються в позитивному та негативному напрямках і набувають особливої вираженості за наявності психопатій і неврозів. За К. Леонгардтом акцентуація особистості – явище проміжне між нормою і психопатологією – надмірна представленість як окремих рис особистості, так і їх поєднань, що є крайнім варіантом норми й межує з психопатологією. Акцентуація особистості характеризується вразливістю до певних травмувальних впливів. «Місце найменшого опору» реагує на психогенні ситуації, тоді як інші риси особистості залишаються стабільними [2].

Існують різні ступені особистісних акцентуацій, на основі яких можна описати явні та приховані особистісні акцентуації. На це впливає низка факторів, серед яких соціальне оточення, сімейні стосунки, особливості виховання, діяльності й характеру [4; 5].

Акцентуйовані особистості характеризуються особливими задатками розвитку, як соціально позитивними, так і негативними. Не існує чіткої межі між акцентуйованими та неакцентуйованими особистостями. Це проблема не патологічної психології, а цілком здорових людей з яскраво вираженими рисами певного типу особистості. На відміну від психопатів, акцентуйовані типи – це не клінічна форма, а радше варіанти норми. Їх можна відрізнити від психопатів за наступними характеристиками [1]:

1) акцентуація проявляється в конкретних психогенних ситуаціях; у психопатів вона проявляється незалежно від ситуації;

2) у разі акцентуації особистості рідко настає соціальна дезадаптація і набагато частіше відбувається повернення до нормального стану;

3) у разі акцентуації порушення поведінки (декомпенсації) виникає як реакція на чітко визначений тип психотравмуючої ситуації.

На думку А. Личко, акцентуація особистості впливає на сферу життєдіяльності людини, соціальну адаптацію та відчуття часу. Дослідник класифікує акцентуації за ступенем прояву [1]:

1. Крайній ступінь норми (явна) – коли акцентуйовані риси особистості проявляються протягом усього життя. Очевидної причини та психологічного шоку немає.

2. Звичайний ступінь норми (прихована або латентна). Виявляється за наявності психологічної травми й не призводить до дезадаптації (часткової або повної втрати здатності адаптуватися до соціального середовища).

У дисертаційному дослідженні Е. Михлюк виокремлює чинники, що зумовлюють прояви акцентуації характеру, а саме: психофізіологічні (властивості нервової системи, віково-статеві та вроджені якості), психологічні (ставлення або відношення характеру), соціальні (стиль родинного виховання) [2].

О. Бандурка та О. Литвинов, розглядаючи злочинну поведінку особистості, виокремили два якісно різних її рівня: злочинна поведінка і злочинна поведінка, що відхиляється, хоча обидва варіанти постають як соціальні відхилення. Учені, аналізуючи різні наукові доробки, дійшли висновку, що злочинну поведінку можуть детермінувати психічні аномалії, які проявляються психічними розладами, а акцентуації характеру, як психічні аномалії меншого ступеня вираженості, не завжди викликають таку поведінку, хоча злочинці з акцентуаціями мають меншу стійкість відносно несприятливого впливу середовища й оточення [6].

Під поведінкою, що відхиляється, розуміється така поведінка, яка не відповідає нормам конкретного мікросередовища і призводить до порушення оптимального рівня психічного функціонування, порушення адаптації.

Девіантна поведінка (від лат. *deviatio* – «відхилення») розглядається в юридичній, медичній і психологічній літературі як синонім категорії «відхилення». Під ним розуміється поведінка, що йде «врозріз з інституалізованими очікуваннями», «дії, що не відповідають заданим суспільством нормам і типам», «вчинки людей, що забороняються нормами права, моральності, правилами співіснування» [7].

Найбільш розгорнутий і ретельний аналіз проблем соціальних відхилень здійснено в працях В. М. Кудрявцева, який розробив основи загальної теорії соціальних відхилень. На його думку, поняття «соціальне відхилення» і «девіація» мають на увазі те саме – відступ, відхід від вимог соціальної норми; а правомірну поведінку і протиправну поведінку слід розглядати не ізольовано, а як комплексну соціальну проблему. [6, с. 3].

Оцінка протиправної, у тому числі злочинної, поведінки як соціальної поведінки, що відхиляється, має беззаперечний характер у зв'язку з існуванням реаль-

них норм відповідних галузей права. Категорія ж злочинної поведінки, що відхиляється, незважаючи на очевидний етимологічний зв'язок із поняттям «злочинна поведінка», навряд чи допускає автоматичне перенесення наведених раніше підходів до визначення девіантності як відхилення від норми, адже саме розуміння норми злочинної поведінки має гіпотетичний характер. Навіть сама постановка питання про поняття, сутність і логіко-пізнавальне значення категорії злочинної поведінки, що відхиляється, уявляється далеко не безперечним і вимагає наукового обґрунтування.

Наступним важливим моментом, на якому слід зосередити увагу в цьому дослідженні, є різниця між поняттями «поведінка злочинця» і «злочинна поведінка». На наш погляд, перше із цих понять слід розглядати ширше з позиції часових характеристик. Злочинна поведінка – це поведінка особи, яка вчиняє злочин, і охоплює не тільки час і процес вчинення злочину, але й періоди «до» і «після». Крім того, поведінка в «передзлочинний період», тобто поведінка правопорушника до вчинення злочину, є більш змістовною категорією, ніж кримінально-правова концепція періоду, що має стадії умислу, підготовки та замаху на злочин. Це, здавалося б, суто теоретичне положення має фундаментальне науково-методологічне значення не тільки для дослідження проблем запобігання злочинності, а й для вирішення інших завдань. У процесі кримінологічних досліджень окремих категорій злочинів або кримінальних явищ загалом застосування системно-структурного методу вимагає чіткого визначення смислового змісту, структури і значення диференційованих елементів. Із цієї причини вже зазначалося, що поняття «поведінка злочинця» і «злочинна поведінка» є різними, і перше визначення можна розуміти як поведінку особи, яка вчинила конкретне суспільно небезпечне діяння до, під час і після вчинення злочину [6].

У науковій літературі [8; 9; 11; 12] існує багато досліджень девіантної поведінки особистості, переважна більшість яких підтверджує наявність гіпертимних, демонстративних і збудливих акцентуацій характеру у формуванні зазначених проявів. Відзначено, що така особливість характерів сприяє застосуванню в конфліктних ситуаціях неконструктивних стратегій та агресивності в міжособистісних взаємодіях. Домінантна позиція, яка характерна для епілептоїдних характерів, може спровокувати асоціальну та руйнівну поведінку з проявами вербальної і невербальної агресії.

Цікавими, на нашу думку, є дослідження О. Бабенко, яка вивчала акцентуації слідчих (тобто представників протилежного табору). Вчена визначила, що найбільш характерною для цієї категорії досліджуваних є гіпертимна акцентуація, яка також може проявлятися фізичною агресією та алкоголізацією [9].

К. Новікова, досліджуючи акцентуації характеру злочинців із насильницькою спрямованістю, визнала їх психічними аномаліями. До психічних аномалій вчена віднесла не тільки акцентуації характеру, а й психопатії, неврози, сексуальні перверзії та ін. Усі ці прояви є непатологічними психічними розладами, які не досягли ступеня психічного відхилення, але характеризуються кардинальними психічними порушеннями. Зазначені аномалії деформують внутрішньо особистісні структури, мотиваційно-ціннісну складову та породжують тенденції компенсації [8].

Результати досліджень ученої вказують на те, що найбільш поширенішою акцентуацією характеру в злочинців, які вчинили повторний злочин, є емотивна акцентуація, яка характеризується вразливістю, чутливістю та глибокими емоційними реакціями на неприємні події. Емотивність у них обумовлюється ригідністю, емоційним застряганням та афективними переживаннями, які зберігаються тривалий

час і впливають на спотворення сприйняття дійсності, приписуючи їй невластиві тенденції.

На другому місці за поширеністю опинилася педантична акцентуація, яка проявлялась у злочинців нерішучістю, ретельним продумуванням своїх вчинків, нав'язливими станами та тривалим переживанням негативних подій. Педантичність у злочинців проявлялась як застрягання у відчутті загрози й постійній готовності оборонятися. Психічні аномалії зазначених злочинців посилюються в стресових ситуаціях, підвищуючи емоційність поведінки та знижуючи адаптаційні можливості.

На третьому місці в злочинців за розповсюдженістю – гіпертимна акцентуація, яка, загострюючись через несприятливі ситуації, проявляється брехливістю, порушенням етичних норм, поверхневістю. Криміногенні прояви цієї акцентуації можуть бути спровоковані збудливістю та слабким контролем емоцій, які можуть давати неочікувані афекти [8].

Вчений О. Ігнатов, визнаючи акцентуації детермінантами протиправної поведінки особистості, відзначив, що вони мають значний вплив на модель поведінки, але можуть спрямовуватись як у позитивний, так і в негативний потенціал. Учений наводить різні наукові доробки, які вказують, що акцентуації мають високий криміногенний потенціал, а частка акцентуєваних особистостей серед злочинців достатньо висока (Ю. Антонян, С. Бородин). Наприклад, згвалтування, садизм, вбивство найчастіше здійснюють злочинці з епілептоїдною психопатією або акцентуацією, педофілія характерна для осіб з нестійкою або епілептоїдною акцентуацією, а астеничні акцентуації найчастіше визначаються у злочинців, які брали участь в групових згвалтуваннях [12].

Як констатував учений, найбільш криміногенними є акцентуації, які продукують збудження. Воно проявляється в некерованості, жорстокості, схильності до вживання алкоголю та наркотиків. Наприклад, злочинці з гіпертимною акцентуацією схильні до вживання алкоголю, параноїдальні акцентуації проявляються афективними переживаннями, істероїдні – схильні до ризику та злочинів як засобу привернення уваги. Схильними до зовнішніх впливів і нестійкими виступають особистості з лабільною акцентуацією. Бурхливі афективні реакції епілептоїдних типів можуть проявитись у антигромадській поведінці. Демонстративні особистості схильні до насильницьких злочинів за мотивами самоствердження. Застрягаюча особистість злочинами компенсує свої негативні емоції та почуття. Злочини за аморальними та збоченими мотивами, вбивство з помсти характерні для збудливої особистості [12].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід звернути увагу на суттєві для цього дослідження висновки, а саме:

- поведінка злочинця є загальним об'єктом пізнання таких наук, як кримінальне право, кримінологія, криміналістика, психологія, психіатрія;
- з функціональної позиції поведінка злочинця – це динамічна система поведінкових актів до, у процесі та після вчинення злочину;
- поведінка злочинця детермінується зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) факторами, у тому числі його аномальними, тобто тими, що відхиляються від норми, психофізіологічними особливостями.

Таким чином, виникнення акцентуації характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних чинників і соціального середовища. Від типів акцентуації характеру людини залежить її вразливість і толерантність до психогенних чинників і передбачення щодо соціальної адаптації до умов середовища та результату цього процесу. За взаємодії з акцентуєваними осо-

бистостями важливо не тільки знати особливості їхнього характеру, а й передбачати їх поведінку у відповідь на життєві обставини.

Можемо констатувати, що супутнім чинником злочинної поведінки найчастіше виступають епілептоїдна, нестійка, гірептимна й істероїдна акцентуації. Наприклад, людина з епілептоїдною акцентуацією схильна до насильницьких злочинів із проявами жорстокості, часто імпульсивних (катування, приниження людської гідності тощо). Нестійкий тип акцентуації сприяє вчиненню групових злочинів, участі в кримінальних розвагах, крадіжках з непередбачуваними наслідками. Гіпертимний тип схильний до ризикованих і демонстративних злочинів, де може виступати підбурювачем, або й виконавцем, але в стані алкогольного сп'яніння. Для істероїдного типу акцентуації характерні різні демонстративні симуляції самоушкоджень, самогубства, скоєння злочинів із метою привернення уваги та викликання співчуття.

Дещо рідше спровокувати злочинну поведінку можуть й інші акцентуації. Застрягаюча особистість здійснює злочини з метою компенсації негативних емоцій і почуттів, а демонстративна – з метою самоствердження. Збочені й аморальні мотиви характерні для збудливої особистості. А педантичний тип акцентуації сприяє здійсненню злочинної поведінки через несвоєчасні та помилкові дії людини. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виокремленні чинників, що прямо чи опосередковано можуть мати значення у формуванні вищезазначених акцентуацій.

Використані джерела:

1. Філоненко В. М. Особливості вираженості акцентуацій характеру злочинців-рецидивістів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 1. С. 273–278.
2. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій рятувальників : монографія / Е. І. Михлюк, Л. А. Перелигіна, Н. Є. Афанасьєва. Харків : Видавництво «Точка», 2018. 184 с.
3. Мірошніченко О., Гуцуляк О. Роль акцентуації характеру в адаптації особистості до екстремальних умов життєдіяльності. *Psychology – Medicine – Education. Science and Education*. 2020. Issue 3. P. 26–32.
4. Лич О. М., Кузнецова А. В. Зв'язок акцентуацій характеру зі схильністю до антисоціальної поведінки підлітків. *Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства*: монографія колективна. Київ : АльфаПСК, 2019. С. 223–226.
5. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень : навч. посіб. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
6. Бандурка О. М., Литвинов О. М., Злочинна поведінка: норма, аномалія, чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6–12.
7. Кузьменко В. В., Діса О. В., Шинкаренко І. О. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Дніпро : Видавець : Біла К. О., 2019. 68 с.
8. Новікова К. М. Акцентуації характеру злочинців з насильницькою спрямованістю. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 198–206.
9. Бабенко О. О. Характерологічні особливості особи слідчого та їх вплив на сприймання навчального матеріалу. *Особистість, суспільство, закон*. Харків, 2019. С. 221–224.
10. Орос В. М. Психологічні особливості гіперактивності акцентуєваних підлітків в умовах соціальної депривації : автореф. дис. ... канд психол. Наук : 19.00.07. Київ, 2015. 22 с.
11. Храпцов О. М. Особистість злочинця, який вчиняє злочини, пов'язані з насильством (кримінологічний аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. 2017. Вип. 23. С. 133–136.
12. Ігнатів О. М. Акцентуації особистості як фактор детермінації протиправної поведінки. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 2013. № 6–3. Т. 2. С. 76–79.

References:

1. Filonenko, V.M. (2012). Osoblivosti virazhenosti akcentuacij harakteru zlochinciv-recidivistiv. *Visnik Nacionalnogo universitetu oboroni Ukrayini – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 1, 273–278 [in Ukrainian].
2. Mihlyuk, E.I., Pereligina, L.A., Afanasyeva, N.,Ye. (2018). Psihologichni osoblivosti profesijno zumovlenih akcentuacij ryatuvalnikiv: monohrafiia. Harkiv: Vidavnistvo “Tochka” [in Ukrainian].
3. Miroshnichenko, O., Guculyak, O. (2020). Rol akcentuaciyi harakteru v adaptaciyi osobistosti do ekstremalnih umov zhittyediyalnosti. *Psychology – Medicine – Education. Science and Education*, 3, 26–32 [in Ukrainian].
4. Lich, O.M., Kuznyecova, A.V. (2019). Zv'yazok akcentuacij harakteru zi shilnistyu do antisocialnoyi povedinki pidlitkiv. *Individualnist u psihologichnih vimirah spilnot ta profesij v umovah merezhevo suspilstva: monohrafiia kolektyvna*. Kyiv: AlfaPIK, 223–226. [in Ukrainian].
5. Golovko, N.I. (2017). Socialna profilaktika pravoporushen: navch. posib. Kyiv: DP “Vidavnychij dim “Personal” [in Ukrainian].
6. Bandurka, O.M., Litvinov, O.M., (2013). Zlochinna povedinka: norma, anomalija, chi patologiya? *Visnik Kriminologichnoyi asociaciyi Ukrayini – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 5, 6–12 [in Ukrainian].
7. Kuzmenko, V.V., Disa, O.V., Shinkarenko, I.O. (2019). Psihologiya deviantnoyi povedinki: navch. posib. Dnipro: Vidavec Bila K.O. [in Ukrainian].
8. Novikova, K.M. (2015). Akcentuaciyi harakteru zlochinciv z nasilnickoyu spryamovanistyu. *Yuridichna psihologiya – Legal psychology*, 1, 198–206 [in Ukrainian].
9. Babenko, O.O. (2019). Harakterologichni osoblivosti osobi slidchogo ta yih vpliv na sprijmannya navchalnogo materialu. *Osobistist, suspilstvo, zakon – Personality, society, law*, 221–224. Harkiv [in Ukrainian].
10. Oros V.M. (2015). Psihologichni osoblivosti giperaktivnosti akcentujovanih pidlitkiv v umovah socialnoyi deprivaciyi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Hramcov, O.M. (2017). Osobistist zlochincy, yakij vchinyaye zlochini, pov'yazani z nasilstvom (kriminologichnij aspekt). *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina Seriya “PRAVO” – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin Series “PRAVO”*, 23, 133–13 [in Ukrainian].
12. Ignatov, O.M. (2013). Akcentuaciyi osobistosti yak faktor determinaciyi protipravnoyi povedinki. *Naukovij visnik mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Yurisprudenciya – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Jurisprudence*, 6–3, 2, 76–79 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 08.09.2024

Gelbak A., Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1 Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Molchanova O., Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1 Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

INFLUENCE OF ACCENTUATIONS ON MANIFESTATIONS OF CRIMINAL BEHAVIOR

The article is devoted to the analysis of the influence of character accentuations on the criminal behavior of an individual. It is substantiated that accents have a significant impact on the formation of an individual's behavior model. At the same time as having a positive potential, they also have a negative potential. Attention is drawn to differences in the behavioral manifestations of criminals and criminal behavior; criminal behavior and deviant criminal behavior. Key views and scientific positions on the categories “criminal behavior” and “criminal behavior” are highlighted. Attention is focused on the interdisciplinary nature of the problem. Theoretical approaches to the phenomenon of accentuations and their influence on the criminal's behavior are highlighted, while attention is focused on accentuations as extreme variants of the norm, disharmony of development and hypertrophied manifestation of their individual properties. Accentuations are recognized as determinants of illegal behavior, which have a

significant impact on the pattern of behavior and positive or negative potential both in terms of social adaptation in general and in terms of individual behavioral acts, which is especially relevant in the context of studying criminal behavior.

The influence of certain accentuations on criminal manifestations of behavior has been updated. It is noted that criminals often have hyperthymic accentuation, which can provoke crimes under the influence of alcohol. Epileptoid accentuation affects manifestations of sadism, rape, and murder. Representatives of pedantic accentuation tend to demonstrate criminal behavior due to stuckness and constant readiness to defend themselves. The greatest influence of accentuations on criminal behavior by provoking excitement manifested by uncontrollability and cruelty is outlined. Accentuations, which appear much less frequently in criminals, namely demonstrative and stuck-up accentuations, have been identified. Further directions of scientific research are substantiated.

Keywords: crime, criminal behavior, deviant criminal behavior, criminal, deviant behavior, character accentuations (hyperthymic, pedantic, epileptoid, hysteroid, etc.), psychopathy.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.217-226
УДК 343.98 (477)

Гусєва В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та судової експертології ННІ 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: v.guseva989@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>

Попов В. Ю., кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: v.iu.popov@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9020-9448>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті відображено розроблену авторами криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади. Аргументовано, що її слід здійснювати з одночасним урахуванням і кримінально-правових, і криміналістичних ознак, тому що цей підхід забезпечує розробку класифікації, яка в подальшому може стати підґрунтям для окреслення перспектив розробки окремих криміналістичних методик розслідування. Обґрунтовано, що при визначенні класифікаційних критеріїв важливо враховувати закономірності кримінальної протиправної діяльності, адже саме тоді розроблена класифікація матиме вагоме практичне значення, а також забезпечить поділ кримінальних правопорушень на окремі диференційовані групи.

Визначено, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади, можлива на підставі цілої низки класифікаційних критеріїв. До тих, що характеризуються вагомим криміналістичним значенням, на нашу думку, слід відносити: 1) спосіб втручання; 2) моменти формування злочинного умислу та його реалізації; 3) вид застосованого насильства; 4) форму зовнішнього вираження вчинених особою дій; 5) статус потерпілого, рід діяльності, посадове становище, відомчу (установчу) приналежність; 6) кількісний склад суб'єктів кримінального правопорушення; 7) особливості мотиваційних чинників, якими керувався підозрюваний (підозрювані). Указано, що певним криміналістичним значенням в контексті криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням ще наділені такі ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, як: стать, освіта, вік, наявність попереднього злочинного досвіду, рід і заняття діяльності, характер відносин із потерпілим, перебування в особливому фізіологічному стані (наприклад, у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння) тощо.

Ключові слова: криміналістична методика, криміналістична класифікація, кримінальне правопорушення, втручання у діяльність, представник органу державної влади, державний діяч, працівник правоохоронного органу, працівник виконавчої служби, суддя, член виборчої комісії.

Постановка проблеми. У сучасній доктрині кримінального права визначено підстави юридичної відповідальності за втручання в діяльність окремих категорій представників органу державної влади. Кримінально-правовій охороні піддано діяльність таких суб'єктів: 1) працівників правоохоронних органів та державної виконавчої служби (ст. 343 КК України); 2) державних діячів, вичерпний перелік яких надано законодавцем у диспозиції ч. 1 ст. 344 КК України; 3) суддів (ст. 376 КК України), 4) членів виборчої комісії, комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157 КК України). Також криміналізоване втручання в діяльність судових експертів, приватних виконавців, захисника та представника особи, які не є представниками органів державної влади, однак

також виконують важливі функції, пов'язані із забезпеченням об'єктивного та справедливого правосуддя, захисту прав і законних інтересів учасників суспільних відносин тощо.

Такий підхід законодавця щодо надання законній діяльності окреслених суб'єктів статусу кримінально-правової охорони зумовлений розумінням того, що особи, залучені до реалізації функцій держави, заслуговують на засвідчення високого авторитету в суспільстві. Адже, по-перше, вони провадять ті види діяльності, які пов'язані з реалізацією державних функцій, по-друге, окреслена діяльність є складною, вимагає належної професійної підготовки, що передбачає постійну роботу над підвищенням рівня компетенції, психологічної та подекуди фізичної підготовки. Крім цього, окреслена категорія осіб часто перебуває в зоні підвищеної уваги антисоціальних елементів саме у зв'язку із родом своєї діяльності. Також під час виконання своїх функціональних обов'язків вони вимушені не рахуватися з особистим часом тощо. Водночас не можна оминати увагою і той факт, що вирішення покладених на них завдань, із дотриманням засад законності, верховенства права, дотримання прав і свобод громадян тощо, неможливе без реалізації належних гарантій професійної діяльності представників органів державної влади. Саме тому, на нашу думку, принцип відповідальності за втручання у діяльність цих учасників суспільних відносин має визначатися, як одна з таких гарантій.

Поширеність у правозастосовній практиці фактів втручання у діяльність представників органів державної влади вимагає теоретичної розробки різних аспектів їх досудового розслідування. У дискурсі криміналістичного знання, важливо розробити теоретичні основи методики розслідування цих кримінальних правопорушень. Сприяє реалізації цього завдання застосування різноманітних підходів, основними серед яких є: системний і ситуаційний. Саме вони здатні забезпечити комплексне вивчення конкретного явища, а також це ж явище, але з урахуванням низки чинників, що чинять на нього вплив у певний проміжок часу.

Кримінальні правопорушення навіть однієї групи є багатоманітними за низкою криміналістично значущих ознак. За певних умов такі ознаки можуть набувати принципового значення, а отже, стають визначальними під час розроблення практичних рекомендацій щодо організації розслідування та його планування. За інших умов такі ознаки можуть втрачати своє вагоме значення, однак це не виключає того, що превалюватимуть інші. З огляду на такі особливості, під час вивчення механізму кримінально протиправної діяльності, його закономірностей у криміналістиці прийнято проводити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень окремих груп. Сформовані класифікації стають основою для подальшої розробки методик розслідування кримінальних правопорушень, виокремлених на підставі кримінально-правових і криміналістичних ознак. З урахуванням вагомості значення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, у межах цього дослідження нами заплановано реалізувати метод класифікації в контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У правничій науці проблематику втручання у діяльність представників органів державної влади досліджують у різних аспектах. Притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення втручання у діяльність державних діячів, працівників правоохоронних органів, працівників державної виконавчої служби, суддів та ін., ґрунтовно розроблювали у своїх роботах Є. М. Блажівський [1], А. В. Боровик [2], С. М. Гусаров [3], І. М. Залялова [4], О. О. Кирбят'єв [5], А. Г. Мартіросян [6], Л. М. Палюх [7], Є. В. Пилипенко [8], Ю. П. Степанова [9], А. О. Цховребов [10] та інші. Здебільшого автори приділяли увагу

питанням соціальної обумовленості криміналізації цих діянь, особливостям кримінально-правової характеристики цих кримінальних правопорушень, проблематиці запобігання цим кримінальним правопорушенням.

Окремі аспекти розслідування цієї групи кримінальних правопорушень, а також структурні елементи криміналістичної методики розслідування втручання у діяльність представників органів державної влади розкрито в роботі В. О. Гусевої [11]. Важливо, що вченою досліджено окремі аспекти розслідування втручання у діяльність у рамках розкриття особливостей такої групи кримінальних правопорушень, як перешкоджання діяльності працівників правоохоронних органів. С. О. Книженко зосередила увагу на дослідженні елементів криміналістичної характеристики злочинів, які вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або мають на меті здійснення протиправного впливу на учасників судочинства [12].

Особливості криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, її значення розкрили у своїх наукових працях такі українські вчені, як А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. В. Коваленко, В. О. Коновалова, Р. Л. Степанюк, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін. Наразі у своїх наукових розвідках науковці приділяють увагу питанням криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, які є менш дослідженими, порівняно з тими, питома вага яких є превалуючою в облікованій кількості злочинів у кримінальних проступків, але також залишаються актуальними для визначення ефективних методів протидії. Зокрема, Ю. Б. Комаринська приділила увагу актуальним наразі кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством [13]. А. П. Запотоцький та В. І. Бойко-Джумеля займалися класифікацією кримінальних правопорушень у сфері будівництва та його інвестування [14; 15] тощо.

Слід зауважити, що попри плідну роботу українських науковців в царині криміналістичної науки, поза увагою досі залишається криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади. Допоки в теорії криміналістичної науки увага приділялася лише криміналістичній класифікації злочинів, учинених стосовно працівників поліції у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків [16]. З огляду на це вважаємо, що такий напрям діяльності є актуальним, адже в сучасних умовах, а також у період післявоєнної відбудови, актуальними питаннями залишаються проблеми захисту осіб, котрі виконують функції держави, а також питання забезпечення їх законної діяльності.

Формулювання цілей. Мету статті сформульовано як розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Група кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням, охоплює ті злочини та кримінальні проступки, що криміналізують діяння, які за характером є:

- 1) втручанням у діяльність (рідше – втручанням у здійснення повноважень);
- 2) незаконним впливом;

3) перешкоджанням діяльності. Таким чином, при визначенні способу, до якого вдаються підозрювані, законодавцем вжито різні дефініції. Водночас слід зауважити, що на нашу думку, ці термінологічні конструкції вказують на різні іманентні ознаки таких діянь. З етимологічної точки зору, втручатися означає «самочинно займатися чиймись справами, встрявати в чий-небудь стосунки тощо» [17], а перешкоджати – «бути перепорою для чого-небудь, створювати завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь» [17]. З огляду на наведені значення, вважаємо за потрібне зауважити, що якщо втручання має своїм основним значенням, певну активну вольову дію, котра

при цьому вказує на характер скоюваних особою дій, то перешкоджати – на цілеспрямованість такої дії, напрями реалізації таких дій. «Впливати» – означає «діяти певним чином на кого-, що-небудь» [17]. Щодо конкретних дій, до яких можуть вдаватися особи з антисоціальною поведінкою, то такого опису законодавцем не наведено, а отже, вони не мають принципового значення або особливої важливості для кваліфікації, за винятком тих, котрі визначені як кваліфікуючі обставини. Це підтверджується і позиціями органів судової влади.

Наприклад, у Постанові Верховного суду України «Про незалежність судової влади» вказано, що під «втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється втручання» [18]. Також Постановою Пленуму ВС України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» визначено, що втручання може полягати «в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відмовити у наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу» [19]. Отже, дії, пов'язані зі втручанням можуть бути реалізовані шляхом провадження цілої низки різноманітних дій. Очевидно, що вони обираються особою, залежно від ситуації, що сформувалася, статусу особи, наявних знарядь і засобів, подекуди з урахуванням психологічної характеристики особи стосовно якої їх буде реалізовано тощо. Разом із цим не можна оминати увагою той факт, що у судовій практиці не знаходить відображення вся та низка дій, про яку вказано Верховним Судом Нетиповим є вчинення умовлянь, прохань. Висловлені вимоги, що вказують на характер втручання, як правило, є ультимативними, подекуди із вживання нецензурної лайки тощо. На підставі узагальнення слідчої та судової практики доходимо висновку, що типовими діями, до реалізації яких вдаються обвинувачені, є:

- 1) здійснення впливу шляхом усного висловлення незаконних вимог вчинити певну дію або утриматися від її вчинення;
- 2) провадження незаконного впливу шляхом застосування фізичного насильства, що спричинило тілесні ушкодження або не пов'язане із завданням фізичної шкоди;
- 3) здійснення впливу шляхом висловлення погроз, котрі мають на меті позбавлення матеріальних благ тощо;
- 4) втручання у діяльність, шляхом реалізації дій фізичного характеру, що перешкоджають виконання представниками влади їх службових обов'язків.

Ще одним визначальним елементом для групи цих кримінальних правопорушень, котрий дозволяє їх вирізнити з-поміж інших, є група потерпілих. З огляду на те, що нами обрано як предмет дослідження саме представників органів державної влади (уособлену виконавчою, законодавчою та судовою), вважаємо, що їх група представлена кримінальними правопорушеннями, передбаченими:

- ч. 4 ст. 157 Кримінального кодексу України «Незаконне втручання службової особи у діяльність виборчої комісії, комісії з референдуму або члена виборчої комісії, комісії з референдуму з використанням службового становища з метою впливу на їхні дії чи рішення»;

- ст. 343 Кримінального кодексу України «Втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця»;

- ст. 344 Кримінального кодексу України «Втручання у діяльність державного діяча»;
- ст. 376 Кримінального кодексу України «Втручання в діяльність судових органів».

На підставі викладеного доходимо висновку, що перераховані особливості є криміналістично значущими, а тому можуть бути покладені в основу криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади.

Отже, за способом скоєння втручання у діяльність представників органів державної влади доцільно класифікувати досліджувані нами кримінальні правопорушення на:

- скоєні шляхом реалізації активних фізичних дій (42%);
- реалізовані шляхом утримання від учинення активних дій, про вчинення яких законно вимагав представник влади (31%);
- вчинені завдяки реалізації інтелектуальних дій (27%).

За моментом формування злочинного умислу та його реалізації:

- заздалегідь заплановане втручання, що пов'язане з реалізацією низки підготовчих дій;
- втручання вчинене без попередньої підготовки і пов'язане з реалізацією раптово виниклого умислу;
- втручання, що пов'язане з реалізацією комплексу підготовчих дій, безпосереднім скоєнням незаконного впливу, приховуванням факту кримінального правопорушення.

На підставі наявності та характеру насильства, застосованого під час вчинення втручання у діяльність, кримінальні правопорушення досліджуваної нами групи можуть бути поділені на:

- пов'язані із застосуванням фізичного насильства та/або заподіянням тілесних ушкоджень (як правило є підставою для кваліфікації дій особи за сукупністю кримінальних правопорушень);
- пов'язані із застосуванням фізичного та психологічного насильства;
- пов'язані із застосуванням психологічного насильства;
- пов'язані із застосуванням економічного насильства (наприклад, погрозами позбавлення певних благ);
- не пов'язані із застосуванням насильства, однак усе одно мають характер незаконного впливу, котрий мав на меті перешкодити здійсненню професійної діяльності.

За формою зовнішнього вираження скоюваних особою дій втручання доцільно класифікувати на:

- фізичне, тобто яке пов'язане зі скоєнням активних дій, наслідком реалізації яких є зміна матеріальної обстановки на місці події;
- усне;
- письмове;
- із застосуванням терміналів мобільного зв'язку, з використанням можливостей мережі Інтернет тощо.

Залежно від особливостей статусу потерпілого втручання може вчинятися стосовно:

- службової особи, яка займає особливо відповідальне становище;
- службової особи, яка займає відповідальне становище;
- посадової особи юридичної особи публічного права.

Залежно від характеру і напряму діяльності органу, службовою особою або працівником якої є потерпілий:

- втручання у діяльність представників органів виконавчої влади;
- втручання у діяльність представників органу законодавчої влади;

- втручання у діяльність органів судової влади.

Залежно від особливостей обстановки втручання у діяльність може здійснюватися:

- під час безпосереднього виконання представниками влади своїх службових повноважень;

- поза робочим часом потерпілих.

Окрім цього, набувати вагомого криміналістичного значення під час класифікації втручання у діяльність представників органів державної влади можуть також і чинники, які визначають деякі особливості обстановки. Серед них, зокрема:

- скоєння кримінального правопорушення під час переслідування підозрюваного;

- здійснення втручання під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій;

- вчинення втручання під час виконання судового рішення;

- скоєння кримінального правопорушення під час проведення виконавчих дій;

- здійснення незаконного впливу під час судового розгляду тощо.

За спрямованістю умислу втручання у діяльність представників влади може бути класифіковане на:

- те, що спрямоване на прийняття незаконних рішень, зокрема і неправосудних рішень;

- пов'язане з примушуванням до зловживання своїми повноваженнями, їх перевищення;

- те, що має на меті перешкодити виконанню службових обов'язків потерпілим;

- пов'язане з унеможливленням затримання, притягнення до відповідальності, запобіганню кримінальному правопорушенню;

- спрямоване на унеможливлення реалізації виборчого права.

За характером втручання може бути:

- відкритим;

- завуальованим.

Залежно від наслідків, настання яких зумовлене кримінальним правопорушенням, втручання в діяльність слід класифікувати не те, що:

- унеможливило запобіганню кримінального правопорушення;

- зумовило неправомірне притягнення особи до юридичної відповідальності;

- мало на меті приховати факт скоєння кримінального правопорушення;

- спричинило обмеження громадянських, політичних, економічних і соціальних прав громадян або інше посягання на них тощо.

Залежно від відомчої приналежності особи, яка здійснює втручання та її місцезнаходження в системі юридичних осіб публічного права, слід розрізняти такі види втручання:

- зовнішнє;

- внутрішнє.

Залежно від об'єкту втручання та його місцезнаходження в системі суспільних відносин втручання в діяльність представників органів державної влади можна класифікувати на:

- безпосереднє (скоюється саме стосовно потерпілих);

- опосередковане (чиниться на близьких осіб потерпілих, інколи підлеглих).

За кількісним складом суб'єктів кримінального правопорушення:

- учинені одноосібно;

- скоєні групою осіб.

За особливостями мотиваційних чинників обвинувачених, втручання може бути:

- скоєне в особистих цілях;

- вчинене на замовлення;
- реалізоване в інтересах третіх осіб.

Також зауважимо, що досліджувані нами кримінальні правопорушення можуть бути класифіковані за такими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, як: стать, освіта, вік, наявність попереднього злочинного досвіду, рід і заняття діяльності, характер відносин із потерпілим, перебування в особливому фізіологічному стані (наприклад, у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння).

Певним криміналістичним значенням можуть бути наділені й такі чинники, як час і місце скоєння втручання. Очевидно, що втручання вчинене за відсутності свідків або таке, що охарактеризоване умовами неочевидності, буде більш складно доказувати, оскільки вимагатиме застосування нетипових підходів до збирання доказів. Також матиме значення як для кваліфікації, так і організації розслідування втручання, а отже, і для криміналістичної класифікації такі обставини, як скоєння втручання у співучасті, у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями, кримінально-протиправний результат, застосовані засоби та знаряддя, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення тощо.

Висновки. Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень завжди слід здійснювати з одночасним урахуванням кримінально-правових і криміналістичних ознак. Такий підхід забезпечує розробку класифікації, яка в подальшому стане підґрунтям для визначення перспектив розробки окремих криміналістичних методик розслідування. При визначенні класифікаційних критеріїв важливо враховувати закономірності кримінальної протиправної діяльності, адже саме тоді розроблена класифікація матиме вагоме практичне значення, а також забезпечить поділ кримінальних правопорушень на окремі диференційовані групи.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних зі втручанням у діяльність представників органів державної влади можлива на підставі цілої низки класифікаційних критеріїв. До тих, що характеризуються вагомим криміналістичним значенням, на нашу думку, слід відносити: 1) спосіб втручання; 2) моменти формування злочинного умислу та його реалізації; 3) вид застосованого насильства; 4) форму зовнішнього вираження вчинених особою дій; 5) статус потерпілого, рід діяльності, посадови становище, відомчу (установчу) приналежність; 6) кількісний склад суб'єктів кримінального правопорушення; 7) особливості мотиваційних чинників, якими керувався підозрюваний (підозрювані).

Певним криміналістичним значенням у контексті криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із втручанням ще наділені такі ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, як: стать, освіта, вік, наявність попереднього злочинного досвіду, рід і заняття діяльності, характер відносин із потерпілим, перебування в особливому фізіологічному стані (наприклад, у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння) тощо. За певних умов криміналістичним значенням наділені і такі чинники, як час та місце скоєння втручання, особливості обстановки, в якій вчинене втручання, характер зв'язків між співучасниками кримінального правопорушення, отриманий кримінально-протиправний результат, застосовані засоби та знаряддя, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок мають визначатися з урахуванням тих складнощів, що виникають у правозастосовній діяльності щодо розслідування та судового розгляду втручання в діяльність представників органів державної влади. Це насамперед тактичні особливості проведення допиту, визначення специфіки використання спеціальних знань на етапі досудового розслідування тощо.

Використані джерела:

1. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.
2. Боровик А. В. Мета та мотиви посягань на представників влади. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73) № 2. С. 124-130. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20>
3. Гусаров С. М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів та перспективи вдосконалення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 34-43.
4. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 18 с.
5. Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 446 с.
6. Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 17 с.
7. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2021. 42 с.
8. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Сєверодонецьк, 2018. 228 с.
9. Степанова Ю. П. Кримінально-правовий захист військовослужбовців та працівників ДПСУ від протиправних посягань, вчинених у зв'язку з їх службовою діяльністю. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 1 (19). С. 182-201.
10. Цховребов А. О. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2017. 226 с.
11. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 41 с.
12. Книженко С. О. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправного впливу на учасників судочинства. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 196-200.
13. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 170-175. URL : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>.
14. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 32-43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_5. 17.
15. Бойко-Джумеля В. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері інвестування будівництва. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 232- 237. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>.
16. Білічак О. А., Макаров А. І. Криміналістична класифікація злочинів, вчинених щодо працівників поліції у зв'язку із виконанням службових обов'язків як складова методики розслідування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2 (68). С. 237-242.
17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. URL: <https://sum.in.ua/> (дата звернення: 05.08.2024).
18. Про незалежність судової влади: Постанова Верховного суду України від 13.06.2007 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07> (дата звернення: 16.08.2024).
19. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 № 8. *Верховна Рада України*: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text> (дата звернення: 16.08.2024).

References:

1. Blazhivskiy, Ye. M. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
2. Borovyk, A. V. (2023). Meta ta motyvy posiahan na predstavnykiv vlady. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky – Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky*

University, series «Juridical Sciences», vol. 34 (73), iss. 2, 124-130. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.2/20>. [in Ukrainian].

3. Husarov, S. M. (2015). Kryminalno-pravovyi zakhyst pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv ta perspektyvy vdoskonalennia. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin Of Criminological association Of Ukraine*, 3 (11), 34–43. [in Ukrainian].

4. Zaliialova, I. M. (2007). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Donetsk. [in Ukrainian].

5. Kyrbiatiev, O. O. (2021). Kryminalno-pravova okhorona profesiinoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv. *Doctor`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

6. Martirosian, A. H. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist osib, yaki zdiisniuiut pravosuddia. *Extended abstract of candidate`s thesis*. [in Ukrainian].

7. Paliukh, L. M. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia proty pravosuddia. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

8. Pylypenko, Ye. V. (2018). Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Candidate`s thesis*. Sievierodonetsk. [in Ukrainian].

9. Stepanova, Yu. P. (2023). Kryminalno-pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta pratsivnykiv DPSU vid protypravnykh posiahan, vchynenykh u zviazku z yikh sluzhbovoiu diialnistiu. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1 (19), 182-201. [in Ukrainian].

10. Tskhovrebov, A. O. (2017). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Candidate`s thesis*. Dnipro. [in Ukrainian].

11. Husieva, V. O. (2021). Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti. *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Knyzhenko, S. O. (2016). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, shcho vchyniautsia shliakhom nezakonnoho vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv abo protypravnoho vplyvu na uchasykiv sudochynstva. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, vol. 2, iss. 1, 196-200. [in Ukrainian].

13. Komarynska, Yu. B. (2022). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz domashnim nasylstvom. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 4, 170-175. URL : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>. [in Ukrainian].

14. Zapototskyi, A. P. (2016). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv u sferi budivnytstva. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 32-43. [in Ukrainian].

15. Boiko-Dzhumelia, V. I. (2021). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen u sferi investuvannia budivnytstva. *Yurydychnyi biuletyn – Law Bulletin*, 23, 232-237. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>. [in Ukrainian].

16. Bilichak, O. A., Makarov, A. I. (2020). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv, vchynenykh shchodo pratsivnykiv politsii u zviazku iz vykonanniam sluzhbovykh oboviazkiv yak skladova metodyky rozsliduvannia. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo – State and regions. Series: Law*, 2 (68), 237-242. [in Ukrainian].

17. Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSSR, Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka (1970–1980). (N. d.) N. p. URL: <https://sum.in.ua/> [in Ukrainian].

18. Verkhovnyi sud Ukrainy. Pro nezalezhnist sudovoi vlady: Postanova vid № 8 (2007). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>. [in Ukrainian].

19. Verkhovnyi sud Ukrainy. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva, shcho peredbachaie vidpovidalnist za posiahanntia na zhyttia, zdorovia, hidnist ta vlasnist suddiv i pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy № 8 (1992). BD «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Database - "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2024

Husieva V., Doctor of Legal sciences, Professor, Head of the Department of Criminalistics and Forensic Expertise of the Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Popov V., Candidate of Law, Doctoral student at the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" Ministry Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES REPRESENTATIVES STATE AUTHORITIES

The article reflects the authors' criminological classification of criminal offenses related to interference in the activities of representatives of state authorities. It is argued that it should be carried out with simultaneous consideration of both criminal-legal and forensic features because this approach ensures the development of a classification, which in the future can become the basis for determining the prospects for the development of individual forensic methods of investigation. It is substantiated that when selecting the classification criteria, it is important to consider the patterns of criminal illegal activity, because it is then that the developed classification will have a significant practical value, and will also ensure the division of criminal offenses into separate differentiated groups.

It was determined that the forensic classification of criminal offenses related to interference in the activities of representatives of state authorities is possible based on some classification criteria. In our opinion, the following should be attributed to those characterized by significant forensic significance: 1) the method of intervention; 2) moments of formation of criminal intent and its implementation; 3) the type of violence used; 4) the form of external expression of actions committed by a person; 5) status of the victim, type of activity, position, departmental (establishment) affiliation; 6) the quantitative composition of the subjects of the criminal offense; 7) peculiarities of the motivational factors that guided the suspect (suspects). It is indicated that such characteristics of the subject of the criminal offense as gender, education, age, presence of previous criminal experience, gender and occupation, and nature of relations with the victim are also given a certain forensic significance in the context of the forensic classification of criminal offenses related to interference, staying in a special physiological state (for example, in a state of alcohol or drug intoxication), etc.

Keywords: forensic method, forensic classification, criminal offense, interference in activities, representative of the state authority, statesman, law enforcement officer, executive service officer, judge, member of the election commission.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.227-234
УДК 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

ВИКОРИСТАННЯ ПОРТАТИВНИХ ВІДЕОСПЕКТРАЛЬНИХ АНАЛІЗАТОРІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ¹

Статтю присвячено з'ясуванню можливостей використання портативних відеоспектральних аналізаторів під час огляду документів у кримінальному провадженні та формулюванню практичних рекомендацій щодо застосування названих науково-технічних засобів у слідчій діяльності. Указано, що цей клас пристроїв є ефективним інструментом судово-експертного дослідження документів. Водночас з урахуванням компактності, портативності й простоти використання окремих моделей аналізаторів автор наголошує на перспективності застосування описаних пристроїв під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні.

Опрацьовано типові технічні характеристики відеоспектральних аналізаторів документів. Встановлено, що такі пристрої переважно оснащені оглядовою поверхнею, на яку поміщується документ, джерелами видимого, інфрачервоного й ультрафіолетового світла, цифровою камерою з можливістю цифрового наближення зображення, вбудованим екраном, інтерфейсами виведення зображення та можливістю зберігати фотознімки у пам'ять пристрою, а також додатковою зовнішньою камерою. Констатовано, що під час огляду документів відеоспектральні аналізатори здатні застосовувати слідчі, дізнавачі й прокурори або залучені ними спеціалісти.

Запропоновано узагальнений порядок застосування аналізованих науково-технічних засобів у слідчій практиці, який передбачає послідовне дослідження та фотофіксацію документа (його частин) у видимих, інфрачервоних та ультрафіолетових променях світла з описом у протоколі виявлених у такий спосіб ознак. Розглянуто форми фіксації ходу й результатів огляду документа, проведеного з використанням відеоспектрального аналізатора.

Наголошено на потребі подальшої розробки рекомендацій щодо особливостей проведення оглядів документів із використанням відеоспектральних аналізаторів під час розслідування окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кримінальне провадження, документ, огляд документів, техніко-криміналістичне дослідження документів, судова експертиза, відеоспектральний аналізатор.

Постановка проблеми. Документи є одними з основних джерел (носіїв) доказової інформації у кримінальному судочинстві. Такі матеріальні об'єкти містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, зображень тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (письмові документи, ч. 1 ст. 99 КПК України) та/або несуть на собі сліди вчиненого кримінального правопорушення, виступають його знаряддям тощо (документи-речові докази, ч. 1, 2 ст. 98 КПК України) [1]. Через це описані об'єкти мають високу інформаційну цінність і потребують належного поводження та ретельного дослідження. Водночас з огляду на характерні особливості документів для ефективного з'ясування їх змісту та матеріальних ознак потрібно застосовувати специфічні засоби криміналістичної техніки.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проекту «Підтримка переміщеного Донецького державного університету внутрішніх справ» (реєстраційний номер 2019/413-791), який реалізується за фінансової підтримки Європейського Союзу.

У судово-експертній практиці з цією метою активно використовуються спеціалізовані науково-технічні засоби, які дають змогу спостерігати й фіксувати досліджувані документи з різними режимами освітлення, ступенями наближення зображення, світлофільтрами тощо. Зокрема, експерти наголошують на винятковій ефективності приладів FOSTER+FREEMAN «VSC 40» [2], «VSC 8000» [3, с. 287] Regula 4177 [4, с. 240] та ін. під час проведення судових експертиз документів. Указані пристрої відомі вітчизняним практикам під різними назвами: відеоспектральні компаратори (таке загальне найменування для своїх продуктів використовує компанія Regula), робочі станції для поглибленого криміналістичного дослідження документів (за формулюванням FOSTER+FREEMAN), прилади для оперативного контролю справжності документів, аналізатори документів, оглядові прилади тощо. На нашу думку, як загальну назву для описаного класу пристроїв доцільно використовувати формулювання «відеоспектральний аналізатор документів». При цьому портативність, простота використання та наявність автоматичних режимів роботи окремих відеоспектральних аналізаторів дають змогу ефективно застосовувати такі прилади й у слідчій діяльності під час проведення оглядів документів у кримінальному провадженні [5, с. 199]. Проте на сучасному етапі практики ще не мають досвіду роботи з досліджуваними науково-технічними засобами, а відповідні науково-методичні рекомендації ще не були розроблені вітчизняними ученими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні положення огляду й техніко-криміналістичного дослідження документів у своїх працях розробляли Г. К. Авдєєва, С. Й. Гонгало, О. І. Жеребко, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, К. М. Ковальов, О. А. Кравченко, В. К. Лисиченко, Н. В. Нестор, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, Н. В. Тутецька, В. Г. Хахановський, Є. С. Хижняк, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші вітчизняні науковці. Зі свого боку, І. В. Білоус [6, с. 174], О. О. Посільський, О. С. Родюкова та Г. В. Шовкова [4, с. 240], Г. М. Янкович [3], Б. Д. Леонов і М. М. Надіжко [7], М. М. Скрипник і С. М. Чабан [2], О. М. Коробка [8] й інші практики розкрили сучасні можливості застосування відеоспектральних аналізаторів документів під час проведення судових експертиз, О. В. Воробей та О. С. Чернявська [9] – у навчальному процесі майбутніх судових експертів тощо. Утім, техніко-криміналістичні й тактико-організаційні засади використання таких приладів під час проведення оглядів документів у кримінальному провадженні у наукових джерелах ще не були висвітлені, що вказує на актуальність пропонованого дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування можливостей використання портативних відеоспектральних аналізаторів під час огляду документів у кримінальному провадженні та формулювання практичних рекомендацій щодо застосування названих науково-технічних засобів у слідчій практиці.

Виклад основного матеріалу. До категорії відеоспектральних аналізаторів документів варто віднести сукупність науково-технічних засобів (програмно-апаратних комплексів), призначених для поглибленого техніко-криміналістичного дослідження документів і наочно-образної фіксації їх матеріальних ознак з використанням джерел світла різних спектрів. Як підвид аналізаторів можливо виокремити відеоспектральні компаратори – прилади, які, крім інструментів поглибленого дослідження документів, пропонують технічні можливості їх порівняння з еталонними зображеннями справжніх документів, які містяться у спеціальній базі даних.

На території України найбільш поширеними є відеоспектральний аналізатор китайського виробництва HS9P (який ліцензується різними американськими і європейськими компаніями, продається під їх брэндами та використовується переважно приватними компаніями для контролю справжності документів (рис. 1), а також

лінійка компараторів латвійської компанії Regula [10] (рис. 2). Компактні пристрої для поглибленого дослідження документів виробляє й відома в експертних колах британська компанія FOSTER+FREEMAN [11] (рис. 3). Вартість відеоспектральних аналізаторів документів починається від 700 \$ і сягає 40 000\$ залежно від бренду, технічних характеристик і ступеня сертифікації пристрою. Зауважимо, що коштовні прилади рівня FOSTER+FREEMAN VSC 80i сьогодні використовуються насамперед у судово-експертній практиці, але можуть працювати й у портативному режимі (зокрема, згаданий VSC 80i постачається разом із жорстким кейсом для зручного транспортування).

Рис. 1. Прилад HS9P ліцензований компанією Oasis Scientific Inc.

Рис. 2. Regula 4325

Рис. 3. FOSTER+FREEMAN VSC 80i з портативним зовнішнім екраном

Типові технічні характеристики відеоспектральних аналізаторів є такими:

- наявність предметної оглядової поверхні з масштабною розміткою (та опціонально приладдя для закріплення на цій поверхні документа). Розмір оглядової поверхні залежить від розміру самого пристрою;
- підсвітка оглядової поверхні у видимому спектрі, інфрачервоних та ультрафіолетових променях (для видимого й інфрачервоного світла, переважно відбиваюче, косопадаюче та проникаюче світло, для ультрафіолетового – лише відбиваюче);
- віконце або отвір для візуального сприйняття досліджуваного документа (зокрема, видимої люмінесценції окремих елементів у променях невидимого спектра);
- цифрова камера (камери) з датчиками для сприйняття світла невидимого спектра та можливостями цифрового збільшення зображення (опціонально – наявність лінз для оптичного збільшення зображення та змінних світлофільтрів);
- вбудований кольоровий екран (опціонально – сенсорний) та фізичні елементи керування пристроєм;
- інтерфейси USB та HDMI з можливістю виводу зображення на зовнішній монітор та/або персональний комп'ютер (опціонально – наявність бездротових інтерфейсів для виводу зображення та керуванням пристроєм);
- можливість збереження зображень у внутрішню пам'ять, на змінну SD-карту пам'яті чи USB-носій (зокрема, в автоматичному режимі – пристрій здатний за єдиною командою виконати серію фотознімків документа у всіх основних режимах освітлення);
- живлення від мережі змінного струму 220/110 вольт або постійного струму 12 вольт (у сучасних умовах такі прилади можуть ефективно живитися від переносних батарей);
- зовнішня камера (рис. 4, 5) з джерелами світла видимого, інфрачервоного та ультрафіолетового спектра, яка дає можливість досліджувати документи форматів А5, А4 та навіть більших розмірів. Зауважимо, що така камера є самостійним пристроєм,

який за наявності відповідного програмного забезпечення може бути напряму підключений до персональних комп'ютерів, планшетів чи смартфонів).

Рис. 4, 5. Зовнішня люмінесцентна камера Regula 4177-5

Таким чином, описані прилади поєднують у межах одного компактного апаратно-програмного комплексу низку науково-технічних засобів польової та лабораторної криміналістики – джерела експертного світла, збільшувальні прилади, засоби фотофіксації тощо. Можливості відеоспектральних аналізаторів документів можна продемонструвати на прикладі дослідження банкнот (рис. 6–9), проте указані пристрої є корисними для поглибленого опрацювання й інших видів документів.

Рис. 6–9. Зображення банкноти номіналом 500 гривень зразка 2006 року виготовлені з використанням пристрою HS9P в автоматичному режимі

Такі пристрої можуть застосовуватися як під час проведення процесуальних дій, у межах яких виявляються й вилучаються документи (огляд місця події, обшук, отримання тимчасового доступу до речей і документів тощо), так і під час проведення огляду документів як окремої процесуальної дії. При цьому у вступній частині протоколу відповідної процесуальної дії доцільно зазначити назву пристрою, який використовується для попереднього дослідження документа, та за наявності назву й версію супутнього програмного забезпечення.

Суб'єктами застосування відеоспектральних аналізаторів під час огляду документів можуть виступати слідчий, дізнавач чи прокурор, які володіють ґрунтовними базовими криміналістичними знаннями, а також залучені ними спеціалісти. О. В. Зарубенко слушно пропонує залучати судових експертів до проведення огляду документів як спеціалістів [12, с. 243]. Зокрема, оптимальним є отримання допомоги

судових експертів-документознавців, які мають професійний досвід використання таких приладів.

Можливими об'єктами попереднього дослідження з використанням відеоспектральних аналізаторів є документи суворої звітності (паспорти, посвідчення, банкноти, цінні папери та ін.), документи, які містять рукописний текст, відтиски печаток чи підписи тощо. Огляд документа проводиться шляхом його поміщення на оглядову поверхню приладу (якщо розміри поверхні та документа це дозволяють) або поміщення зовнішньої камери на поверхню документа, застосування різних режимів освітлення та візуального сприйняття зовнішнього вигляду документа з використанням вбудованого або під'єданого екрану. Фіксація результатів такого огляду здійснюється шляхом виготовлення апаратно-програмними засобами аналізатора фотозображень оглядуваного документа та вербального опису виявлених ознак у протоколі.

Завданням огляду документа з використанням відеоспектрального аналізатора є виявлення та фіксація специфічних криміналістично значущих матеріальних ознак об'єкта. У такий спосіб можуть бути виявлені спеціальні захисні елементи на документах суворої звітності, ознаки вірогідної повної або часткової підробки документів, пошкодження, складки, окремі сліди нашарування на них тощо. Наголосимо, що оцінка виявлених у такий спосіб ознак має здійснюватися експертом за результатами проведення судової експертизи. Зі свого боку, результати попереднього дослідження (огляду) документа з використанням відеоспектрального аналізатора можуть виступити підставою призначення відповідної експертизи.

Орієнтовний загальний порядок проведення огляду документа з використанням відеоспектрального аналізатора є таким.

1. Фотофіксація, опис у протоколі місця виявлення документа (якщо огляд проводиться за результатами виявлення такого об'єкта) або фотофіксація та опис у протоколі стану пакування документа (якщо проводиться окремий додатковий огляд раніше зібраного документа).

2. Візуальний огляд (спостереження) документа без використання технічних засобів, фотофіксація його загального вигляду.

3. Огляд (спостереження) документа з використанням відеоспектрального аналізатора у відбиваючому світлі видимого спектра, фотофіксація документа з використанням аналізатора. Опис у протоколі зовнішніх матеріальних ознак документа, а також його основних реквізитів видимих неозброєним оком у променях світла видимого спектра.

4. Огляд (спостереження) документа з використанням відеоспектрального аналізатора у косопадаючому та проникаючому світлі видимого спектра, фотофіксація документа з використанням аналізатора з відповідними режимами освітлення. Опис у протоколі виявлених у такий спосіб матеріальних ознак документа.

5. Огляд (спостереження) документа з використанням відеоспектрального аналізатора у відбиваючому, косопадаючому та проникаючому світлі інфрачервоного спектра, фотофіксація з використанням аналізатора з відповідними режимами освітлення. Опис у протоколі виявлених у такий спосіб матеріальних ознак документа.

6. Огляд (спостереження) документа з використанням відеоспектрального аналізатора у відбиваючому світлі ультрафіолетового спектра, фотофіксація з використанням аналізатора з відповідними режимами освітлення. Опис у протоколі виявлених у такий спосіб матеріальних ознак документа.

7. Упакування оглянутого документа, фотофіксація стану пакування.

8. Перенесення виготовлених фотознімків із пам'яті відеоспектрального аналізатора на окремих флеш-диску або лазерному диску, складання ілюстративної фото-таблиці, поміщення окремих зображень до описової частини протоколу.

9. Друк та підписання протоколу огляду й додатків до нього.

На практиці описаний алгоритм може корегуватися залежно від кількості, розмірів та інших характеристик досліджуваних документів, а також конкретних технічних можливостей доступних до використання відеоспектральних аналізаторів документів.

Висновки. Таким чином, відеоспектральні аналізатори документів є групою науково-технічних засобів, призначених для поглибленого техніко-криміналістичного дослідження документів і наочно-образної фіксації їх матеріальних ознак. Указаний клас пристроїв активно застосовується у вітчизняній судово-експертній практиці під час проведення технічних досліджень документів, а також почеркознавчих експертиз. Водночас з урахуванням компактності, портативності й простоти використання окремих моделей аналізаторів ефективним може бути застосування описаних пристроїв під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні.

Відеоспектральні аналізатори документів переважно обладнані оглядовою поверхнею, джерелами видимого, інфрачервоного й ультрафіолетового світла, цифровою камерою з можливістю наближення зображення, вбудованим екраном, інтерфейсами виведення зображення та можливістю зберігати їх у пам'ять пристрою, а також додатковою зовнішньою камерою. Під час досудового розслідування слідчі, дізнавачі й прокурори або залучені ними спеціалісти здатні використовувати відеоспектральні аналізатори для огляду й поглибленого попереднього дослідження документів суворою звітністю, а також документів, які містять рукописний текст, відтиски печаток чи підписи. Алгоритм використання таких приладів під час огляду зводиться до послідовного дослідження й фотофіксації документа (його частин) у видимих, інфрачервоних та ультрафіолетових променях світла з описом у протоколі виявлених у такий спосіб ознак. Отримані з використанням приладу зображення можуть бути поміщені до описової частини протоколу як ілюстрації, до фототаблиці, а також збережені в електронній (цифровій) формі на носії та долучені до протоколу як додатки. Вважаємо, що базові навички використання відеоспектральних аналізаторів документів мають отримувати всі майбутні юристи в межах вивчення навчальної дисципліни «Криміналістика».

У контексті результатів проведеного дослідження перспективною видається розробка рекомендацій щодо особливостей проведення оглядів документів з використанням відеоспектральних аналізаторів під час розслідування окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.08.2024).

2. Скрипник М. М., Чабан С. М. Особливості дослідження згаслих відбитків печаток (штампів) із використанням відеоспектрального компаратора VSC 40. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 80–88. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-35-1-80.

3. Янкович Г. М. Судово-технічне дослідження документів нового покоління. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Випуск 63. С. 285–290.

4. Посільський О. О., Родюкова О. С., Шовкова Г. В. Можливості дослідження документів з ознаками птучного зістарювання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 237–246.

5. Zhuravel, V., Kovalenko, A. & Kovalenko, V. From a piece of paper to court evidence: the means of collection and examination of physical documents in Ukrainian criminal justice. *Archives Des Sciences*. 2024. Vol. 74, Issue 2. P. 195–201. DOI: 10.62227/as/74226.

6. Білоус І. В. Особливості техніко-криміналістичного дослідження документів, що посвідчують особу. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 167–174.

7. Леонов Б. Д., Надіжко М. М. Науково-технічне забезпечення судово-експертної діяльності: сучасний стан та перспективи. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2020. Том 2, № 55. С. 184–190.

8. Коробка О. М. Використання новітніх науково-технічних засобів під час проведення судової технічної експертизи документів. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 188–190.

9. Воробей О. В., Чернявська О. С. Застосування відеоспектрального компаратора «REGULA» 4305DMH під час проведення практичних занять для майбутніх експертів-криміналістів. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 129–132.

10. Video Spectral Comparators / Regula. URL: <https://regulaforensics.com/products/video-spectral-comparators>. (дата звернення: 28.08.2024).

11. VSC® 80i / FOSTER+FREEMAN. URL: <https://fosterfreeman.com/vsc80i>. (дата звернення: 28.08.2024).

12. Зарубенко О. В. Тактика огляду документів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2012. № 29 С. 240–250.

References:

1. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny. Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. BD «Zakonodavstvo Ukrayiny», VR Ukrayiny – Database "Legislation of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

2. Skrypnyk, M.M. & Chaban S.M. (2021). Osoblyvosti doslidzhennya zhaslykh vidbytkiv pechatok (shtampiv) iz vykorystanniam videospektralnogo komparatora VSC 40. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic herald*. 1 (35). 80–88 [in Ukrainian].

3. Yankovych, H.M. (2018). Sudovo-tekhniche doslidzhennya dokumentiv novoho pokolinnya. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza – Criminalistics and forensics*. 63. 285–290 [in Ukrainian].

4. Posilskyi, O.O., Rodiukova, O.S. & Shovkova H.V. (2017). Mozhlyvosti doslidzhennia dokumentiv z oznakamy shtuchnoho zistariuvannia. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza – Criminalistics and forensics*. 62. 237–246 [in Ukrainian].

5. Zhuravel, V., Kovalenko, A. & Kovalenko, V. (2024). From a piece of paper to court evidence: the means of collection and examination of physical documents in Ukrainian criminal justice. *Archives Des Sciences*. 74, 2. 195–201. DOI: 10.62227/as/74226.

6. Bilous, I.V. (2016). Osoblyvosti tekhniko-kryminalistychnogo doslidzhennia dokumentiv, shcho posvidchuiut osobu. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic herald*. 1 (25). 167–174 [in Ukrainian].

7. Leonov, B.D. & Nadizhko, M.M. (2020). Naukovo-tekhniche zabezpechennia sudovo-ekspertnoi diialnosti: suchasnyi stan ta perspektyvy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Yurydychnyi visnyk "Povitriane i kosmichne pravo" – Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law"*. 2, 55. 184–190 [in Ukrainian].

8. Korobka, O.M. (2021). Vykorystannia novitnikh naukovo-tekhnicnykh zasobiv pid chas provedennia sudovoi tekhnichnoi ekspertyzy dokumentiv. *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi – Innovations in criminalistics and forensic expertise*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 188–190 [in Ukrainian].

9. Vorobei, O.V. & Cherniavska, O.S. (2021). Zastosuvannia videospektralnogo komparatora «REGULA» 4305DMH pid chas provedennia praktychnykh zaniat dlia maibutnikh ekspertiv-kryminalistiv. *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi – Innovations in criminalistics and forensic expertise*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. 129–132 [in Ukrainian].

10. Video Spectral Comparators / Regula. URL: <https://regulaforensics.com/products/video-spectral-comparators>.

11. VSC® 80i / FOSTER+FREEMAN. URL: <https://fosterfreeman.com/vsc80i>.

12. Zarubenko, O.V. (2012). Taktyka ohliadu dokumentiv u kryminalnomu provadzhenni. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України – Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*. 29. 240–250 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2024

Kovalenko A., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Senior researcher at Scientific and research laboratory of public safety of communities of Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

THE USE OF PORTABLE VIDEO SPECTRAL ANALYZERS DURING THE INSPECTION OF DOCUMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is dedicated to exploring the possibilities of using portable video spectral analyzers during document inspection in criminal proceedings and formulating practical recommendations for the application of these scientific and technical tools in investigative activities. It is noted that this class of devices is an effective tool for forensic document examination. At the same time, considering the compactness, portability, and ease of use of certain analyzer models, the author emphasizes the promising potential of using these devices during document inspection in criminal proceedings.

The typical technical characteristics of video spectral document analyzers have been reviewed. It has been established that such devices are generally equipped with a viewing surface where the document is placed, sources of visible, infrared, and ultraviolet light, a digital camera with zoom capabilities, a built-in screen, image output interfaces, and the ability to store photographs in the device's memory, as well as an additional external camera. It has been noted that during document examination, video spectral analyzers can be used by investigators, interrogators, and prosecutors, or by specialists they have engaged.

A generalized procedure for the application of the video spectral analyzers in investigative practice has been proposed. This procedure includes the sequential examination and photographic documentation of a document (or its parts) under visible, infrared, and ultraviolet light, with the description of the identified features recorded in the protocol. The forms of recording the process and results of document examination conducted using a video spectral analyzer have been considered.

The need for further development of recommendations on the specific features of conducting document examinations using video spectral analyzers during the investigation of certain groups (classes, types, subtypes) of criminal offenses has been emphasized.

Keywords: criminal proceedings, document, document examination, technical and forensic document examination, forensic expertise, video spectral analyzer.

DOI: 10.32782/2786-9156.107.3.235-243
УДК 343.98

Лук'янчиков Є. Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)
e-mail: evgenlyk947@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>

Лук'янчиков Б. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)
e-mail: boryn1971@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>

Микитенко О. Б., магістр за спеціальністю 081 Право, помічник юриста ТОВ «Nobles» (м. Київ, Україна)
e-mail: olgamikitenko71@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4608-5567>

ЗАПЕРЕЧЛИВІ ОБСТАВИНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ІНСЦЕНУВАНЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ¹

У статті звернено увагу на незадовільний стан протидії злочинності в сучасних умовах, зокрема її поступове зростання та зниження рівня розкриття, що може вказувати на активне використання форм протидії розслідуванню, однією з яких є інсценування. Показано процес формування й розвитку вчення про негативні (заперечливі) обставини як реальні явища (сліди), що є наслідком відображень супутніх злочинним діям, поведінці їх учасників процесів, котрі за своїм характером, походженням та іншими ознаками не узгоджуються з механізмом удаваного правопорушення, на яке намагаються привернути увагу слідчого, починаючи з кінця ХІХ століття і до сьогодення.

Зазначено, що інформаційно-пізнавальний процес із розкриття кримінального правопорушення пов'язаний із відшукуванням його слідів (відображень) в оточуючому середовищі й отриманням із них інформації. У деяких випадках складається ситуація, коли відомості про одні обставини правопорушення не узгоджуються з іншими. У теорії та практиці вони набули назву «негативні», проте українською краще позначати як заперечливі, на що звернули увагу науковці й тому запропонували використовувати в подальшому. Слід звернути увагу, що такі обставини можуть бути встановлені слідчим у процесі аналізу, оцінки й інтерпретації інформації, отриманої з різних джерел, у тому числі й вербальної під час допитів.

Піддавши аналізу думки науковців щодо визначення негативних (заперечливих) обставин як фактів або фактичних даних про них, що суперечать уявленню слідчого про механізм кримінального правопорушення, зроблено деякі уточнення. Встановлені фактичні дані заперечують один одному, проте не механізму розслідуваного правопорушення. Завдання слідчого – відшукати його сліди, здійснити правильну їх інтерпретацію, висунути правильну версію та передбачити необхідні засоби для її перевірки.

У висновках наведено уточнення визначення заперечливих обставин і звернено увагу на їх значення для встановлення такого способу протидії розслідуванню, як інсценування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, сліди кримінального правопорушення, фактичні дані, докази, інсценування, негативні (заперечливі) обставини, доказування.

¹ Статтю підготовлено на виконання проєкту «Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації» (реєстр. номер 0123U100816).

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року наша держава перебуває в стані нестабільності, а з 24 лютого 2022 року внаслідок відкритого повномасштабного вторгнення в державі було запроваджено й наразі продовжено воєнний стан, який передбачає тимчасове обмеження деяких конституційних прав і свобод особи, зокрема вільне пересування в нічний час доби. Здійснюються заходи із забезпечення правопорядку в громадських місцях, для чого залучаються додаткові сили. Зважаючи на це, а також на суттєве скорочення населення, слідувало б очікувати стабілізації, а краще – зменшення кількості правопорушень. Водночас статистичні дані за останні три роки показують, що кількість облікованих правопорушень у 2023 році зросла майже на третину порівняно з 2021 роком – з 321 443 до 475 595 випадків. Не може задовольняти і рівень розкриття кримінальних правопорушень (2023 року до суду надійшло 35,4 % проваджень від загальної кількості облікованих) [1].

Така ситуація вимагає покращення роботи насамперед органів досудового розслідування за всіма можливими напрямками, одним із яких можна вважати підвищення рівня професійної підготовки слідчих, умілого володіння ними навичками роботи з джерелами криміналістичної інформації, правильного її оцінювання й інтерпретації з метою встановлення фактів інсценування обставин кримінальних правопорушень. Ці обставини спонукали нас укотре звернутися до питання про виявлення й викриття інсценувань як однієї із форм протидії розслідуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перша згадка про необхідність встановлювати під час огляду місця події і відображати в протоколі заперечливі обставини міститься в роботах Г. Гросса (1895 р.), а в подальшому – А. Вейнгарта (1912 р.). Уже в перших підручниках з криміналістики, у розділах, присвячених огляду, акцентовано увагу на встановлення негативних обставин. У середині минулого століття виходить ґрунтовна стаття В. О. Коновалової, у якій розкривається значення негативних обставин для процесу розслідування та звертається увага на необхідність їх встановлення не тільки під час огляду місця події, але й іншої процесуальної діяльності (1958 р.), що набуло розвитку в роботах В. Ю. Шепітька (2001 р). Формуванню вчення про негативні обставини присвячено дисертаційне дослідження І. І. Когутича (2000 р.) та його спільна з В. К. Лисиченко (2002 р.) монографія, у якій негативні обставини запропоновано розглядати як реальні явища (матеріальні й ідеальні сліди), що є наслідком відображень супутніх протиправним діям, поведінці їх учасників процесів, які виявлені під час окремих слідчих дій, і за своїм характером, походженням та іншими ознаками не узгоджуються з механізмом кримінального правопорушення, що розслідується. На необхідність виявлення в процесі розслідування негативних обставин, які потребують як самостійного гіпотетичного всебічного дослідження, так і у взаємозв'язку з іншими встановленими обставинами, звертав увагу Р. М. Шехавцов (2017 р.).

Проте аналіз праць зазначених та інших науковців свідчить про не зовсім повне висвітлення проблематики щодо негативних (заперечливих) обставин, їх інформативну сутність і значення для встановлення та викриття інсценувань механізму кримінальних правопорушень як однієї із форм протидії розслідуванню, що й спонукало звернутися до цієї проблеми.

Формування цілей. Зважаючи на наведене, на підставі системного аналізу визначень негативних обставин метою статті є обґрунтування пропозицій щодо його уточнення та розкриття їх значення для викриття інсценувань як форми протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Діяльність із розслідування, як слушно зазначає В. Г. Лукашевич, це складний, багатобічний інформаційно-пізнавальний процес. У його орбіту залучається значна кількість суб'єктів, кожний із яких має власні інтер-

еси й специфічні мотиви поведінки, що підпорядковані загальному завданню кримінального судочинства (ст. 2 КПК України) [2, с. 17]. Для слідчого, який проводить розслідування, кримінальне правопорушення завжди є подією минулого. Якщо трапиться, що слідчий виявиться очевидцем події, він не може проводити її розслідування, оскільки підлягає допиту як свідок, який породжується самою цією подією, а прав та обов'язків набуває з моменту виклику для допиту слідчим. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК, слідчий підлягає відводу, коли є свідком у кримінальному провадженні.

З'ясування обставин правопорушення здійснюється збиранням відповідної інформації про обставини й особу, яка його вчинила. Така інформація міститься в слідах, які є її носіями, адже відомо, що така подія є результатом протиправної діяльності людини, під час якої відбувається взаємодія з оточуючим середовищем. Наслідком такої взаємодії стають відображення, які в широкому розумінні є нічим іншим, як слідами. Отже, пізнання події кримінального правопорушення починається з відшукування її слідів і вилучення з них відповідної інформації. Специфіка цього пізнання обумовлюється тим, що воно відбувається в умовах активної протидії розслідуванню з боку тих суб'єктів, які не зацікавлені у встановленні істини. У багатьох випадках особи намагаються приховати вчинене шляхом інсценування, а тому їхні дії в ряді випадків залишаються не викритими. Аналізуючи розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами, А. А. Саковський зазначає, що перешкоджання розслідуванню здійснювалося майже в кожному провадженні й найбільшу небезпеку становить змішаний спосіб їх приховування – інсценування, виявити яке достатньо складно [3, с. 44].

Пізнавальна діяльність із розслідування здійснюється у встановленій законом процесуальній формі, передбаченими засобами, якими переважно виступають слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що в більшості випадків пізнавальна діяльність з розкриття кримінальних правопорушень починається з огляду місця події (92,6 %) або опитування осіб, яким відомі обставини, що становлять інтерес у слідчого (96,4 %). У ряді випадків такі дії проводяться одночасно.

Огляду місця події як засобу збирання криміналістичної інформації присвячена значна кількість робіт, у яких досліджуються й висвітлюються організаційні, нормативні, тактичні та психологічні аспекти цієї слідчої дії. Уже в перших роботах із криміналістики наведено рекомендації, що орієнтують слідчого на ретельне проведення огляду з метою виявлення та відображення в протоколі якомога повніше всіх обставин на місці події. Так відомий австрійський криміналіст Ганс Гросс у роботі *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*, звертає увагу на необхідність під час огляду встановлювати «негативні дані», оскільки, з одного боку, вони можуть привести до позитивних даних, а з іншого – заспокоїти читача в тому, що й ці дані не були залишені без уваги. У протоколах огляду, зазначає Г. Гросс, слід згадувати не тільки про те, що знайдено, але й про найбільш важливі «негативні» обставини, для того щоб було зрозуміло, що нічого не упущено, наприклад: «у певному місці слідів крові не знайдено» [4]. На необхідність відмічати відсутність тих слідів і предметів, які за даними обставинами обов'язково мали бути, указував А. Вайнгарт. «Обов'язково, – писав він, – слід зазначити, якщо на відкритому місці є труп, проте не помітно ніде слідів боротьби, що пухка земля на місці не зрита, трава не зім'ята і не видно слідів крові або часток одягу» [5].

З аналізу розглядуваних джерел вбачається, що до таких обставин відносили «відсутність тих слідів і предметів, які за даними обставинами обов'язково мали бути».

Слід звернути увагу, що в такому разі йдеться про типові ознаки розвитку події певного виду, а не конкретного кримінального правопорушення. Відсутність тих або інших слідів розглядається в порівнянні з типовими картинами, а тому в цій ситуації вказує на конкретний розвиток події, яку розслідують. Ці сліди вказують на інсценування злочину, прагнення приховати дійсну подію, що мала місце.

У процесі подальшого розвитку вчення про негативні обставини в підручниках з криміналістики до негативних обставин відносять такі, що порушують наше звичайне уявлення про що-небудь, що обов'язково й завжди спостерігається в подібних випадках. Це може бути не тільки відсутність певних слідів, але і їх наявність на місці вчинення кримінального правопорушення.

Інші автори під негативними обставинами розуміють фактичні дані, що суперечать уявленню про природний перебіг події або звичайне становище речей у цій ситуації, а також версіям слідчого [6, с. 38]. Схожої думки дотримується Н. І. Клименко, проте замість фактичних даних вона вказує на відомості, які суперечать уявленню слідчого про механізм певної події. «Їх встановлення, – зазначає вона, – дозволяє виявити й розпізнати інсценування, тобто навмисне створення слідової картини події з метою приховання дійсного правопорушення і спрямування слідства в хибний бік» [7, с. 17]. Ю. П. Алєнін під негативними обставинами пропонує розуміти не тільки факти, але і явища, які суперечать логіці події, що відбулася [8, с. 257].

Не вдаючись до поглибленого аналізу наявних визначень поняття «негативні обставини», що зроблено нашими попередниками, спробуємо акцентувати увагу на самих підходах до цього. Зокрема, акцентування у визначенні уваги лише на відсутності слідів і предметів робить його не повним, оскільки і наявність на місці події певних слідів і предметів також може суперечити певним обставинам (особа заявляє, що правопорушники проникли в приміщення через пролом, але сліди злочину вказують на те, що його зроблено зсередини і т. ін.). Потребує також уточнення думка про те, що негативні обставини суперечать уявленню слідчого про механізм події правопорушення. Як відомо, протиправна подія відбувається в оточуючому середовищі. Її пізнання здійснюється через виявлення слідів і вилучення з них інформації. Версії і пояснення слідчого щодо конкретної події мають ґрунтуватися на сукупності зібраної інформації та порівнянні з інформацією про типові слідчі ситуації під час розслідування певного виду кримінальних правопорушень. Мабуть, саме тому серед обставин, які підлягають встановленню під час огляду місця події, В. Ю. Шепітько на перше місце ставить з'ясування, чи мав місце злочин у цьому випадку [9, с. 14]. Усі інші питання з означеного ним переліку належать до окремих елементів, обставин і механізму вчинення правопорушення. Збирання всебічної інформації сприяє відповіді на основне питання щодо існування розслідуваної події і якої саме. Негативні обставини, які розглядаються в науковій літературі, є безпосередніми наслідками діяльності злочинця або іншої особи; вони відбуваються в оточуючому середовищі у вигляді слідів. Тому певні сумніви викликає висловлювання, що подія злочину може мати неправдиве відбиття (передбачає не подію злочину, а іншої події) [9, с. 15]. У процесі взаємодії особи з оточуючим середовищем може відбитися лише те, що відбувалося, що взаємодіяло з предметами або сприймалося людьми. Не може відбитися те, чого не було в дійсності. Сліди-відображення в матеріальній обстановці містять інформацію про подію, яка мала місце в реальній дійсності. Якщо слідчий та інші учасники слідчо-оперативної групи ретельно дослідять обстановку місця події, то повинні звернути увагу на неузгодженість, суперечливість окремих слідів між собою (значні тілесні ушкодження на трупі й відсутність або незначна кількість крові на місці). Це дасть змогу зробити слушне припущення щодо механізму дійсної, а не вигаданої чи уявленої події.

Сліди, у яких міститься інформація про інсценування, приховування тих чи інших обставин, є закономірним і необхідним наслідком такої події. Вони є типовими для ситуацій, коли відбувається те чи інше інсценування обставин кримінального правопорушення (косо спрямована странгуляційна борозна на шиї трупа поряд із замкненою горизонтальною свідчить про інсценування самогубства). Невипадково інсценування в криміналістиці розглядають як штучне створення обставин місця певної події, поєднане з відповідною удаваною поведінкою і повідомленням відомостей особою, що створила ці обставини, з метою викликати помилкове пояснення того, що трапилось [10, с. 584].

Під час створення інсценованої обстановки правопорушник намагається використувати закономірності мислення і, таким чином, впливати на слідчого за допомогою рефлексивного управління. Це дає йому можливість визначати характер своїх дій і прогнозувати поведінку слідчого, здійснювати управління процесом прийняття останнім рішень. Для того щоб слідчий діяв відповідно до задуму правопорушника, він створює удавану модель події, інформацію про яку має отримати слідчий зі штучно створених джерел. Під час інсценування події особа створює ті її елементи, які, за її розсудом, повинні бути на цьому місці, і таким чином управляти поведінкою слідчого. Сліди та предмети на місці залишаються в такому вигляді, щоб привернути увагу до себе, підштовхнути слідчого до тієї версії, обставини якої заздалегідь приготував правопорушник, направити розслідування хибним шляхом. Проте, як слушно зазначає В. О. Коновалова, злочинець не знає повною мірою прийоми та засоби розслідування. Він будує схему міркувань слідчого, зважаючи на загальні уявлення і власний досвід, а тому нерідко припускається помилок [11, с. 52–58].

Слушною в цьому плані слід визнати думку Г. О. Чорного про те, що, як би вдало не була створена обстановка місця події і як би правдоподібно не поводив себе правопорушник, завжди існують чинники, котрі перешкоджають прихованню істини. «У зв'язку із цим, – указує він, можуть бути виявлені обставини, що суперечать припущенням слідчого про хід події» [12, с. 84–86]. Підтримуючи думку автора, вважаємо за доцільне зазначити, що такі обставини суперечать лише хибним, помилковим, неповним уявленням і припущенням слідчого про хід події.

Заперечливі обставини, як об'єктивна реальність, за жодних умов не можуть суперечити дійсному перебігу події, пов'язаної з інсценуванням. Така думка є адекватним відображенням дійсності. Такі обставини існують об'єктивно й незалежно від суб'єкта пізнавальної діяльності. Їх сприйняття й аналіз є складовою пізнавального процесу розслідування. У більшості випадків одні сліди, що заперечують інші, лежать на поверхні та потрапляють у поле зору уважного слідчого. Пояснюється це наміром правопорушника спрямувати розслідування хибним шляхом, що інколи йому вдається. Але це не є закономірністю. Це можливо розглядати як виняток, що стає можливим через те, що слідчий не дотримується загальних вимог до організації розслідування, надає перевагу тій версії, яка запланована злочинцем, відповідно до неї створено необхідні сліди, що лежать на поверхні та привертають до себе увагу. Саме в таких випадках доречною є рекомендація ретельно зіставляти виявлені сліди злочину, перевіряти на місці припущення й пояснення щодо обставин розслідуваної події з боку зацікавлених осіб.

Піддавши аналізу пропоновані визначення негативних обставин, В. К. Лисиченко та І. І. Когутич пропонують розуміти під ними реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних із злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події тощо) або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій

як такі, що не узгоджуються зі встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя [13, с. 63].

Наведене визначення є достатньо громіздким, складним для сприйняття й застосування в науковому обігу та практиці. Автори намагалися додати до визначення низку обставин, які, на нашу думку, є загальновідомими й не потребують додаткового акцентування уваги.

Загальновідомо, що будь-які відображення є наслідком матеріальних процесів взаємодії. Іншого в природі не існує. Не зрозумілим є висловлювання авторів: «... (сліди, зміни в обстановці місця події тощо) або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції». Поняттям «сліди» в широкому розумінні охоплюються будь-які зміни в оточуючому середовищі. Слідами в широкому розумінні є поведінка осіб, причетних до правопорушення (потерпілі, свідки, обвинувачені).

Потребує уточнення твердження, що негативні обставини (відомості) «не узгоджуються зі встановленими фактичними даними про конкретну подію». Якщо таке є на практиці, то свідчить про недоліки в роботі. Слідчий іде хибним шляхом. Якщо негативні обставини є об'єктивним, закономірним відображенням дійсної події, вони не можуть суперечити їй. Вони можуть бути заперечливими іншим слідам (матеріально-фіксованим відображенням, штучно створеним заінтересованими особами, поведінці, поясненням або показанням певних осіб).

Негативні (заперечливі) обставини відіграють важливу роль у побудові слідчих версій. Залежно від результатів перевірки версій і встановлених фактичних даних за їх допомогою пояснюють зв'язок негативних обставин із подією, яку розслідують. Встановлення, правильна та своєчасна оцінка й використання заперечливих обставин сприяє результативному розслідуванню кримінальних правопорушень. «Уміння розпізнавати так звані негативні обставини й оперувати ними під час огляду, – зазначає В. Г. Гончаренко, – вимагає особливої професійно-психологічної підготовки» [14, с. 50]. Встановлення таких обставин дає змогу побудувати єдину правильну версію щодо конкретного кримінального правопорушення. Їх неузгодженість може спостерігатися з іншими слідами (відсутність металеві тирси під перепиляною дужкою замка тощо), поведінкою або повідомленням заявника.

Слід звернути увагу на те, що заперечливі обставини можуть виявлятися не тільки під час огляду місця події, але й протягом усього процесу розслідування, на що звертають увагу В. О. Коновалова [15, с. 190–198] та В. Ю. Шепітько [16, с. 317–324]. Особливого значення вони набувають на початковому етапі. Обумовлюється це тим, що на цей момент інформація про кримінальне правопорушення, якою володіє слідчий, буває недостатньо повною. На підставі такої інформації відбувається побудова та перевірка слідчих версій, які в подальшому можуть або підтвердитися, або виявитися помилковими.

Оскільки інформація про заперечливі обставини міститься в слідах, для їх виявлення та фіксації може використовуватися увесь наявний арсенал слідчих (розшукових) дій гласного та негласного характеру. Важливого значення при цьому набуває огляд місця події. Зміни в обстановці на місці події, які встановлюють під час огляду, можуть бути використані для побудови й перевірки слідчих версій, що утворює логічну схему: від вивчення обстановки місця події до встановлення способу її вчинення, від способу вчинення до пошуку нових слідів і встановлення підозрюваного. Важлива роль у цьому належить встановленню заперечливих обставин і правильному використанню інформації про них для побудови та перевірки версій, адже змістом цих обставин саме і є інформація, яка дає змогу зробити слушне припущення щодо дійсного, а не удаваного механізму кримінального правопорушення.

Виявлені в процесі розслідування заперечливі обставини мають важливе пізнавальне значення. Вони формують інформаційну основу для побудови загальної та окремих версій, які пояснюють дійсну, а не штучно створену подію, яка підлягає розслідуванню.

Перевірка заперечливих обставин (суперечностей між різними слідами), які виявлено на місці події, може здійснюватися вже в процесі самого огляду, а також проведенням інших слідчих (розшукових) дій. Пояснення заявника про обставини правопорушення можуть зіставлятися й порівнюватися з іншими слідами, які виявлено в процесі огляду, що інколи дає можливість встановити суперечності між ними та спонукає до з'ясування їх причин.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що під заперечливими обставинами припустимо розуміти факти або фактичні дані (інформацію, відомості) про них, що суперечать уявленню слідчого про механізм типової події злочину і вказують на дійсний механізм події, а не той, для якого зроблено їх штучне створення (інсценування). Своєчасне встановлення таких обставин сприятиме підвищенню результативності роботи з розкриття кримінальних правопорушень.

Подальші теоретичні дослідження заперечливих обставин, які є закономірним результатом діяльності з приховування слідів дійсного правопорушення, способом інсценування іншої обстановки, сприятимуть використанню в науковому обігу такої їх назви, яка відповідає їх сутності – «заперечливі», а не «негативні» обставини. Докладне й об'єктивне відображення заперечливих обставин у процесуальних документах сприятиме встановленню дійсних обставин воєнних правопорушень та осіб, винних у їх вчиненні.

Використані джерела:

1. Вебсторінка Офісу генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 03.04.2024).
2. Лукашевич В. Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів*. Київ, 1996. С. 17–26.
3. Саковський А. А. Проблеми розслідування інсценувань злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 1 (27). С. 43–50.
4. Gross Hans. *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*. I. Teil. München: J. Schweitzer Verlag, 1908. 544 p.
5. Weingart Albert. *Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen*. Duncker & Humblot, 1904. 420 p.
6. Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія: монографія. Харків : Апостіль, 2011. 232 с.
7. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
8. Криміналістика : підручник. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.
9. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ : ІнЮре, 2001. 203 с.
10. Криміналістика : підручник. За заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.
11. Коновалова В. О. Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1958. № 6. С. 52–58.
12. Чорний Г. О. Інсценування розбійного нападу, пов'язаного з проникненням у житло. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених*. Вип. 3 і 4. Харків : Основа, 1997. С. 84–86.
13. Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів : монографія. Київ : ДІА, 2002. 182 с.
14. Гончаренко В. Г. Особистісні якості слідчого в тактичній схемі проведення слідчого огляду. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, число 2 (30) С. 49–56.

15. Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків : Апостиль, 2012. 528 с.
16. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків : Апостиль, 2010. 576 с.

References:

1. Vebstorinka Ofisu heneralnoho prokurora Ukrainy. (N. d.) N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Lukashevych, V.H. (1996). Problemy optymizatsii diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv. *Teoretychni ta praktychni problemy vykorystannia mozhyvoosti kryminalistyky i sudovoi ekspertyzy u rozkrytti y rozsliduvanni zlochyniv – Theoretical and practical problems of using the possibilities of criminology and forensic examination in the detection and investigation of crimes*, 17–26. Kyiv [in Ukrainian].
3. Sakovskyi, A.A. (2012). Problemy rozsliduvannia instsenuvan zlochyniv, uchynenykh orhanizovanyimi zlochynnymi hrupamy. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiui i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 1 (27), 43–50 [in Ukrainian].
4. Gross, Hans (1908). Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. I. Teil. München: J. Schweitzer Verlag [in German].
5. Weingart, Albert (1904). Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen. Duncker & Humblot. [in German].
6. Aliksieichuk, V.I. (2011). Ohliad mistsia podii: taktyka i psykhohohiia: monohrafiia. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].
7. Ohliad mistsia podii pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv: nauk.-prakt. posibnyk (2005). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
8. Kryminalistyka: pidruchnyk (2017). Odesa: Helvetyka [in Ukrainian].
9. Shepitko, V.Yu. (2001). Dovidnyk slidchoho. Kyiv: InIure [in Ukrainian].
10. Kryminalistyka: pidruchnyk (2020). Za zah. red. V.V. Piaskovskyi (Ed.); 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Filiia vyd-va “Pravo” [in Ukrainian].
11. Konovalova, V.O. (1958). Nehatyvni obstavyny i yikh znachennia u rozsliduvanni zlochyniv. *Radianske pravo – Soviet law*, 6, 52–58 [in Ukrainian].
12. Chorny, H.O. (1997). Instsenuvan rozbiinoho napadu, pov'iazanoho z pronyknenniam u zhytlo. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh vchenykh – Actual problems of modern science in the research of young scientists*, issue 3, 4, 84–86. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
13. Lysychenko, V.K., Kohuty, I.I. (2002). Nehatyvni obstavyny ta yikh znachennia v rozsliduvanni zlochyniv: monohrafiia. Kyiv: Diia [in Ukrainian].
14. Honcharenko, V.H. (2014). Osobynisni yakosti slidchoho v taktychnii skhemi provedennia slidchoho ohliadu. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, vol. 11 chyslo 2 (30), 49–56 [in Ukrainian].
15. Konovalova, V.O. (2012). Vybrani tvory. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].
16. Shepitko, V.Yu. (2010). Vybrani tvory. Kharkiv: Apostil [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2024

Lukyanchikov Ye., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Information, Economic and Administrative Law of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine)

Lukyanchikov B., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Information, Economic and Administrative Law of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky” (Kyiv, Ukraine)

Mykytenko O., Master's degree in law 081, paralegal, LLC “Nobles” (Kyiv, Ukraine)

NEGATIVE CIRCUMSTANCES AND THEIR SIGNIFICANCE FOR ESTABLISHING SCENES OF CRIMES

The article draws attention to the unsatisfactory state of crime counteraction in modern conditions, in particular, its gradual growth and decrease in the level of solving, which may indicate the active use of forms of counteraction to the investigation, one of which is faking.

It is noted that the information and cognitive process of solving a crime is associated with finding its traces (reflections) in the environment and obtaining information from them. In some cases, there is a situation when information about some circumstances of a crime is not consistent with others. In theory and practice, they are called 'negative', but in Ukrainian it is better to refer to them as negative, which has been pointed out by scholars and therefore proposed to be used in the future. It should be noted that such circumstances can be established by the investigator in the process of analysing, evaluating and interpreting information obtained from various sources, including verbal information during interrogations.

Having analysed the opinions of scholars on the definition of negative (denial) circumstances as facts or factual data about them that contradict the investigator's understanding of the mechanism of the crime, some clarifications are made. The established facts contradict each other, but not the mechanism of the crime under investigation. The task of the investigator is to find traces of the crime, to interpret them correctly, to put forward the correct version and to provide the necessary means for its verification.

The conclusions provide a clarification of the definition of objectionable circumstances and draw attention to their importance for establishing such a method of counteracting the investigation as staging a crime.

Keywords: criminal offence, traces of a criminal offence, factual data, evidence, faking, negative circumstances, proving.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 3 (107), 2024

Українською та англійською мовами

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання Ю. В. Ковальчук

Підписано до друку 26.09.2024 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 28,37. Зам. № 1124/788

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.